

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ
SAYI: 9- MAYIS / AĞUSTOS 2016

TUZLA BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ

Yıl: 3

Sayı: 9

Dört Ayda Bir Yayınlanır

İmtiyaz Sahibi

Dr. ŞADİ YAZICI

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

MUSTAFA ÖZDEMİR

Editörler

MUSTAFA ÖZDEMİR

TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. ESMA ŞİMŞEK

Fırat Üniversitesi

TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. ERDAL AKPINAR

Erzincan Üniversitesi

Prof. Dr. MUSTAFA ALICI

Erzincan Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. SALİM DURUKOĞLU

İnönü Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. DOĞAN ARSLAN

Medeniyet Üniversitesi

ÜZEYİR GÜNDÜZ

Çocuk Edebiyatçısı

HAMDİ ÜLKER

Eğitimci-Yazar

Dr. SALİH DİRİKLİK

Yönetmen-Senarist

Dr. LÜTFÜ ŞEHSUVAROĞLU

Emekli Akademisyen

Dr. LÜTFÜ ÖZŞAHİN

Dinler Tarihçisi ve Siyaset Felsefecisi

Sanat Danışmanları

Yrd. Doç. Dr. CAN ŞAHİN / CENGİZ BAŞI

Genel Koordinatör

GÜVEN ADA

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ
SAYI: 9 – MAYIS / AĞUSTOS 2016

Baskı ve Cilt

C&B BASİMEVİ

Litos Yolu 2. Matbaacılar Sit. No: ZA16 Topkapı/İSTANBUL

Yazışma ve Haberleşme Adresi

Evliya Çelebi Mahallesi

Hatboyu Caddesi, No: 2/2 TUZLA/İSTANBUL

Tel: 0532 732 00 21

mozdemir1949@hotmail.com

Kaynak gösterilerek dergimizdeki yazılardan alıntı yapılabilir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

HAKEM KURULU (Soyad sırasına göre)

Prof. Dr. Erdal AKPINAR	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALICI	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT	Milli Bilimler Akademisi/Bakü
Prof. Dr. Vedat BİLGİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hayri COŞKUN	İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan COŞKUN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nusret ÇAM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yelena ÇEKUŞKINA	Churagh Devlet Üniversitesi,/ Çuvaş.
Prof. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Osman DEMİRDÖĞEN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEMİRİSOY	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nazir DUMANLI	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı DURAN	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail E. ERÜNSAL	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İBRAHİMİ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ	100.Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Tevfik KARAKAYA	Emekli öğretim üyesi
Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVRUK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KOCA	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Murat NİŞANCI	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU	Emekli öğretim üyesi
Prof. Dr. Mustafa ŞEKER	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat TEMEL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Necmettin TOZLU	Bayburt Üniversitesi

Prof. Dr. Enver TÖRE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Şehabettin YALÇIN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Afyon Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin YILDIZ	Lefke Avrupa Üniversitesi/ Kıbrıs
Prof. Dr. Gülden Sağol YÜKSEKKAYA	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. S. Fikri ALMAN	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur ATAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai BALCI	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Akif ÇEÇEN	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Recep DÜNDAR	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir GÜL	Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Oguz HACİYEV	N. Devlet Üniversitesi/ Nahcivan
Doç. Dr. Yusuf KEŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Osman KÖNÜK	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Baktygul KULZHANOVA	Al-Farabi Kazakh National Ü./Kazaki.
Doç. Dr. Özlem KUMRULAR	Bahçeşehir Üniversitesi
Doç. Dr. Levent MERCİN	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin SİS	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan YAZICI	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Doğan ARSLAN	Medeniyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Handan ASLAN	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU	İnönü Üniversitesi
Dr. Margareta ARSLAN	Universitatea Babeş-Bolyai /Romanya

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM (Hakemsiz Yazılar)

TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN <i>Yolun Tarihi ve Yol Kültürü –IV</i>	11-48
Prof. Dr. ZEKAİ ÖZDEMİR <i>Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi-Düşünsel Bir 'Deneme': Türkiye Ekonomisi</i>	49-60
Dr. SALİH DİRİKLİK <i>Kültür Bakanlığımızca Sinemaya Verilen Destek ve Alternatif Teklifler</i>	61-68
BAHAETTİN KARAKOÇ <i>Yavukluya Mektup / Yüreğimde Sen / Eğri ve Kırık Çizgiler / Söz Olsun</i>	69-71
NAFİZ NAYIR <i>Âşık Veysel</i>	72
HASAN KAVRUK (HIÇ) <i>Hasret Kocar</i>	73
İSMAİL BİNGÖL <i>Aşk İmiş Her Ne Var Âlemde / 5</i>	75-80
ŞABAN ÇETİN <i>Aşk ve Bahar</i>	81-83
RİFAT ARAZ <i>"Hikmet"İster A Sevgili! / İncinsen de İncitme Sen / "Budur Hakk'a Rıza..."Dedim / "Sen"i Söyler Sen'i Yâ Rab!..</i>	84-85
SEYFETTİN ÇOBAN <i>İstanbul Hatırası</i>	86
HAMDİ ÜLKER <i>"Uzanıp Ereğ'ten Süphan'a baktım"</i>	87-90
KEMAL ALBAYRAK <i>Acı Masal</i>	91-98

İSMAİL BİNGÖL	
<i>Ey Yâr</i>	99-100

2. BÖLÜM (Hakemli Yazılar)

Prof. Dr. MUSTAFA ALICI	
<i>Kur'an-ı Kerim ve Katolik Meryem Teolojisi</i> (<i>Mariology ve Kur'an-ı Kerim</i>).....	103-115
Prof. Dr. ESMA ŞİMŞEK	
<i>Âşık Veysel'in Âşıklık Geleneği</i> <i>İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme</i>	117-126
Prof. Dr. ERDAL AKPINAR	
<i>Otlukbeli Gölü'nün Rekreasyon Potansiyeli</i>	127-134
Yrd. Doç. Dr. SALİM DURUKOĞLU	
BAYRAM ALKAN	
<i>Türk Edebiyatının Sürgündeki Yazar ve Şairleri</i>	135-155
KADİR AŞCI	
<i>Ahmed Fevzi Efendi</i>	157-181

DOSYA : MALATYA

Dr. GÖKNUR AKÇADAĞ	
<i>Malatya Şehir Adı ve Şehrin Tarihi Süreçleri</i>	185-206
Prof. Dr. HASAN KAVRUK / MEHMET YILMAZ	
<i>Malatya Darendeli Âşık Beyanî</i> (Hacı İbrahim Güleç).....	207-223
Yrd. Doç. Dr. SALİM DURUKOĞLU	
<i>İyi ve Değerli Bir Şehir Kitaplığı Örneği Olarak Malatya</i> <i>Kitaplığı Projesinde Yayınlanan Kitapların tanıtımı</i>	224-242
<i>Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi Yayın İlkeleri</i>	243-244

1. BÖLÜM
(Hakemsiz Yazılar)

YOLUN TARİHİ VE YOL KÜLTÜRÜ- IV

Tahir Erdoğan ŞAHİN

Kuzeyde Karadeniz, Kafkasya, Hazar ve Horasan'dan güneyde Basra'ya, doğuda İndus'tan batıda Ege'ye kadar uzayan Ashirand¹, kadim uygarlıkların ve kadim yolların üzerinde bulunmaktadır. Hayaşa ve Hititler döneminden itibaren Anadolu'da da bu yol ağlarının bulunduğunu biliyoruz. Bu yollar çoğunlukla döşenmemiş olsalar da nakliye araçları için yeterli olmuş, MÖ, I. bin yıl boyunca hem Anadolu hem İran ülkesi yolları hep çok iyi durumda tutulmuştur. Halikarnaslı Herodotos'tan (MÖ, 484- 426) Yunanlı gezgin Magastenes'in (MÖ, 350- 290) Hindistan merkezli anlatımları içerisinde² Ön Asya'nın yolları hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır.

Ashirand'ın kuzeyini kaplayan ve Çin'i de içine alan büyük ülkeler üzerinden doğu batı ve kuzey güney yönünde yapılan ticaretin geçmişi binlerce yıl önceye gittiği gibi, taşınan mallar oldukça çeşitlidir. Mallar içerisinde en özelleri “yeşimtaşı”, “kâğıt” ve “ipek”tir. Bunlardan her biri bu tarihî yolun adlandırılmasında kullanılabilir ve kullanılmıştır da.³ Ancak, belli bir zamandan sonra ipek dokuması ve bu mamulün ticareti özel bir önem taşımış, yüz yıllarca “ipek” efsanevî bir kavram olarak sıkça kullanılmıştır. Bu nedenle doğu batı arasında gelişen ticari ilişkilerde ana yol güzergâhının genel kabul görmüş hâliyle “İpek Yolu” olarak anılması doğaldır.

İPEK YOLU

İpek ve Çin: İpek; Çin'de “si/sı” olarak söylenen ve “san gu” yani “Üçüncü teyze” diye adlandırılan üretim tanrıçası konumunda kutsanan⁴

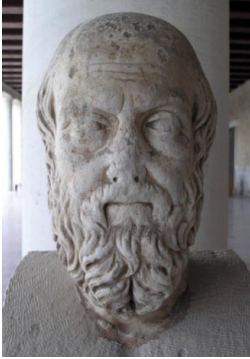
1. *Ashirand*: Güney Asya, Hindistan, İran ve Anadolu'yu kapsayan tarihsel süreçlere bakıldığında kültürel ve siyasal bütünlük gösteren alan.

2. *John W. McCrindle, Ancient India as Described by Megasthenes and Arrian*, Calcutta: 1926; S. R. Goyal, *Kautilya and Megasthenes*, Kusumanjali Praksshan, Meerut 1985.

3 . Caner Karavit, *Toba Türkleri Döneminde Kansu Koridoru'nda Budist Sanat ve Başyapıtlar*, **İpek Yolu**, TKH (Türk Kültürüne Hizmet) Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 29-30.

4 . Wolfram Eberhard, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, (çev. A. Kazancıgil- A. Bereket), İstanbul 2000, s.149.

mamullerdendir. İpek üretiminin MÖ, II. bine kadar gittiğini gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim, Shang hanedanının başkentlerinden biri olan An-yang kentinde bronz bir baltanın süslemelerinde ipeğe sarılı bedenlerin tasvir edildiği görülmektedir. Batı kaynaklarında “ipek” adı ilk kez MÖ, IV. yüzyılda ilk kez geçer.

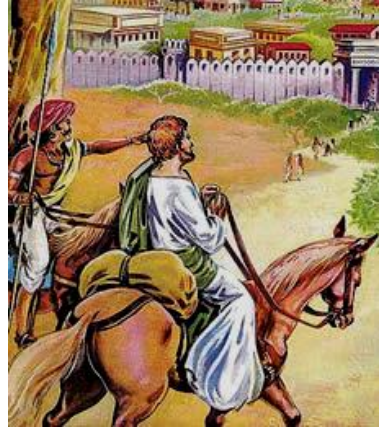

Resim 62: Herodotos'un büstü. “Herodot Tarihi” üç kitada (Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika) yapılan seyahatlerde edinilen bilgilere dayanması nedeniyle yollar hakkında da önemli ölçüde bilgi içermektedir. Kitabının IV. cildinde İskitlerden ve “dünyanın sınırında” yaşayan halklar ile onları birleştiren yollardan bahseder. Bu kayıtlarda MÖ, VII. yüzyılda yaşayan Prokonnesos’lu Aristeas’ın birkaç parçası hariç kaybolan bir destanına atıflar yapmaktadır.

İskender’in Hindistan seferi sırasında karşılaşılan ipeğe Yunanlılar Çince kullanımına uygun olarak “serik”, daha sonra Latinlerce “serucum” dan türetilen “serici culture” deyimini kullanmışlardır.⁵ İpek, yumurtaları ise mahfuz tutulmuş, ülke dışına çıkarılması yüzyıllarca yasaklanmıştır. Dördüncü yüz yıla kadar yalnızca Çin’de üretilen ipek bu öncelikle kumaş olarak kullanılmakla birlikte, dikiş ipliği, bazı çalgılarda tel, savaş aletlerinin darbelerine karşı koruyucu

Resim 63: Magesten (MÖ,350-290) Hindistan’a ilişkin kayıt tutan Hellen yazarları arasında yer alır. Selikos’un elçisi olarak görev yapmıştır. **İndika** adlı eseri, Hindistan ve doğu arasındaki yol bağına da belirtmesi açısından önemlidir.

Yandaki temsili resim onun Hindistan Maurya Devleti Kralı Çandragupta’nın yanına gidişini göstermektedir. (<http://earlyworldhistory.blogspot.com.tr>)

5. Helmut Uhlig, **İpek Yolu**, (çev. A. Kırım), İstanbul 2000, s. 23; Ahmet Rıza Bekin, **İpek Yolu**, Ankara 1981, s. 3; Ümit Koç, **Savaşta Sanata İpek**, Elazığ 2009, s. 1

zırh yapımının da hammaddesidir. “Hanbalık” (Pekin), Çin’de ipekten yapılan kâğıt demektir. Hindistan’da üretilen ipek kâğıt ise “abadi” diye anılır.

Önceleri Çin’deki bazı yönetici ailelerin tekelinde olan ipek üretimi, ticari değeri nedeniyle daha sonra Çin hükümdarlarının tekeline alınmıştır. İpek olarak satılan bu ürünün ana maddesi ipekböceği yumurtaları ise mahfuz tutulmuş, ülke dışına çıkarılması yüzyıllarca yasaklanmıştır. Dördüncü yüzyıla kadar yalnızca Çin’de üretilen ipek bu tarihten sonra Kore, Hindistan ve nihayet dut ağacı yetişebilen başkaca ülkelerde de üretilmiştir.

Çin’de MÖ, III. yüzyılda çeşitli tekstil atölyelerinin ipek fabrikalarına dönüştürülmesiyle ipeğin ülkeler arası dolanımında olması zaman açısından örtüşmektedir. Önceleri belli ailelerin tekelindeyken İmparatorluğun doğrudan denetimine giren ipek üretimin dış pazarlarda önemli bir meta hâline gelmesi varlıklı ailelerin de bu üretim ve satış alanına yeniden girmesiyle sonuçlanır. İpek yalnızca devlet yönetimi ve bazı ailelerin ayrıcalıklığını yansıtan giyim göstermeliği seviyesinde kalmayacak, doğu ve batı ülkelerindeki topluluklarda statüyü teşhir eden sembollerden biri olacaktır. Sadece giyinen elbise ya da örtü olmakla kalmayan ipek, başka mallarla değiştirilebilir kıymetli bir takas unsuru, döviz ve hatta altının muadili seviyesine çıkmıştır. Böylesi bir mamulün ülke ve kıtalar arası ticarete kazandığı değer, doğal olarak kadim ticari yollara yeni bir soluk getirdiği gibi, başkaca yeni tali yolların ortaya çıkmasını tetiklemiş olmalıdır. Bu tarihten itibaren “Tarihî İpek Yolu” deyiminin kullanılmasını makul görmek gerekecektir. İpek kadar “İpek Yolu”nun da kıymeti harbiyesi giderek artacaktır.

Uluslar Arası İlişkiler ve İpek Yolu

Topluluklar arası ilişkilerin ve bu ilişkilerde ticari eylemlerin insanlığın kültürel yapılar olarak ortaya çıktıkları dönemlere kadar giden uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Farklı kültürler arasında karşılıklı olarak gelişen ilişkilerin biçiminde, o topluluğun ürettiği maddi ya da manevi değerlerin belli oranda katkısı vardır. Önceleri yakın topluluklar arası ilişkiler zamanla uzak alanlar arasında da gelişir. Nitekim Sibirya’nın güney bölgelerinden Avrupa’nın batı alanlarına kadar binlerce yıl öncesinden insan toplulukları arasında az ya da çok ilişkiler olduğunun arkeolojik kanıtları ortaya çıkmıştır. Aurignak kültürüne ait olan bir kadın heykelciğinin Yukarı Yenisey’deki Krasnoyarsk’ta rastlanması⁶ bu ilişkiye tanıklık

6. H. Uhlig, s.17.

etmektedir. Diğer taraftan Orta Asya ile Mezopotamya arasında binlerce yıl öncesinden beri yaşanan toplumsal göç ve hareketler yalnızca kitlesel geçici alt üstlerin değil, kuzey ve güney arasında ticaret adına yapılan etkinlikleri de kaçınılmaz kılmıştır.

Doğu batı arasında olduğu kadar Anadolu üzerinden kuzey güney bağlantısında İskit/Saka topluluklarının eski dünya karaları üzerindeki varlığı uluslararası ilişkilerde özel bir dönemin açılmasına neden olmuştur. Mezopotamya ve Basra körfezinin uluslararası ticaret açısından taşıdığı önem Hellen, Med, Pers ve Roma arasında süreçlerinde kendini göstermektedir. İpek Yolu'nun işlevselliği, bağlantı kurulan ülkelerin politik ve ticari konumlarıyla ilişkilidir. MÖ, II. yüzyılda Çin, Hun, Yüce ve

Resim / Harita 64: Çin ülkesinin eski ana yol ağ sistemi. Kuzeyde Mançurya ve Moğolistan'a, batıda Türkistan'a, güneyde Tibet, Hindistan ve diğer Güney Asya ülkesine gitmektedir. (J. K. Fairbank, *Çağdaş Çin'in Temelleri*, s. 105.)

Partlar arası ilişkiler süreci içerisinde İpek Yolu'nun kontrolü ve işlevselliği bu ülkeler arası politikaları belirleyecek kadar önem kazanmıştır.

Arka planı uzun bir geçmişle ilintilendirilen İpek Yolu⁷, başta Asya kıtası olmak üzere Ön Asya ve Avrupa arası metanın, bilginin, yeniliklerin, farklılıkların, kısaca “insan” olmada ortak paydaya erişmiş nice halkların ve o halkların kültürlerinin taşıyıcısıdır. Eski Doğu bir anlamda İpek Yolu'yla şekillenmiştir. Günümüzde belki kültürel ve tarihsel doğu, batı, kuzey, güney kavramları artık eskisi kadar cari olmasa da, küreselleşme sürecinde “yön”lerden “merkezi dikeyleşim” oluşumuna evrilen yeni oluşumda yine ilişkiler ön plandadır. İpek Yolu, kadim zamandan beri insanlık tarihinin geçmişteki başat şekillendiricilerinden biri olma niteliğini günümüzde idrak ediyor olmak, bu şekillendirici gücün sembollerini yaratmak gibi bir sorumluluğu hissetmektir.

İpek Yolu Ticaret Dünyasında Siyasal Olaylar ve Kültürel Akışlar

Yukarıda belirtildiği gibi, MÖ, II. yüzyılda, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren “İpek Yolu” ticaretinde büyük bir artış görülür. Öyle ki İpek Yolu ticareti çoğunlukla ülkeler arası siyasi diplomasiden önce gelmiştir.⁸ Çeşitli ülkelerin kendi içinde ya da komşu ülkeler arası yollardan ayrı olarak, bu yolların da eklemleştirdiği en önemli tarihi yol olarak bilinir. Bu yolu önemli yapan nedenlerin başında; Çin'den Ota Asya üzerinden Ön Asya, Anadolu ve Hindistan-İran Anadolu üzerinden Avrupa'ya kadar uzak alanlar arasında bağ kurması ve kurulan bu bağ üzerinde farklı ülkelerin ürettiği farklı mamullerin taşınması, ayrıca farklı kültürler arası ilişkilerin gelişmesine araç olmasıdır.

Çin, Orta Asya, Ön Asya ve Avrupa arasında dolaşımda olan malların başında at, araba, MÖ, VI. yüzyıldan itibaren ipek,⁹ baharat, parfüm, yeşim taşı, ilaç, aromalı bitkiler, şeker kamışı ve pamuk geliyordu. Gerek at gerekse araba Çin'de yoktu. Bu iki unsur ülkeye batıdan gelmiştir. Çinliler arabayı öğrenip kendileri üretmiş olmakla birlikte, at konusunda benzer bir kolaylık olmamıştır. MÖ, II. yüzyılda İpek Yolu'nun büyük bir kesitini kontrolünde tutan Hunlar, at konusunda da Çin'e karşı bu

7.“İpek Yolu” tanımlamasının ilk kez Alman jeolog ve coğrafyacı Ferdinand von Richthofen'in Çin'le ilgili eserinde kullandığı belirtilir. 1910 yılında da Albet Hermann “Çin ile Suriye Arasındaki Eski İpek Yolları” adında bir çalışma neşretmiştir. Sven Hedin, **İpek Yolu**, (çev. A. Arpad), İstanbul 1974, s. 226; H. Uhlig, s. 11.

8. Cevdet Gökalp, **Kaynaklara Göre Orta Asya'nın Önemli Ticarî ve Askerî Yolları**, Ankara 1973, s. 23; G. R. Garthwaite, **İran Tarihi**, (çev. F. Aytuna), İstanbul 2007, s. 71.

9. H. Uhlig, S.91.

avantajı kullanma yoluna gitmişlerdir. Hun hakanı Motun'la ilk uluslararası antlaşmasını yapan Çin, sadece sınırlarını güvenliğe almak için ya da dünya pazarlarına girerek yalnızca ihracat değil ithalat da yapmak istemiştir.

Çin, Hunlarla yaptığı antlaşma gereği; onlara önemli miktarlarda buğday gönderecek, tahta çıkan her Hun hükümdarına Han hanedanından bir prenses eş olarak verilecek, Hunlar da ticaret yolunun güvenliğini sağlayıp işlevsel olmasına katkıda bulunacaklardır. Çin'in antlaşma şartlarını geciktirmesi karşısında Hunların uyarıda bulunması büyük bir tehdit de içeriyordu.

Hunların tehdit ve küçültücü baskısı karşısında Çin yeni diplomatik ilişkiler kurmak için kurma yoluna gitmiştir. O günkü siyasal tabloda bunu gerçekleştirmenin bir yolu, Hunların eski düşmanları olan Yüecilerle ittifak kurmaktır. MÖ, 138'de İmparator Wu-ti, Hunlara karşı siyasi ve ticari tedbir almak için Chang K'ien'i gizli antlaşmalar için batıya gönderir. Chang K'ien ancak on yıl sonra Yüeci başkentine ulaşmış, ancak istenilen ittifakı kuramamıştır.

Resim 65: Mezek Kalesi. Bulgaristan. “Karadeniz’in kuzeyinde eskiden beri mevcut olan en önemli ticaret yollarından birini, Büyük İdil Ticaret yolu oluşturmaktaydı. İskandinavya ülkeleriyle Halifeliğin topraklarını bir birine bağlayan ve özellikle 8- 11. yüzyıllarda yoğun olarak kullanılan bu ticaret yolu Arap fetihleri neticesinde Avrupalıların Akdeniz’e inmeleri, Bizans ve Orta Doğu ile bağlantılarının kesilmesinden sonra yeni yol arayışları neticesinde ortaya çıktı. Bu bağlantının kurulması için de Doğu Avrupa’nın en uzun nehri olan İdil (Volga) nehrinden daha iyi bir seçenek olamazdı.” (İ . Kemaloğlu, Karadeniz’in Kuzeyinde İpek Yolu ile Bağlantılı Ticaret Yolları, s. 364.)

MÖ, 127 de Çin'e dönen Chang K'ien her ne kadar diplomatik anlamda eli boş dönse de, batıda bilmedikleri bir dünyanın bilgisini Çin'e aktarmada öncü olmuştur. Bu tehlikeli yolculuğunda Hunlara tutsak olmak dâhil birçok macera yaşayan Chang K'ien'i etkileyen olaylardan biri de Fergana'da efsanevi atlarla karşılaşmasıdır. Bu atlara sahip olmak isteyen Çin İmparatoru, ağır bedeller ödemek bahasına batıya sefer düzenletmiştir. MÖ, I. yüzyıl başlarına gelindiğinde Çin'le Akdeniz arasında İpek Yolu'nun belirlendiği yüzlerce kent ve kasaba, bu güzergâhların çevresinde varlığı daha yüzyıllarca sürecek özgün bir dünya kurulmuş bulunuyordu.

İpek Yolu'nun Ana Güzergâhları

İpek ticareti öncesinde ve sonrasında Çin'den başka dünyalara giden bazı ana yollar ve bu yollara bağlı yan yollar olduğu söylenebilir. Bunlardan biri Çin'i Hindistan, İran ve Güney Asya'ya bağlamaktaydı. Çin'den Kansu bölgesine, Tarım havzasının kuzeyinden Pamir dağları geçitlerinden Afganistan'a giden bu yol güneyde Pencap üzerinden Hindistan'a ya da Kuzey İran üzerinden Anadolu'ya varmaktadır. Suriye ya da Anadolu üzerinden Akdeniz'e kadar uzanan bu yol üzerinde çok sayıda büyük merkezler ve sayısız kalıntılar bulunmaktadır. Han hanedanlığı döneminde en çok kullanılan yol buydu. Bu ana yol aynı zamanda Tanrı Dağlarının kuzeyinden, Kansu'dan başlayıp Rusya'nın güneyinden Azak'a kadar da giderdi.

Eski yollardan biri olup daha sonra İpek Yolu dönemiyle örtüşen Çin- Avrupa arası yol "kuzey yolu" olarak da adlandırılabilir. Karadeniz'in kuzeyinden, Hazar ve Bulgar bölgelerinden başlayan Altay ve Sayan Dağları üzerinden İpek Yolu'nu paralel bir biçimde takip ederek Çin ülkesine ulaşmaktadır. İpek Yolu'nun kuzey güzergâhı olarak Hazar Denizi'nin ve Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru gelen bir yoldur. İpek ticareti öncesi zamanlarda doğu batı arasında yüzyıllarca kullanıldığı anlaşılan bu yola ilişkin kanıtlar İskit mezarlarında, Kelt kral mezarlarında görülebildiği gibi, Orta Avrupa, Balkanlar ve hatta Yunanistan'a ilişkin arkeolojik veriler içinde görülmektedir.¹⁰

Çoğunluğu İskit ülkesinde olan Kuzey Yolu veya daha sonraları İpek Yolu'yla eklenmiş bu kuzey bağlantısına "Kürk Yolu" da denmiştir. Kürk Yolu denmesinin nedeni, tarih boyunca çeşitli hayvanların (samur, vaşak, kunduz, tilki, sincap, sansar vb.) kürklerinin batı ülkelerine doğru taşınmasıyla ilgilidir.

10. H. W. Haussig, s. 42 vd; H. Uhlig, s. 67- 69.

İdil Bulgar Devleti döneminde işlek hâle gelen yol, bu dönemde İpek Yolu'nun kuzey kolunu teşkil etmiştir.¹¹

Kuzey İran ve Hazar İç Denizi'nin güneyinden Doğu Anadolu'ya gelen yol Erzincan ve Sivas üzerinden doğrudan Orta Anadolu'ya ve oradan çeşitli bölge ve kentlere giderken, bir kol da Kolkhis- Kelkit vadisi boyunca batıya uzanmaktaydı. İpek Yolu'nun güney batı ana kolu da yan yollarla güney Mezopotamya'ya, Doğu Akdeniz limanlarına ve Anadolu'nun güneyindeki Antalya gibi limanlara erişmekteydi.

Kervanlar, Garnizonlar ve Hanlar

Takasla başlayan mal alış verişleri yakın yerlerden uzak alanlara doğru yayılma gösterdikçe, ticaretin kitlesellik kazandığını ve örgütlü mal satıcı gruplarının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. H. Uhlig: “*Bazı malların bazı yerel pazarlarda tahmini miktarlarda iyi kârla satılabildiği farkedildiğinde ilk ticarî kervanlar da yollara düşmüş olmalı*” der.¹² Kesin olmamakla birlikte, ilk kervanların, yani örgütlü mal taşıyıcı ve satıcıların erken uygarlık alanlarının Ashirand'ta ortaya çıktığını söylenebilir. Asya'nın çeşitli yerlerinde bulunan bazı verilerin Ashirand kapsamında olan eski uygarlık merkezlerine ait olduğu bilinmektedir.

Uzak alanlar arası ticari yollar asla tesadüfî değil, tecrübe, bilgi birikimi ve gözlemler sonucu ortaya çıkmıştır. Herhangi bir kervan yolu belli bir alandan geçerken, bu geçiş alanlarının güzergâhı öncelikle o yöre insanların öteden beri kullandıkları en uygun yerlerdir. Bu açıdan

Resim 66: Pamir Dağlarından bir kesit.

11. İlyas Kemaloğlu, *Karadeniz'in Kuzeyinde İpek Yolu ile Bağlantılı Ticaret Yolları, İpek Yolu*, TKHV Yay. İstanbul 2015, s. 363.

12. H. Uhlig, s. 56.

bakıldığında, ticaret dünyasıyla görece en az bağı olduğu düşünülen göçebe kitlelerin büyük katkısı olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim çöl ya da bozkır alanlarında sürülerini otlatmak zorunda kalan ve hatta göçerlik çabalarıyla malını çevre alanlara götürüp kendi ihtiyaç duyduğu maddeleri alan göçebeler, doğanın en çetin koşullarında hangi geçitlerin hangi vahaların hangi su kaynaklarının var olduğunu; nerelerde tehlikelerin, kum fırtınalarının, geçilmez sarp uçurumların, derin bataklıkların olduğunu en iyi bilen insanlardır.

Öncelikle doğa şartları ve güvenliği önceleyen kervanlar, belirli noktalarda konaklamak zorundadır. Bu konaklar su başta olmak üzere fiziki şartları uygun, güvenlik açısından emniyetli noktalar olarak özel yerlerdir. Bu özel yerlerin birçoğu zaman içerisinde inşa edilen basit konutlardan müçtemilatlı kervansaraylara dönüşürken, bazıları küçük yerleşimden mamur kentlere evrilmişlerdir. Eski İpek Yolu boyunca inşa edilen yapılara ait bazı kalıntılar bugün hâlâ durmaktadır. XX.yüzyılın en önemli tv olayı olarak anılan “İpek Yolu Belgeseli”, bu yolu gidemeyen insanlar için önemli bir işlevi yerine getirmiştir.¹³

İpek Yolu'nun işlevselliğinin ve bunun kesintisiz olmasının sağlanmasında temel sorunlar fiziki şartlardan çok siyasî ve beşeri gelişmelerden kaynaklanmıştır. Nitekim İpek Yolu'nun geçtiği iki komşu ülke arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar doğrudan ya da dolaylı olarak bu yolun güvenliğini tehlikeye sokmuş veya zaman zaman ticaretin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bazen de yol ve ticaretin kendisi, ülkeler arası savaşlara kadar varan sorunların kaynağıdır. Çin- Hun, Moğol- Harzemşah ve Osmanlı-Safevî arasında meydana gelen siyasal çekişmelerde İpek Yolu'nun özel bir belirleyici olduğu çok açıktır. Yine de, yol güvenliğinin sağlanmasında en önemli şey, yolun geçtiği her ülkenin bu yoldan elde edilen kazançtır. Yolun ekonomik hayata katkısı nedeniyle, yolun geçtiği merkezler ve kurulan pazarlar iktidar mercilerinin her zaman ilgi alanları içinde olmuştur.

13. **İpek Yolu Belgeseli:** Hazırlıkları yedi yıl süren İpek Yolu *belgeseli* 7 Nisan 1980 tarihinde gösterime girmiştir. Belgeselde yolculuk Sincan- Uygur özerk bölgesinde başlar ve *Pamir* Dağları eteklerinde son bulur. Belgeselin yapımında, kapalı ve baskıcı rejimle yönetilen Çin'in ikna olunmasından sonra, Japon NHK kanalı bu ülkeye giren ve çekim yapan *ilk yabancı tv kanalı* olmuştur. Japon NHK kanalı proje için Çin ulusal kanalı CCTV ile protokol imzalamış ve bu sayede 1980 yılında Çin'in egemenliğinde olan doğal ve antik tarihi yerler ilk kez kayıt altına alınabilmiştir. Japon NHK ve Çin'in CCTV kanalları bu belgeselde 450.000 uzunluğunda film çekimi yapmıştır. Çekilen görüntüler ve metinler Kitaro'nun müziği eşliğinde 12 bölüm hâlinde önemli bir belgesel olarak kamu oyuna sunulmuştur. Bu belgesel 80'li yıllarda İpek Yolu ismi ile TRT tarafından da *yayınlanmıştır*.

Tarihte her olgu, önem ve etki derecesi oranında kendi dünyasını oluşturur. Hayatın bütünü içerisinde bu dünyalar toplumsal gelişmelerin bazen tetikleyicisi bazen bir unsuru olarak var olmaya devam ederler. Genelde yollar, özelde İpek Yolu; kervanlar, hanlar, kervansaraylar, ribâtlar, menziller, köprüler, tüccarlar, hayvanlar, haramiler, korucular, pazar ve panayırlar, taşınan mallar, ticari kaygılar, kâr ve kayıplar, kentler ve ilgili nice insanlarla birlikte bir dünyadır. Ve bu dünya, bilindik Eski Dünya Karaları içinde özgün ve etkin bir yer işgal etmiştir.

İpek Yolu'nun sağladığı zenginlik elbette her kesime yansımamış, hatta ticaret yoluyla varlıkları artan kitle ile halk arasındaki ekonomik eşitsizlikleri daha da artırmıştır. Ticaret ve ticari kazançların geliştirdiği yerleşimlerin giderek gelişip önem kazanması, aynı bölgede yaşayan göçebeleri her geçen dönem daha da geri plana itmiştir. Hemen her dönemde türeyen haydutların kervan basıp kaçırdıkları malları başka başka pazarlarda ve daha ucuza sattıklarına her zaman şahit olunmuştur. Bunun önünü almak, en azından minimize etmek için meşru güçlerin sürekli ve kalıcı tedbirler almaları kaçınılmazdır. Yerleşim merkezlerinde pazar ve panayırlar için alınan önlemler dışında, soygun ve baskınların önünü almak için merkezler arası konak ve yolların ara garnizonlar aracılığıyla denetlendiği bilinmektedir. Garnizonlar başlangıçta tüccarları ve dolayısıyla ülkelerin ekonomik çıkarlarını koruyacak olan askeri karargâhlar olmakla birlikte, zamanla etki alanları genişleyen, çeşitli finans işlemlerinin gerçekleştiği güvenilir mekânlar olmuşlardır. Nasıl ki Orta Çağ Avrupa'sında ve Bizans dönemi Anadolu'sunda manastırlar bir tür finans merkezi olarak bankacılığa ön ayak olmuşsa¹⁴, Çin'le Akdeniz arasında ticari kaygılarla yapılan bazı garnizonların da benzer görevi ifa etmiş olmaları çok mümkündür. Nitekim uzun alanlar arası mesafeler kateden yollar az ya da çok risk içermektedir. Bu riskler nedeniyle tüccarların belli bir süre için parasını veya özel kıymet arz eden eşyasını bu garnizonlara emanet bırakması, o süre zarfında garnizon ilgililerinin bu paraları kullanmalarına neden olabilecektir. "*Tüccarların Budist manastırlarını hem banka ve borsa olarak hem de depo olarak kullandıkları*"¹⁵; ise somut yazılı belgelerden bilinmektedir.

Çin'le başlatılması teamül hâline getirilen İpek Yolu ticarî etkinliğinin bu ülke içerisinde tarihi ulaşım alt yapılarından yararlandığını göz ardı etmemek gerekir. Nitekim imparatorluğun merkezî yönetim ve kontrolünün sağlanması nedeniyle bürokratik akışkanlıklar kökleşmiş yol ağı

14. C. Dawson, **Batının Oluşumu**, s. 103- 106.

15. Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara 1995, s.157.

üzerinden mümkün olmuştur. Her türlü resmî evrakların taşra ve merkez arasında gidip gelmesi, bu sistemin hem ülke hem de komşu ülkeler arasında sağlanması kurumsallaşmış bir posta sisteminin olmasına, doğal olarak belirlenmiş yollara bağlıydı. Bu sayede yolların esas olduğu posta sistemi Mançurya, Moğolistan, Türkistan ve güneyde Tibet'e kadar yaygınlaşmıştır. Beş ana yol ve bunlara bağlı tali yollarda ticaret erbabı dışında sıklıkla resmî ulaklara ve kuryelere rastlanmaktaydı.¹⁶ Hızlı haberleşme ve olabilir en yakın sürede bir noktadan diğerine gitmenin en gerekli olduğu alan Orta Asya'dır ve bu büyük kıtada egemen olan devletler için bu elzemdir. Türkler ve daha sonra Moğollar bu sistemle idarî işlerini yönetmişler, Çinliler ülke bütünlüğünü oluşturduklarında büyük ölçüde bu sistem tecrübesinden yararlanmışlardır.

Genelde tüm tarihi yollar, özelde İpek Yolu ve bu yollar aracılığıyla oluşan ulaşım, iletişim ve ticarî faaliyetler kendi mimarî dünyasını da kurmuştur. Menzil, menzilhane, imarethane, derbent, konak, ribat, han, kervansaray, bedesten, köprü bunlardandır. Türkçe, Farsça ve Arapça kökenli de olsalar bütün bu kavramlar Anadolu, İran ve genelde Ön Asya'da dolanımda olan ortak değerler zümresindedir. Örneğin *han*, Farsça bir kavram olmakla birlikte Araplar da, Türkler de bu kelimeyi dillerine aynen almış ve kullanmışlardır. Bu kökten gelen hane, hanegâh, haneman ve hanedan tabirleri ile han arasında iskân ve ikamet bakımından yakın birer ilişki görülmektedir.¹⁷ Mimari bir unsur olarak han, yollar üzerinde, şehir ve kasabalarda ahşap, taş veya tuğladan yaptırılan binalardır. Küçük ve basit olarak yapılmış hanlar yanı sıra açık ya da kapalı avlulu, üst katına taş bir merdivenle çıkılan, dört tarafı odalarla çevrili, ocaklı odaların önünde revaklı geniş sofalar bulunan, belli bir planda ve çeşitli motiflerle bezenen özenli yapılmışları da vardır. Ki bu tür büyük ve görkemli olan hanlar "*kervansaray*" da denilmektedir.

"Mevsimine göre han sahibinin vereceği yahut yolcuların tedarik edecekleri yakıtlarla burada ısınabilir. Tek başına birer oda işgal edemeyecek ise sofalarda veya geniş koşullarda sekiler üzerinde yaygısını sererek hep bir arada yatarlar. Buralarda da ocak ve ısıtma tesisatı vardır. Sekiler ekseriyetle hanın alt katındadırlar. Yolcuların hayvanları da yularını yemliklere bağlı olarak mekâreci ile birlikte burada yatarlar".¹⁸

16. John K. Fairbank, **Çağdaş Çin'in Temelleri**, (çev. Ü. Oskay), Ankara 1969, s. 104.

17. Osman Nuri Ergin, **Türkiye'de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri**, İstanbul, 2013, s.55

18. O. N.Ergin, s. 55.

Anadolu Selçuklu sanatında belirleyici bir yeri olan kervansarayları Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklularda “*ribat*” adı verilen büyük han geleneğinin devamı, ancak O. Aslanapa’nın deyimiyle “*tümüyle gelişmiş, kesme taşın yoğunlukla kullanıldığı mimarîsiyle oldukça abidevî*” seviyeye erişmiş eserlerdir.¹⁹ Kervansaray, yol mimari geleneğinin de başat yapıları arasında olup Selçuklu döneminde İpek Yolu ticaretinin yoğunlaştığı zamanlarla örtüştüğü gibi, bu dönemin ticarî canlılığına somut kanıtlar olarak da görülebilir.

Mimari öğeler, öncelikle ihtiyaç ve kullanıma, o binaları inşa edenlerin bilgi, tecrübe ve yeteneklerine; çevre şartlarına ve dönemin anlayışına göre şekillenirler. Kamusal ve uluslararası inşa etkinlikleri, bu binalara uzak alanlardan gelecek insanların ihtiyaçları da göz nüne tutularak yapıldıkları için, özellikle kervansarayların en doğudan en batıya kadar benzeşen ünitelere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin 1834- 1835 yılları arasında Filistin’e seyahat eden A. W. Kinglake’nin kaldığı bir kervansaray hakkında yaptığı tanımlamanın her hangi bir klasik kervansarayla büyük ölçüde ölçüştüğü görülmektedir. “*Kervansaraylar kalmak için fena bir yer değildir. Ortasında dört köşe bir avlu vardır. Zemin kat depo olarak kullanılır; birinci katta müşteriler kalır. Açık avluda ise develer bağlanır, yükler indirilip bindirilir ve ticarî muameleler yapılır. Müşterilerin kaldığı odalar binanın etrafını içten dolaşan bir koridora açılan küçük hücrelerdir.*”²⁰

Sadece tek hat değil beş altı ana hat ve onlarca yan yollarla dünyanın en uzun ve kapsamlı yol ağı olan İpek Yolu’yla ilintili onlarca büyük kent, yüzlerce kasaba ve köy bulunmaktadır. İpeğe ilişkin eski kaynaklar bu ürünün ortaya çıktığını ilk kuzey Çin’de, Şantung (Shan-tung)’da ortaya çıktığını gösterir. Bu yöre hâlâ yabancı ipeğin üretildiği yerdir.²¹ Doğuda Dun Huang, İpek Yolu dünyasının doğusundaki önemli tarihî merkezidir. Gerek arkeolojik ve gerekse yazılı kaynaklar İpek Yolu’nun Altay Dağlarıyla Pamir arasındaki geçidin daha az, Tarım Havzasından geçen Kuzey İpek Yolu’nun daha çok tercih edildiğini göstermektedir.²² Batıya iki ayrı yön üzerinden devam eden yolun kuzey kolu üzerinde, Tanrı Dağlarının altında Hami, Hoço ve Yarkhoço, Turfan vadisinde Kaşar, Kurla, Kuça, Aksu, Tumsuk ve Kaşgar; yolun orta kesiminde Sven

19. Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul 1984, s. 170.

20. Alexander William Kinglake, **Doğu Hasreti**, (çev. A. E. Uysal), Ankara 1982, s. 134.

21. Ahmet Rıza Bekin, **İpek Yolu**, Ankara 1981, s. 5.

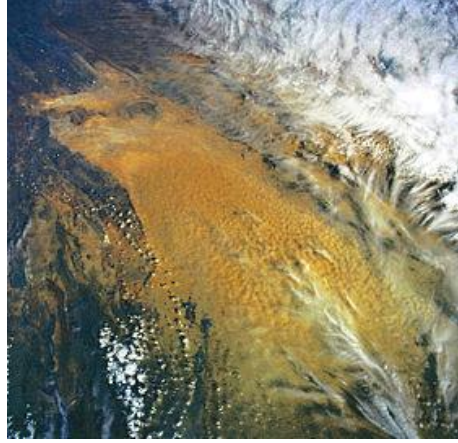
22. H. W. Haussig, s.13.

Hedin tarafından keşfedilen Loulan ve güney rotada Miran, Niya, Hotan ve Yarkent kadim kentlerdir.²³

“Göçebe Göl” Nop-Nor ve Loulan Kenti

Loulan, Doğu Türkistan- Özerk Uygur Bölgesi içerisinde, Tarım Havzasının doğusunda, Tarım ırmağı ve Lop-Nor gölünün yakınındadır.

Çinliler için askerî ve ticarî birer karakol olarak Dun Huan’dan sonra bu kentin batısındaki en önemli durak Loulan’dı. Miladi ilk üç yıl içerisinde oldukça gelişmiş, zengin ve hareketli bir kent olan Loulan, Hun ve Çin iktidarları arasında çekişme alanlarından biri olması nedeniyle çeşitli riskler de taşı-maktaydı. Loulan 330 yılında bir süre için terk edilir. O tarihten sonra İpek Yolu’nun rotası de-ğişmiş, haritalar, kayıtlar bu merkez konusunda suskunluğa bürünmüştür.

Resim 67: Günümüzde çöl konumunda olan Lop-Nor’un uzaydan çekilmiş fotoğrafı.

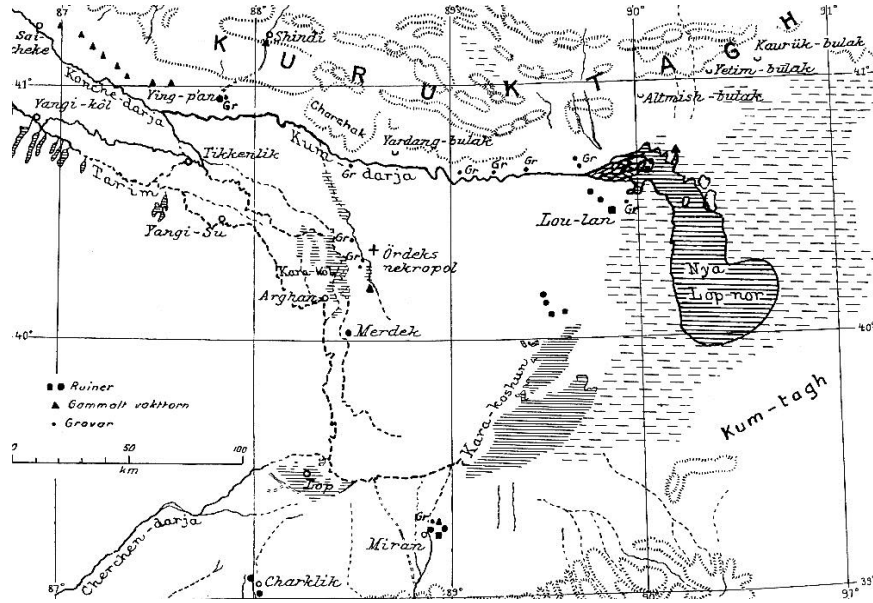
Resim 68: Loulan kenti kalıntıları.

23. Sven Hedin, **İpek Yolu**, s. 227; H. Uhlig, s. 231.

Loulan kentinin terk edilmesi bu yerin tamamıyla unutulduğu anlamına gelmez. Anlaşılmaz doğa olayları ve toplu göçler toplumsal hafızada bir biçimde yer ederken, bu olağan üstü süreçler insanların tahayyülünde kötü cinler, periler, tanrıların etkisiyle gelişmiş addedilir. Nitekim budist din adamlarından biri Lop Nor Çölü ile ilgili olarak: "Orada birçok cinler vardır ve çok sıcak rüzgâr eser. Bu cinler dünyada en yüksek carpma gücüne sahip cinlerdir. Mor olanları çoğunluktadır. İncir ağaçlarının altına işemek onları sadece uyandırmakla kalmaz, ayrıca boşaltım organlarınızı da tahrip eder. Onlarla karşılaşanlar, en son adama kadar ölür. Yani tam en son adam değil, Bir iki adam kalır. Kuş ve diğer hayvanlar yoktur. İnsan etrafına bakınca, gözün gördüğü mesafede, hiçbir işaret yoktur, ölmüş hayvan kemiklerinden başka, yol gösteren bir şey yoktur" diye yazar.²⁴

Tarım ırmağı ve Lop-Nor gölü kıyısındaki vahada kurulan kadim Loulan kentinin yeniden bulunması ve bu kentin terk edildiğinin nedeni bin altı yüz yıl sonra, 28 Mart 1900 yılında Sven Hedin'in tesadüfen bulunmasıyla anlaşılmıştır. Böylece coğrafi ve iklimsel bir bilmece çözülmüştür.

24

Resim/ Harita 69: Lop- Nor gölü ve Loulan. (Folke Bergman -1935)

24. H. Uhlig, s. 232-233; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lop-Nur>.

Xuanzang, Budist kutsal metinlerinin Çince versiyonlarının eksikliğini tamamlamak için VII. yüzyılda Hindistan'a yolculuk yapan Budist keşişlerden biridir. On beş yıl kadar ortalarda görülmeyen Xuanzang, dönüşünden sonra gördüklerini kaleme almış, gezdiği mekânları tasvir eden yazılar yazmıştır. Stein dâhil birçok kişi onun yazdıklarından etkilenmiş, Orta Asya ve Çin'e seyahatlerde bulunmuşlardır. Ayrıca, Stein kendisinden yirmi yıl kadar önce bölgeye giden bir Macar keşiş grubu üyesi Kont Loczy'den de bölgede bulunan arkeolojik kalıntılara ilişkin bilgiler edinmiştir.²⁵

Sven Hedin, *Göçebe Göl* adlı çalışmasında Lop-Nor'un hareket hâlinde olan göçebe bir göl olduğunu ispatlamıştır. Buna göre; oldukça düz bir arazide yeryüzü şartlarında oluşan en küçük bir yapısal değişim ırmağın su seviyesini ve yatakların değişimine yol açmakta, buna bağlı olarak beslediği Nop-Lor Gölü de başka bir alana kaymaktadır. Irmak yatağının değişmesiyle birlikte Loulan kenti susuz kalmış, toprak verimsizleşmiş ve böylece önce bataklığa sonra çölleşmeye yüz tutmuştur. Bunun doğal sonucu olarak kent tümüyle terk edilmiştir.

Resim 70: "Loulan Güzeli".

"Sonuçta son engeli de kaldırdık ve tabutu dikkatle ve büyük bir özenle dışarı çıkarıp mesanın tepesine koyduk.

Tabut, bu çamurlu doğanın özelliklerini yansıtıyordu. Baş ve kış bodoslaması kesilmiş ve çapraz tahtalarla kapatılmış, alışılagelen bir kano biçimindeydi.

Mesanın dış duvarını yıkmadan önce üst örtüyü oluşturan iki tablayı kaldırmıştık. Büyük bir heyecanla, uzun bir zamandır rahatsız edilmeden uyuyan bu ölünün yüzünü görmeyi bekliyorduk. Ama, cesedi başından ayak uçlarına kadar tamamen saran gri bir örtüyle karşılaştık. Bu kefen o kadar çürümüştü ki dokunulduğu anda toz oluyordu. Başını saran kısmı temizledik ve o, çölün efendisi, Loulan ve Lop-Nor'un kraliçesi, tüm güzelliği ile karşımızdaydı". (S. Hedin- *Göçebe Çöl*'den).

Sven Hedin ve hemen sonraki yıllarda Aurel Stein'in yaptıkları araştırmalarla Lop-Nor gölü, Loulan kenti ve çevresinde meydana gelen

25. Susan Whitfield, **İpek Yolu'nda Yaşam**, (çev. S. Aydın), İstanbul 2005, s.19-20.

çöl olayları yeterince anlaşılmıştır. S. Hedin'in "*İpek Yolu*" kitabında şu kayıtlar bulunur:

"1901 yılında, Lu-Lan (Loulan) kentinde bazı eski ipek parçaları bulmuştum. Tahminimce bunlar *İpek Yolu*'nda ticareti ticareti yapılan ilk ipek türlerindendi. Aynı yerde 1906 ve 1924 yıllarında Stein, çok miktarda ipeğe rastlamıştı. Palmyra'daki mezarlarda kazı yapan Fransız arkeologları da Çin ipeği bulmuştu. Folke Bergman'ın 1930-1931 yıllarında Edsin-gol kıyısında elde ettiği buluntular Han sülalesine aitti ve aralarında az miktarda ipek parçaları vardı. 1934 yılında Kum-derya boyunda yaptığımız yolculukta Parker C. Chen ile daha önce sözünü ettiğim mezarları açmış ve mezarların birinde Lu-Lan'ın son gelişme dönemine ait olan genç bir kadının cesedine sarılı ipek bir kefen bulmuştuk. Aynı yıl içinde Bergman da Kum-derya'nın güneyindeki çöl mezarlığında yaptığı kazıda çok sayıda ipek kefenler ele geçirmişti."²⁶

Antik Loulan kenti yakınlarındaki tarihi kalıntılarda gerçekleştirilen gözlem ve arkeolojik kazılar sonucunda gözlem kuleleri, tahıl ambarları, mezar kalıntıları, Budist pagoda ve ek yapılarının varlığı tespit edilmiştir. Kent içinde çeşitli seramik, battaniye ve ipek kumaşı parçaları ile eski bakır para ve çok iyi korunan mummylanmış bir kız cesedi bulunmuştur. "Loulan Güzeli" olarak adlandırılan bu kızın Çinli olmayan biri olduğu tespit edilmiştir. Bölgede daha sonra gerçekleştirilen kazılarda beş farklı ırktan insan cesetleri bulunmuştur. Bunların bazıları, Doğu Akdeniz insanların özelliklerini taşımaktadır. Bu insanların nereden ve niçin geldikleri, daha sonra da nereye gittikleri hakkında güvenilir bir kayıt bulunamamış olmakla birlikte, *İpek Yolu* üzerinde kurulan kentlerin doğu ve batı arasında kültürel ilişkilere neden olduğunu, yeni demografik yapının oluşmasına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Taklamakan'dan Turfan'a, Pamir'den

Afganistan ve Ötesine; Çöller, Vahalar, Dağlar ve Kentler

"Yüreğinde ölüm, kıyılarında hayat olan yer neresi?" biçiminde bir sorunun en uygun cevabı herhâlde "Taklamakan" olur. İçine girilse de dışarı çıkılmayan, anlamını içeren Taklamakan'ın kuzeyinden güneyinden geçen yollar ise hayat bahşeden su kaynakları ve vahalarıyla aksine bir dünya örgüsüne sahiptir.

Taşkent, *İpek Yolu*'nun kuzey rotası üzerinden değerlendirildiğinde, Loulan'ın kuzeyindeki Kumul'dan Koço'ya ve bu merkezden kuzeye ayrılıp Tanrı Dağlarının ve Issık Gölü'nün üzerinden gelen yol ile daha

26. Sven Hedin, *İpek Yolu*, s. 228.

güneyde, ancak yine Taklamakan çölünün kuzey kıyısı boyunca uzanan güzergâhta yer alan Miran, Kuça, Aksu, Kaşgar ve Fergana kentlerinin bulunduğu Fergana vadisinin kuzey batı ucundadır. Miran'dan sonra Taklamakan'ın güneyinden gelen ve Hotan, Tarım havzası, Yangihisar ile Kaşgar'a ulaşan yol da Fergana, Hokand (Hocend) ve Taşkent'e çıkmaktadır.

Kaşgar; Doğu Türkistan'ın batısında, Taklamakan'ın kuzeyinden ve güneyinden gelen İpek Yolu'nun bulunduğu yerdedir. Yüzyıllarca önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmuştur. Başta Karluk ve Uygurlar olmak üzere, Türklerin yaşadığı önemli kentler arasındadır. "Divanı Lügati't Türk" ün yazarı Kaşgarlı Mahmud ve "Kutadgu Bilig" yazarı Yusuf Has Hâcib dâhil pek çok bilim adamı ve düşünür bu yörede yetişmiştir.

Resim 71: Semerkant kentinin tarihî pazar yerine konaklayan kervanı gösteren temsili resim. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, *İpek Yolu*, s. 245.

Kaşgar'a kuzeyden gelen yolla bağlantılı önemli bir merkez de Urumçi'dir. 1210 km. uzunluğundaki Urumçi- Kaşgar yolu en zorlu kervan yollarından biridir. Bu iki yerleşim yolunda bizzat gözlem yapan H. Uhlig izlenimlerini şu şekilde aktarır: " Urumçi'den Kaşgar'a yapılan uçuş bana, aşağıda dolaşan kervanları bekleyen tehlikeleri tüm keşif gezisi kayıtları ve gezi notlarından çok daha net bir şekilde gösterdi. Tanrı Dağlarının buzlarla kaplı görkemli doruklarını arkamızda bıraktıktan

sonra altımızda sonsuz gibi görünen Tarım havzası uzanıyordu. Monoton bir çöl ve step arazi üzerinde arasına sabah güneşiyle parlayan dar akarsular görünüyordu. Bazı yerlerde tarım yapılan sınırlı alanlar göze çarpıyordu.

Günümüzde Çinlilerin Tarım havzasının kuzeyinde önemli bir garnizon ve mal aktarma merkezi olan Kurla'nın güneyinde, yeşilin o canlılık veren tonlarının hiçbirinden bile eser olmayan, kahverengi ve antrasit renkleriyle parlayan step ve çöl ülkesinde can çekişen bir nehir hissine kapılıyor. Sonra birdenbire birkaç evden oluşan küçük vaha karşınıza çıkınca şaşırıp kalıyorsunuz. Bunlar geçmişin dört gözle beklenen, hayati önem taşıyan su kaynakları. Onlar olmasaydı Tarım havzasından geçen bir tek ipek yolu da olmazdı.”²⁷

Genelde yollar, özelde İpek Yolu'nu geçtiği bazı kent ve bölgeler özel ve özgün bir küme niteliğine sahiptir. Yollar, salt ulaşım ve ticarete bağlı meta hareketleri dışında; bilim, sanat, edebiyat, din ve tasavvufla

Resim 72: Hoca Ahmet Yesevî Türbesi. Türkistan veya Yesi, Kazakistan'ın güney kesiminde Seyhun Irmağı'na yakın bir yerdedir. “Ahmed Yesevi'ye atfedilen çeşitli menkıbe ve kerametler Kaşgar'dan Balkanlara kadar bütün Türk yurtlarında yayılmıştır. Türbesi, Türkistan'ın manevî merkezi olarak kabul edilmektedir.” Hayati Bice'nin özenle hazırladığı “Ahmed Yesevî, **Divan-ı Hikmet'e** yazdığı-girişten. Ankara 1993,s. IX.

27. H. Uhlig s. 347.

hemhâl olunmuşluğun bir parçası olur. Denilebilir ki, İpek Yolu tarihi içerisinde bir dönem, doğuda Almatı- Kaşgar hattından batıda Aral gölü- Aşkabat hattına, kuzeyde Sir-Derya'dan güneyde Duşanbe'ye kadar bu alan İpek Yolu'nun bilim, din ve sanat bütünü içerisinde Türk ve Dünya kültürünün ışıltılı bir coğrafyası konumundadır.

Taşkent'ten batıya giden bir kol Hive üzerinden Hazar İç denizinin kuzeyinden, Semerkant ve Merv üzerinden giden kol ise bu denizin güneyinden devam etmektedir. Taşkent'ten kuzeye ayrılan ve Seyhun boyunca gidip Aral ve Hazar'a üzerinden yol üzerinde yer alan kentlerden biri de *Yesi* (Türkistan)'dir. Yesi'yi önemli kılan unsurlardan biri, hatta en önemlisi, Türk dünyasının ünlü mutasavvıfı Hoca Ahmet Yesevî'nin buraya olan ilgisi ve türbesinin bu kente oluşudur.

Fuad Köprülü'nün ortaya koyduğu çalışmalarla hakkında derli toplu bilgi edinilen Hoca Ahmet Yesevî hakkında şu ifadeler yer verir:

*“Menakıb kitapları Ahmet Yesevî'nin Arslan Baba işaretleriyle bir aralık Buhâra'ya giderek oranın en tanınmış mürşidi Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisab ettiğini ve onun ölümüne müteakip bir müddet Buhâra'da halkı dâvete meşgul olduktan sonra, bütün ashâbını Hoca Abdü'l-Hâlık Gucduvanî'ye ısmarlayarak manevî bir işaret üzerine Yesi'ye geldiğini müttefikan zikrederler.”*²⁸ *“.. Ahmed Yesevî Sır-Deryâ havâlisinde, Taşkent çevresinde, hatta daha kuzeydeki bozkırlarda şöhret kazandı; etrafına vâkıf, o âdetler ile ülfet etmiş dânişmendler değil, İslâmiyet'e yeni, fakat çok kuvvetli râbitalarla bağlanmış, saf, sâde Türkler toplanmıştı; bu yüzden, Arap ilmini ve Acem edebiyatını tabii pek iyi bilmekle berâber, mürîdlerine, anlayabilecekleri bir dil ile hitâbetmek mecbûriyetinde bulundu. İran harsı dâiresinde kalan başka sûfiler gibi Farsça ile yazacağına, Türkçe'yi kullandı ve sülûk âdâbını Arapça, Farsça bilmeyen Türk dervişlerine anlatmak için, yine Türklerin halk edebiyatından alınmış basit şekillerle, ahlâkî ve tasavvufî manzûmeler yazdı.”*²⁹

Taşkent, Hokant ve Fergana; İpek Yolu'nun Orta Asya'daki dört, hatta Aral gölünün doğusundan kuzeye gidip Cend üzerinden Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya geçen rotayı da göz önüne alırsak beş ana yolun düğümlendiği yer olarak da özel bir konumdadırlar. Aral gölüne dökülen Sir-derya Irmağı bu yöreden doğar. Doğuda Tanrı Dağlarının arkasında kalan Kaşgar, Doğu Türkistan'ın batı bölgesi kentlerinden birisi olarak mütalaa edilse de, Fergana vadisinin hemen güney batısında bulunan Semerkant'ı bu grupta ele almak uygundur.

28. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991, s. 31.

29. F. Köprülü, s. 75.

Resim 73: *Yesi. Arslan Baba Türbesi.*

Güneyde Semerkant, kuzeyde Taşkent ve iki kent arasında yer alan Fergana ve Hokand, her ne kadar kendi özgün geçmişleri olsa da tarihsel süreçleri itibariyle hemen hemen aynı kaderi paylaşan efsane kentlerdir. Bu kentler ve onların yakın çevresinde oluşan bilim, sanat, kültür hareketleri kendileriyle sınırlı kalmamış, esintileri Anadolu'ya ve bu ülke üzerinden Balkanlara kadar uzamıştır. Semerkant'tan kalkan kervanlar Buhara, Merv ve Aşkabat üzerinden Tebriz'e geldiğinde yalnızca Anadolu'ya değil Kafkaslar'a da gitmekte, böylece maddi unsurlar yanı sıra manevî yüklerini bu dağlık alanlarda incileşen kentlere de taşımaktaydılar.

Taşkent (Terken, Çaş, Divân-ı Lügati't-Türk'te Şaş) ve diğerleri (Fergana, Hokand ve Semerkant), Türklerce kurulup imar edilen merkezler olarak Türk şehircilik tarihi ve mimari gelenekler açısından örnek teşkil ederler. Hemen hepsinde, Karahanlı, Timur ve Şeybani (Özbek) dönemleri izleri görüldüğü gibi, Buhara ve Hokant hanlıklarının katkıları da bulunur. Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde kalan yörede Çin, Arap, Sâmânî ve Karahitaylar da hüküm sürmüştür.

Tahsin Yazıcı Pei-şi adlı bir seyyahın MS, V. yüzyıl Fergana'sı hakkında ayrıntılı bilgi verdiğini" belirtir. Pei-şi'ye göre "1,5 kilometrelik bir çevresi olan başşehir Kâsân'da koç şeklindeki altundan bir taht üzerinde oturan hükümdar çok kalabalık bir orduya sahipti." III. yüzyıldan

Resim 74: Babur Şah.
tr.wikipedia.org

“Salı günü, 5 Ramazan 899 (10 Haziran 1494) da, Fergana vilâyetinde, on iki yaşında padişah oldum. Fergana vilâyeti beşinci iklim-dendir ve mâmurenin kenarındadır. Şarkı Kaşgar, garbı Semerkant ve cenubu Bedehşan’ nın hududu olan dağlardır. Evvelce şimalinde Almalık, Almatu ve Yangı (Otrar) gibi şehirler varmış; fakat bugün Moğul ve Özbekler tarafından tahrip edilmiş ve hiçbir mâmure kalmamıştır. Küçük bir vilâyettir. Hububat ve meyvesi boldur. Etrafi dağlıktır, yalnız Semerkand ve Hocend’in bulunduğu garp tarafında dağ yoktur. Kışın bu cihetten başka hiçbir yerden düşman gelmez. Hocend suyu ismi ile meşhur olan Seyhun nehri bu ülkenin şimal-i şarkisinden gelir ve içinden geçerek garba doğru akar. Hocend’in şimali ve bugün

Şahruhiye namı ile meşhur olan Fenaket’in cenubundan geçip tekrar şimale dönerek Türkistan’a doğru gider. Türkistan’dan epeyce aşağıda bu nehir büsbütün kumlar arasında kaybolur ve hiçbir nehire karışmaz. Beşi Seyhun nehrinin cenubunda ve ikisi şimalinde olmak üzere yedi kasabası vardır. (**Baburnâme/ Babur’un Hatıratı- I**, Haz. R. R. Arat, İstanbul 1970, s. 3.)

İtibaren aralıksız bir şekilde ülkeyi yöneten hânedanın son hükümdarı 649 yılında Göktürkler’le yapılan bir savaşta öldürülür. Hükümdarın kardeşi ülkenin küçük bir bölgesinde bir süre daha hüküm sürmüştü de toprakların hemen hepsi Göktürkler’in eline geçmiştir.³⁰ Müslüman Hindistan Devleti’nin (Babür Devleti) kurucusu Babür Fergana’da doğmuş ve bu yerde idareci olmuştur.

Hokand, başta nar olmak üzere meyveleriyle, Mutugil adlı dağın dan çıkarılan firuze ve sair değerli maden ocaklarıyla, sülün ve geyik gibi hayvanlarıyla ünlenmiş kentlerden biridir.³¹ Bâbü’ün Fergana hâkimiyeti dönemine (1494-1504) kadar küçük bir şehirdir. Bu yıllardan itibaren gelişmeye başlayan şehir, XVIII. yüzyılın ortalarından sonra Özbek Ming hânedanının başşehri olmuş ve önemi daha da artarak Batı Türkistan’ı Doğu Türkistan’a bağlayan önemli bir ekonomik merkez hâline gelmiştir.³² 1710-1876 yılları arasında Fergana bölgesinde hüküm süren Hokand Hanlığı’nın başşehri olmuştur. Hanlığın kurucusu Şâhruh,

30. Tahsin Yazıcı, “Fergana” mad. **Diyanet Vakfı İslâm Ans.** C.12, s. 375.

31. **Baburnâme/ Babur’un Hatıratı- I**, s. 6-7.

32. Catherine Poujol, “Hokand” mad. **Diyanet Vakfı İslâm Ans.** C. 18; s. 214.

Resim 75: Semerkant- Registan Meydanı. Uluğ Bey Medresesi, Tilla-kari Medresesi, Şir-dor Medresesi.

Özbeklerin Ming kabilesine mensuptur.³³

32

Semerkant, ilk olarak Zerefşân (Soğd) nehrinin güney kıyısında vadiye hâkim yüksek bir mevkide kurulmuş olup günümüze ulaşan harabelerine Efrâsiyâb adı verilmektedir. Anlatılardan efsanevî Türk hükümdarı Efrâsiyâb'ın (Alp Er Tonga) şehrin kurulduğu bölgeyi egemenlik altına aldığı sonucu çıkarılmaktadır. MÖ, V. yüzyılda 535 yılında Pers Hükümdarı Büyük Cyrus tarafından ileri bir karakol olarak kurulduğu kabul edilen kent, Cengiz Han'ın 1220'de tahrip etmesinden sonra daha güneyde bugünkü modern Semerkant'ın bulunduğu bölgede yeniden kurulmuştur. İlk dönemlerde bütün Mâverâünnehir'in, ardından Soğd (Sogdiana) bölgesinin yönetim merkezi olmuştur.³⁴

Semerkant, Zerefşân Irmağı ve bu ırmaktan beslenen kanallar sayesinde şiddetli yaz sıcaklığı ve kuraklıktan pek etkilenmeyen nadir kentlerdendir. İslâm coğrafyacılarının tavsifine göre akarsuları, yemyeşil bitki örtüsü ve tertemiz havasıyla sıhhatli bir yaşama son derece müsait ve doğal görünümü en güzel mekânlardan biridir. Seyyahların cennete benzettikleri bir mevkide bulunmaktadır. Perslerden sonra Hellenler ve Selevkosların egemenliğinde olmuşsa da, nüfusunun yoğunluğunu Türk ve Sogd kabilelerini oluşturduğu kent, I. yüzyıl ve sonrasında çoğunlukla

33. Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı" mad. *Diyanet Vakfı İslâm Ans. C. 18; s. 214.*

34. Osman Aydın, "Semerkant" mad. *Diyanet Vakfı İslâm Ans. C. 36; s. 482.*

Türk devletlerinin yönetiminde kalmıştır.³⁵

Orta Asya ticaret yolları üzerindeki önemli merkezlerden biri olan, İbn Havkal'ın Mâverâünnehir'in limanı dediği Semerkant dünyanın her tarafından gelen tüccarlar ve getirdikleri mallarla dolup taşardı. Semerkant ve civarında yaşayan Soğdlular, VI-VIII. yüzyıllarda İpek Yolu ticaretini neredeyse tekellerine alarak bu yolun pek çok güzergâhında ticaret kolonileri kurmuşlardı. Özellikle kâğıdı ile meşhur olup İslâm toprakları üzerinde en kaliteli kâğıt orada üretiliyordu. Ayrıca ipek, yün kumaş ve dokumaları ile de meşhurdu.³⁶ Çok sayıda Türk ve İslâm eserlerinin bulunduğu kentte Budist tapınaklarına da rastlanmıştır.

Kaşgar'dan güneye inen yol Pamir dağlarını aşmak zorundadır. Ötesi; Afganistan, Keşmir, Pakistan ve Hindistan'dır. Afganistan'da Begram ve Bamyam önemli antik kentler arasındadır. Bergam'da ortaya çıkarılan arkeolojik veriler "bir zamanlar Mısır, Yunanistan, Roma, Suriye, İran, Hindistan ve Çin'den gelmiş olan buluntular o dönemin tanıklığını yaparlar."³⁷ Anlaşılan o ki, günümüzde "küresel dönemin dünyayı küçük bir köy" hâline getirdiği algısından çok daha önce dünyanın bazı bölgeleri yeterince küçüktür.

Güney İpek Yolu'nun geçtiği Bamyam, Budizmin kutsal mekânları arasındadır. Budistlerin kutsadıkları bu mekândaki ünlü Buda kaya kabartması Müslümanların egemen olduğu dönemlerde de ihtimamla korunmuş ancak 2001'de "Taliban" denen domdılایلar tarafından dinamitlenmiştir.

Buhara'dan Tebriz'e; Palmira'dan Baalbek'e

Orta Asya Türk uygarlığı için önemli bir kent olan *Buhara* MÖ, IV. binin başlarına giden bir geçmişe sahiptir. Başta Türk devlet ve toplulukları olmak üzere Fars ve Soğt gibi kitleler yanı sıra Budist, Mani ve nihayet İslâm dini adına yapılan tapınaklarıyla özel bir yere sahiptir. Adının da "tapınak"la ilişkilendirildiği Buhara, doğu batı yönünde yapılan İpek Yolu kervanlarının uğrak yeri olan masalsi kentlerinden biridir. *Şahname* ve onun baş kahramanlarından *Afrasyab* ve onun etrafında meydana gelen bir dizi olayın merkezinde bu kent vardır.³⁸ Anadolu'ya göç eden evliya ve alperenlerin doğudan geldiklerini vurgulayan veciz sözlerden biri "...onlar Belh ve Buhara'dan gelmişlerdir" biçimindedir. Yalnızca bu

35. Geniş bilgi için bak. O. Aydınli, *agm*.

36. O. Aydınli, *agm*.

37. H. Uhlig, s. 354.

38. Geniş bilgi için bak. L. U. Mankovskaya, **Buhara**, Taşkent 1997; Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, **Târih-i Buhârâ**, (Haz. Erkan Göksu), Ankara 2013

Resim 76: Buhara. Medreseler, camiler, minareler kenti. Kızılkum ve Kara kum Çölleri arasında, Zereşan Irmağı kıyısındadır. Kentten ayrılan kervanlar kentin güney doğusu boyunca uzanan Amuderya'yı geçip Merv'e ulaşırdı.

söz bile Afganistan, Horasan ve Anadolu bağında Buhara'nın merkezî rolünü anlatmaya yeter.

Buhara'dan batıya Merv, Aşkabat, Kazvin'den Tebriz'e varmak; Hazar'ın güneyini kuşatan Elbruz Dağlarının güney eteklerinden Urmiye Gölünün kuzeyinden Van'a ve oradan Anadolu içlerine girmek demektir. Buhara ve Tebriz arasında bulunan birçok duraktan güneye, İsfahan ve Şiraz üzerinden Basra'ya inildiği gibi, yine batı yönünde gidilip Palmira (Tadmor) üzerinden Doğu Akdeniz limanlarına da erişilmekteydi.

Merv, Murgab deltasının aşağı kısmında, İran ile Hazar denizi kıyılarını Orta Asya'nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir mevkide ve işlek bir ticaret yolu üzerinde kurulmuştur.

Horosan, içinde bulunduğu konum nedeniyle belli dönemlerde idarî bir merkez, belli dönemlerde gelişimi komşu kentlere göre zayıflayan bir mekândır. Altın çağını Büyük Selçuklular Dönemi'nde, özellikle Sultan Sencer (1118 -1157) zamanında yaşamış, çok sayıda medrese ve kütüphanesiyle bir ilim merkezi hâline gelmiştir.³⁹ İstahrî, "Mesâlik" adlı eserinde Merv'in ham ipek

Resim 77: Merv. Sultan Sencer Türbesi.

39. Osman Gazi Özgüdenli, "Merv" mad., *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 223.

ihracatıyla tanındığını kaydeder. Ürettiği ipek ile İpek Yolu'nun aslî bir parçası olmuştur. Selçuklu çağı boyunca Merv halkının en önemli geçim kaynağı ipek ve kumaş dokumacılığı, bakır işçiliği, hayvancılık ve ticarettir.

Resim 78: Merv. Yusuf Hemadâni Türbesi.

Rey, Horasan- Tebriz arasında, doğuya ve güneye giden ana yol üzerinde kilit bir yerdedir. Merv gibi Büyük Selçuklu döneminde altın çağını yaşayan, Nizam'ul Mülk'ün önderliğinde Nizamiye Medreseleri ağının ve eğitim için yapılan yeniliklerin başladığı, önemli tıp ve bilim merkezi hâline geldiği bir kenttir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul

Bey (990- 1063) burada ölmüş ve yine burada gömülmüştür.

Rey'den güneye inen yol Hemedan ve Kermansah üzerinden Mezopotamya'nın yüreğine, yani Bağdat'a inmektedir. İster Bağdat'dan ister Hemedan'dan olsun, bu alanlardan doğuya giden yollar Palmira'ya çıkar. Hemedan – Palmira arasında iki kadim kentten biri Kerkük diğeri Musul'dur. Musul, güney doğudan gelenlerin Anadolu'ya erişen kapısıdır. Kuzeyinde Amida (Kara- amid, Diyar-ı bekir), güneyinde Bağdat'ı tutan Musul, Anadolu ve Mezopotamya ruhunun da birleşim yeridir.

Rey'den Urmiye Gölü ve Hazar arasından kuzey doğuya giden yol Tebriz'e varır. Tebriz, kuzeyde tüm ihtişamıyla Kafkasya'ya ve Doğu Anadolu'ya açılan kapıdır. İlk Çağ'da Ön Asya ile ilişkisi tespit edilen Azerbaycan, MÖ, III. yüzyılda Mezopotamya, Anadolu, Filistin ve hatta Avrupa'nın güneydoğu ülkeleriyle ticarî ve kültürel bağlar kurmuş, Nahçıvan ve Urmiye Gölü çevresi kentleri etkin dünyanın bir parçası olmuştur.⁴⁰

Bütün bu kentlerin her biri kendi tarihsel derinliği içinde özgün ve fakat ticarî yollarla değerleri Ashirand'ın bütünlüğünde müşterekleşen; efsaneler yaratan, bizatihi kendileri efsane olan mekânlardır. Bu kentlere ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır ve yapılmaktadır. Görülen o ki, İpek Yolu üzerindeki her hangi bir yerleşimi tek bir boyutuyla ele almak

40. Nesrin Sarıahmetoğlu, *Tarihi Süreç İçinde Azerbaycan ve İpek Yolu*, **İpek Yolu**, TKHV Yay., s. 321.

bile bütün bir dünyaya açılmakla eş değerdir. Bu dünya; tarihiyle, âlim ve sanatkârlarıyla, mimarî çeşnisiyle, ekonomisiyle, tüm yaşanmışlıklarıyla asla bitirilemez bir çalışmaya kapı açmak, asla gerçekliği tam olarak ortaya konulamaz gizemli hazineleriyle her zaman üzerinde tekrar tekrar durulacak bitimsiz bir konuya dalmak demektir. Örneğin Tebriz, sadece Tebriz değil; İran'dır, Azerbaycan'dır, Anadolu'dur Hazar'dır. Zaman düzleminde Meddir, Perstir, Artaksiaddır, Sâsânidir, Selçukludur, Akkoyunludur, Safavîdir vs. Bir o kadar Zerdüşttür, Mitradır, Manidir, İslâm'dır; dahası bu dinlerin kelimidir, sufizmidir ve felsefesidir.

Güney'in Baal'i Kuzeyin Parşam'ı: İlk Çağlardan günümüze Anadolu ve Ön Asya arasında her zaman ve her türde ilişkilerin olduğu bilinmektedir. Hurrilerin Doğu Anadolu-Mezopotamya arasında geniş bir alandaki varlıkları bu kadim ilişkinin MÖ, V. binlere değin gidebileceğini ve ilişkinin temellerini attığı iddia edilebilir. Orta Anadolu'da Hattilerin yerini alan Hititler ile bu toplumun doğusunda bulunan Hayaşalılar ve daha güneylerde Mitanniler; Suriye üzerinden Anadolu – Ön Asya ilişkilerini diri tutmuşlardır. Güney sınırı Murat ırmağı olan Hayaşa Krallığındaki "Haya"nın da Sumer-Hurri müşterek tanrılarında Haya ile olan doğrudan bağlantısı, bu ilişkinin kanıtlarından sadece biridir.

Filistin ile Doğu Anadolu Kuzey Fırat Havzası arasında var olan derin kültürel ilişkilerin önemli ve özel bir kanıtı, Hayaşa bölgesinin bir parçası olan Kummaha, yani bugünkü Kemah ile Erzincan arasında bulunan Tortan köyündeki Parşam (Baal/baal-şamin) tapınağıdır. Erken Ermeni kaynaklarından sayılan Khorenatsi'nin (Movses H'orenatsi) "*Hayots Patmut'ivn*" adlı eseri bu konunun yazılı kaynakları arasındadır (bak. II/14).⁴¹ Konumuzun savrulmaması adına bu gelişmelerin ayrıntısına girmeksizin şunu vurgulamak istiyoruz ki, yollar ve görece uzak alanlar arası ilişkiler, sanıldığından ya da sanılacağından çok daha eski, girift, gizemli ve fakat araştırıldığında bir o kadar aydınlatıcı roller üslenmektedir. İpek Yolu olarak adlandırılan ve Asya içlerinden Akdeniz'e uzayan yol Palmira'ya, Heliopolis'e geldiğinde yüzlerce yıl öncesinden bu kentlerin Yukarı Fırat Havzasına varan yollarla buluşmaktadır. Daha geçmişe gitti-

41. Moses Khorenats'i, **History of the Armenians**, (çev. R. W. Thomson, Harvard University, Cambridge 1980; Movses H'orenatsi, **Hayots Patmut'ivn**, 'Matenagirk' Hayots, II. Hator, V. Dar, Ant'iliyas-Libanan: Kat'oğikosut'yun Hayots Metzi Tann Kilikioy, 2003; René Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, (çev. S. Dolanoğlu), İstanbul 2005, s. 116; Canan Seyfeli, *Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu*, **Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Samsun 2011, S: 30, s.139- 183.

ğimizde Ugarit'te yurt tutan tanrılarla muhataplığıdır. Aydınlatıcı ya da ibretle öğrenilen bir başka boyut da, yollar sayesinde aralarında ilişkiler kurulan kentlerin benzer ve dramatik kaderleridir.

Efendi Tanrı Baal'ın İki Kenti; Çölün Gelini Palmira ve Güneş Kenti Baalbek: Esasında Doğu Akdeniz kıyısında ya da bu kıyıya yakın daha eski kent Ugarit'tir. Lazkiye'nin 12 km. kuzeyinde bugünkü Ras-şamra harabelerinin yerinde olan Ugarit, bölgenin en eski ve en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Her ne kadar liman olmasa da, Attalig, Gib'ala ve denizin ortasındaki küçük bir adada yer alan Himuli limanlarına hakimdi.⁴² Hurrice dahil, Anadolu, Mısır ve Ön Asya'da kullanılan eski dillere ait belgelerin bulunmuşluğu, bu kentin uluslar arası konumunu yeterince açıklamaktadır. Ugarit belgelerinde Baal ve onun iki tanrıçası (Anath ve Aşera) hakkında en eski bilgilerinde bulunması,⁴³ bu tanrı ve tanrıçaların merkezî kentlerinin burası olduğunu akla getirmektedir.

İpek Yolu, Babil söyleminde “güneşin battığı kent” olan Ugarit'e, yani Ras-şamra'ya uğramadan önce “çölün gelini” olarak anılan Palmira'ya uğrar. Eski adı Tedmur (Tadmor veya Tudmur), Aramice'de “mucize anlamına gelir ki, çöl ortasında bulunan bu tür hayat dolu mekânlarla ansızın karşılaşılması hâline uygun düşmektedir. Her ne kadar Tanah'da Hz. Süleyman tarafından kurulan bir çöl şehri olarak (Tadmur) anılsa da, bunu teyit edecek başka bir kayıt olmadığı gibi, yapılan arkeolojik kazılarla kentin kurulduğu tarihin çok daha eskiye gittiği anlaşılmıştır.⁴⁴

Baalbek (Heliopolis), Akdeniz dünyasında ticarî yönleriyle tanınan Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Baal tanrısı adına inşa edilişi nedeniyle, bugünkü Lübnan'ın doğusunda, Bekaa Vadisi'nde bulunan kent Baalbek diye anılmaktadır. Roma Dönemi'nde altın çağını yaşayan kentin tarihindeki en büyük yıkımı Haçlıların yaptığı bilinmektedir. Gerek Palmira ve gerekse Heliopolis, Ugarit mirasını devralmış gibi görülmektedirler.

42. Füzuzan Kınal, Ugarit. Kırallarının Tarihi, AÜDTCF. C. VIII-XII, S:14-23 (1970-1974), Ankara 1963, s. 15; Dennis Pardee, Background to the Bible: Ugarit, **Ebla to Damascus/ Art and Archaeology of Ancient Syria**, Washington 1985, s. 253- 259; Ercüment Yıldırım, M.Ö. I. Binyılda Paylaşılmalı Topraklar: Kuzey Suriye, **The Journal of Academic Social Science Studies, Publication of Association Esprit**, Société et Rencontre, Strasbourg/France 2012, s. 1388.

43. F. G. Bratton, **age**. s. 103; Jean- Paul Thalmann, Geç Tunç Çağında Ticari Bir Başkent: Ugarit, **Kentlerin Doğuşu**, (çev. A. B. Girgin), Ankara 2000, s. 205.

44. Adnan Bounni, Palmyra: The Caravan City, **Ebla to Damascus, / Art and Arc-haeology of Ancient Syria**, Washington 1985, s. 381.

Resim 79: *Palmyra'daki Baal-şamin Tapınağı.*

Palmyra, Suriye çölünü geçen kervanlarının uğrak noktasında olması sebebiyle "*Çölün Gelini*" olarak da anılmıştır. Terör örgütü "daeş" tarafından tarihî dokusu bozulan ve yağmalanan Palmyra kentinde Baal-şamin Tapınağı'nı havaya uçurduğu anın görüntüleri ortaya çıkmış ve bu vahşet dünya basınında yer almıştır. MÖ, IV. yüzyıl başında ise Erzincan- Kemah arasında, bugünkü Tortan (Taranağik) köyünde bulunan bir diğer Baal tapınağı (Barşamin), Gregoryen Ortodoks Hristiyanlığınu icat eden Krikor Lusavoriç ve yandaşları tarafından yıkılıp yağma edilmiştir. Günümüz domdılayları ise Tortan'da Barşamin Tapınağı yerine kurulan Aziz Tiridat Kilisesi içinde yer alan Kral Tiridat'ın mezarını alt üst etmişlerdir. Mart 2001 'de Talibanlar İpek Yolu'nun güney kolu üzerindeki ana kaya üzerine kabartma olarak yapılan yüzlerce yıl Müslümanlarca da korunan Bamyan Buda heykelini yıkmıştır. Bosna'da Sırp vahşeti Mostar'ı, Irak'ta ABD askerleri Bağdat Müzesi'ni harap etmişlerdir. Yine, Aralık 2015'de "pkk" ırlarca atılan el yapımı patlayıcı nedeniyle Diyarbakır Fatihpaşa (Kurşunlu) Camii de benzer vahşete uğramıştır. Görülen o ki uluslararası literatürde "*social vomit*" ya da "*mass abomination*" olarak nitelenen bu kimselerde yıkıcılık ve vahşet; ülke, milliyet ve din ötesinde her zaman ve her mekânda bir biçimde tezahür etmektedir.

İpek Yolu'nun Batıda Çoğaldığı Ülke: Anadolu

Farklı dönemleri ve farklı güzergâhları esas alarak yapılan ayrıntılı açıklamalarda artan ya da azalan sayılar ifade edilebilse de, karalar üzerinden tarihi yollar Anadolu'ya beş ana koldan girmektedir. Bunlardan batıda Trakya'dan, kuzey doğuda Kafkasya'dan, güneyden Suriye ve Mezopotamya'dan gelen yollar bir tarafa bırakılırsa, doğudan İpek Yolu'nun iki kol hâlinde geldiği söylenebilir. Ana yolun iki koldan gelmesinin temel fizikî nedenlerinden biri Urmiye ve Van Göllerinin varlığıdır. Bunlardan Urmiye gölü güneyinden gelen kol Mezopotamya'dan gelen ana

kolla Musul'da buluşur ve Mardin- Diyar-ı Bekir üzerinden Malatya'ya ulaşır.

Malatya (Melitene), ünlü Arslantepe ve Battal Gazi'den (Eski Malatya) bu yana Anadolu'da kilit kentlerden biri olmuştur. Kuzeyde Sivas ya da Erzincan üzerinden Trabzon veya Giresun'a; kuzey doğuda Harput ve Muş üzerinden Ahlat'a; doğuda Kayseri ve Aksaray üzerinden Konya'ya; güneyde ise Maraş üzerinden Akdeniz'e giden ana yolların kavşak noktasıdır. Hiçbir iz olmasa da yalnızca kervansarayları tespit etmek bile bu gerçeği somut biçimde yansıtabilir.⁴⁵

Resim 80: Malatya Battalgazi Kervansarayı (Fot. F. Güleç

Selçuklu kaynaklarında bazı kentler, nitelik ve nicelik kriterlerine göre önde gelirler. İlk beş'i; Erzincan, Konya, Kayseri, Akşehir, Sivas'tır. Unvana layık görülen toplam on altı kent vardır. Doğu Anadolu'da unvan sahibi diğer kentler: Malatya, Bayburt ve Ahlat'tır.

Ahlat; İran üzerinden, özel olarak da Horasan üzerinden gelen göçlerin önemli durak ve toplanma alanıdır. XI. yüzyıl başlarında yüz binin üzerine çıkan ani nüfus artışı, Türklerin Anadolu'ya muhaceretiyle

45. Malatya tarihi ve tarihi dokusu üzerinde birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Akra/ Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi'nin 9. Sayısında "Dosya: Malatya" bölümünde yer alan yazılara ve literatüre bakılabilir.

ilgilidir.⁴⁶ Malazgirt zaferi sonrasında ve Ahlat Şahlar döneminde büyük bir gelişme yaşanır. Önce siyasî açıdan stratejik konumuyla önem kazanan kentte bilim ve sanat hareketleri hız kazanır. Belh, Buhara ve Merv üzerinden kurduğu bağlantı ve bu yörelerdeki bilgi birikimini kendinde toplaması nedeniyle “Kubbet’ül- İslâm” olarak da anılır.⁴⁷

Ahlat’ın Meydan Mezarlığı ve çevresinde bulunan mezar taşları ve türbeleriyle açık hava müzesi konumundadır.⁴⁸

Resim 81: Erzincan. Abdülgani Ahmed Çeşmesi.

Kitabesinden 1331 (1913) senesinde, El-Hac Abdülgâni İranlı Ahmed adlı bir kişi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu ve İran arasında yapılan ticaretin arkeolojik verileri arasındadır. Yapı 1980’lere kadar gelmiştir. Kaideleri dışında, tek parça beyaz taşın, simetrik tezyini kabartmalarıyla güzel bir görünümü vardır. (Ne yazık ki şehirde yapılan yeni yol çalışmaları sırasında kaybedilip yok edilen eserler arasındadır).

Erzincan; Azzi/Hayaşa Krallığı, Mengüçükler ve Mutahharten Dönemlerinde başkent olan kent, Yukarı Fırat havzasının önde gelen tarihi yerleşim alanlarından. Erzincan’a verilen “Dâr un – nasr”; Selçuklu tarihinin büyük otoritesi olan Osman Turan tarafından “Yardıma mazhar olan şehir” olarak tanımlanmıştır.⁴⁹ Orta ve Doğu Anadolu arasında yer alan kent, doğuda Ahlat’tan, kuzeyde Giresun ve Trabzon, güneyde Malatya üzerinden gelen yolların buluştuğu kenttir. Batıda Sivas, kuzey batıda Amasya üzerinden diğer bölge ve kentlere gidilmektedir.⁵⁰ Şehrin tarihi ve kültürel dokusu içerisinde yol olgusu önemli bir yer tutar.

46. Nâzır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, (çev. A. Tarzi), İstanbul 1950, s. 10.

47. Beyhan Karamağaralı, **Ahlat Mezar Taşları**, Ankara 1972, s. 41- 42; Faruk Sümer- Ara Altun, “Ahlat” mad. **Diyanet Vakfı İslâm Ans**, C. 2, s. 19- 23.

48. Beyhan Karamağaralı, **Ahlat Mezar Taşları**, s. 42.

49. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, s. 688.

50. M. Kemal Özergin, Anadolu Selçuklu Kervansarayları, İstanbul Üniv. Edb. Fak. **Tarih Dergisi**, C. 15, S. 20, İstanbul, 1965, harita 4; Gökçe Günel, Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Anadolu’da İpek Yolu - Kervansaraylar – Köprüler, **Kebikeç** / 29, 2010, s. 135.

Resim 82:
Erzincan. Cibice Han harabesi. Erzincan'ın 15 km. batısında, Erzincan-Sivas yolu üzerindedir.

Erzincan, somut ya da soyut varlıklarıyla İpek Yolu akışıyla olan yoğun ilişkisini ortaya koymaktadır.

Erzincan'a bağlı Mama Hatun Kervansarayı, çeşitli üniteleriyle gelişmiş han örnekleri arasında özel bir yere sahiptir. Anadolu Selçuklu kervansaraylarının "avlulu" grubuna girer. Yapı içerisinde giriş holü, avlu, ahır ve servis bölümleri bulunur. Taç kapı, bir sivri kemerden ve silmelerinden oluşur. Giriş holünün avluya yakın kesiminde iki yanda yüksekçe iki niş; giriş koridorunun sağında ve solunda ise odalar vardır. Bunu kesen ikinci koridordan, duvarları belirli aralıkları kemerlerle desteklenen ahır bölmelerine geçiş sağlanmıştır.

Avlunun kuzey ve güney kenarlarına beşer oda, birer ayvan sıralanmıştır. Batı kenarında ise ortada büyük bir eyvan, onun iki yanında birer küçük eyvan ve köşelerde birer büyük oda yer almaktadır.

Dış duvarların masif kütlesi, köşelerde ve orta kesimde daire planlı payandalarla hareketlenmiştir. Merdivenle çıkılan damdaki doğu - batı yönüne uzanan iki galeri vardır.

Erzincan'da uzak alanlar arası yapılan ticaret folklorik doku içerisinde de yer alır. Yüzyıllarca söyleneğelen bir Erzincan türküsünde Anadolu - Hindistan arası ticaret tüm açıklığıyla vurgulanır.

*"Vardım Hind eline kumaş getirdim
Açtım bedestanı sattım oturdum
Sen benim başıma neler getirdin
Ben senin kahrını çekeme gönül."*⁵¹

Türkiye'de XVI. yüzyıldan itibaren özgün bir edebiyat olarak ortaya çıkan Âşık edebiyatının XX. yüzyılda yaşayan temsilcilerinden

51. Türkü Turan Engin tarafından derlenip söylenmiştir. Tamamı için bak. Mehmet Özbek, **Folklor ve Türkülerimiz**, İstanbul 1975, s. 144.

Resim 83: Erzincan'a bağlı Tercan Mama Hatun Kervansarayı.

Üzerinde herhangi bir kayıt ve kitabe yoktur. Araştırmacılar genellikle, XIII. asırda yapıldığında ittifak etmişlerdir. Bazı kaynaklar da bu yüzyıla tekabül ettiğini teyit edici ifadeler bulunmaktadır. (S. Pogolotti, Kadı Muhiddin adlı bir seyahatten yapılan atıfta, buranın ticari işlerliği ve binanın özellikleri anlatılmaktadır). Yapı, kesme taşlardan inşa edilmiştir.

biri de Davut Sularî'dir.⁵² Erzincan'a bağlı Mans ilçesinden olan Davut Sularî'nin "Leyla" adlı atıyla Anadolu ve Orta Doğu ülkelerini gezmesi, yüzyıllarca yaşanan bir geleneği yeniden hatırlatması açısından ayrıca önemlidir. Modern vasıtalar olmaksızın, doğa ve yol bütünü içerisinde insanın seyahati içten hissetmesini mümkün kılan yöntem bu olsa gerekir.

Konya; uygarlık öncesi ve sonrasındaki tarihsel süreci bir yana, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olmasıyla ayrı bir önem kazanmaktadır. Akdeniz ve Orta Anadolu'dan gelen yolların Konya'da buluşmasının somut örnekleri olan han ve kervansarayların birçoğu hâlâ ayakta'dır.⁵³

52. Güneş Yılmaz, **Davut Sularî ve Ozanlık Geleneği İçindeki Yeri**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara - 2006, s. II, 27;

53. Han ve kervansaraylar hakkında yapılan pek çok çalışma vardır. Bak. Bülent Agaoglu, **Kervansaray, Han, Kale ve Hisarlar Hakkında Bibliyografya**, Ankara, 1982; Anadolu kervansarayları hakkında derli toplu bir yazı olarak bak. Haşim Karpuz, **Ortaçağ Döneminde Anadolu'da Kervansaraylar, İpek Yolu**, TKHV Yay., s. 379-392.

Resim/ Plan 84: Aksaray Sultan Han. Konya- Aksaray arasında, 1229 yılında inşa edilen Sultan Han çok sayıda kervansaraylardan biridir. Mimarı Muhammed bin Havlan Dımişkî'dir. Avlulu, kapalı tip kervansaraylar grubunda yer alan Sultan Han, bu tiplerin en büyüğüdür. Dıştan kulelerle desteklenmiş görkemli bir kaleyi andırmaktadır. Avlusunun ortasında bulunan köşk mescit, portallerle birlikte mimari yapıdaki süslemelerin merkezi konumundadır.

EK 1: ATEŞ KULELERİ

Yol kültür ve mimarisinin önemli bir ögesi de “ateş kuleleri”dir. Ateş kuleleri, çeşitli haberleşme, uyarma, yön bulma ve işaretleşme açısından hayati öneme sahiptir. İlk Çağ yolları aynı dönemde inşa edilen bu ateş kuleleriyle birlikte anlam kazanmakta, yol güvenliği ve haberleşmede bu kuleler yerleşim yerleri ve ülke güvenliği açısından başat rol oynamaktadır.

Batı (Hellen, Roma) ile İran arasında yüzyıllarca süren mücadelelerde her iki taraf da karşıdan gelebilecek saldırıları zamanında haber almak adına casusluk yanı sıra ateş kuleleri yoluyla haberleşmeye ayrı bir önem vermişlerdir. İmparatorluklar içerisinde yönetimden memnun olmayan halklar, ücretlerini alamayan garnizonlar sık sık isyan ederlerdi. Bunların haberlerinin zamanında öğrenilip, önlemlerinin de zamanında alınması için bu haberleşmenin önemi büyüktü.

Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırları her zaman karışık ve sorunlu olmuştur. Ateş Kulelerine yerleştirilen askeri birlikler ayrıca burada karakol görevini de yaparak ülkenin genel asayişini korurlardı. Gelebilecek İran saldırılarının birkaç saat içinde İmparator'un ya da

bölgedeki komutanın haberi olduğu, onun da gene birkaç saat içinde o çevreye en yakın garnizonları harekete geçirdiği bilinmektedir. Bugün bile Anadolu'nun her tarafında bazı yüksek tepelerde görülen bina temelleri kalıntıları eski ateş kulelerinin hatırasıdır.

İpek Yolu Ateş Kuleleri, o bir zamanların haberleşmesinde var olmanın, güvenin, güvenliğin, doğru yönlendirmenin ve ateş diliyle konuşmanın yüce dağ başlarındaki haykırışıydı. Bugün o kuleleri yeniden tutuşturmak, yüzyılımızda o eski kadim gerçeğimizle, toplumlar arası dostluğumuzla, insanlığımızla ve derin geçmişimizle hâlâ varız demenin bir ifadesi olacaktır.

EK 2: YOLLARIN VE KERVANLARIN DÜNYASI

Buzulda ıstıdı çöl çiçeği / Elinde küheylan yelesi

Süleyman ve Melike Neşidesi

Başka başka âlemlerin, başka başka dünyaların anları yaşandı. Ama sevginin düz çizgisi noktalaştırdı her şeyi. Tümü birden yaşandı ayrılıkların, hasret okyanusunda yeniden yıkandı insanlığın yüreği.

*Aşılıp da zaman, kalkarsa sisi dorukların,
sesini duyarsın
bir hayal ağıtı gibi yolların.
Yıkılmış Babil, ufkunda tevhid
kuyusunda şeytan.*

*Tapınağının yolundadır Kudüs, Mescid'te ben,
yani Süleyman.*

*Damlalarla gelirken ses, nerde neşideler neşidesi?
Okunmakla levhası, stelleri yıkılırken yeni dünyanın
Altın duvarlarında toprak,
tunç damarlarından kan.
Söylesin Yemen'in yıldızı, yani sen;
nerde Erden'in hanı, nerde kervan?*

Buzullara verdim doğuşu Melikem, ay doğacak gecenin koynunda; ışık süzülüp dökülecek sulara. Sular ısınıp göl cana gelecek, yeleşip dalgalar buzullar eriyecek. Mevsimler kovaladı yılları Melikem; kış beyazında açılan konağımızın kapısı kar çiçeği renginde. Bahar rüzgârları okşasın

saçlarını sevdamızın. Suya yerinen tarla kuşları taşısınlar dağın
karını çöllere; İsa'nın mucizelerinde, dolsun artık çilesi göklerin.
Buzullardan alınıp buzullara verilsin küheylan.
Çiçek olsun çocuk, doruklara yansıyan gün ışığında
Bahar geldiğinde bulsunlar gülü;
yelesi ellerinde küheylanın, yüzünde tebessüm

Karlar uçuşup beyaz ufuklara beyaz güller çekilecek
Pırlıtlı saçan ölümün avuçlarında Derviş gelecek.

Yolundayım ışıl ışıl vadilerinde Horasan'ın
Saf tutmuş gün ışığının secdesi ellerimde.
-Gül çehresiyle gülüverdi güzel İsfahan'ın zaviyesi.
Erenler sofrası açılmış, tefekkürse Derviş'in yüreğinde.

Şu yollar, kıraat vurgunu seyyahın sohbeti;
acı bir çılgık gibi rüzgârlara boğulmakta,
gece ile günün ötesinde
-nal, toz, kül ve çömlek-

Şu yollar, boşluğun boğucu yükünde,
Şu yollar ki sonsuzun ıssız düzünde.

Bilge ve Çağ'ın bilgi yoldaşlığı ve yol ezgileri

Bilge ve Çağ birlikte Buzul dağına doğru gidiyorlardı. İpissiz bir yere geldiler. Yol olmaktan çıkıp zor seçilen bir iz üzerinde durdular.

Bilge, Çağ'a dönüp sordu:

-Kendi zamanınızda nasıl bilirdiniz eski yolları?

Çağ, tahayyül etti: Dünyanın yedi bucağından insanlar...

Yedi bucağın

tacirleri...düşünürleri...atları...develeri...katırları..Yedi bucağın hasretleri; hanlara toplanıp türkü olan âşık sözleri...Geceler; dağın zirvesinde yanan ateş etrafında sözler, sohbetler...Yıldızlara bakıp sevgilisine selam gönderen gençler...Kentler, kasaba ve köyler..Sabah ezanları, çalınan çanlar; horoz ötüşleri..Yorgunluk, korku ve sevinçler...

O yollar ve o kervanlar ..

Handılar bu harabeler menzillere kurulu

Kervansaraylarsa bağrıymış kentlerin.

Bir iraklığın hüznü gibi durmakta şimdi hanlar;

Kendi yalnızlıklarında yıldızlarla konuşan,

*Asırlar öncesi nice âdemlerin konakladığı,
Nice aşların yendiği, nice ocakların yandığı.
Dokunsam yıkık duvarlarına, anlatırlar
ona yüzlerce kez anlatılan Zerefşan'ı, Kaşgar'ı;
Tebriz'e gelin giden Ece'yi, Şam'daki geceyi.
Yolların kocaltıdığı kervancı dilinden dinlemeli,
Türkistan'ın cennet atları nasıl koşarmış
Nasıl raks edermiş saraylarında Çinli kızlar.*

*Kervanlar geçermiş yıldızlı gecelerde,
çoğalmış yıldızlar kadar sevgiler.*

*Ateşler yakılmış karlı zirvesinde dağın
ve dağlar kadar büyük ayrılıkların
biteceği umudunda söylenirmiş türküler.
Kervanlar geçermiş katar katar kervanlar
şenlenirmiş yollar gökyüzü eteklerinde.*

*Çöller aşan kervan görülünce uzaktan
haykırışlarla açılmış kapıları Bağdat'ın.
Bir cihan karıştırdı kente ney sesleriyle;
İnerdi Konya'nın yükü, gelirdi çarşıya Bağdatlı.
Açılır Erzincan'ın bedestene gelen yemenisi
Akşamlara koşan avizeler ısıtırdı sokakları.*

*Baharat yolundan giden buram buram koku
Coşar ayinleriyle Ayasofya'nın.
Venedik'ten kalkanlar Bedehşan'da şölen eder,
Varır Hint vadilerinde yudumlar sükûtu.*

*Derler ki: Yollar uzarmış Sart'dan Ninova'ya
Krallardan kalan adlarla anılmış.
Yollar gidermiş de Cenova'dan Turfan'a kavuşan
İpekten bezeli kıvrımlarıyla kıt'alar aşarmış.
Yollar uzarmış Basra'dan kalkıp
Akdeniz'in gülen mavisıyla kucaklaşmış.*

*Yollar görünmekte şimdi
issiz yerlerde yıpranmış kalıntısı kalan
O yollar, yol boyu yolcusuzluğuna ağlamakta
Pınar pınar gözyaşlarını akıtan.*

KAYNAKÇA

- Ahmet Arslan; **İlkçağ Felsefe Tarihi**, İzmir 1995.
- Ahmet Rıza Bekin; **İpek Yolu**, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1981.
- Alexsander William Kinglake; **Doğu Hasreti**, (çev. A. E. Uysal), Kültür Bakanlığı, Ankara 1982.
- Baburnâme/ Babur'un Hatıratı- I**, (haz. R. R. Arat), Millî Eğitim Yayınları, İstanbul 1970.
- Beyhan Karamağaralı; **Ahlat Mezar Taşları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1972.
- Bratton Fred Gladstone; **Yakın Doğu Mitolojisi**, (çev. N. Muallimoğlu), Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1995.
- Bülent Ağaoğlu; **Kervansaray, Han, Kale ve Hisarlar Hakkında Bibliyografya**, Ankara, 1982.
- Canan Seyfeli; **Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu**, Ondokuz Mayıs Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Samsun 2011, S: 30, s.139-183.
- Caner Karavit; **Toba Türkleri Döneminde Kansu Koridoru'nda Budist Sanat ve Başyapıtlar**, **İpek Yolu**, TKHV Yayınları, İstanbul 2015, s. 29-58.
- Catherine Pujol; **Hokand**, **TDV İslâm Ans. C. 18**; s. 214.
- Cevdet Gökalp; **Kaynaklara Göre Orta Asya'nın Önemli Ticarî ve Askerî Yolları**, Ankara 1973.
- Christopher Dawson; **Batının Oluşumu**, (çev. Dinç Tayanç), Dergâh Yayınları, İstanbul 1976.
- Enver Konukçu; **Hokand Hanlığı**, **TDV İslâm Ans. C. 18**; s. 214.
- Ercüment Yıldırım; **M.Ö. II. Binyılda Paylaşılmayan Topraklar: Kuzey Suriye**, France 2012.
- Fuad Köprülü; **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Füruzan Kınal; **Ugarit. Kırallarının Tarihi**, **ADTCFD, VIII-XII**, S:14-23 (1970-1974), Ankara 1963, s. 14- 23.
- G. R. Garthwaite ; **İran Tarihi**, (çev. F. Aytuna), İnkılâp Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Gökçe Günel; **Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu- Kervansaraylar – Köprüler**, **Kebikeç / 29**, 2010.
- Güneş Yılmaz, **Davut Sularî ve Ozanlık Geleneği İçindeki Yeri**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Haşim Karpuz; **Ortaçağ Döneminde Anadolu'da Kervansaraylar**, **İpek Yolu**, TKHV Yayınları, İstanbul 2015.
- Helmut Uhlig; **İpek Yolu**, (çev. A. Kırım), Okyanus Yayınları, İstanbul 2000.
- İlyas Kemaloğlu; **Karadeniz'in Kuzeyinde İpek Yolu ile Bağlantılı Ticaret Yolları**, **İpek Yolu**, TKHV Yayınları, İstanbul 2015, s. 363- 378.
- John K. Fairbank; **Çağdaş Çin'in Temelleri**, (çev. Ü. Oskay), Doğan Yayınları, Ankara 1969.

- M. Kemal Özergin; *Anadolu Selçuklu Kervansarayları*, **İÜ Edb. Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 15, S. 20, İstanbul, 1965, harita 4.
- Mehmet Özbek; **Folklor ve Türkülerimiz**, İstanbul 1975.
- Moses Khorenats'i; **History of the Armenians**, (çev. R. W. Thomson, Harvard University, Cambridge 1980.
- Nâzır-ı Hüsrev; **Sefernâme**, (çev. A. Tarzi), MEB Yayınları, İstanbul 1950.
- Nesrin Sarıahmetoğlu; *Tarihi Süreç İçinde Azerbaycan ve İpek Yolu*, **İpek Yolu**, TKHV Yayını.
- Oktay Aslanapa; **Türk Sanatı**, Remzi Yayınları, İstanbul 1984.
- Osman Aydın; *Semerkant*, **TDV İslâm Ans.**, C. 36; s. 482.
- Osman Gazi Özgüdenli; *Merv*, **TDV İslâm Ans**, C. 29, s. 223.
- Osman Nuri Ergin; **Türkiye'de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri**, İstanbul, 2013.
- Osman Turan; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- René Grousset; **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, (çev. S. Dolanoğlu), Aras Yayınları, İstanbul 2005.
- Susan Whitfield; **İpek Yolunda Yaşam**, (çev. S. Aydın), İnkılâp Yayınları, İstanbul 2005.
- Sven Hedin; **İpek Yolu**, (çev. A. Arpad), Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Tahsin Yazıcı; *Derviş*, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. IX, s.188-189.
- Ümit Koç; **Savaşın Sanata İpek**, Manas Yayınları, Elazığ 2009.
- Wolfram Eberhard; **Çin Simgeleri Sözlüğü**, (çev. A. Kazancıgil- A. Berket), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2000.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TARİHİ- DÜŞÜNSEL BİR 'DENEME': TÜRKİYE EKONOMİSİ*

(Kitap Değerlendirmesi)

*Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR***

Öz: Bütün bu tarih felsefesi tartışmaları "zenginleşme- fakirleşme" nin muğlak iktisadi tartışmaları da beraberinde getirmiş ve kaynakların nasıl etkin kullanıldığı steril iktisatçılığı doğuşuna öncülük etmiştir. Emperyalizmden sınıfsal hedonizme giden bu meşakkatli yolun Türkiye ekonomisinde nasıl neşvünema bulduğu bu çalışmanın " merkez üssü" olarak alınmış olması çalışmanın şimdiye kadar yapılmış Türkiye ekonomisi çalışmalarından niçin farklı olduğunun da cevabının temeli oluşturmaktadır. Yıkılan Osmanlı'nın külleri karıştırılınca yıkılışının arkasındaki zihniyetin de ötesinde bir zihniyetin olduğu tespiti paylaşılmıştır. Bu görünmeyen zihniyetin iki ayağı açıklanmıştır. Birincisi kurumsal zihniyetin arkasında ki privizyonizm, fiskalizm ve trafisyonizm ikincisi, yönetim, askerlik, din ve tarım zihniyetlerinin aşılammamış olmasıdır. Özellikle ikinci zihniyetin arkasındaki zihniyetin, İbnül Arabi'nin " baba mesleğinde kal" tembihi ağırlık kazanmıştır. Yine bu çerçevede lonca sistemine bakılırsa, Schumpeter'in statik girişimcinin Osmanlı'da hâkim olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: tarih- zaman- mekân-Türkiye ekonomisi

AN HISTORICAL INTELLECTUAL TRIAL FROM OTTOMAN TO REPUBLIC: TURKISH ECONOMY

(Book Evaluation)

Abstract: Territorial integrity of the Ottoman Empire has begun to deteriorate with the effect of the global powers. It must be admitted that this critical historiography exists in the background of the Non-European societies' revolt against imperialism. All this philosophy of history discussions have also brought ambiguous economic debate on "Enrichment – impoverishment" and has led to the emergence of sterile economics that resources are used efficiently. How this arduous way from imperialism to class hedonism developed in Turkey's economy is taken as the center of this study. Therefore this study is different from the Turkish economy studies conducted up to the present. When stirring the ashes of the collapsed Ottoman Empire we see that there is another mentality behind the fall of the Empire rather than the commonly known mentality. The two branches of this invisible mentality are described: First branch is provisionism, fiscalism and traditionalism that are behind the corporate mentality. Second branch is described as the inability to overcome governance, military, religion and agriculture mentality. Especially mentality behind the second mentality has gained weight with the İbn Al-Arabi's exhortation "continue in your father's occupation". It arises the fact that Schumpeter's static entrepreneurs dominate the Ottoman Empire.

Key Words: history, time, place, Turkish economy

* Dr. Ö. Burak KAYMAKÇI Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015

** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Politikası Anabilim Dalı.

On yedi yaşındayım. Fakültede ilk yılım. Fakülteliyim ya, kitap okumalıydım. Okumaya başladım da. Tabii kitap temin için kitapçıya gitmek gerekti. Erzurum'da çok kitapçı da yoktu. Bir gün "Aspava" etli ekmeğinde etli ekmeğe yedim ve çıktım. Birden yanında "Dergâh" kitap evini gördüm. İsmi bana yetmişti. İçeri girdim kısa boylu beyaz saçlı son derece kibar ve temiz giyimli ağır başlı bir bey beni karşıladı. Tek tek kitaplara bakarken, bir ismin kitapları gözüme takıldı; Nurettin Topçu. Kim bu derken, dergiler dikkatimi çekti; Hareket. İşte o günden sonra Topçu'nun hareket dergilerini satır satır okurken, kitaplarını da paragraf paragraf ezberlemeye başladım. Artık arkadaşlarım arasında "Hareketçi" olarak anılmaya başlamıştım. Yanlış da değildi, ben artık "Anadolu Ülkücüsü" olmuştum. Böylece Dergâh Yayınlarını takip etmeye başladım. İlerleyen fakülte günlerimde hemşerim bir hocayla tanışmamda ilk kez tarih felsefesi kavramını duymuştum. Tam yeni bir kavramla karşılaşmışken Tonybee diye de birinden bahsetmişti. Sosyoloji hocamız da aynı isimden bahsedince bende tarihin felsefesine karşı ayrı bir ilgi doğmuştur. Topçu'dan Bergson'a geçerken aslında "Zaman kavramından tarih kavramına" geçtiğimi yılları sonra anlamıştım. Üniversite yıllarım bitmişti, ama bu dörtlüye olan ilgim bitmemişti.

Üniversitede göreve başladıktan sonra bir gün bir asistanım oldu. Daha doğrusu doktora öğrencim. O, bilim felsefesi çalışırken ben yine merak üzere zaman, zaman yönetimi, zaman ekonomisi ve iktisatta zaman konularını okuyordum. Doktorasını bitirdi ve bir gün "Türkiye ekonomisinin tarihini yazmak" istiyorum dedi. Bende hadi bakalım kolay gelsin dedim ve başladı çalışmaya. İlk çalışmalarını getirdiğinde şaşıtm kaldım ve dedim ki yeni bir tarih felsefecisi doğuyor. İşte şimdi tanıtmaya çalışacağım kitabın bendeki serüveni bu şekilde, Özgün Burak Kaymakçı'da da şu şekilde başladı;" Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi-Düşünsel Bir Deneme; Türkiye Ekonomisi".

Kitap Kapağında İmgeleşen Ekonomik Serüvenimiz

Türk ekonomisinin tarihsel serüveni kapakla başlamış; akçe, yani para, yani, Kaime-ı Nakdiye-ı Mutebere, yani monnaie. Kapağa, Cumhuriyet Devri'nin ilk kâğıt parası konmuş, yani akçesi yani, *Livres Turques*. Osmanlının, Orta Asya kültür, siyasi ve ekonomik mirasının Anadolu'ya taşınmasının, Cumhuriyetin ise Osmanlının mirası ile Batı'nın (özellikle Fransa'nın) sentez olarak inşa edilmiş olmasının ilk işaretini kapak sayfasında görüyorsunuz. Kâğıt para olarak ve üzerinde görülen *bozkurt ve meclis binası* kitabın başlığına gayet uygun olarak seçilmiş. Bozkurt, sanki Orta Asya efsanesinin ekonomik değerlerini temsil ederken meclis binasıyla Batı'nın demokratik siyasetinin ekonomik yapılanmasını temsil ettiği anlamı verilmek istenmiştir. Bunlara ilave olarak Osmanlıdan kalan Osmanlıca ve Avrupalı bir hava vermek için de Fransızca ibareler bulunan kapaktaki para, Türk ekonomisinin *nereye gideceğinden önce nereden geldiğinin* işaretçisi olmuştur. Kâğıt paranın üzerinde Meclis binasının bulunmasının bir başka mesajı ise; Cumhuriyetin ekonomik hayatının ka-

rar merciinin *Meclis* bir başka ifade ile *devlet ve devletçilik* olacağı kendi toplumuna ve Batılı topluma haber verir anlamında simgelenmiştir. Bütün bu simgeler, kitabın içerisinde nelerle karşılanacağını da habercileri olmuşlardır. Koşan bozkurtla zaman; duran meclis binasıyla mekân, meclis binasının önündeki insanlarla birey, toplum, tarih ve toplum, tarihsel ve toplumsal hayat... Kısaca, akan zamanın ekonomisi, kısaca akan toplumun; Türkiye'nin kendisi.

Osmanlıyı temsil eden Ahmet Güner Sayar, Batı'yı temsil eden Mehmet Altan arka kapakta birer paragraf yazarak ön kapak resmindeki imgeleşmeyi insanileştirmişler, toplumsallaştırmışlardır.

Takdimi Takdim ve Takdir Etmek

Kendisi, Osmanlı hukukunun tacı olan Mecelle ne demişti: *Usul esastan mukaddemdir*. Bu cümle Kaymakçı'nın doktora tezi olan bilim felsefesi ve iktisat metodolojisinin özeti hatta tacıdır. Sonra, *yüzünü tarihe çevirdi* cümlesiyle, Kaymakçı'nın ikinci çalışmasının *geçmişini yarına bağlayan sırat köprüsü* olacağını işaretidir. Böyle başlamış ve böyle de bitirmiş, Ahmet Güner Hocamız.

Kaymakçı, Hegel'den Popper'e, Nietzsche'den Weber'e ve onlardan, Carr ve Wittfogel'e kadar uzanan emeğini ve göz nurunu, "kendine ait olmayı indirgemekten" kurtarmış ve tarihin derin sayfalarına gömülmüş bu *el âlim* mertebesine uzanıp uzanmadıkları bilinmeyenleri *edilgenlere yükseltmiştir*. Bir başka ifadeyle Kaymakçı, savaş alanı olan tarih felsefesinin içselliğini çalışmasıyla Foucault, Weber, Marx ve Adorno'le dışsallaştırmayı başarmıştır. Üstüne üstlük bazen Mevlana'dan bazen Cevdet Paşa'dan ve bazen de Tanpınar'dan aldığı cümlelerle, Osmanlı-Cumhuriyet Ekonomisinin *zaman-mekân* boyutunu, *birey-toplum-devlet* üçlüsünde küreselleştirmiştir. Sonunda Kaymakçı, her dönem ve zamanda, "ölülerin dirileri gömdüğü cenaze merasiminin" ekonomik ve metafizik karanlığının, hikâyesine başlamıştır.

Ve Zaman Tarihi ve Tarih İnsanı Yarattı

Bir iktisat çalışması nasıl olur da *bir bilinemezlik reddi* gibi felsefi cümle ile başlar? Kitabın ilginçliği ilk sayfanın ilk paragrafında kendini gösterdi. Tarih ilmini, *akıl ile öngörmek* istemesi iktisattan önce tarihe bir ilim havası vermek için olsa gerek. Sonra, Wagner'in düşünmek için durmak gerek (durmak bir an yaratmaktır) cümlesiyle geleceği öngörmenin bugün yani *an* ile makul olacağını söylemesi, tarihin akış yönünü görmek için, akışını *bir an* olsun durdurmayı önerilmiş olması daha da ilginç geldi. Hem hareket hâlinde ki tarihin hem hareket hâlinde ki düşüncenin bir süre için de olsa, durdurulmayı önermesi *bir şeyin tam*

hikâyesini anlatmak için değil kavramak için olsa gerek. Bu nokta tarihin yeniden üretme sürecinin başlangıcı olduğu ve aynı zamanda *zindana konmuş geçmişe* özgürlük kazandırma ile bireyin doğuşu sürecinin başlangıcı da olmuştur denebilir. Fakat ilginç olan bir taraf da var ki o da giriş bölümünde tarih özgürleşirken, *bilen/bilinen* ayrımının paradoksal zindana konmasıdır. Bu paradoksal zindanın şeffaf duvarları geçmiş ve geleceğin arasında akıveren *an* bilincini, insanın yaratması hem tarihi hem insanı bir *mevzu* olarak ortaya çıkarmıştır. *Olmuş olanlar ve olabilecek olanlar* zamanın *anlık* dilimi içinde değerlendirilmeye çalışılması, *zamanı yekpare* olarak gören Bergson ve Tanpınar'a sanki bir cevap olarak söylenmiş gibi dursa da aslında yekpare zamanının anlık zamanların devamı olduğu üstü örtülü olarak kabul görmüştür. Gerek zaman ve gerekse olan / olabilecek olanın bilen / bilinen paradoksuna çekilmesi işi daha karmaşık bir sarmala sokmuştur.

Tarihi, akıl ile görmek ilk adım olarak alınmış olsa da içerisine ahlaki değerleri de gizleme gereğinin vurgusu yapılarak, tarihin sosyal bir bilim olduğu gerçeği işaret edilmiştir. Bu arada tarih bilinciyle donanmış toplumlara *üstünlük* tanınmış olması tartışmaya açık bir cümle olarak kalmamış, tarihle *yüzleşme* olgusuyla tartışmaya açık cümle kapatılmıştır. Toplumsal tarih bilincinin sadece tarihçilerde değil toplumda da bulunmasının istenmesi bir *üst ırk* yaratmak için değil insanlık için *üst akıllı* bir toplum yaratmak ve onu küreselleştirmek içindir. Toplumsal tarih bilinci tarihi yapan tarihçilerden çok tarihi yaratan toplumda olmasının gerekliliğinin altı özenle ve dikkatle çalışmada çizilmiştir. Kitap da tarih, toplumsal hafıza olarak kabul edilmiştir. Bu manada toplumsal hafızanın yokluğu, toplumların *alzheimer* hastalığıdır. Bu hastalığın kendi zekâsına küsen toplumların hastalığı olduğu ilk sayfalardan itibaren anlatılmıştır.

Hegel, Marx ve Popper insan-toplum-doğa bilinçsel güçleri *öz* üzerindeki tartışmaları bugünkü bireyin bireyselleşme sürecinin de doğuş tarihinin tartışması olmuştur. Bu bağlamda madde / iktisat / teolojik imkânların rasyonel- organizasyonların kurumsal yetisi *kendini bilme* anlamında insan- birey serüveninin reaksiyoner ayırt edici vasfı incelenmiştir. Batı merkezli- Doğu çevremci akan zamanın tarihsel bir ihsan olan birey-toplum-devlet tartışmasının temeli coğrafik determinizme bağlanmasında yukarıdaki tartışmaların doğal ve tabii gelişim sürecinin sonucudur. Dünya eşitsizliğinin arka bahçesinin coğrafik determinizme bağlanması da çalışmanın ayrı dikkat çekici yönüdür. Yani Katolik-Protestan ahlakının kapitalizmin gelişim serüveninde bu olgu merkeze oturtulmuş ve Hollanda- İtalya merkezli coğrafik vurgu yapılmıştır. Doğu da ise hassaten Çin Konfüçyüzm'üne aynı noktadan bakılarak değerlendirilmiştir.

Batı-Doğu siyasi gücün despotik uygulamalarındaki farkın kaynağı da merkez-çevre ilişkisidir. Özellikle "mülkiyet-devlet" ikilisinin birer dinamik izahı yine merkez-çevre olgusunun Marx, Engels ve Weber'in hidrolik toplum açıklamasına bağlanmış olması oldukça ilginçtir.

Nietzsche' inde içine girdiği bu tartışmada kuşkusuz ki geçmişte büyük olan- gelecekte de olma durumunun antikacı tarih yazılım tartışmasına kadar uzanmıştır. Doğu ve Batı'nın diyalektik ve dinamik tercih sürecinin kendini eleştirel tarihte bulması da bu tartışmaların geldiği önemli bir noktadır.

Avrupa dışı toplumların emperyalizme başkaldırmanın arka planında da bu eleştirel tarih yazılımı olduğu kabul edilmelidir.

Bütün bu tarih felsefesi tartışmaları *zenginleşme-fakirleşmenin* muğlak iktisadi tartışmaları da beraberinde getirmiş ve kaynakların nasıl etkin kullanıldığı steril iktisatçılığı doğuşuna öncülük etmiştir. Emperyalizmden sınıfsal hedonizme giden bu meşakkatli yolun Türkiye ekonomisinde nasıl neşvünema bulduğu bu çalışmanın *merkez üssü* olarak alınmış olması şimdiye kadar yapılmış Türkiye ekonomisi çalışmalarından niçin farklı olduğunun da cevabının temelini oluşturmaktadır.

Batı'da Öncü, Türkiye'de Akıncı, Asya'da Samuray Olan İktisadi Göstergeler: zaman-mekân-insan

Smith, *-milletlerin servetini-*, yazmış, ancak zaman-mekân-insan üçlüsü bağlamında sefaletin felsefesi diyebileceğimiz bir eser ortaya koymamıştır.

Marx'dan önce Marx'sist olan Ricardo; ada sanayinden bölüşüme giden yolda, mekânı öncü almıştır. Zamanı öncü alan Alman Tarihçi Okul ise, Smith gibi serveti yaratan dinamiklerin layık olduğu konumu aramışlardır. Sombart ve Weber, İngiliz asilzadelerine tarihselci aklı önermişlerdir. Böylece Avrupa zamanı, İngiltere mekânı öncü kuvvet olarak iktisadi hayata sokmuştu. Sonraları iktisadi mahşerin üç atlısı (Walras, Jevons ve Menger) insan her şeyin ölçüsüdür mucibince, *mekân-zaman-insan* serisini tamamlamışlardır. Üslubunu Newton'dan alan Kant felsefenin esası *suje-obje*, çözümsüzlüğünde modern iktisadın çözürlüğünde bir kuvvet kaynağı olmuştur.

İktisadın öncüsü olan bu kavramı sonunda Tanpınar, servet toplumunun değil, yaratıcı toplumun hakikatleri olarak görmüş ve şu cümleyle bu kavrama nokta koymuştur; Saatin kendisi MEKÂN, yürüyüşü ZAMAN, ayarı İNSAN'dır. Bu da gösteriyor ki, zaman ve mekân insanla mevcuttur. Böylece soyut bir kavram olan zamanı somut bir kavram olan mekânla buluşturan hakikat olan insanla işi bitirmiştir. Hatta klasiklerin

korktuğu ve koyamadıkları iktisadi denge kavramı yerine *ayar* kavramını epistemolojik bir sır olarak koymuştur denebilir. *Görünmez el* ve *iktisadi ayar, zaman ve dönemsellik analizi* iktisada deruni bir derinlik kazandırırken, *mekân* ve *küreselleşme* iktisada fiziksel-coğrafik bir boyut kazandırmıştır.

Saçları kar beyazı bu iktisatçılar *Zaman* ve *Mekânda* hâlen varlar ve her daim olacaklar.

Dünya-Döngü ve Savaşlar

Yerküre fiziksel-coğrafyadan kesintisiz bir iktisadi dünya ahvaline dönüşmüştür. Bunun içinde bir tarih veriyor:1870. İspat da etmiyor değil; uluslararası sermaye 50 milyar dolar seviyesinde ve finansal sermayenin küreselleşmesiyle iktisadi ahval dünyayı çevreliyor. Fakat korkulan da oluyor ve ticaretin döngüsü domino etkiyle yeni siyasal güçler yaratıyor. Bu yayılcı oyunlar 1898'de yükselen ve ölmekte olan güçler ayrımını bir realite olarak karşımıza çıkarıyor. Bu kez ne Birleşik Devletler ne de Rusya, Almanya yükselen güç oluyor. Çünkü o yıllar Lenin'in iç sömürgeci politikasından ziyade Almanya'nın enerji üretimi daha ağır basıyordu. İşte bu noktada bir bilinmez kişi olarak Jevons ortaya çıkıyor ve diyor ki; "*Dünya (ahvalinin demek istiyor) niçin bazı yıllar capcanlı ve sonra tümüyle eylemsiz olduğunu, kısaca niçin insani olayların mevzubahis gelgitlere tabi olduğunu araştırarak olan, para piyasası ve ticari dalgalanmaların bilimine (iktisat bilimine) ihtiyaç duymaktayız.*" Böylece bireyde başlatılan marjinal ihtilal makro ekonomide nihayet buluyor. Bu hikâye, liberalizmim mistik-metafizik denge kavramının aksaklığını gidermek için analitik kurgu testlerine müracaatla başlamış oldu.

Sonuç, 18. yüzyılda küresel boyuta ulaşmaya çabalayan dünya ahvalinin kıtlık ve bolluktan, cenk ve sulhtan ve bir sürü mihnet ve meşakatten ibaret olduğu 12. yüzyılda Mevlana'da anlam bulmasına rağmen, 18. yüzyılda ticari döngü ve işsizlikte kilitlenmesi, mekân-zaman-insan boyutunda dünya ahvalinin geldiği seviyeyi göstermeye yetmektedir. Daha açık ifade ile ticaret döngüsü kapitalist gelişmeye domino etkisi yaratırken, gelecekte olacak olan kelebek etkisinin de habercisi olmuştur.

Ölümler Ülkesinde Ölümler Doğuyor

Küresel Doğum, Ülke, Modernite ve Birey

Dünyevi-uhrevi otoriteden bağımsız uluslararası düzen kuruldu. Metafizik çağın bitişini takiben büyük imparatorluklar öldü. Rasyonel iktisadi birey tarihin omuzlarında yükselmeye başladı. Fayda-maliyet analizi *ölçek* analizine dönüştü. Dünya ahvali büyük ve tek bir ekonomik ahvale dönüşürken imparatorluklar parçalana parçalana ölçek ülkeleri

doğdu. Roma geleneğinin bittiği, tek para birimi ve maliyesi olan sektörleri eklenmiş iç pazar ekonomisinin hâkim olduğu bu ölçek ülkeler, güçler ayrımlı bir karakterle tarih sahnesine çıktı. Bu ülkeler, ganimet peşinde değil, bireysel gelirden alınan vergilerle bir devlet bütçesi kurumu oluşturmaya başlayarak kurumsal devleti evriltmeyi başarmıştır. Bireyin varlığı egemen kuruma dönüşüp, ulus-devlet doğunca onu takip eden süreçte birleşik devlet de doğmuş oldu. Bütün bu değişim ve gelişmeler yine de "piyasalaşan veya parasallaşan" bireyin doğuşunun hızını kesememiş aksine bireysel sahiplenme ve tasarrufa kayan birey psikolojisinin hızını artırmıştır. Hatta piyasalaşma, sadece bireyi bireyselleştirmekle kalmamış *görünmez tek kapitalist devlet* olmaya doğru giden sürecini de hızlandırmıştır. Bir başka ifadeyle piyasalaşmış birey Nietzsche'de üst insanı doğururken, Keynes'te *üst devleti* doğuracak; fakat bu da yetmeyecek bu devlet *saatte ayarı bireyde tatmini, toplumda dengeyi* sağlayan Smith'in *görünmez eline* geri dönecektir.

Sonuçta; rasyonel iktisadi davranışların mekânsal dışa vurması olan soyut kurumu devletin ekonomi politığının zamansal analizi ekonometride kendini bulmuş ve makroekonomi de resmileşmiş hatta kanunlaşmış olacaktır.

Ve Akdeniz-Karadeniz Arası İçin Braudel O Meşhur Konuşmasını Yapar;

Maddi şartlara hem yön veren hem de maddi şartlarla yönetilen zaman-mekân ruh ikizinin dünyanın eşitsizliği anlamına gelen kapitalizmin arkasındaki güçler olmuşlardır. Böylece *nasıllar ve niçinlerin* susarak çözülmeyen bilmeceyi İngiltere'de kalitatif, Amerika'da kantitatif olarak çözülmüştür. Nihayetinde uluslararası-bölgesel-ulusal ölçekte gerçekleşen siyaset-ekonomi ilişkisi Osmanlı'da anakronizm olarak kalırken tarihsel- düşünsel çizgide modern Türkiye onkolojik bir kavram olarak doğmaya başlamıştır.

Akan Zamanda Bir'lik ve Çok'luk; Mutlakiyet, Meşrutiyet

Ol asırlarda Frengistan'da çok Devlet-i Aliye tüccarı bulunmadığından, devlet Avrupalılara muvakkat verdiği müsaade ve imtiyazların karşılığını istemeye lüzum görmedi. Neticede Avrupalılar ülkemize gelmeye başladılar. Bu ilk teşhisi antik bir tarihçi olmayan kendini sosyal-siyasetle besleyen Cevdet Paşa koymuştu. Ve sonra Avrupalılar dediler ki; Avrupalılara avantaj sağlayacak konum ve kaynaklara gözlerini kapayan başka bir halk yoktur. Daha sonra Avrupa sustu sadece İstanbul ticaretine hâkim olan Fransızlar konuştu; *Bu milletin, (Osmanlının) üretim ve ticaretini yabancıların insafsızlığına terk eden bu kayıtsızlığından dikkat-*

le istifade etmeliyiz. İşte Osmanlı böyle bir sıra dışı bir coğrafyada *mekânda*, sıra dışı bir dönemde *zamanda* Avrupa ve Asya'ya eşitsiz kapitalizmin bir köprüsü olmuştur.

Bu cümlelere sıkıştırılmış olan Osmanlı, ne İbn-i Haldun'nun dediği gibi canlı bir organizma olduğundan (doğmak-büyüme-hastalanmak-ölmek açısından) *kuruluş-yükselme-durma-gerileme* ne de Kâtip Çelebi'nin dediği gibi *kan-balgam-lenft-sevdaya* dikkat çekilen *dördüz* süreçten değil, kurumsal geri kalmışlığının sonucu yıkılmıştır. Osmanlı'nın gerçek yıkılışının nedeni tarih yazılımının perde arkası olan ideolojik savaşta değil Mehmet Genç ve Sabri Ülgener'in işaret ettiği ölçek küçülmesi (mekân) ve kurumsal geri kalmışlığı üreten *zihniyet-atalet* ikizinde aranmalıdır. Daha gerçekçi bir ifade ile Osmanlı'nın yıkılışı kaçınılmazdı çünkü kapitalist ihtilal ve küresel güçlerin büyük dönüşümüne, nasırlaşan 600 yıllık birikimi engel olmuştur. Nihayet tarım toplumunun, Batı'nın *altın-para-fiyat* toplumuna yenik düşmesi kaçınılmaz olmuştur. Sınai toplumunun *ceberut* değil *yılan yüzlü sıfatı* Osmanlı'nın masum yüzlü *Kerim devlet* sıfatına karşı galip gelmiştir. Üretim tarzları birbirinin tersi istikamette akan {mekân *Avrupa-Asya* (Osmanlı)} ırmaklardan biri bir gün (zaman) diğerini boğacaktı ve Avrupa'nın *kapitalist* üretim ırmağı Osmanlı'nın *komünial-partiyarkal* ırmağını boğdu. Kısacası yukarıda ki veciz cümlelerde anlam bulan Osmanlı'nın geleneksel *faktör kontrolünün* bir üst aşamaya sıçrayamamasının doğal sonucu olarak Osmanlı yıkılacaktı ve öyle de oldu.

Yıkılan Osmanlı'nın külleri karıştırılınca yıkılışının arkasındaki zihniyetin de ötesinde bir zihniyetin olduğu tespiti paylaşılmıştır. Bu görünmeyen zihniyetin de iki ayağı açıklanmıştır. Birincisi kurumsal zihniyetin arkasındaki privizyonizm, fiskalizm ve tradisyonalizm; ikincisi, yönetim, askerlik, din ve tarım zihniyetlerinin aşılammış olmasıdır. Özellikle ikinci zihniyetin temelinde, İbn-ul Arabi'nin *baba mesleğinde kal* tembihi ağırlık kazanmıştır. Yine bu çerçevede lonca sistemine bakılırsa, Schumpeter'in statik girişimcisinin Osmanlı'da hâkim olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Batı'da *zaman-mekân* iktisadi insan- iktisadi eşya ilişkisini doğururken, Osmanlı *kadim insan* tipinde ısrarcı olmuştur. Kadim insan tiplemesinin tesanütçü-ümmeççi yönünün yaratıcı insan çizgisinden uzak olması yine Schumpeter'in bakışıyla dinamik müteşebbisi doğurmamıştır. Bu tutumun arkasındaki zihniyette yer alan *yaratıcı yıkım* gerçeğini ele almaktan uzak kalan Osmanlı kendi geleneksel zihniyetinde kalmıştır. Bütün bu olgu ve olaylar süreci, doğal olarak bir gün (zaman) Osmanlı parasını Osmanlı piyasasından kovacaktı ve öyle de oldu. Özellikle

Karlofça-Pasorofça-Balta Limanı Sözleşmeleri-Sened-i İttifak Osmanlı iktisat politikasında tağşiş ve devalüasyonla bu hususunun (piyasadan çekilme) makro kanunları olmuşlardır.

Osmanlı-Türk ıslahatçılarının ve bürokratlarının, rasyonel iktisadın kriterlerini anlamadan kapitalist düzenin temellerini atmaya çalışmaları oldukça dikkat çekicidir. Hatta sadrazam Mahmut Nedim Paşa ve Mithat Paşa'nın devalüasyondan kazandıkları rant ile cumhuriyet dönemi merkez bankası üzerinden rant elde edenler ardındaki tarihsel *hat*, homo-ekonomik olmadan homo-politicus karakter hattı olarak anmak nahoş da olsa bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı bürokrasisindeki içsel çelişkiler devleti kurtarmak yerine ekonomiyi kaybetmek kapanına sürüklemiştir. Bütün bu durumda Osmanlı'nın sorunlarının ekonomik olmayıp siyasi ve kurumsal düzeydeki algılanır olması da önemlidir. 1839 ve 1876'daki fermanlarda düzeni dönüştürme görevini yabancı sefirlere veren ferman havasına sokulmuştur.

Osmanlı'yı kurtarmak için Ricardo-Mill'den haberi olmayan ve hatta Smith'den önceki iktisat politikasını ilaç olarak devlete sunan Ahmet Mithat Efendi'nin *Üss-i İnkılap* isimli reçetesi (kitabında) yeterli olmamıştır. Fakat buna rağmen milli iktisat-milli burjuvazi-milli sanayi kavramlarından bir düşünceye doğru sıçraması ve bunun sanayi mekteplerinin kurulmasına yol açması önemli sayılmalıdır. Küresel güçlerin de etkisi ve gizliden uygulanan el altı politikalarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun mekânsal (coğrafik) bütünlüğü bozulmaya başlamış ve buna ilave olarak ulusal bir pazar kurulamamış olması ve nihayetinde İttihat ve Terakki'nin negatif etkileri son imparatorlukta ulus devlete giden kapının aralanması sonucunu doğurmuştur.

Meşrutiyetten Cumhuriyete

Birlikten çokluğa giden yol kapanınca, çokluktan yokluğa giden yol kendiliğinden açılmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun mali iflaslar ve siyasi bunalım ve gerilimler politik iktisadi hem iç hem de dış iktisadi aktörler karşısında mevcut dengelerden daha da çok uzaklaşmalara neden olmuştur. Batı'da meydana gelen üretim ve tüketimdeki yeni gelişmelere karşı asimetrik bir ekonomik entegrasyon ilişkisi Osmanlı ekonomisini yokluğa sürüklemiştir. Küçük tarımsal üreticiliği üzerindeki küresel dinamikler hem iç tasarrufun (temerküzün) önünü kesmiş hem de rekabet gücünü kırmıştır. İktisadi ahvaldeki yani, yabancı askerlerin atlarıyla mekânda cirit atmalarından daha tesirli olan yabancı sermayenin cirit atması belki dünya tarihinde sadece Osmanlı'da gerçekleşmiştir. Bağımsızlık kavramının yabancı

sermayenin kelepçeleriyle zamansal ve mekânsal kırılması an meselesi olmaktan çıkmış, akan zamana yayılmış ve dar bir coğrafyanın zindanında sıkışıp kalınmıştır. Bütün bu iç ve dış faktör ve aktörlere Osmanlı politik iktisadi neomerkantilizmin doğal sonucu olarak *iktisadi milliyetçiliğe* yönelmesi kaçınılmaz olmuştur. Batı Avrupa'da gelişen uluslaşma evresinin iktisat politikasının uzun soluklu takip edilmesi için gerekli olarak görülen milli burjuva sınıfının doğumu (doğuşu) hedef alınmış oldu. Bu politik iktisadi destekleyecek siyasal bir yapı kendiliğinden oluşmuş ve Jön Türkler ortaya çıkmıştır. Böylece Tanzimat'tan beri içten içe yerleşmeye çalışan liberalizm Müslüman mebuslar (Cavit Bey) arasında da taraf bulmuştu. Bilindiği gibi Osmanlı patriarkal devlet sisteminin rasyonel iktisadi bireyi üretmesi imkânsız gibi bir şeydir. Bütün bu karmaşık sarmal iç iktisadi aktörlerin dış aktörlere karşı dik durmasını sağlamak için Türk milliyetçiliği düzleminde bir politik iktisat oluşturabilmek Ziya Gökalp-Namık Kemal ve Tekin Alp'in *Turan Davası* olmuştur. Böylece Anadolu sermayesinin siyasi ve iktisadi ideolojisi Türk milliyetçiliği çizgisinde, Osmanlı'daki yabancı sermayeye karşı ayaklanma başlatmış oldu. Böylece dışbükey bir liberalizmden içbükey bir milliyetçiliğe geçiş başladı. Bütün bu gelişmeler sonucunda hukuk, yargı, ticaret vb. alanlarda yabancılara imtiyaz sağlayan kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. Sonrasında da yerli sanayii desteklemek amacıyla yeni bir gümrük rejimi tahsis edilmiş ve geniş imkânlarla sahip yabancı firmaların kimileri millileştirilmiş kimileri de sıkı denetim altına alınmış ve nihayet dış borçlar dondurulmuştur. Yaşanan krizlerle doğan karaborsacılık kapitalist birikime imkân sağlayan kapıyı da açmıştır. İttihat ve Terakki bir yandan küçük işletmelerden anonim şirket kurarken diğer taraftan kooperatifler aracılığıyla tüccar gayrimüslim yabancıların etkisi kırılarak üretici Müslüman tüccar sınıfın doğması sağlanmıştır. Bu etnik rekabet liberalizmin önüne korumacı politikaların konmasını beraberinde getirmiş ve milli iktisadi kurumlar hem devlet hem de özel sektör tarafından kurulmaya başlanmıştır. (Milli Mahsulat, Milli Kantariye, Milli Ekmekçiler, Milli İktisat Bankası vb.)

İktisadi yapıdaki çıkmaz ve karma karışık sokaklara ilave olarak dar siyasi manevralar, tarihin insafsızca siyasi elitlere sorumluluk yüklemiştir. Weberian söylev ile tekrarlanırsa mevcut siyasi, toplumsal ve iktisadi yapı bir karizmatik liderin doğum sancısı çekmeye başlamış ve öyle de olmuştur. Batılıların Milli Mücadele için Türkiye'nin Bolşevizm'e kaydığı propagandaları arasında İzmir İktisat Kongresi onlara reel tarih huzurunda gereken cevabı vermiştir. Kongre bir taraftan yabancı sermaye diğer taraftan tütün rejisinin millileştirilmesi politikaları parti-devlet

bileşkesiyle, gerek liberallere gerekse Bolşevizm'e ne kadar uzak olduğunu küresel âleme mesaj olarak vermiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında ne rasyonel iktisadi birey, ne yetkin ve etkin bir burjuvazinin olmaması bu söylemin asıl delili olurken, Boratav'ın ifadesiyle devletçilik de içi boş bir ifadedir. 1929 bunalımının ticari şirketlerin iflasına yol açması ve Türk tarımını da olumsuz olarak etkilemesi kaçınılmazdı. Merkez Bankasının koyduğu ithalat kotası ve Türk parasının ülke dışına çıkışının engellenmesi ile ticaret üzerinde denetim sağlanabildi. Böylece iç pazarda korumacılık ön plana çıkartıldı. İşte bu süreçte hem liberalizme karşı hem bürokratik mekanizmayı koruyacak ve de milli kalkınmaya öncülük edecek bir model aranmaya başlandı; apriorist devletçilik. Bu devletçilik ne Bayar'ın özel sektörü geliştiren yaklaşımı ne de İnönü'nün ekonomiye hâkim bir kamu sektörü düşüncesi şeklinde algılanmamalıdır. Hâlbuki apriorist devlet, kendi eliyle ulusal sanayi yaratırken, muhalif siyaseti tasfiye eden *apriori* pürüzsüz zemini sağlamaya yönelik tamamlayıcı bir devlet anlayışıdır. Kısaca, siyasi ve hukuki bir gerçek olan devlet, iktisadi bir gerçek olarak karşımıza 1930 yıllarda tecessüm etmiştir. Bağımsızlık-kalkınma-çağdaşlaşma üçlemi devletçiliği besleyen güç kaynakları olmuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde emreden; ama ikna edemeyen; kollayan ama kucaklamayan; vergilendiren; ama zenginleştirmeyen; bir dışlayıcı aktör olmaktan öte bir devlet olamamıştır.

Darbe Başa, Hüküm Sona Gelir

Üç kıtanın ve iki medeniyetin kesişme noktasında olan Osmanlı İmparatorluğu da yeni yükselen eğilimlerden nasibini almak zorundadır. Yani bir girdi olarak *Batı* bir çıktı olarak *Osmanlı* asırlardır aşagelen imparatorluğun üretim-ticaret-toplumsal dengesini değiştirmiştir. Kısaca Türkiye bir ihtilal ürünü değil bir *düşünsel-döngüsel-inavasyonun* sonucudur.

Bütün iktisadi araştırmalarda Osmanlı'nın yıkılışını zihniyet dünyası üzerine ararlarken, yükseliş döneminin hangi temellere dayandırıldığı iktisat tarihçilerinin gözünden kaçmaktadır. Osmanlı yükselişinde *yönetim- tekke-zaviye* ilişkisi net olarak ortaya konmadan, yıkılışında tek neden olarak tarikatların alınması bir çelişki değil midir? Osmanlı'nın kuruluş ve yükselişinde siyasette *Mevlevilerin*, ticarete *Melamilerin* etkisi ortaya konulmadan yıkılışını metafizik gerilime bağlamak, milletlerin yoksulluğunu araştırmadan zenginliğini araştıranların eksik metodunu kullanılmış demektir.

Aynı şekilde Cumhuriyet sürecinde *siyasetçiler ve cemaatler* arasındaki bağ kurulmadığı takdirde, tarihsel düşünsel evrimde tıpkı Peyami

Safa'nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'ndaki tek ayağı sakat birey yani toplum incelenmiş olur. Bu çalışmada da en büyük eksiklik Cumhuriyetin kuruluş ve kurulduktan sonra ki evrede *siyaset-tarikat* ilişkisi büyüme, değişme veya çözülme süreçlerinin döngüselligidir. Ayrıca bir eksikliğe daha dikkat çekilmelidir ki oda; *kadro* hareketinin çalışmada olmamasıdır.

Osmanlı'nın, burjuva sınıfı oluşturamadığı için yıkılmıştır efsanesi bu çalışmada da ısrarla tekrarlanmıştır. Hâlbuki Müslüman-Türklerin sermayeyi yönetmede *ne alp ne de eren* olmayı başaramadıkları için temerküz oranı düşük olmuştur. Buna karşılık, Japonya'da kılıç tutan samuray elleri, *yenle* savaşmayı öğrendikleri için atom bombasının izlerini kısa zamanda sildiler. Avrupa ise, *Protestan-eren* olmayı başardıkları için kapitalizmin nimetlerinden yararlanmayı bildiler. İşte bu nedenlerden dolayı Mehmet Akif ; "*İşleri var dinimize benzer, dinleri var işimizi benzer.*" demiştir. Bu pencereden bakıldığında, Türk iktisadının metafizik-tarihsellik temelli olmasına rağmen insanın *düşünsel-döngüsel* evriminin olması bir diğer eksiğidir.

Bu çalışma Türk ekonomisinin ne ritmini ne de ritimsizliğini anlatmaktadır. Çalışmada ne enflasyon, ne büyüme ne dış ticaret büyüklükleri vardır. Bu çalışma bir rakam kitabı değil Türk ekonomisinin tarihsel (zaman-mekân) *hâl* kitabıdır. Daha geniş anlatımla bu kitap Türk ekonomisinin sürgündeki ecel kitabı değil ezber bozan *mazi-hâl-ati* kitabıdır. Yani, çalışmadaki dün, yani tarih, aslında yarındır. Bu açıdan bakılınca kitap bir *mazi* kitabı değil bir *ati* kitabıdır. Kitapta her sayfa geride bırakılırken, bir sonraki sayfa çevrilirken okuyucu, düşünsel-döngüsel titreşimlerin içerisine düştüğünü hissederek. Bu çalışmada okuyucular, aradıklarını değil aramadıklarını bulacaktır. Osmanlı'nın akan zaman içinde değil, bunalımlarla soluklu zaman içindeki evre ve evrimlerin anlatılabilmesi için tarihin sosyolojik esaslarının iyi anlaşılması gerekir. Anlatılabilmenin yolu anlamaktan; anlamının yolu ise anlatılmaktan geçtiği hakikatin hareketle bu çalışma okunduğu takdirde Türk ekonomisinin tarihsel-düşünsel gerçekleri daha net ortaya konduğu görülecektir. Daha edebi ve felsefi veya romantik bir ifadeyle, Peyami Safa'nın *Türk İnkılabına Bakışlar* kitabını selamlayarak okuyanlar Özgün Burak Kaymakçı'nın bu kitabını okuyunca yastığının bir ucuna bunu, diğer ucuna da onu koyarak başuçlarını kanaviçe olmaktan kurtarıp kitaplaştırmış olacaklardır. Tabii ki Sabri Ülgener ve İdris Küçükömer yorgan ve yatak olarak alırsa, uyuyanlar uyanıkları uyandırmış olacaklardır.

Velhasıl; ölümlerin dirileri dirilttiği *zaman-mekânda*, sıcak kitaplar sevilmecek ve onlarla uyanmaktan korkulacaktır.

KÜLTÜR BAKANLIĞIMIZCA SİNEMAYA VERİLEN DESTEK VE ALTERNATİF TEKLİFLER

*Dr. Salih DİRİKLİK**

Öz: Milli sinemamızın gelişmesi ve yurt dışında etkili tanıtımı için Kültür Bakanlığı tarafından uzun süredir değişik destek çalışmaları yürütülmektedir. Senaryosu bakanlıkça onaylanan bazı filmlerin çekimi için yapımcılara kredi tarzında maddi yardımda bulunulması, bu desteklerin en önemlilerindedir. Ancak piyasada mevcut firmaların eser üretmesine katkı sağlayan bu yardımlar, sinemaya ilgi duyan gençlerin önünü açacak ve sinemamıza yetenekli yeni gençler kazandırılmasını sağlayacak bir potansiyel içermektedir.

Gençlerin profesyonelliğe adım atmasını sağlayacak türde kısa film yarışmaları düzenlenmesi, senaryo teklifleri konusunda yeni atılımların hayata geçirilmesi ve film yapımı için sağlanan kredilerin stüdyo ve gösterim salonu teminini içine alacak tarzda genişletilmesi, ülkemizde başarılı film sayısının artması için yeni imkânlar sağlayabilecek unsurlardır. Benzer desteğin tiyatro ve kitap piyasası için verilmesi, sanat dünyamızı geniş bir yelpazede çeşitlendirip hareketlendirecek potansiyel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: milli sinema, senaryo, kısa film yarışması, ekonomik destek

THE CONTRIBUTION AND ALTERNATIVE OFFERS GIVEN TO CINEMA BY OUR MINISTRY OF CULTURE

Dr. Salih DİRİKLİK

Abstract: Various contribution works have been carried out by the Ministry of Culture Department in order to promote our national cinema efficiently and make it developed. For the shooting some of these films of which the scenarios are approved by the Ministry, and in a way that the producers are supported financially, is one of the most important contribution of this event. Purely, these contributions allowing the existing firms in the market to create productions, have the potential of bringing in the cinema sector new talented young people and will lead up those who are interested in the sector.

Organizing short film contests to make the youth take the first step into professionalism, putting into practice those new enterprises, and expanding the originated loans that will encapsulate the projection and cinema saloon will be the factors that will allow new opportunities to increase successful film numbers in our country. And the similar contribution, if given, for the theatre and book market, it will create a potential to activate our art world and diversify it in a wide range.

Key Words : national cinema, scenario, short film contest, financial support.

*Yönetmen, senarist.

GİRİŞ

Kültür Bakanlığı yerli sinemamızın tanıtımı için yurt içinde düzenlenen film festivallerine maddi destekte bulunurken, yurt dışındaki benzer düzenlemelere de her yıl çeşitli sayıda filmlerin katılmasına yardımcı olmaktadır. Her yıl Hollywood'da düzenlenen Oscar ödüllerinin yabancı film dalında yarışacak aday filmin tanıtımı için yaptığı çalışmalar da bu mealde sayılabilir.

Ancak bakanlığın sinemamızın gelişimi ile ilgili en önemli girişimi bunlar değil, çekim için her yıl belli sayıda yerli filme kredi tarzında maddi destek sağlamasıdır. Bu projenin işleyiş biçimi, firmaların çekmeyi düşündükleri senaryoları bakanlığa sunmaları, bakanlığın incelemesi sonucu uygun görülenlere (konusu, çekim mekânları, muhtemel prodüksiyon masrafları vs. göz önüne alınarak) belli miktarda nakdi kredi verilmesi şeklinde olur. Belirlenen miktarın büyük kısmı üç taksit halinde daha film tamamlanmadan ödenirken, son taksit ancak bitirilmiş filmin bir kopyasının bakanlığa sunulması ile tahakkuk eder. Bakanlık, desteklediği filmler vizyona girdikten sonra, eğer film kâra geçip para kazandıysa, verdiği kredinin kendisine geri ödenmesini ister.

Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde başlayan bu maddi destek projesi bazı firmalar için (Eurimage yardımına sebep olması açısından) sadece prestij konusu iken, sınırlı kaynağa sahip pek çok firma içinse hayati önem taşır. Bu sebeple bakanlığın maddi desteği, piyasadaki küçük ve orta ölçekli film şirketlerinden yoğun ilgi görür. Ak Parti döneminde yaşanan ekonomik gelişme sonucu filmlere ödenen destek kredisi miktarındaki artış sebebiyle bu ilginin giderek arttığını söylemek de yanlış olmaz.

Ancak sonuçlara bakıldığında, içlerinden seçim yapabilme imkânını arttıran teklif bolluğuna rağmen elde edilen neticenin pek de verimli/yararlı olduğu söylenemez. Bakanlığın sinemayı destekleme fonu, sinemamız adına "hiç yoktan iyidir" mesabesinde sayılabilse de, desteklenip sinemaya kazandırılan eserlerin nitelikleri gözlemlendiğinde beklentileri kesinkes karşılamayan bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Şurası kesindir ki, devlet desteğinin iki amacından biri sinemaya yeni kan kazandırmak için gençlere imkân sağlanması ise, diğeri de yurtiçinde ve yurt dışında sanat seviyemizi perdeye yansıtacak eserlerin gerçekleştirilmesine maddi ve manevi katkıda bulunmaktır. Ancak bakanlıkça desteklenen eserler arasında yurtdışı festivallere gururla gönderebileceğimiz, ya da evde ailece rahatlıkla izleyebileceğimiz filmlerin oranı, nedense mevcutların küçük bir bölümünü geçememektedir. Çünkü desteklenen

senaryoların büyük kısmı ya bunalım edebiyatı, ya absürd komedi, ya da toplumumuzun geleneklerine uymayan konuları işleyen eserlerdir.

Yapılabilecek Düzenlemeler

Kültür Bakanlığının Türk sinemasının geleceğine yatırım yapabilmesi, üstelik genç sinemacıların önünü açabilmesi için mevcut destekleme fonu sistemini revize edip, yeni açılımlar yapılması zorunlu gözükmektedir. Özetlemek gerekirse, bu yeni açılım tekliflerini üç ana noktada toplamak mümkündür:

1- Mevcut sistemde projesi kabul edilen filmlere çekim aşamasında önce nakdi yardım yapılmakta, sonrasında yapımcı kendi inisiyatifiyle baş başa bırakılmaktadır. Ancak masrafların sürekli yükseldiği ve sinema salonlarındaki tekelleşmenin sürekli arttığı bir ortamda orta ve küçük ölçekli sinema girişimcileri (yani sinemanın KOBİ'leri) daima ele-güne, yani diğer sinema çalışanlarına muhtaç şekilde sermayelerini kurtarmaya ve yeni projeler için birikim sağlamaya çabalamaktadırlar. İşte Kültür Bakanlığının asıl el atması gereken insanlar, sinemanın iyi niyetli bölümünü teşkil eden bu kesimdir. Çünkü büyük şirketlerin zaten ne maddi sıkıntı, ne de gösterim salonu bulma gibi meseleleri yoktur. Bu sebeple, mevcut fon sistemi alternatiflerinden ilki salt maddi yardım yapılması değil, filmin çekimi kadar çekim sonrasında da yapımcılara imkân sağlamak ve önlerini açabilmektir.

Bir film şirketi bakanlığa proje teklif ettiğinde, en azından filmin prodüksiyon masraflarını karşılayacak maddi bir birikime sahip olduğu varsayılmalıdır. Kültür Bakanlığı projesini onayladığı, çekim aşaması biten ve filmin örnek kopyası ile eser üzerinde titizlikle çaba harcadığını ispatlayan bir projenin geri kalan tüm stüdyo, montaj, dublaj safhasında yardımcı olmalı; ayrıca filme sinema salonlarında yer bulma konusunda garanti sunabilmelidir. Sinema salonlarındaki tekelleşmeyi gözünde büyütenler için Bakanlığın desteklediği filmlere sinema salonlarında gösterim haftası garanti etmesi belki ütopyik karşılanabilir. Ancak böyle bir girişime karar verilir ve böyle bir tasarı geliştirilirse, belli düzenlemelerle bu düşüncüyü gerçekleştirmek hiç de zor olmayacaktır.

Ülkenin çeşitli yerinde kamu veya belediye mülkiyetindeki binalarda kiracı durumunda pek çok sinema salonu bulunmaktadır. Öncelikle belli haftalar için bu salonlarla özel anlaşmalar yapılabilir. Rüsum konusunda bakanlık destekli filmlere düşük oranda (veya sıfır) vergi uygulamasıyla gösterim olayı cazip hale getirilebilir. Ayrıca ülkemizde sinema sektörünün dar alanda kısa paslaşma yöntemiyle yürüdüğünü, yani insanların birbirine ve herkesin de dolaylı yoldan bakanlık bürokrasisine göbek

bağı olduğu da unutulmamalıdır. Sonuçta salon tekeline kuranlar gıda, otomobil veya ilaç sektöründen değil, sinemanın içinden gelen insanlardır ve bir şekilde Kültür bakanlığı ile iş ilişkileri mutlaka bulunmaktadır.

Gösterim haftası bulmak dışında bakanlık, destek verdiği filmlere gösterim kopyası bastırabilme konusunda da yardımcı olmalıdır. Böylece projesi bakanlıkça onaylanan bir firmanın çekim ve prodüksiyon masrafları dışında filminin geleceği ile ilgili neredeyse endişelenecek hiç bir problemi olmayacaktır.

2- Bakanlığın destekleme projesindeki ikinci açılımı, senaryo üzerine olmalıdır. Filmin belkemiği sayılan senaryo, bir eserin başarısını en azından %50 oranında etkileyen bir unsurdur. "İyi senaryodan kötü film çıkabilir, ama kötü senaryodan asla iyi film çıkmaz" kuralı, özellikle bizim gibi (yani fantastik, deneysel, bilim-kurgu benzeri) değişik konulara kapalı, özetle komedi, dram gibi klasik türlere mahkûm sinemalar için kesinkes geçerlidir. Peki, sinemamız (ve TV için) senaryo bu kadar önemliyken "ortalıkta zekâ ürünü orijinal senaryolar niye yok?" diye sorulara şöyle cevap verilebilir:

a) Tüm gelişimine rağmen ülkemizde sinema olayı halen dar alanda kotarılmakta, piyasaya girmek isteyen yönetmen, yapımcı, senarist vs. ye daima "acaba başarılı olur da benim işime engel olabilir mi?" gözüyle bakılıp, yardımdan kaçınılmaktadır.

b) Ülkemizde senaryo çalınması olayının boyutları tahmin edilenin çok üstündedir. Çünkü bir senaryoyu çalmak için tüm senaryoyu kullanmak gerekmez. Önemli olan, işlenen konunun ilginçliği ve ana fikrin orijinalliyidir. O ilginçliği ve ana fikri yakalayan tecrübeli bir senarist, mekânı, zamanı, kişileri değiştirerek orijinaline hiç benzemeyen yepyeni bir senaryo ortaya koyabilir. Öyle ki, bu intihal olayını orijinal senaryo yazarının kendisi dışında kimsenin anlaması bile pek mümkün olmaz. Bu sebeple, bir aralar sıkça uygulanan 'yazılı senaryoların sayfa sayfa notere tasdik ettirilmesi' olayı, gereksiz masrafa sebep olması dışında hiç bir işe yaramamıştır. Tüm bu olumsuzluklar piyasa dışındaki (özellikle genç) insanları, edebiyatçıları, sanatçıları ürkütmüş, onları senaryo denemelelerinden uzak tutmuştur.

Senaryo bu kadar önemliyken, piyasa içindeki senaristlerin ortaya koyduğu yapıtlar niye genellikle yavan, sıradan ve birbirinin tekrarı örnekler halindedir? Neden ülkemize özgü, insanımıza-tarihimize has özellikleri ön plana çıkaran ve içinde zekâ parıltıları taşıyan eserlerin sayısı devede kulak mesabesinde kalmaktadır? Neden güldürü deyince küfür ve cinsellik, romantizm deyince sınıf farklılığı, dram deyince maçoçluk,

gerilim deyince de vurdu-kırdı dışında bir şey bulabilmek senaristlere bu kadar zor gelmektedir?

Ekonomi, ihracat, iletişim gibi branşlarda çalışanları ufuk genişletici girişimler için sürekli teşvik eden bir hükümet, benzer çabayı sanat dallarında nedense etkili bir şekilde denememektedir. Memur zihniyetinden bir türlü kurtulamayan devlete ait tiyatro, opera ve bale çalışanlarının (sanatçıların) yerlerde sürünen performanslarını unutmamak gerekir. İş özel filmlere ve TV dizilerine geldiğinde olağanüstü beceriler sergilenebildiğine göre, problemin sanatçılarda değil sistemde olduğu gün gibi aşikârdır.

Senaryolardaki Başarısızlık Sebepleri

Sinemamızdaki başarılı senaryo sayısının niye az olduğunu merak edenlere şu klasik sebepler sıralanabilir:

a) Ülkemizde kaleme alınan senaryolardaki sıradanlığın en önemli sebebi, ufuk darlığıdır. Bunu da kendini geliştirememesi, milli ve evrensel kültürü yeterince hazmedememiş olma ve kişisel güven azlığına bağlamak mümkündür. Çünkü milli-evrensel kültür dengesinde millilik öne çıkarsa hamasi konular, evrensellik öne çıkınca da toplumda karşılığı olmayan, absürd senaryolar üretilmesi kaçınılmazdır.

b) Sinemamızın teknik imkân darlığı ve bütçe kısıtlılığı, daha yazım aşamasında senaristin elini kolunu bağlar. Yazdıklarının gerçekleştirilememesi korkusu, senaristleri genellikle daha önce çekilmiş benzer, yani pratik anlamda uygulanabilir sahneler yazmaya yönlendirmektedir.

c) Senaryo yazmak, uzun süre emek vermeyi gerektiren bir işlemdir. Ana konu bir film şirketi tarafından verilse bile (üstelik her senaristin böyle bir şansı bile yoktur), aylarca üstünde çalışılan bir senaryonun değerlendirilmeyip kenara atılma ihtimali daima mevcuttur. Diğer iş alanlarının aksine, emek/sonuç bağlantısının bu kadar orantısız olduğu bir sahada ürün ortaya koyanlar, senaryonun ilk sayfasından itibaren bu baskıyı üzerlerinde hisseder, fazla uçta ve denenmemiş konulara yelken açmaktan çekinirler.

ç) Gençlerden ve sinema piyasası dışındaki edebiyatçı kesimden snopsis veya senaryo teklifleri (daha önce kısaca bahsedilen intihal korkusuyla) neredeyse sıfıra yakındır. Sinema okullarından mezun olan gençlerin büyük kısmı senaryo yazıp beyin tüketmeye talip olmaksızın, yönetmen olarak piyasada bir yer kapmanın hayalini kurmaktadır.

Kültür Bakanlığının destekleme kriterini şirket bazlı olmaktan kurtarıp, senaryo odaklı bir değerlendirme sistemine dönüştürmesi, kronik problemlerden pek çoğunun kendiliğinden çözülmesine sebep olabilir.

Mesela bakanlık kendine gönderilen senaryolar içinde çekime uygun gördüklerini seçip, bu eserleri en iyi değerlendireceğine inandığı şirketlerden teklif alabilir. Böylece senaristlerin firma koşullarına bağılılığı olmayacağı, ayrıca piyasadan bağımsız kişiler de bakanlığa senaryo gönderebileceği için özgün, nitelikli ve geniş ufuklu senaryoların ortaya çıkması kolaylaşacaktır.

Böylelikle hayal gücü geniş, edebiyata ve senaryo yazımına ilgi duyan, ama (çalınma endişesiyle) piyasadaki firmalara göndermeye çekilen pek çok insan yazdığı metinleri gönül rahatlığıyla bakanlığa gönderebilecektir. Çünkü tüm bu çalışmaların bir kopyasının bakanlık arşivinde saklanacak, bu da metin yazar için sağlam bir güvence olacaktır. Bu sistem uygulandığında başlangıçta belki çok fazla sayıda, hatta teknik anlamda senaryoya bile benzemeyen yazımların bakanlığa sunulacağını tahmin etmek zor olmaz. Ama bu yığılmanın faydalı yanı, tekniği falsolu olsa bile anlattığı hikâye son derece özgün olan sunumlara rastlanacak olmasıdır ki, bu bile önemli bir kazanımdır. Bu tür bir örneğe rastlandığında bakanlık o hikâyeyi (snopsisi) satın alabilecek ve profesyonel bir senariste yazdırabilecektir.

Bakanlık isterse senaryo yarışması tarzında bir düzenleme de yapabilir. Dereceye giren ilk üç eseri filme çekirme ödüllü böyle bir senaryo yarışmasına katılım mutlaka fazla olacak, gönderiler çok başarılı olmasa da edebiyata meraklı gençler için bir motivasyon kaynağı olacaktır. Ortalama 3 aydan kısa sürede bir senaryonun yazımı mümkün olmadığı için gönderilerin çok büyük kısmına mansiyon tarzında nakdi ödül verilmesi, en azından amatörce yarışmaya katılan gençlerin emeğini boşa çıkarmayacaktır.

Senaryoların Değerlendirilmesi

Bakanlığın eline geçen senaryoları yine fon desteği şeklinde, yani kendi patronajında ve kendi adına çekirmesi yanlış bir uygulama olur. Zaten bakanlık hem çekim için pek çok alternatif, hem de değerlendirme için değişik yollara sahiptir. Önemli olan, çekim aşamasından önce senaryolar üzerinde çok iyi çalışılmış olması, teknik tabiriyle "demir senaryo" denen ve artık üstünde oynanması gerekmeyen bir hale getirilmiş olmasıdır. Bakanlık bu tür bir çalışmayı senaryoların özgün yazarlarına yaptırabileceği gibi, başka bir senariste veya senaristler grubuna da yaptırabilir. Çünkü bedeli ödenerek ilk yazarından satın alınan bu senaryolar artık bakanlık için bir prestij anlamı taşıyacaktır.

Ortaya çıkan demir senaryolar için 2. aşama, muhtemel çekim maliyetlerinin gerçeğe çok yakın şekilde hesaplanıp, teklif almak için

ilgilenen şirketlere sunulmasıdır. Filmi gerçekleştirecek firmaların artık bu senaryolar üzerinde hiç bir şekilde oynama yetkisi olmayacaktır. Bakanlık yapılan ön maliyet hesabını dikkate alarak desteklemede değişik usuller deneyebilir:

a) Düşük maliyetli senaryolar için halen geçerli olan sistem, yani çekim sırasında maddi yardım desteği uygulanabilir.

b) Orta maliyetli senaryolar için, çekim bittikten sonraki tüm işlemlerde ve gösterim kopyalarının basımında yardım uygulanabilir.

c) Yüksek maliyetli senaryoların çekimi içinse birkaç firmanın katılacağı koprodüksiyon sistemi, hatta TRT ile ortak yapıma önyak olma gibi değişik düzenlemeler uygulanabilir. Yüksek maliyetli yapımlar büyük ihtimalle tarihi konuları içereceği için bakanlık, yıllardır bir türlü gerçekleştirilemeyen “film çekim platoları” yapımına da önyak olabilir.

Bakanlık, mevcut fon sistemine ek olarak sadece genç sinemacıları ilgilendiren özel bir destekleme fonu kurabilir. Bilindiği gibi sinema, görsel sanatlar içinde imalatı pahalıya mal olan, ama tecrübe kazanabilmek için mutlaka eser üretilmesi gereken bir daldır. Bu anlamda kısa film çalışmalarına özel önem vermek gereklidir. Ülkemizde değişik kurumlar tarafından (bazıları Kültür Bakanlığınca da desteklenen) çeşitli kısa film yarışmaları yapılmaktadır. 'Hiç yoktan iyidir' mesabesindeki bu yarışmalar küçük meblağlı ödül dağıtımı dışında katılımcıları sonuca ulaştırıcı bir devamlılık içermediğinden, vitrine yeni bir plaket konması dışında gençlere ek bir yarar sağlamaz. Eğer kısa film çalışması, bu işle uğraşanı uzun metrajlı bir film yapmaya hazırlamıyor ve yönlendirmiyorsa, amacına ulaşmamış demektir. Halen kısa film yarışması düzenleyen dernek veya kurumların ise böyle bir imkânı zaten yoktur. Bakanlığın maddi gücü ve organizasyon imkânı ise bu derneklerle kıyaslanmayacak orandadır.

Kültür bakanlığı yıl içinde değişik aralıklarla kısa film yarışması düzenlemeli, bu yarışmalarda katılma sınırı olmamalı, ödüllendirme sistemi ise, art arda birkaç yarışmada göz dolduran eser ortaya koyabilen gençlerin elinden tutulması şeklinde olmalıdır. Bu gençlerin profesyonel sinemacılığa yönelmesi ve sunacakları film projelerinin desteklenmesini sağlamak, ülkemize pek çok yeni ve başarılı genç sinemacı kazandırılmasını sağlayacaktır. Çünkü film çekim maliyetlerinin yüksekliği sebebiyle yapımcılar Sinema-TV mezunu yeni/acemi gençlerle çalışmak istemezler. Bu gençler kendi yağlarıyla kavrulup ilk filmlerini gerçekleştirmeyi deneşeler de, hem maddi imkânlarının azlığı, hem de senaryodaki acemilikler sebebiyle aralarından pek azı sivrilir. Bakanlığın gençler için özel fon tahsisi, bazı yetenekli gençlerin kaybını engelleyeceği için önemli bir proje sayılmalıdır.

Ülkemizde özelleştirme ve özel sektörün önünü açma çabaları sürmesine rağmen, ne yazık ki bazı konularda halen devletin desteğine ihtiyaç vardır. Modern sinemada bilgisayar tekniği özellikle tarihi dekorlar, kalabalık sahneler, bilim-kurgu, araba takip sahneleri, korku filmleri vs. gibi bir çok türde başarılı şekilde uygulanmakta ve prodüksiyon masrafını düşürmektedir. Üstelik normalde gerçekleştirilmesi mümkün olmayan pek çok sahnelerin filmlerde kullanılabilmesini de sağlamaktadır. Ülkemizde bilgisayar teknolojisiyle yakından ilgili, hatta bu yönde küçük çapta denemeler yapan insanlar olmasına rağmen, az-çok komplike kurgular için sinemacılarımız halen Londra'nın yolunu tutar. Dolayısıyla kendi insanımızın ve firmalarımızın tecrübe kazanması mümkün olmaz. Buradaki eksiklik belki bu insanların birleşmemesi, belki pahalı bazı teknik malzemeleri alamaması, belki de kendilerini finanse edecek yoğunluktaki iş imkânının onlara garanti edilememesidir. İşte bakanlık, aslında ufak bir çaba ile bu tekil girişimlerdeki eksikler ne ise onu tamamlayabilir ve böylelikle bu sektörün gelişmesini sağlayabilir.

Sinema Dışı Çalışmalar

Bilindiği gibi Kültür bakanlığının tiyatro ve diğer kültür çalışmalarla da ilgisi vardır. Her yıl sergiledikleri oyunun türü ve sayısını dikkate alarak özel tiyatrolara maddi yardımda bulunur. Ancak klasikleşen bu destek türü de artık tiyatro camiasını motive etmekten uzak kalmıştır.

Maddi destek konusunda bakanlık artık yerleşik ve profesyonel tiyatroları devre dışı bırakmak, bu konuda ayrılan bütçeyi amatör topluluklara, yerleşik mekânı olmayan ve turne gösterileri yapan topluluklara tahsis etmelidir. Tiyatro bir gönül işi ise, bu gönül işini asıl yüklenenler amatör oyuncular ve turnenin binbir çilesine katlanan sanatçılardır.

Bakanlık, kitap konusunda basılı yayın almak suretiyle verdiği desteği, yazarlara doğrudan maddi imkân sağlayarak da çeşitlendirebilir. Çünkü kütüphanelere birer ikişer nüsha satın almak, kendi kitabını basan yazarlar için yeterli maddi rahatlama sağlayamamaktadır. Bakanlık, basımıyla ülke kültürüne yarar sağlayacağı öngörülen eserlerin yazarını (sinema fonuna benzer şekilde) kredi açılarak destekleyebilir. Kitaplar kâra geçince geri ödenecek olan bu krediler, gerçekte kitap piyasasında böyle bir durum pek gerçekleşmeyeceği için, otomatikman geri ödemesiz kredi şekline dönüşmüş olacaktır. Böylelikle elinde hazır kitap projesi olan, kitabıyla ilgilenen bir yayınevi bulamayan veya maddi imkânsızlık sebebiyle kitabını kendisi bastıramayan yazarlara büyük bir imkân sağlanmış olur.

Bahaettin KARAKOÇ

YAVUKLUYA MEKTUP

*Nitelik, nicelik toplu bir değer;
Tırnak deri değil, salt canımsın sen!
Lâleler, sümbüller boyun eğerler,
Ben sana tâbiyim, sultanımsın sen!*

*Bir kuzgun avına nasıl saldırır,
Nasıl pençe takar, göğe kaldırır?
Senin bakışların ufku doldurur;
Gönül sarayında mihmanımsın sen!*

*Bayrak asar, at bağlarını kapıya,
Biz olmazsak, kimler açıp kapıya?
Düş görürken tutulurum tipiye;
Canımla tarttığım cananımsın sen!*

*Evimin kapısı dağlara bakar,
Önünden incecik bir dere akar,
Ansızın gök gürler, şimşekler çakar
Ney'imsin, tar'ımsın, kemanımsın sen!*

69

YÜREĞİMDE SEN

*Gökte turna sesi, toprakta tohum;
Özüdür/yüzündür ışıyan her mum...
Bahar şimdi yolda, benim yorumum;
Güneş ufku çizer, yüreğimi sen!*

*Tomurcuklar patlar seni duyunca,
Gölgen uzar ak kavaklar boyunca,
Doğam senin varlığınla doyunca
Güneş buzu çözer, yüreğimi sen!*

*Hasret de vuslat da helal nimettir
İvedilik cezir, sabırsa mettir
En az bilineni kadir kıymettir
Bahtı Mevlâm yazar, yüreğimi sen!*

*Coşku da, şiir de, ezgi de sensin;
Gören göz, gösteren gözü de sensin
Hayat da, yasa da, yazgı da sensin
Aklımda sen varsın, yüreğimde sen!*

*Kapım çalınıyor gelen bahar mı?
Rüzgâr mı, yağmur mu, dost turnalar mı?
Seni benden başka bekleyen var mı?
Zikrimde sen varsın, yüreğimde sen!*

SÖZ OLSUN

*Yitirdiğim bir şey var, sende arıyorum,
Yüreğim bir madenci feneri, yol uçurum,
Yaklaşma diyorsan 'Peki' umudum,
Bir daha kimseden sormayacağım seni,*

Söz olsun...

*Akrep tutmuş gibi kirpiklerinin ucundan,
Beni görünce üşüyorsun, 'Tamam'
Uğramam bir daha, kamçılansa da kan,
Sana kör bakacağım, görmeyeceğim seni,
Söz olsun...*

*Dağlara doğru uçan kuşlarla,
Tüm sırları soyulmuş nemli düşlerle,
Öfke çiçekleri getiren kışlarla,
Korkma, yokuşlarda yormayacağım seni,
Söz olsun...*

*Kurtlar gibi ulusa da gönlüm ardından,
Sormayacağım yüzünü izini yollardan,
Tüfeğimin namlusunun ucuna konan,
Kınalı keklik olsan da vurmayacağım seni,
Söz olsun...*

*Bir kuvvet iksiridir eski fotoğrafların,
Bakışların konuşur, kililtense de dudakların,
Şimdi yol ayrımındayız, bakın,
Af çıkmazsa eğer, sarmayacağım seni,
Söz olsun...*

*Elindedir, dönüştür bu ağıtı serenatlara,
Düş atları uçursun bizi bulutlara,
İki kılıç gibi dövüşürken akla kara,
Adak olsan da kurban vermeyeceğim seni,
Söz olsun.....*

EĞRİ VE KIRIK ÇİZGİLER

*Mevsim ki kafayı iyice bulmuş;
Gece de gündüz de zilzurna sarhoş,
Üç ördek avcısı gölde boğulmuş,
Yol kapanmış yolda kalmış çok dolmuş,
Rüzgâr oynar ben sazımı çalarım.*

*Tipi göz açtırmaz gönül'se yolda,
Yağmurda rüzgârda aradur dulda,
Ben Ahirdağı'nda, yâr İstanbul'da,
Karanlığa doğru güneş zevalda,
Sitem eder takvimleri yolarım.*

*Geceler inişli, gündüzler yokuş
Gözüm kardan kayar hakem der ki: "tuş"
Hükmen yenilirim tuş sözü nahoş,
Efkârlı efkârlı öter âşık kuş,
Kuş öttükçe hülyalara dalarım.*

*Sis çökünce saklanıyor bu dağlar,
Sis kalkınca aklanıyor bu dağlar,
Ay doğunca koklanıyor bu dağlar,
Her çileyi yükleniyor bu dağlar,
Mektubumu turnalarla salarım.*

*Meleşirken oğlak, kuzu, buzağı,
Kırıp döktüm kelepçeyi, tuzağı,
Çizgilerdir ömrümüzün bezeği,
Yâr desteği yakın eder uzağı,
Yeri göğü yüreğime dolarım,
Rüzgâr oynar ben sazımı çalarım.*

Nafiz NAYIR

ÂŞIK VEYSEL

*Millet sevgisiyle doluydu özü
Yurt için yanardı içinin közü
Toprakta biterdi şiiri, sözü
Bundan bereketli dili Veysel'in*

*Herkesi kucaklar, gönül kırmazdı
Çalışır, çabalar asla durmazdı
Bazıları der ki, gözü görmezdi
Hiç köre benzemez hâli Veysel'in*

*İnsanlık yolundan şaşmaz çizgisi
Herkesten güçlüydü onun sezgisi
Bin bir derde derman olur ezgisi
Bir şifa gibiydi teli Veysel'in*

*Her zaman ederdi sazıyla sohbet
Şiirinde vardır sevgiyle hikmet
Toprağın en büyük dostuydu elbet
Kazması, küreği, beli, Veysel'in.*

Hasan KAVRUK (HİÇ)

HASRET KOKAR

*Gülşenim sensin bağım sen güllerin hasret kokar
Reyhanımsın sümbülüm sen dalların hasret kokar*

*Mescide mey-haneye büt-haneye dem-haneye
Gaye sensin sen esersin yolların hasret kokar*

*Her dem ağlar her dem inler her dem âşık bülbülüm
Izdıraptan tın tın eyler tellerin hasret kokar*

*Çöllerin ceylanısın misk kokmada zülfün tenin
Gözlerinle kaşların hem ellerin hasret kokar*

*Geçti ömrüm ilkbaharı görmedim **HİÇ** meltemi
Vuslatından dem vuran şol yılların hasret kokar*

AŞK İMİŞ HER NE VAR ÂLEMDE / 5

İsmail BİNGÖL

Sen ki Aşkısın...

Ne anlatır aşkı ve hangi gerçek tam olarak onun diliyle konuşur ki? O; yani aşk, diriltici nefes; kalplerin hâkimi, ruhların tamamlayıcısıdır. Ezel bezminde ruhlardaki yangının asıl sebebidir aşk... O konuşunca herkes ve her şey susar, bütün bir kâinat onun sır diliyle söylediklerinin esiri olur. Mana âlemi açıldıkça açılır, büyüdükçe büyür bu eşsiz benzersiz seslenişin zihinlere duyurdukları vasıtasıyla... Bu görkemli ve kelimelerle tarif edilemez, akıllara sığmaz duruşun şaşırtıcılığı önünde diller lal olur; ıstırabın derinliğiyle sorgulanan yürekler; alıp başını giderler kendilerine biçilmiş kaderlerine doğru... Çehreler solgun, gözler yaşlı ve bakışlar alımlıdır.

En anlatılmaz kavramlardan biridir aşk ve içerdiği manayı, derinliği, ulviliği idrak etmek çok güçtür. Her ne kadar dillerde çok dolaşsa da ve çoğu insanın kendince bir şeyler söyleyebileceğini düşünsük de; aşk yine de bu değildir ve belki bütün bunları da kapsayacağı gibi, başka şeylerdir de aynı zamanda...

Her kişi için farklı zamanlarda, farklı boyutlarda, değişik bir etki yaratan aşk üzerine cümleler kurmanın, anlatmaya çalıştıklarını, çağrışımlarını hikâye etmenin, sınır çizilmez büyüklüğünden, ucu görünmez derinliğinden bahsetmenin en kestirme yolu şiir olsa gerek diyelim ve sözü şiirle sürdürelim:

Aşk mı?

O bir vurgunluk hâli

Tadan bir pişman / Tatmayan iki

Birde kalmak gerek

Aşk mı?

Her şey güçsüz onun karşısında

Onda olmayan ne var ki

*Aşk mı?
Ateşten bir gömlek o
Taşyabilenler giymiş
Taşyamayanlara ise sözü kalmış
Aşk mı?
İşte soruya arifin cevabı:
"Bu aşk bir bahr-i ummandır
Buna hadd-i kenar olmaz.
Delilim sırrı Kur'andır,
Bunu bilende ar olmaz."*

*Aşk mı?
O bir sonsuzluk hâli
Yüreğim şerha şerha bölünmüş
Damarda kan
Ona doğru hicrette her an*

*Aşk mı?
Uzun söze ne hacet?
İşte miskin Yunus*

Derin bir hissiyat, ince bir melal ve taşınması zor bir vurgunluk hâli olan aşkı; yaşayanlardan ayrı dinlemek lazım, yaşayamayanlardan ayrı... Her birinin aşka; bu büyük, bu yüce ve bu anlatılmaz dünyaya dair söyleyecekleri, ruhumuza dinletecekleri, hayallerimizde canlandırmamızı sağlayacakları güzellikler, masumluklar, olgunluklar başka başkadır. Biri ondan çıktıklarını, tattırdığı acının ve ıstırapın, hükmedemediği çilelerin altında ezilmenin büyüttüğü mağlubiyetten, diğeri ise; ona kavuşamamanın ve ayrı düşüşün hayatında oluşturduğu anlamsızlıktan, aşkın ellerinden devşirilmiş zamanın yer almadığı bir ömrün boşluğundan söz edecektir. Çünkü aşkı tadan bir pişman, tatmayan iki; ama yine de bir de kalmak gerek. Yani ona ulaşmanın, onu anlamının ve tatmanın yollarını bulmak gerek.

Zira vuslatın olamayacağı ya da bazı durumlarda ancak umut edilebileceği düşünülen sevgiliye, kelimeleri aracı kılarak çıktıkları ıstırapı mısra yoluyla anlatmaya çalışanlar için aşk; bir yüceliğin, bir büyük yangının, ruhu ve bedeni ele geçiren bir büyük gücün işaretidir.

Hayatı ve ölümü; aşkın gösterdiklerinin ışığında ve yine büyük bir aşk derecesinde anlamaya ve kavramaya çalışanlar; bir ömür müddetince

bu iki önemli kavramın akla ve ruha seslenişlerini yine aşk vasıtasıyla, aşkın cümleleriyle duyurmaya çalışmışlardır.

Bazen sarhoş edip kendinden geçiren, bazen eleme ve kederiyle yürekleri mahzunlaştıran, bazen de söyledikleriyle kavgalar okyanusunda bizi yeni çelişkilerle baş başa bırakan aşk; zor, bitimsiz ve şaşırtıcı yanlarıyla dünyamızı alt üst etmesine rağmen; yinede ondan kaçamayız, kaçmamalıyız. Hem zaten büyük bir nasip işi olan bu hissedişten, algılayış ve düşünüşten kaçabilmek kimin haddine ki!

Aşk; büyük ve anlatılmaz bir gerçeğin ifadesi, hayat ırmağının gürül gürül akan çılgın ve muhteşem sesiye; ona koşmak ve kana kana, doya doya ondan içmek gerekmez mi?

Ömürde bir lahza olsun; aşkın ışığıyla aydınlanmak ve birçok mihneti, acıyı, kınanmayı, reddedilmeyi, umutsuzluk girdabının sürgünü olmayı, itilip kakılmayı göze alıp, dünyaya başka bir şekilde nazar etmek gerekmez mi? Ve gördüklerinin üzerine kafa yorup; aşkın kemali, melâli ve delâli; yani aşkın olgunlaştırıcılığı, hüznü ve güzelliği hakkında bir kez bile düşünmek gerekmez mi? Az şey midir bütün bunlar.

Aşk öyle bir cefadır ki; âşığın gözünde eşi benzeri yoktur ve hiçbir çile, dert, sıkıntı onunla yarışamaz. Onun gibi vuramaz yüreği en ince ve en derin yerinden... İnsanlardan başka; dağ, taş, dere, ırmak, gökte uçan nice kuş ve hele de aşkla yakın ilgisi olduğuna, eşe dosta illa da sevgiliye haber götürdüğüne inanılan turna bile buna şahittir. Taşınması iyice zorlaşıp, mutlaka birine anlatılarak rahatlanılması gereken bir hale düştüğünde âşik; güveneceği bir dost, yüreğini çekinmeden dökeceği bir yürek bulamayınca turnalara seslenir, ondan medet umar.

Şiirde ülkemizin ve tabii ki bizlerin geçmişimizden devraldığımız büyük bir miras olan Divan Edebiyatı'nın da en önemli temalarından, hakkında sayısız şiir yazılmış en başta gelen motifidir aşk... Asırlar boyu nice divan şairi geçmiş bu topraklardan ve bu büyük mirastan yararlanarak dilleri döndüğünce, kalemleri elverdiğince aşk denilen; bu muhteşem, bu harika; anlatılması, kelimelerle ifadesi, tarifi mümkün olmayan bu yüce hissedışı şiirlerine konu yapmışlar.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan, "**Divan Edebiyatında Şiirlerle Aşk**"ı anlattığı sohbetinin bir bölümünde söylediği gibi; "*Divan Edebiyatı bizim altı asır neredeyse bin yıllık kültürümüzün, dilimizin, dünya çapında ulaştığımız büyük devlet ve imparatorluk geleneğimizin ifade vasıtasıdır. Divan şiiri bizim milli hayatımızın kozmik odası değerini taşır. Çok zengin kültür kaynaklarından ilhamını alan bu edebiyatın en önemli kavramlarından birisi aşktır. Aşk bu*

edebiyatta en güçlü ırmakların aktığı deniz konumundadır. Nasıl bütün yollar Roma'ya çıkarsa, Divan Edebiyatı'nda da bütün yollar aşka çıkar. Gazeller dünyasının hemen tamamı aşka tahsis edilmiştir. Yani gazel bir aşk şiiridir. Divan şiirinde aşk sadece beşeri ilişkiler zeminin de yürüyen bir olgu değildir. Divan şiirinde beşeri aşk ilahi aşka giden köprü olarak değerlendirilir ve beşeri aşktan ilahi aşka doğru bir yolculuğa çıkılır. Zaten Divan şiirindeki aşk anlayışı İslam tasavvufundan kaynaklanmıştır. Tasavvufta ise aşk baştanbaşa hayatın anlamını verir bize. Çünkü varlığın oluşumunu izah eden şey aşktan ibarettir. Allah varlığı; kendi güzelliğini görmek ve göstermek arzusuyla, sevgisiyle yaratmıştır derler. İşte bu aşk sebebiyle, bu sevgi sebebiyle varlık dünyası oluşmuştur. Bu aşk fenomeni Divan şiirinde müthiş güzellikte beyitler vücuda getirmiştir.”

Bunların en büyüklerinden olan Baki diyor ki;

***Ezelden şâh-ı aşkın bende-i fermânyüz cânâ.
Mahabbet mülkünün sultânı âli-şânıyüz cânâ.***

(Ey can biz ezelden beri aşk padişahının emir kuluyuz. İşte bu yüzden sevgi ve muhabbet ülkesinin anlı şanlı sultanıyız.)

Yine 15. Yüzyıl şairi Tacizade Cafer Çelebi diyor ki;

***Cân misâfirdir bugün yarın göçer ey aşk sen,
Gitme andan incinip billâh derûnumdan benim.***

(Ey aşk, can bu tende misafirdir merak etme bugün, yarın göçer gider. Allah için incinip de benim gönül evimden sakın gitme!)

Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesine önemli katkılarda bulunan, şair ve yazarları derinden etkileyen, 3 Ocak 1501'de, günümüzde Afganistan sınırları içinde yer alan, zamanının ilim ve kültür şehri Herat'ta fani âlemden baki âleme göçeden, Türkçenin Timurlular zamanında inkişaf eden, ortaya çıkan Çağatay lehçesiyle çok önemli eserler yazan Ali Şir Nevâtî; aşk için, anlatılması ve anlaşılması zor bu yüce kavram için şöyle diyor bir beytinde:

***“Yârdan ayrı gönül mülki durur sultanı yok
Mülk kim sultanı yok cismi durur kim canı yok”***

(Sevgiliden ayrı olan gönül, sultanı olmayan ülke gibidir. Sultanı olmayan bir ülke ise canı olmayan bir cisimdir.)

Binlerce yıllık kültürümüzü eserleriyle bugüne kadar taşıyan bu büyük zâtın, yârdan ayrı düşen gönlün hâlini resmettiği bu iki muhteşem mısra üzerine o kadar çok söz edilebilir ki; ancak biz sözün yönünü şimdi

de bir başkasına döndürelim: Yavuz Sultan Selim devri Divan edebiyatının şairlerinden Halîmî'nin, aşk ehline, muhabbet ehline bilinen meşhur beyitlerinden biri şöyledir:

**“Benim derd-i derûnumu âşık-ı zâr olmayan bilmez
Muhabbet bir belâdır ki giriftar olmayan bilmez.”**

(Âşığın kalbinin derinlerinde gizlediği deva bulmaz derdi, aşk elinden inlemeyen bilmez. Ve yine aşk kadar önemli, insana aşk kadar tesir eden bir başka duygu da vardır ki; o da muhabbettir ve böyle bir belaya dâcâr olmayan, gerçekte onun ne olduğunu bilemez.)

Aslında âşik derdinden, içini tarifsiz şekilde yakan ve gönlünün buhurdanlar gibi yıllarca tütmesine yol açan bu hâlden şikâyetçi değildir. Ondan kurtulmak ve ayrı düşmek; istediği, arzuladığı bir durum değildir. Hatta bundan ve bu yüzden çektiklerinden memnun ve mesrurdur da denebilir. Aklını ve ruhunu ele geçiren, her an kendisiyle meşgul eden aşktan uzaklaşmak, ayrılmak, şifa bulmak; aşk sebebine anlam kazandığını düşündüğü hayatına ve tavrına uymayan bir durumdur.

Hasankaleli Nef'î'nin, 17.yüzyıl Divan Edebiyatının ünlü isminin söylediği de, aşığın bu hâlini tasdik eder mahiyettedir:

**“Belâ budur ki alıştı belâlarınla gönül
Gâmında gelse dile bâis-i meserret olur”**

(Belâ bu ki gönül senin belâlarına alıştı; şimdi kalbe gamın da derdin de gelse gönlümde sevinç uyandırıyor.)

Geçmişin ve günümüzün en önemli şair ve yazarları da dâhil olmak üzere, aşkı bir türlü kelimelere sığdıramamışlar, son noktayı koyamamışlardır. Bundan sonra da işlenmeye, anlatılmaya ve tartışılmaya devam edecek olan aşkın olmayacağı bir dünyanın ne kadar çorak, ne kadar verimsiz, ne kadar anlamsız ve ne kadar zor yaşanır bir dünya olduğunun hepimiz farkına varmalıyız.

Aşk; odur, budur, şudur; hem odur, hem budur ve hem de şudur denebilecek genişlikte, yakınlıkta ve derinliktedir. Aşkı anlamak ve aşk durağında çile doldurup aşk acısı çekenlerin yüzlerine akseden görüntülerden bir şey çıkarmak için çaba sarf edenlerin, elbette aşk hakkında söyleyecekleri çok şey vardır. İşte onlar; kendileri aşk atına binip, böylesine yorucu ancak aşkı terennüm etmek için gerekli yolculuğa çıkmamış olsalar dahi; bu manzaraya olan meftunlukları, söz olarak onlara çok şey bağışlar.

Acıyı bal eylemek, ruhunu deylemek, aklını zayeylemektir; adı aşk... Ölümü ve hayatı kardeş bilmek ve ölümü de öldürmektir; adı

aşk... Taşkınlıklarına göğüs gerip, “**bela yağmurlarında, bedensiz ıslanmaktır**”; adı aşk... Gece sarınca ortalığı, bütün bir cihanın ortasında yalnız kalmaktır; adı aşk... Zorbaya, haksıza, adaletsiz karşı durmak, yoksula, mazluma, haklıya arka çıkmaktır; adı aşk... Rengini ve ahengini kaybedeni, kendisine emanet edileni kendinin sayıp, sarhoş olanı kendine getirmektir; adı aşk... Sundukça nefis bu masum bağlanışa dünyanın eskittiklerini ve rengârenk bir dağdağa altında dünyayı eksilteneri; yolunu döndürüp giden ve bir kez olsun bakmayandır; adı aşk... Hükümünü yürüttükçe dünya mülkünün sultanları, “**Bir şaha kul oldum ki, cihan ona kuldur**” diyebilmektir; adı aşk... Hâlini tarife sözün yetmediği, kanatlanıp sonsuza uçmak için ayakların yerden kesildiği, benlik canavarının bir vuruşta başının kesildiği, yaratılanın Yaradan’dan ötürü sevildiğidir; adı aşk... “**Gönül seccadesinde hakikat namazları kılmak**”, nefsi zincirleyip, ruhu özgür bırakmak, yokluğun ötesinde varlık, varlığın ötesinde yokluktur; adı aşk...

Aşk mihnetini çekmeyen, aşk haddesinden geçmeyen, aşk nimetini tatmayan, aşkın cefasıyla dünyasını büyütüp olgunlaşmayan, aşka ulaşmak ve yanmak için ellerini Yaradan’a açmayan insanlık vadisinde neyinden söz edilir ve neyi olur ki?

Aşk olsun bunu yapmayanlara ve kendini bunun dışında tutmak için çabalayanlara!

Aşk olsun; aşktan imtinâ kılanlara ve kendini aşk denizinin kenarında tutanlara!

Aşk olsun; bir dem bile belay-ı aşka bedenini tutmayıp, acının yakıcı lezzetiyle ruhunu arındırmayanlara!

AŞK VE BAHAR

Şaban ÇETİN

“Ko çogalsun ruhun üstinde perişân zülfün
Çün kim eyyâm-ı bahâr olıcak artar sevdâ”
Necâtî Beg

Cemre düşer ilkin havaya, sonra suya ve toprağa. Derler ki; “*cemre kor durumundaki ateştir*”. Düştüğü havayı, suyu ve toprağı ısıtır; bir cûş-u huruş (coşma) başlar tabiatın sinesinde ve her şeye sirayet eder. Bir kıpırtı, bir heyecan ve bir esrarlı helecan olur sarar her yanı. Şimdi bir ölüm uykusundan uyanır gibi mahmurdur âlem. Tabiatın kulağına fısıldanan diriltici bir müjde gibi, bir kutlu elçiye “*Ey örtüsüne bürünen: Kalk ve uyar(Müddesir suresi 1,2)*” diye inzal olan bir vahiy gibi toprağın, suyun ve havanın sinesine nazil olan cemre, dirilişin ateşini tutuşturmuş ve her şeyi İsrail’in suru gibi ölüm uykusundan ayağa kaldırıp harekete geçirmiştir ki işte buna bahar denir.

Baharın habercisi cemrenin kor gibi düşüşünden mülhem düşündüm ki; onunla mütenasip olarak her baharda insanın sinesine cemre gibi düşüvermektedir aşk. Çıkıp dağlara, ovalara seyran eyledim. Eriyen kara, ısınıp kıpırdanan toprağa, başını mecnun gibi taştan taş çalan coşkun sulara... İnsanın içini titreten rüzgârların toprağın saçlarını okşayan bir letafete dönüşmesine, utangaç bir aşığın tebessümü gibi kırlarda birer ikişer açmaya başlayan çiçeklere, aldığı haberin ürpertisini hissettiren dallara ve tomurcuklara müteharri (arayan) bakışlarla baktım bir zaman ve dedim ki:

*Toprağın bağına cemre düşünce
Sular engelleri yıkıp aşınca
Gönlüm nevbahara uyup coşunca*

*Türküler söylerim duyar mısın ey yâr?
Sen misin çiçek çiçek açan ilkbahar?*

Meğerki tabiatın sinesine düşen aşk imiş cemre ve insanın sinesine düşen cemre imiş aşk. Biri tabiatın baharını diğeri insanın baharını müjdelermiş.

Müjdeler çok geçmeden hakikat olur ve mevsim bahar olur da aşığın serinden rüzgâr, çeşminden yaş, kalbinden umut tomurcukları hiç eksik olmaz. Artık öyle haller zuhur eder ki; âdeta ölümün ardından gelen bir diriliş mucizesini idrak etmektedir her hücresinde âlem. Kış uykusundan uyanan tabiat binbir renk ile çiçek çiçek açar, güneş bir başkadır, hava bir başka, su ve toprak bir başkadır. Bunu temaşa eden bigâneler bilemez ki bahar rüzgârlarıyla salınan; köklerinden yürüyen suyun uyandırdığı ağaçlarla aşığın ortak yanı nedir? Donmuş ve dingin suların başını pare pare edip taştan taş a çalan, sinesini köpük köpük kabartan, baştan ayağa harelendirip bir meçhule koşturan nedir? Çiğdemleri, kardelenleri kar altından gün yüzüne çıkmaya sevk eden tecessüs; erikleri, kiraz ağaçlarını, ayva dallarını ilk güneşe aldanıp erken baharda ayazdan yanacak kadar sabırsızlandıran nedir? Erken açan çiçeklerin mukadder acı sonunu kavrayan gönlümün:

*Baharı görmeden açan çiçekler
Göklerin şuh dilberine kandılar
Kalbim gibi bir ayazda yandılar
Yerine varmadı körpe dilekler*

diye sızlanmasından onlar haberli midir de böylesi aşk-ı hafinin esrarını kim bilir?

Bir ulu muştı gibi toprağın sinesine dökülen bahar yağmurları aşığın gözyaşlarına ne kadar da benzer. Suları coşturan, toprağı uyandıran, buz kesmiş havaları ısındıran kor sadece tabiatın sinesinde mi yanar sanırsınız? Ya aşığın sinesinde yanan kor hangi baharın habercisidir? Bîkarar esen, sarhoş eden bahar rüzgârları sadece uçsuz bucaksız ovalarda, yüce dağlarda, şeb-i yeldâyı (en uzun gece) yaşamış; beyaz ve pembe çiçekleri ile nevrüza hazırlanan dallarda ve onlara masmavi selamlar gönderen içli denizlerde ve göllerde mi eser sanırsınız? O rüzgâr aşığın serinde eser aynı zamanda; alıp savurur diyardan diyara. Görenler onları sarhoş zanneder ve derler ki; “bu sevdâdır ve sevdâ ki bir mecnun mesleğidir”. Bilmezler ki Veysel dilinde hakikat “Âdemi gafletten aşk uyandırır” diye söylenir ve gaflet ehli cümle âlemi gaflette bilir.

Kadim şiiirimizin ustaları baharı bir yönüyle de “*cünûn eyyâmî*” yani delilik günleri olarak vafederler. Öyledir, zira tabiatın gönlüne

düşen cemre/kor onu harekete geçirip ortaya öylesine muhteşem tablolar çıkarır ki bunu gören aşğın kendinden geçmemesi gayr-ı kabildir. Suların şırıltısı, kuşların şarkısı, tomurcuğa ve çiçeğe duran dalların ürpertisi, toprağın kıpırtısı, yeşeren çimenler, açan nergisler, papatyalar, gelincikler, peygamber çiçekleri, can bağıslayan sabâ rüzgârlarının letafeti, her yanı saran bahar terâveti (tazeliği) aşğın gönlünde nasıl bir koru tutuşturur ki görenler onu deli olmakla ayıplar. Eriyen karlarının süzülmesi, yamaçlarını süsleyen çeşit çeşit çiçekleri, bahar rüzgârlarında salınan dalları aşğın gözlerine yanaklarından inciler dökülen, omuzuna maharetli ellerde dokunmuş lahuri bir şal atmış, zülüfleri bahar rüzgârında perişan bir Leylâ gibi görünen dağlar aşğı mecnun eylemez de ne yapar?

Fuzûli merhumun “*aşk imiş her ne var âlemde*” mısraını düşündüm. Sahi tabiattan cemreyi, insan sinesinde aşkı çıkarsanız geride ne kalır ki; bir yığın et ve kemik ve ölü bir toprak. Tabiatta cemrenin eserdir bahar, bir Yüce Sâni' Hakîm'den almıştır; yeryüzünü gergef gibiilmek ilmek, nakış nakış işleyen hünerini. İnsanın cemresi olan aşk ise onu gaflet uykusundan uyandırıp bir et ve kemik yığını olmaktan kurtarır, onu toprağın sırtında bir yük olmaktan çıkarır da baharda husule gelen nâmütenahi güzellik misali sayısız erdem ve ruh yüceliğini barındıran eser ve davranışta âdeta baharla yarışır hâle getirir.

Rifat ARAZ

**“HİKMET” İSTER
A SEVGİLİ!..**

*Gel, nefesten ince bu cân;
“Vahdet” ister a Sevgili!..
Gönül denen Arş-ı Rahmân;
“Halvet” ister a Sevgili!..*

*Sen yoğurdun söz harcımı;
Mi'râç ettin cân burcumu!..
Niyâzda duy kul borcumu;
“Himmet” ister a Sevgili!..*

*Girdim o nûr deryâsına;
Yandım vahyin ihyâsına!..
El ver aşkın mayasına;
“Haslet” ister a Sevgili!..*

*“Dosdoğru ol” dedin bana;
Misâl oldun cümle cânâ!..
Bu garîp kul yana yana;
“Vuslat” ister a Sevgili!..*

*Ayet ayet devir, devrân;
“Sen'i” söyler kevn ü mekân!..
Her bir nefes, yer, âsumân;
“İbret” ister a Sevgili!..*

*Dedin “kul ol, Hakk'a eğil;
Cân O'nundur, O'nsuz değil!”
Bu dil, bu renk, ma'nâ, şekil;
“Hikmet” ister a Sevgili!*

**İNCİNSEN DE
İNCİTME SEN!..**

*Gönül, yüz dön kin gütmekten;
İncinsen de incitme sen!..
Dost bîzârdır incitmekten;
İncinsen de incitme sen!..*

*Nûr nefesin aşk dolanda,
Gülün yanmaz od alanda!..
Sözün başa dert olanda;
İncinsen de incitme sen!..*

*Can olur mu candan irak?
Geç ağyârı, sen sana bak!..
O yan çıkan nefsi bırak;
İncinsen de incitme sen!..*

*Sen ki terki terk eyledin;
Günü dünden berk eyledin!..
Tâ Elest'te ne söyledin?..
İncinsen de incitme sen!..*

*Sendedir arz, arş-ı a'lâ;
Böyle yazmış Kadir Mevlâ!..
Bir hikmettir bu dert, belâ;
İncinsen de incitme sen!..*

*Ma'rifettir hakkı yaymak;
Hatır almak, hatır saymak!..
Sana düşmez gönül koymak;
İncinsen de incitme sen!..*

**“BUDUR HAKK’A
RİZÂ...” DEDİM!..**

Aç o derin ma’nâya bak;
“Sende kader, kaza...” dedim!..
“Gül” oduyla yandı ocak;
“Nefse indi ezâ...” dedim!..

Kır Menât’ı, sök, at Lât’i;
Tesbihte duy kâinatı!..
Halîl gibi gör fîratı;
“Kol geziyor Uzza...” dedim!..

Yûsuf kokar içli gamım;
“Hikmet” ister her ilhâmım!..
“Bu kaçınıcı nefis kıyâmım;
Bu kaçınıcı gaza?” dedim!..

Şevkle yağur aşk harcını;
İsmail tek ver borcunu!..
Mûsâ’da gör Arş burcunu;
“O’nda yed-i beyzâ...” dedim!..

Bilmem, ne hâl oldu bana;
Tevhîd nûru doğdu câna!..
Mesîh’i sor, âsumâna;
“Seyr ü sülûk sezâ...” dedim!..

Gönül, nefsi gafletten al;
Sensiz değil o Zü’l-Celâl!..
Sende nice sıfat, ef’al;
“Budur Hakk’arızâ...” dedim!..

**“SEN’İ” SÖYLER
SEN’İ YÂ RAB!..**

Cân seyrinde bahtım, kazam;
“Sen’i” söyler Sen’i yâ Rab!..
Ayet ayet her bir azam;
“Sen’i” söyler Sen’i yâ Rab!..

Aşkın sığmaz bu kelâma;
Hikmet saldın has ilhama!..
Kulak verdim hoş nizâma;
“Sen’i” söyler Sen’i yâ Rab!..

Keşfîm meçhûl, rüyâm esrâr;
Gizlim Sen’sin a âşikâr!..
Bir cezbede dolan efkâr;
“Sen’i” söyler Sen’i yâ Rab!..

Tâ Elest’te dedim “Belâ”;
Cân, bu aşkla yanar hâlâ!..
Kor yüreğim durmaz asla;
“Sen’i” söyler Sen’i yâ Rab!..

Bende bekâ, bende zevâl;
Sen’siz değil onca ef’âl!..
“Gül” e meftûn bu ince hâl;
“Sen’i” söyler Sen’i yâ Rab!..

Seyr ü sülûk yol mu bana?
Yedi nefisle geldim Sana!..
Kerem eyle bu üryâna;
“Sen’i” söyler Sen’i yâ Rab!..

Seyfettin ÇOBAN

İSTANBUL HATIRASI

*İstanbul'a geldim dolaşıyorum
Gönül özlemine doycak gibi
Deniz kenarına gelip oturdum
Ayağım uzatsam degecek gibi
Alçaktan uçuyor martılar kuşlar
Yavaştan seslensem duyacak gibi
Gemiler geçiyor yolun almışlar
Dalgalar kenara vuracak gibi
Dans ediyor sanki karabataklar
Aniden denize dalacak gibi
Ufak bir sıkıntı hafiften yoklar
Sanırsın sorular soracak gibi
Bazıları neden ters ters bakıyor
Beni İstanbul'dan kovacak gibi
Bir anda anılar geldi aklıma
Yüreğimi ikiye bölecek gibi
Dalıp gittim birden hüznler sardı
Gözlerim yaşları süzecek gibi
Duygular ilhama görevler verdi
Dilim deyişleri çözecek gibi
Karamsarlık sardı beni bir anda
Yürek hükmediyor koşacak gibi
Taradım çevremi ölçtüm o anda
Sanırsın ki kalbim duracak gibi
Rüzgârlı bir anda beni ter bastı
Dalgalanıp beni boğacak gibi
Ani bir heyecan nefesim kesti
O anda sarsıldım düşecek gibi
Bir anda altmış yıl geriye gittim
Gözlerim parladı ilk gelmiş gibi
El salladı bana tüm kayıkçılar
Gülümsedi hepsi tanımış gibi
Duygusal ozanın şiir yazarım
Gönül bohçasını çözecek gibi
Ozan Seyfi der ki tüm duygularım
Kalemle kâğıda dönecek gibi*

Hamdi ÜLKER

*“Uzanıp Erek’ten
Süphan’a baktım”*

Asude bakışları puslu gecelere çiy damlası gibi düşen, asi duruşlu dağ çiçeğim; Kardelen,

Günlerden bir Zemheri akşamıydı ve vuslat yakın gibiydi. Sanki gecenin en karanlık noktasına ulaşmıştım ve sabaha doğru atıyordum yorgun adımlarımı. Bu gece bir fakiri seyyah olup, yollara düşmeliydim. Keleplenmiş bir ip yumağı misali çözüldükçe çözülmeli ve yüreğimin en uç noktasına kadar gitmeliydim. Seninle vuslata az kalmıştı belki ama yine de senden önce yüreğimin götürdüğü, sevdamin uzandığı, duygularımın yurt edindiği o kara parçasının en uzağına kadar gitmek için fazla da bekleyemedim. Biliyorum kızacaksın bana; acele ettiğim için, biliyorum bir de Süphan Dağı’nın, Erek Dağları’nın, Tendürek’in ve o dağların sultanı Ağrı’nın eteklerinde açışını görmemi isteyecektin. Belki de haklısın, ama ne olur kızma bana! Sen de biliyorsun ki dağlarla kucaklaşma zamanı gelmişse gönül ferman dinlemiyor Sevgili Kardelen...

Yüreğimdeki dervişin kirli sakallarına yansıyan umut ışıkları bana her zamanki gibi güç veriyor, dizlerime derman oluyordu. Ve sokulup sol yanıma, belki de hiçbir zaman olmadığı kadar asabi bir ses tonu ile haykırıyordu kulağıma; “hadi gidiyoruz, düş peşime Dünyam!” diye...

Seni özlemişti, gözlerim. Sana susamıştı hayata tutunabilmek için olanca gücü ile sert kayaları tırmalayan ellerim. Sana mısıralar döktüresi gelmişti narin yapraklarına dokunmaya hasret ellerim. Ve ben sana hasret yüreğimle koyulmuşum yollara. Kulaklarımda gaipten bir ses çınılıyordu kaç zamandan beri. Bildik, tanıdık bir sesteki sanki. Çocukluk yıllarımda eski ahşap kaplı radyolarından hafızama yazılmış bir ses; Hüsamettin Ağabey’in sesiydi sanki ve sürekli tekrarlıyordu hep aynı dizeleri. “Oğul giderim Van’a doğru!”

Bindiğim otobüsün arka koltuklarından ileriye doğru uzanan bakışlarla dalıp gidiyordum gecenin karanlığına ve kalemim sökülüyordu kınından. “Şiir; şiirden anlayana yazılırmış Kardelen, yalnız sevgililer hariç...” diyordum ve hemen önümde neşter vurulmayı bekleyen bir yara gibi duran kâğıdın yüreğine bir cerrah edasıyla usulca dokunuyordum...

“-Kimlik mi, kimsesizlik mi?-

Gönlüm uzakları özleyince

asude bakışlarım bir geceye uzanmıştı
Kardelen.
ve ürperen bedenim sarılmıştı
mavi bir geceye,
Yüreğim sızlayınca ince ince
yollar da usulca ağlamıştı,
dilime dolaşan o birkaç heceye
kar- de- len...
Biliyorsun sensiz, ben sensizdim
belki kimsesizdim,
bunca zamandır uzayıp giden yollarda
senin;
özlediğim billurlaşmış sessiz sesindim.
Ben sen değildim biliyorum
sen de ben değildin zaten.
Aradığım neydi bu derin gecenin koynunda
Bilmiyorum;
Kimlik mi, kimsesizlik mi?" diye şiirimsi duygular nokta nokta
dökülüyordu kalemimden...

Otobüs karlı dağları aşiyor, bazen de uçsuz bucaksız ovalara
düşüyor ve büyük bir azimle ilerliyordu duygularımın ta en uç
noktalarına doğru. Ağrı Dağı'nın dumanlı başı ve soylu duruşu bana
Dilan'ı hatırlatmıştı Kardelen. O karakışın uzadıkça uzadığı, baharın ise
gelmek için nazlandığı, Sarıkamış Dağları'nın asi kızı Dilan düşmüştü
aklıma. Hani o adı gibi kendisi de halaylı, türkülü, düğünlü, toylu Dilan'ı
yâd etmişti gönlüm.

Üşüdükçe hissetmekte zorlandığı parmak uçlarına inat, Heidi
masalındaki Peter'in ihtişamlı kızağından aşağı kalmayan kızağı ile
tepeciklerden kendini alabildiğine enginlere salardı. O ne sevdandı öyle,
"kar"a sevdası... Adam boyu yağan karlara sevdandı onun
sevdası. Allahuekber Dağları'nda katmerleşen çığ kitlelerinin köyünün
üstlerine kadar uzandığı o kısacık kış günlerine uzayıp giden bir sevdayı
sığdırdı Dilan. Kızağa her binişinde ve dağ yamaçlarından her
salınışında sanki bir ağacın duldasında gizlenmiş ve kendisini kıskançlık
dolu gözlerle izleyen Peter'i hayal ederdi. Ve her defasında onu
kiskandırmak için bütün güzelliğini ve kızağa binişindeki marifetini bir
başka sergilerdi. Peter'in kendisini görmediğini hayal ettiği zamanlarda
ise soğuktan ayaklarını ve parmak uçlarını hissetmediği anlara kadar
inadına kayardı. Ta ki akşam olup dağ başlarından kurt ulumalarını
duyduğu zaman yüreği ürperir, içini ince bir anne korkusu sarar ve kar

üstünde kurduğu bütün hayallerini bir başka güne erteleyip evinin yolunu tutardı.

Sıcak sobanın başında karıncalanmaya başlayan ayaklarını ovuşturarak uyuduğu ve soğuktan çatlamış ellerinden yüreğine sızan ince bir sızı onun çocukluk günlerinden hafızasına çizdiği en manalı tabloydu.

Soğuk dağlardan esen keskin rüzgârlarla üşüyen bedeni yüreğini taşıyamamış ve henüz taze bir çiçekken yüreği teklemiştir. Sarıkamış ormanlarından esen hafif meltemlerin serinlettiği bir kuşluk vaktinde evdeki gergeflere işlenen nakışlarla dalıp gitmişti uzak hülyalara. Bir yandan da evin az ötesindeki düzlükte âşık oynayan çocukları izliyor, masallardaki Peter’i kıskandırmaya çalışan o çocukluk yıllarına dalıp gidiyordu. Odadaki insanların konuşmaları kulağına derinden geliyordu. Bir ara küçük kardeşinin; “ablam neden çirkinleşiyor” diye söylediği sözler kulağına en son dokunan sözler olarak kalıyordu. Güneşin dağların arkasına henüz yeni saklandığı bir akşamüzeri gözlerini araladığında başucunda yürek arkadaşı babası duruyordu ve ellerinde topladığı şefkatle saçlarını okşuyordu. Yeni doğmuş bir çocuk gibi manasız bakışlarla gün içerisinde yaşadıklarını anlamaya çalışıyor, bir yandan da kısık sesi ile yanı başındaki babasına olup bitenleri soruyordu. Çok zor bir soruydu belki baba için ama yine de gözyaşı sinmiş ses tonuyla; “Yüreğini çok yormuşsun” diye karşılık veriyordu.

Sevgili Kardelen,

Anadolu’nun Dilan yürekli kızları sevdalarını hep yüreklerine işlerler. Tıpkı ellerindeki etamine teyellenmiş kanaviçe işlenecek gül resmi gibi. Resim olur, şiir olur, öykü olur onların yüreklerinde besleyip büyüttüğü dev hikâyeler. Gün gelir harmanlanır, gün yüzüne çıkar görücüye çıkan genç kız misali ve yar olur onu utangaç bakışlarıyla süzen tenleri ayaz yanığı delikanlılara...

Güneş Van Gölü’nün buza kesmiş yüzünü soğuk ışıkları ile parlatmaya başlamıştı Erciş’ten Van’a doğru süzülürken. Ve yine o kadim türkü çınlamaya başlıyordu kulaklarımda; “Oğul giderim Van’a doğru...”

Sabahın uyuşukluğu ve yol yorgunluğu heyecanlı bakışlarımın Ereğ Dağları’na çarpıp oradan gölün soğuk sularını seyre dalarak Süphan’a kadar uzanmasına engel olamamıştı. Yüreğim yol yorgunluğundan değil de; kafesinden büyük bir hışımla sıyrılan kuş misali bir oraya bir buraya çarparak yoruluvermişti. Bazen ise yüreğime nakışlanmış kardelen sevdami kıskandıracak bir eda ile; “Ah Tamara ah!” demekten kendimi alamıyordum. Hani şu Ermeni Keşiş’in dünyalar güzeli kızı Tamara... Van Gölü’nün ortalarındaki o hayallerle, rüyalarla

ve nice umutlarla süslü Akdamar Adası'na adını veren o efsane süzülüyordu gözlerimin önünden...

Van'da bir zamanlar Tamara adında bir keşiş kızı yaşarmış. Bütün Vanlı delikanlılar Tamara'ya hayranken, onun gözü bir Türk gencindeymiş. Bir süre sonra bu aşk dilden dile dolaşır olmuş. İki sevgilinin gizli gizli buluştuğunu öğrenen keşiş, kızını bu sevdadan vazgeçirmek için çareyi onunla beraber göldeki bir adaya yerleşmekte bulmuş. Ancak gençlerin aşkı buna rağmen devam etmiş. Delikanlı her gece Tamara'nın yaktığı ateşi takip ederek gölden yüzerek adaya gelir, sevgiliyle buluşur, gün ışımadan da tekrar yüzerek geri dönermiş.

Bir zaman sonra keşiş durumu fark etmiş. Bir gece kızının bıraktığı işaret fenerinin yerini değiştirmiş. Delikanlı her zaman olduğu gibi yine ışığı takip ederek yüzmeye koyulmuş. Ancak kıyıdaki ışığın yeri sürekli değişiyormuş. Saatlerce yüzen delikanlı, bir türlü ışığı yakalayamamış, kollarındaki derman tükenmiş. Sonunda, kuvvetli bir dalga, gücü tükenen delikanlıyı, kaldırdığı gibi sivri ve keskin kayaların üzerine atmış. Her tarafı yara bere içinde kalan delikanlının, son nefesindeki, "Ah Tamara, ah Tamara!" feryatları, kayalıklardan yankılanarak, Tamara'ya kadar ulaşmış. Bunu duyan Tamara da hiç gözünü kırpmadan kendisini azgın dalgalara bırakmış ve kaybolmuş...

Sevgili Kardelen;

Her karışına âdeta birer efsane ekili bu topraklarda bütün yüreğimle sol elimi sımsıkı tutarak dolaşıyordum. Bir selam göndermiştim Ereğ'ten Süphan'a ve bedenim özlemekle mutluluk karışımı bir sevdaya bürünmüştü.

Kardelen; "Mutluluk bazen sol yanında hissettiğin sıcak bir eli olanca gücünle sıkmak, bazen de kendi göğsüne bastırmaktır, kendi kendini... Yüreğinde beslediğin iri sevdayı bütün mevsimlere yaymaktır ve kucaklaşmaktır, helalleşmektir sevda yüklü topraklarla..." diyordum ve kulağımda çınlayan o kadim türküyle birlikte yüreğimin Dede Korkut'u Bahaettin Karakoç'un dizelerini mırıldanıyordum ayrılıklara nikâhlanmış lisanımla...

"Kumaşı eprimiş üç mevsim geçer,

İlkyazla uyanır derin uyuyan.

Tan sesine cıvıldaşır serçeler,

Sevdadır anlıma namlu dayayan.

Havuzuma ay ışığı dökülür.

Bilirsin ki burda değilim artık,

Ruhum yağmur yağmur göğe çekilir;

-İhlamurlar çiçek açtığı zaman! ..."

Kemal ALBAYRAK

ACI MASAL

*“Öyle yorgun düşmüşüm ki
acının mavzerini taşımaktan
bulanık sular basıyor birden
bütün mevzilerimi
sonra çöle kesiyor içim.”*

Ahmet TELLİ

Su gibi yankılanan yetim ses, şiirin içindeki hüznle birleşince yangın oldu. Elindeki şiir antolojisini ateşe değmişçesine bıraktı. Daha önce pek de yanaşmadığı duvarda, yağın yağmura karıştırdı gözündeki inciye. Caddeye bakan bu evde arabaların farlarını, camın buğusuna, gözündeki neme kattı. Kristalleşen görüntüde uzakları aradı. Herkesten, her şeyden, anlaşılmamaktan, tanınmamaktan, yalnızlıktan ve...

Ne ararsan bulunur, derde devadan gayri. Hayatının özetini yazmış şairler yüzyıllar önce. Daha düne kadar mutlu eden, ayaklarını yerden kesen, binlerce kez şükrettiren her şey onu her nefeste tüketiyor, yaşama hevesini alıyor. Yıllarca beraber yaşadıklarının dökümünü yapınca bir rüya mı, aldatmaca mı, anlamak imkânsız! Sevdiği çocuk *Pamuk Prenses* demişti ona. Şimdi kaderi ona benziyordu herhâlde. Saraydan, köşkten kovulan bir prenses gibiydi. Her şey onun aleyhine dönüyordu evde. Kara gözlerinin etrafı ağlamaktan kızarmış, tümüyle gülen vücudu, teni solmuştu. İncecik endamı daha bir incelmış, beyaz teni hayattan daha uzaklaşmıştı. Neredeyse Türk romanlarındaki gibi ince hastalığa yakalandığını düşünecekti. Neşeli sofradan, aile eğlencesinden uzaktı artık. Birlikte çay içmek, oturup konuşmak zevk vermiyordu. Taşınmalar dahi o suçlama ifadesini, günahkâr bakışları görüyordu. Oysa o hiç yanlış yapmamıştı. Ağrına gidiyordu. Neredeyse o aptal Fatmagül dizisindeki kızla kendini kıyaslayacaktı. Üst katta oturan amcakızları odasına gelmek istiyordu. Uyumak istiyorum, dedi. Kapıda karaltılar ve gülüşmelerle ısrar ettiler. Hayır, dedi. Bir müddet daha ısrarlar sürdü, direndi. Kalbi katılaşmıştı, içi acıyordu.

Uzandı yatağına “*genç kızlık hayalleri kurmak da yasak*” dedi bana. Kıvrandı düşüncelerin arasında. En kuytularda saklanmış kötülükleri, hüznüleri getirdi beyni. Sanki şeytan aklına çöreklenmiş bir

arşivciydi. Ailesinden soğutmak, velinimetinden uzaklaştırmak için her fırsatı acımasızca önüne koydu. En doğal olaylara şüphe kurdunu saldı. Unutmak, unutulmak istiyordu yüreği. Sevmek ne acı, ne çetin, ne imkânsız. Evlenmeyeceğim dedi.

Hiç, hem de hiç evlenmeyeceğim. Yağmur en minik misafirleriydi, odasının camına bir şarkı gibi vuran.

Komodinin üzerinde belli belirsiz ışık huzmesi arasında beyaz bir parıltı gibi duran kâğıda elini uzattı. Yüreğini elinde tutarcasına kutsadı. Levh-i mahfûzu okur gibi okudu mısraları. Belli belirsiz seçilen mısraları ezberinden söyledi. Sevdiğine hayırlı kadın nasıl olur diye sormuştu, niye ben demişti ardından. Sevdiği bunun üzerine hayırlı kadını, neden onu seçtiğini anlattı:

MÜSLÜMANCA SEVMEK,

Hak bilip, ezelden sadık olan, demez ah!

Ayları hep ramazan bilir yâr yanında,

Yanar aşk ile kandil gibi cemali ay,

Rauf yağdırmasın gönlüne kar,

Ulağı ezandır beş vakit kutlu,

Ne isyan eder, ne siner nazdan,

Neylerse şükreder, sayar Hakk'tan,

İsmin güzelini söyler tespîh tespîh dili

Sevenin kadri, sevilmenin şükri has

Ayrılığın özü yaman, tutuşur gönüllerde Kerbela!

Şiiri okuduğunda heyecanla nasıl bulduğunu sormuştu:

-Çok beğendim, demişti Pamuk Prenses.

Ardından beklenti içinde bak, demişti özel bir şey var mı

şiiirde. İlk mısraları yukarıdan aşağıya okuyunca ismini gördü

Hayrunnisa. Sevindi ismini görünce. Cemal:

-Tekrar bak, dedi başka ne görüyorsun?

-Göremedim, dedi Hayrunnisa.

-Mısra sonlarına bak, dedi Cemal. Mısra sonlarında da yukarıdan aşağıya Hayrunnisa mührü vuruluydu.

Hayran oldu bir kere daha Cemal'e ve şiiire.

-Hayrunnisa ile başlayan Hayrunnisa ile biter dedi Cemal. Her şey senden ibaret...

Geleceğe dair hayaller kurdu Cemal:

-Tayinimi İzmir'e alırım, dedi. Puanım yeter. Evimden kira geliyor nasılsa. Üç odalı bir ev tutarız, hatta dört odalı.

-Tek şartım var senden, evlenmek için.

-Neymiş o ?

-Çalışma odam olacak. Üç tarafı rafla dolu bir oda. Kitaplarımı görebileceğim bana ait bir alan. Sana adanmış romanımı yazacağım mabedim ve dilediğimce dağıtabileceğim bir oda...

Kitapları seven iki insan, şiire ait iki ruh...

Düşündükçe ciğeri yandı Hayrunnisa'nın. Bu kadar uyumlu iki insan nasıl birleşmezdi?

Gömdü yüzünü nemli yastığa, sızıp kaldı. Sabah kalktığında yaşama hevesinden eser yoktu. Zamanının bir bölümünü geçirdiği aynanın karşısına zoraki geçti. Sade bir hâlde gidecekti bürosuna. İsminin asılı olduğu, hastalarını dinlediği odaya nasıl da koşa koşa giderdi. Oysa her şey tersine dönmüştü sanki. Psikologların hakları sınırlanmıştı. Psikiyatr olmayanlar ilaç yazamayacak, tedavi edemeyecekti hastalarını.

Dayısı psikiyatr olduğu için sorun olmayacaktı, ama çoğu bağımsız psikolog hastasını kaybedecek, hastalar da hekim değiştireceklerdi. Toz pembe hayaller bir anda tükeniyordu. Her şeyin güzel olduğu, ayakların yere değmediği anda dünya başına yıkılmıştı. Cemal'in ismiyle ah ne çok yakışıyordu. Her andığında yüreğinden bir çarpıntı, bir isyan dalgası yayılıyordu. Tüyler ürperiyor, melek dokunuşu gibi bir sıcaklık tepeden tırnağa vücudunu dolanıyordu. Kendine geldiğinde saatine baktı. Sabahın kazasına razı oldu. Önceleri ismini anmaya hayâ ederken şimdilerde *fettah* ile tespih çekiyor, uzanan elleri, eğilmiş başı, ıslanan gamzesiyle imanın silueti oluyordu.

Kızaran gözlerine sürme çekip, hüznü sildi. İştahsız da olsa sofraya oturdu. Eski neşeli günaydınlar yerini nezaket sözlerine, göz ucuyla bakışlara bıraktı. İzmir'in güneşi, denizköpüğü tenini okşayarak ruhuna tazelik kattı. Çayına fazladan bir şeker attı, tüm tatsızlıklara inat. Dimağında boğulan şiirlere bir el uzatmak için kitaplığından bir şiir antolojisi aldı. Dayısıyla beraber giriş kapısından çıktılar. Sıradan bir günde arabayı sürmek için can atan genç şoför pek isteksizdi. Yan koltuğa oturdu. Rastgele bir sayfa açtı, rahatsız edilmemek, konuşmamak için şiire sığındı. Dayısının birkaç söz açıcı sorusuna kısa cevaplarla karşılık verdi. On dakikalık yol bayağı uzun sürmüştü suskunlukla. Kaçak dövüştten galip ayrılan yoktu. İki yabancı gibi girildi büroya.

Masasına geçti, dosyaları çıkardı. Görüşmelerini gözden geçirdi. Bir obsesif hasta, ardından temizlik takıntılı, işinden olmak üzere olan bir erkek ve korkulu rüyası Bengi. Ufak tefek, takıntılı, kendini beğenmeyen güvensiz ve olabildiğince geveze bir öğretmen... Namıdiğer Geveze Bengi. Adını okuyunca bile içi sıkıldı! Hiç susmaz mı bir insan?

Dedi. Son hasta piknik tip ileri depresif. Annesinin gözetimiyle gelen ilaç tedavisinden hemen hemen kurtulmak üzere olan orta yaş erkek... Gözlemlenmesi ve tecrübe kazanması için dayısının havale ettiği gerçek bir vaka. Okudu, okudu... Dosyalar arasında saatler aktı. İşkollikleri artık daha iyi anladı. En verimli kaçış çalışmış...

Eline telefonu aldı, çevirdi aramak istedi Cemal'i yapamadı. Her şeyi bitirmişti. "Diren" demişti, "beklerim istediğin kadar beklerim", demişti. Çıkar yollar aramıştı. "İzmir'e gelirim" demişti. "Okulumu, dostlarımı arasın, sorsunlar" demişti. "Telefonun bile yok bende. Sana nasıl haksızlık ederler Hayrunnisa?" diyerek isyan etmişti.

Arkadaşının öylesine girdiği bir evlilik sitesinden bu kadar tutkulu bir aşkın doğacağına ikisi de inanamıyordu. Hele de pir ü pak iki insanın nasıl olup da sanal ortamda buluştuğuna akıl sır ermiyordu. Biri öğretmen, evini almış, yeni araba sahibi olmuş dört başı mamur genç bir İstanbul aşığı, diğeri yirmi bir yaşında mesleğe yeni atılmış bir psikolog. Ortak tanıdıkları ise Hayrunnisa'nın alt sınıfından Cemal'in halasının torunu Safiye idi.

Cemal, ailesine Hayrunnisa'yı anlatmış Ramazan Bayramı'nda da İzmir'e gideceğini söylemişti.

Cemal'in ailesi zamanını hakikat olmayan güvenilmeyecek bir varlık yerine elle tutulur somut bir kıza bel bağlamasını istiyordu. Birkaç kız bularak onlarla görüşmesini dahi istemişlerdi. Cemal baskılara karşı koyarak Hayrunnisa'dan başkasını düşünmediğini söyledi. Laf arasında ağzından kaçırdı. Hayrunnisa da üzüldü. Kendisinin de açık yüreklilikle karşılık vermesi gerektiğini düşündü. Bunca zaman ailemle en ufak sorun yaşamadım. Birbirini daha iyi anlayan, seven tanıyan bir aile yoktur herhâlde dedi.

Hayrunnisa annesine söyleyince kızılca kıyamet kopmuştu. O çağdaş, uyumlu, sevecen kızlarını incitmeyen aile yerine gelenekçi katı bir aile çıkıvermişti. Yargılanmıştı. Ailesine yakışmayan bir hareketmiş, İzmir'den bildikleri biriyle evlenmeliymiş.

İçten içe arkadan dönen dolaplar olup olmadığından bile kuşkulandı. Hatta ağabeyinin hekim arkadaşı onu dün ziyaret etmiş, gönlünün olduğunu hissettirmişti.

Olanları söyleyince kolu kanadı kırılmış, yüzü asılmıştı Cemal'in. Hekime karşı öğretmenin şansı yok gibiydi. Güven vermişti, sevdiğini Hakk için seveceğini söylemişti Hayrunnisa.

-Hayrunnisa'm, dedi sahipliğin zirvesinde... Sakin ve vakur, sevilmenin gururuyla mutlu oldular. Bir karagöz perdesi gibi gölge çekildi, hayatın acı ışığı ortalığı yaktı. Ayrılık acısı, her şeyi örttü...

Bengi ayrıldığımda yorgunluktan bitap düşmüştü. Aralıksız, soluksuz konuşmuştu, ne bir öneri sunacak fırsat vermişti, ne de cevap hakkı tanımıştı. Tek kişilik bir sahnede gibi konuştu konuştu...

Haykırmak istedi, benim durumum senden vahim, demek istedi. Cemal, demek istedi diyemedi. Süre bittiğinde kızın içini boşaltıp rahatladığını gördü. Zaman doldu, tavsiyeler için diğer görüşmeyi bekleyeceksin, dedi. Telefonla da sürekli arıyordu zaten. Bengi'yi ona tavsiye eden arkadaşımı boğabilirdi doğrusu. Bu kızla birlikte olan erkeğe acıyordu içinden.

Masada başını ellerine gömdü. Bir süre öylece kalakaldı. Yüzünü yıkadı, yanakları al al, ateş gibiydi. Masanın üzerindeki kitabı okşarcasına aldı. Yaralarına merhem olacak gibi tutundu, parmakları cildin, sayfaların üzerinde raks etti. Şiir falı tuttu.

“Ölü Bir Deniz Yıldızı

*Ey sonbahar! Ey düşsel yolculuk! seni
Dolaştım yaz sıcaklarında, bekledim
Duydum ki benim değildi artık, doğanın
Kalbiydi uçurumlar toplamı kalbim.”*

Edip Cansever'in şiiri derdine dert kattı. Doğanın kalbiydi uçurumlar toplamı kalbim. Hayatını gözden geçirdi, oysa ilk sınavı ilk uçurumuydu önündeki. Daha önce ne dilediyse olmuştu. Saltanatlı bir çocukluğu ve öğrenciliği olmuştu. Hüzne aşına değildi; kitaplar, şiirler dışında. İlk aşk, ilk acı, ilk ayrılık...

Kapının vurulmasıyla hayalden uyandı uyuyan güzel. Annesiyle hasta içeri girdi.

-Buyurun oturun, dedi. Annesiyle tokalaştı.

-İsminizi bağışlar mısınız? Dedi hastaya. Titredi:

-Be -be - kir, dedi.

Elini sıkınca bırakmadı. Bir süre kalakaldılar, elini çekmek istedi bırakmadı. Biraz daha zorladı Hayrunnisa. Annesine baktı, diğer eli yardımıyla elini kurtarabildi. Bekir annesine bağırdı:

-Anne ben âşık oldum, âşık oldum! Öpücem, öpücem dedi.

Masa etrafında bir kovalamacadır başladı. Hayrunnisa kaçıyor, Bekir kovalıyor, annesi Bekir'in ardında. Dayısı ve hizmetli gelince zor zapt etiler Bekir'i. Bir sakinleştirici yaptılar. Hayrunnisa işin zorluğunu ilk kez fark etti. Kalbi deli gibi çarpıyordu. Sığınacak bir kucak arıyordu. Dayısı Bekir'le ilgileniyordu. Cemal ona ulaşamazdı, anneme küstüm bir kedim bile yok şarkısı geldi aklına. Yalnızlık kalp ağrısıydı, mide

sancısıydı, eziyordu yüzünü. Bırakıp kaçmak, arabaya binip hızla sürmek, sürmek; hırsını yollardan almak istedi. Hatta hızla bir yere vurmak. Nafile. Yediremedi kendine, ilk zorlukta bırakıp kaçan psikolojisi bozuk bir psikolog. Kimi inandırabilirdi ki? Kendi söküğünü dikemeyen terzi olmayacaktı. Titreyen ellerini cama dayadı, gözleri uzaklara daldı, kız kulesine vardı. Bir damla sıcak inci süzüldü yanaklarından. Ah! Ormana kaçsam, yedi cücelerimle olsam, dedi. Cemal'im kır atıyla gelse; alınma bir buse kondursa. Uyansam bu zalim dünyadan! Uyansam...

Açtı bilgisayarını psikolog forumlarında dolandı. İngiltere'yle ilgili bir yazı okudu. Umut oldu yüreğine. Bir kaynak doğdu gözlerinin önünde saklı cennetlere açılan. Okyanusun ötesine uzandı, zihni yalnızlığın huzurunu duydu. Kaçacak bir yer bulmuştu. Şimdi iznini almaktaydı sıra. Gömüldü gidişin ayrıntılarına. Açık yan bırakmamalıydı. En ufak tehlike, akılda kalacak şüphe gidişini engellerdi. Gazi'den Ankara'dan başka ayrılık görmemişti hayatında. Ailesi eğitim için karşı durmazdı, ama yine de çetindi işi. Kurt yatağında kuzu oldu, düşünceler etini kopardı bir bir. Akşamı bekledi sabırsız.

Akşam yemeğine dayısını da çağırdı arabadayken. Dayısı mesleği gereği sormadı anladı hal dilinden. Gelirim prenses dedi. Masada yemekler konmuş, yüzü gülüyor. Gülen yüzün aydınlığı herkese yansımış.

-Dayı dedi Hayrunnisa, sen yurtdışında çalışmak hakkında ne düşünüyorsun?

-Güzel olur neden olmasın\, dedi.

-Bugün Londra'da çalışabileceğimi fark ettim. Türkiye'de sular durulana dek en azından ne dersin?

Masadakiler şaştı, birbirine bakıştı. Kaşıklar tabağa düştü. Çın sesi yankılandı.

Annesi:

- Bu da nereden çıktı\ dedi. Huzurun yerinde dayının yanındasın, ailen kuzenlerin burada, daha nasıl mesut olabilirsiniz ki? Çok kazanmana da gerek yok, zamanla hastan artar.

-Burada huzurlu ve sorunsuz bir hayatım olması yurt dışı deneyimi edinmemi engellememeli. Düşünsene kariyerimde ne harika bir etkisi olur. -

-Ne değişecek kızım dedi babası? Bizim insanımız yabancı hayranı, İngiltere Londra etiketi insanları etkiler.

Dayısı:

- Haklısın iyi, güzel de gerçekten sebep bu mu yoksa..

-Yoksa daha ne olacak ki?

-Bir kaçış olmasın.

-İnsan nereye giderse yüreğini de oraya taşır, kimseye olan sevgimi azaltıp çoğaltmaz dayıcım.

-Bunu biraz daha düşün derim kızım.

-Sana bir haller oldu dedi annesi. Biz tam kızımız yanımızda, gözümüzün önünde aklımız kalmıyor derken senin yaptıklarına bak.

-Ben İzmir kızıyım anne, çağdaş imanlı, akıllı insanların kızıyım. Size ne oluyor anlamıyorum.

Babası:

-Bu kadar tantana yeter hanımlar dedi, şimdi kızım bana bir kahve yapısın ve bu konuyu bir süreliğine erteleyelim. Enine boyuna dayınla görüşüp kararımızı veririz.

Sabah arabanın anahtarını kaptı dayısından. Neşeli bir kanal açtı radyodan.

-Lütfen dayı dedi destek ver bana. Beni anlayın.

-Biraz daha piş dedi biraz daha sabır. Gideceksin. . .

Havalara uçtu Hayrunnisa. Dayısını büronun önünde indirdi. Kapalı otoparka sürdü. İçeri sürdü karanlıkta yeni farlarının ışığına hayran oldu bir kere daha. Radyoyu kapama konusunda kararsız kaldı, sevdiği şarkıydı. Kapıyı kapadı, alarmları bastı, ince zarif bedeni loş ışıkta daha bir göz alıcıydı. Birden arkasından bir elin belini sardığını hissetti. Bağırarak iri ve siyah gözleri kocaman açılmışken bir el ağzına bez parçasını kapadı. Nefes aldıkça ciğerleri yandı. Çırpındı çırpındı nafile! Yenik düştü algısı kimyaya. Zarif bedeni iri kıyım adamın ellerine düştü, Leyla'yı kışkandıracak uzun siyah saçları yere değıyordu.

Gözlerini açtığında Bekir i karşısında gördü. Elleri bağlıydı.

-Evleneceğiz dedi. Bekir'le konuşmaya çalıştı. Evleneceğiz tabi, yuvamız olacak. Sevilmecek adam mısın? dedi. Annesini sordu:

-Onu uyuttum, şeker verdim, dedi Bekir. Dayısının haplarını kastediyordu. Etrafına bakındı, telefonu paramparçaydı. Bir süre yalvardı Hayrunnisa. Ağladı. Ağlayınca üzüldü Bekir.

- Ağlama, sana da şeker veririm.

Bir hap yutturdu zorla. Ellerini çözdü,

-Üşüdüm dedi Hayrunnisa. Git odun getir dışarıdan, yakalım evimiz sıcak olsun.

-Tamam, dedi Bekir sevinerek.

Odun bulmaya gidince kaçmak için yeltendi. Ardından bir darbe geldi beline.

-Beni kandıracaktın, sen de yalancısın! dedi.

Dışarıda polis sirenleri duyuldu. Kamera kayıtlarından tespit edilmiş olmalıydı. Megafonda Hayrunnisa'nın dayısı Bekir'e sesleniyordu.

-Evleneceğiz! Engel olamazsınız, annem de engel olamaz sen de!

Eline bir bıçak aldı. Hayrunnisa'nın gözleri kararıyordu. Mutfağa sürükledi, nişancıların görüş alanına girmiyordu. Mutfaktaki cam apartman boşluğuna bakıyordu. Kapı boynuzla indiği an;

-Onu benden alamazsınız, diye haykırdı iri adam!

Bıçağı boğazına indirdi güzeller güzeli kızın. Hapın etkisiyle uyuyan güzel bıçak darbesiyle irkildi. Gözlerine dolan kanla dünyası kırmızıya bulandı. Gırtlığı parçalayan bıçak darbesinden sonra ses yerini kan ve hırıltıya bıraktı. Kendini uykuya teslim eden güzeller güzeli ebediyete doğru yol alıyordu.

İlk giren polis:

-At o bıçağı elinden, diyerek haykırdı!

Arkadaşları ise silahlarını Bekir'e doğrultmuş, gözleri yerde yatan genç kızda, donakaldılar.

-Bizi ayıramazsınız, dedi Bekir. Bıçakla polislerin üzerine yürüdü.

Ateş açıldı. Bacağından vurulmakla yetinildiğini anlayınca kendini öldürtme planı işe yaramamıştı, kahroldu Bekir. Elindeki bıçağı hızla karnına sapladı... Çılgın Deli'nin son sözleri sessizlikte hüküm sürdü:

-Sevenleri ayıramazsınız...

Cemal, o akşam ana haberde sevdiğinin öldürüldüğünü duydu. Kibritçi kızdan sonra duyduğu ilk ve son acı masaldı. İmrendiği tek insansa Bekir'di. Sevenleri ayıramazsınız...

İsmail BİNGÖL

Ey Yâr

*Burkma yüreğimi ey yâr
Sensiz benim ne günüm var
Neyim var seni özlemekten başka
Neyim var seni düşünmekten başka*

*Sen ki bensin /Ve ben ki benim
Sen ki ateş gibisin / Düştüğü yeri yakan
Ben ki razıyım yakmana
Yakarken aydınlatmana
Ve çektirdiğin hicrana*

*Çok görme ne olur bana bu yanmayı
Yanarken ışımayı /Aydınlanmayı ve aydınlatmayı*

*Sen ki buz gibisin / Değdiği yeri donduran
Ben ki donmaya razıyım / Yeter ki / Soğut yüreğimi
Yalvarırım ey yâr
Ne olur gamdan azat eyle
Bu nazik teni*

*Ey yâr
Çaresizliğimin çaresi olan yâr
Yazım olmaya var mısın
Sözüm olmaya var mısın*

*Olan yâr
Olmayan yâr
Gönlümü figâna salan yâr
Sevdası bağrımda nalân yâr
Düşüncesi bile haram olan yâr*

*Bu biçare gönüllüye / Bu avare gönüllüye
Kimden umut var senden başka*

*Bir dem fırsat tanı / Bir son ver artık
Her dem işittiğin âhûzârına*

*Gülsün ey yâr
Fermanına mahsustur
Güzelliğe kavuşmanın zamanı
Gülşendeyim ey yâr / Sen ki handansın
Ya ben / Giryândır sinem / Üryândır sinem
Her dem virandır sinem*

*Ey yâr
Hüsnüne yandırma beni
Hayalle kandırma beni
Zülfünün esiri bir divâneyim
Bir telin uğruna boğdurma beni
Ey yâr
Yokluğun bu divâneye ölüm gibi dar
Revây-ı hak mıdır bu çektiğim
Ne olur söyle bana yâr*

*Zamanın hükmü böyle midir
İmdat isteyene imdat böyle midir
Böyle midir sevgi / Ve sevda böyle midir
Mecnun'u deli eden Leyla böyle midir
Müptelây-ı aşk böyle midir
Şem'e pervane olmak böyle midir
Ah... bu yolda vuslât
Yoksa nasip değil midir
Yanmak mıdır hep
Zencir-i aşka tutulmanın kaderi
Yoksa muhâl midir buna dayanmak ey yâr*

*Olan yâr
Olmayan yâr
Gönlümü figâna salan yâr
Sevdası bağrımda nalân yâr
Düşüncesi bile haram olan yâr*

2.BÖLÜM
(Hakemli Yazılar)

KUR'AN-I KERİM VE KATOLİK MERYEM TEOLOJİSİ (MARIOLOGY VE KUR'AN-I KERİM)

*Prof. Dr. Mustafa ALICI**

Öz: Hz. Meryem hakkında Katolik teolojisindeki öğretiler, bir ilah kültüne dönüşme izlenimi vermektedir. Kur'an, aslında Hz. Meryem'i teslis içinde göstermez. Bunun yerine Kur'an, Hz. Meryem gibi bir kadının tanrılaştırılmasını öne çıkarmaktadır. Hz. Meryem'in teslise dâhil edilmesi, başka bir şeydir onun ilahlaştırılmasına vurgu başka bir şeydir. Dolayısıyla Katolik inancının Meryem'e verdiği tüm bu unvanlar, ona yapılan adamlar, bayramlar, kiliselerdeki resmi ritüeller, yönelimler, onun heykelinin önünde huşu ile eğilerek dua etmek, onun ruh ve bedeniyle diri, dünyada hazır ve icraat içinde olduğuna inanmak, Kur'an'ın öne çıkardığı tevhid öğretisine göre onun ilahlaştırılması için yeter sebeplerdendir.

Anahtar Kelimeler: Meryem, Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa Mesih, Marioloji, Roma Katolik Kilisesi

THE HOL QUR'AN AND ROMAN- CATHOLIC SICENCE OF MARY(MARIOLOGY)

Abstract: Teaching in Catholic theology about Mary gives her open door to the impression of turning into a cult deity. Qur'an actually show her in the Trinity. Instead, It highlights her as a woman being deified. The inclusion of Mary into the doctrine is another thing but her deification is another. Thus, the Catholic beliefs given to Mary as title , or devotions, holidays in cleric calendar, formal rituals in the church , trends, prays bowing in awe in front of her sculpture, her alive body and soul, her presence and actions in the world are good enough reasons that they are all the process of deification and are against the teachings of monotheism Qur'an is one sufficient reason for her deification .

Key Words: Mary, Qur'an, Jesus Christ, Mariology, Roman Catholic Church

GİRİŞ

Roma Katolik teolojisinde Meryem ile ilgili en önemli öğretiler ve onunla ilgili metodolojiler “*Meryem bilim*” (Mariology) başlığı altında değerlendirilir. İlk dönemden itibaren Katolik Kilisesi tarihi içinde yavaş yavaş gelişerek XVII. asırda olgunlaşan bu disiplin, modern araçlar kullanılarak dogmatik teolojinin bir alt dalı olarak Hz. Meryem'in Tanrı ile ve Tanrı'nın yaratıklarıyla olan ilişkisini anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda bu disiplinin kutsal metinlerle ilintili olanı (*Mariologia Biblica*) ve Geleneksel Meryem Teolojisi (*Mariologia Traditionale*) diye iki kısmı bulunur. Bu disiplinin temel başlıklarını

Geliş tarihi : 18. 04. 2016

Kabul tarihi : 28. 04. 2016

*Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı

Meryem'e verilen Katolik unvanlar veya onun inananları için verdiği hediyeler belirler. Bunlar arasında *Tanrı annesi (Mater Dei)*, *Mübarek Bakire (Virgine Beatrice)*, *Göklerin Kraliçesi (Regina Caeli)*, *Kurtarıcı Anne (Redemptoris Mater)*, *Hanımfundimiz (Madonna/Our Lady)*, *İlahi Lütufların Aracısı (Mediatrix)* ve *Eş Kurtarıcı (Co-redemptrix)* sayılabilir. Bu sıfatlar çerçevesinde Katolik Kilisesi'nin oluşturduğu gelenek, Meryem'le ilgili şu teolojik meseleleri ele almaktadır: "Meryem'in kutsallığı", "İkinci Havva olarak Meryem", "Meryem'in sonsuz bilgisi (Onniscienza)", "Meryem- Kilise Özdeşliği" ve Meryem'in Ruhani Anneliği."¹

Bu makalede amacımız, Kur'an'da Hz. Meryem kıssasının Hicaz'daki Hz. Meryem kültü ile özdeşleştirme çabaları bir yana ² teolojik düzlemde hareketle Katolik Meryem teolojisinde ortaya çıkan "onun beşeriyetine" ve "onun ruhaniyetine" ait olan yönleri Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Meryem anlatımıyla mukayese etmeye çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim ve Katolik Öğretilerinde Meryem'in Beşeri Şahsiyeti

a. Meryem'in Bakireliği ve Hamileliği

İsa Mesih'in annesi Meryem'in bakireliği konusunda Katolik teolojisi, çoklu bir bakış açısı sunar; mesela Kilise Babaları Aziz Ambrose (ö. 397) ve Aziz Augustine (ö. 430)'un savunduğu fikre göre Meryem'in bekâreti, İsa Mesih'e hamile kalmadan önce (*ante partum*), doğum esnasında (*in partum*) ve doğum sonrası (*post partum*) şeklinde olmak üzere üç safhada da korunup sürmüştür.³ Buna paralel olarak XIX. yüzyılın sonunda modernist pozitivist akımların tehdidi altında toplanan I. Vatikan Konsili ise İsa'nın doğumuyla Meryem'in bakireliğini kaybetmediğini

1. Bu tür kullanımlar konusunda geniş bilgi için; Raimondo Spiazzi, *Enciclopedia Mariana Theotokos*, Genova- Milano 1957, 5- 100; Konrad Algermissen, *Lexikon der Marienkunde*, Regensburg 1967, 10- 70; Carl E. Braaten and Robert W. Jenson, "Preface", *Mary- Mother of God*, Cambridge 2004, VII- XV; Konrad Algermissen, *Lexikon der Marienkunde*, Regensburg 1967, 10- 70.

2. İbn Hazm, İbn Teymiyye gibi İslam kelimcilerinden hareketle E. Gibbon, Joseph Pohle gibi bazı oryantalistler, Kur'an'da anlatılan Meryem kıssası ile V. Asırda Arabistan'da doğup sonraki asırlarda yavaş yavaş ortadan kalkan *Berberaniyye (Collyridiens)* adındaki Hristiyan fırkasının Meryem anlayışını özdeşleştirmeye çabalamışlardır. Geniş bilgi için Hasan Tevfik Marulcu, "Hristiyanların Hz. Meryem'e Tanrı İsnadı: Müslüman Kelamı Açısından Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/24(2010), 63.

3. E. R. Carroll- F. M. Jelly, "Mariology", *New Catholic Encyclopedia*, ed. Bernard L. Marthaler, Detroit- New York 2003, c. IX, 169.

açıkça belirtmiştir. Sonuçta Katolik Meryem teolojisine göre Meryem, “bakireler bakiresi” ve “tüm ideal bekâretlerin sembolü” olarak Kutsal Ruh’un eylemi yoluyla bekâreti kaybolmadan oğluna hamile kalmış ve onu doğurmuştur. Zaten Kutsal bekâret aynı zamanda analogik olarak Yahudi-Hristiyan geleneğinde Tanrı’ya safiyane adanmışlığı ve Tanrı’ya derinden iman etmeyi anlatır. Söz gelişi Eski Ahit geleneğinde Tanrı ile beraber olmak bekâreti ve iman dolu olmayı ima ettiğinden İsrail, asla “*batıl ilahlara kendini teslim eden iffetsiz bir gelin*” olmamıştır. Dolayısıyla kutsal bekâret, saf inanç sahibi olmak anlamında iken inkâr ise doğru yoldan sapmak anlamında iffetsiz ve zinakâr olmak anlamına geliyordu.⁴

IX. Pius tarafından 1854 yılında Meryem’in günahsızlığı ve asli suçtan tamamen uzak olduğu (Immaculate Conception) ilan edildikten sonra aynı papanın kaleminden *Ineffabilis Deus* (Boş Yere Ağza Alınmayan Tanrı) adıyla yayımlanan dokümanda bir adım daha ileri gidilerek *İsa Mesih’in, hem Peder Tanrı’nın hem de Kutsal Bakirenin ortak ve eşsiz oğulları olduğu* ve bu kararlılığı doğrudan Hz. Meryem’den aldığı (**öyle olsun!**) vurgulanır.⁵

Sonuçta Hz. Meryem’in lekesez hamile kalması Katoliklere göre eşsiz ve özel bir imtiyaz olup ilahi lütfâ doğrudan malik olmak demektir. Dolayısıyla Hz. Meryem’e biçilen ilahi kaza ve kader onun lütuf ile dolu olduğunu açıkça göstermektedir.⁶

Kur’an-ı Kerim’in bu öğretilere yönelik atıfları ilgi çekicidir; (Allah), iffetini / *namusunu/genital organını koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem’i de “örnek” gösterdi.* (Tahrim, 66/ 12). Bu ayetten anlıyoruz ki kutsal bekâret konusunda Kur’an- ı Kerim de hem maddi açıdan genital organın korunmuşluğunu zikretmiş hem de manevi açıdan onun iman modelliğine vurgu yapmıştır.

b. Meryem’in Seçilmişliği

Katolik teolojisine göre Meryem, ilahi kader ve lütuf ile seçilmiş olup çok derin boyutlarıyla Tanrının kurtuluş planına doğrudan katkı sağlamaktadır. Onun sahip olduğu bu seçilmişlik özelliği sebebiyle Katolik Kilisesi kani olmuştur ki Meryem, evrensel İsa Mesih’te ifâ olunan

4. F. M. Jelly, “Mary and The Church”, *New Catholic Encyclopedia*, ed. Berard L. Marthaler, Detroit- New York 2003, c. IX, 255- 256.

5. Enchiridion Symbolorum, 999.

6. J. F. Murphy, “Mary, Blessed Virgin, II (In Theology)”, *New Catholic Encyclopedia*, ed. Berard L. Marthaler, Detroit- New York 2003, c. IX, 250.

kurtuluşa tüm Âdem oğullarını dahil etmek için azami çaba göstermektedir. Bu yüzden Meryem de mükemmel bir kurtarıcı sayılmaktadır.⁷

Kur'an ise seçilme kavramı için aynı ayet içinde bizzat Allah tarafından icra edilen bir eylem olarak "ıstafa" fiilini iki kez kullanır. "...Ey Meryem Allah seni *seçti/ıstafaki*, seni tertemiz kıldı/ve tahharaki ve *seni âlemlerdeki kadınlarına üstün kıldı /ıstafaki*."(Al-i İmran, 3/42.) Bu ayete göre Hz. Meryem'in seçilmişliği çok boyutlu olarak öne çıkar; "İstafa", süzülüp çıkarma, seçkin kılma anlamında Hz. Meryem'in İsa'nın annesi olarak bakire doğum için seçilmesini yani onun özel ve önemli bir görev için seçilmesini ifade eder. Yine bu seçilme tahharaki fiiliyle desteklenerek bakire doğum konusunda Hz. Meryem'in tüm kötülüklerden arındırıldığını bilhassa Yahudilerin iftiralarından uzak olduğunu belirgin bir şekilde ortaya koyar. Nitekim müfessirlere göre de "seçilmek" fiilinin iki anlamı vardır; Hz. Meryem'in bütün kadınlar için bir model oluşu ve kötü sıfatlardan arındırılıp övgüye layık özelliklerle donatılması.⁸

Sonuçta müfessirlere göre Hz. Meryem, bizzat Allah tarafından seçilmiş soylu ve iffetli biri idi. İsa'ya anne olması hasebiyle de ayrı bir yere sahipti. Onun, sahip olduğu bu mümtaz yere ulaşması vehbi olduğu kadar ahlaki faziletinin de bir sonucudur. Çünkü o, daima ibadet ve zikirle meşgul olarak, Rabb'inin huzurundan ayrılmayarak, iffetini koruyarak, Beyt-i Makdis'te dua ederek, secdelere kapanarak, namaz kılarak ve namaz kılan salihlerle bir arada bulunarak tam bir ahlaki kemale ermişti.⁹

c. Meryem'in Korunmuşluğu

Katolik teolojisine göre İsa Mesih gibi annesi de asli günahtan müstağnidir. Zira o, "*doğüstüne çıkarılmış bir kadın*" olarak günahkâr değildir. Öyle ki, Meryem bu yönüyle günahın objesi olmamıştır. Hatta Meryem, tüm mazur görülebilir küçük ve şahsi günahlardan da azade olarak ve mükemmel bir akıl lütfuyla bezenmiş olarak kendini korumayı bilmiş ve bununla şan şeref içinde bulunmaktadır. Bu özelliğiyle Meryem azizliğe, masumiyete ve tüm azizlerin üzerindeki bir yüceliğe sahip olmuştur. Katolik Kilisesi bile özdeşleştiği Meryem'deki bu özellikler saye-sinde mükemmelliğe sahip olmuştur.¹⁰

Buradan hareketle Katolik öğretisine göre Hz. Meryem'in mükemmel günahsızlığı, günahtan yoksun olmanın da ötesinde önemli yöne işaret eder; ahlaki açıdan her türlü kusurdan azade olmak ve günah

7. Enchridion Symbolorum, 122- 123.

8. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, heyet, c. I, Ankara 2007, 544.

9. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul ts., c. II, 1097.

10. Enchridion Symbolorum, 123.

kabiliyetinden yoksun olmak. Bu yönüyle Meryem'in günahkâr olmayışı mutlaktır ve bazı faktörlerin doğal bir neticesidir; söz gelişi onun her türlü şeytani saldırıdan azade olması (*concupiscence*) yeterli bir faktördür. Yine melekler, günahkâr Âdem'in zayıflığından azade olmalarına rağmen hâlâ Tanrı'ya karşı isyana muktedirler. Bunlara ilave olarak iki diğer özellik Hz. Meryem'i mükemmel olarak günahlardan korumuştur; birincisi onun sürekli olarak Tanrı bilincine sahip olması ve onun huzurunda yaşaması ikincisi ise onun özel ve olağanüstü lütuflara sahip olmasıdır. Bu donatılarla Meryem, kendi zihninde irade, şefkat, şevk dolu güçlerini harmanlamayı başarmış ve gerçek iyilik ve mutluluğun Tanrı'nın iradesiyle bütünleşmek yoluyla ortaya çıkacağını anlamıştır.¹¹

Sonuç olarak Katolik teolojisine göre Hz. Meryem'in günahsızlığı içgüdüsel olarak günah işlemez anlamına gelmez aksine onun lekesiz ve günahsız hamile kalmasının verdiği ilahi lütuf ve ilahi anneliği gibi faktörler sebebiyle beşeri günahlar onun hayatında imkânsız hâle dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle o, ilahi kaderin bir sonucu olarak tüm kişisel günahlardan ve diğer kusurlardan azade olmakla kalmamış aynı zamanda gönülsüz olarak işlenen tüm ahlaki suçlardan da beri olmuştur. Bunlara ilave olarak Meryem, Tanrı Oğlu İsa Mesih ile olan annelik ilişkisi konusunda tüm fizyolojik ve biyolojik anneliğin de ötesindedir. Bu yönüyle Meryem kutsal teslis içinde olmasa da bu üçlemeyle doğaüstü, kutsanmış bir birlik içinde olarak en yüksek ve en içten bir yakınlık ve ilişki içinde faaliyet gösterir. Hatta Katolik Kilisesine göre Meryem'in üç uknum ile olan ilişkisi şunu gerektirir; Tanrı, zorunlu olarak, kendi annesine her türlü günahsızlık lütfunu bahşetmiştir.¹²

Bu öğretilere karşılık Kur'an, Hz. Meryem'in korunmuşluğu konusunda üç boyutlu bir yaklaşıma sahiptir:

Birinci olarak Hz. Meryem'in annesi günahlardan "şeytanın şerrinden koruması" için Allah'a yakarır: "... Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir, ben ona 'Meryem' adını verdim, ben onu da soyunu da, kovulmuş Şeytan'dan senin himayene bırakıyorum" dedi, bunun üzerine Rabbi ona hüsnükabul gösterdi"... (Ali İmran, 3/36-37). Bu tür korunmuşluk, Allah yoluna adanan çocuğun şeytana uyup günah işlememesi ve iffet sahibi olmasını göstermektedir. Nitekim Allah da onun bu duasını kabul etmiş ve şeytanın şerrinden koruyacağını garanti altına almıştır.¹³

11. J. F. Murphy, "Mary, Blessed Virgin, II (In Theology)", 250.

12. J. F. Murphy, "Mary, Blessed Virgin, II (In Theology)", 250- 251.

13. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, heyet, c. I, Ankara 2007, 549- 550.

İkinci olarak Kur'an aynı zamanda onun korunmuşluğunu "Hz. Zekeriyya'nın himayesinde görür"; ... "güzel bir kabulle karşıladı, onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi; onu Zekeriyya'nın himayesine bıraktı" (Al-i İmran, 3/37). Bu boyutuyla Kur'an, Hz. Meryem'in korunmuşluğunu eşeysiz üreyen güzel bir bitki hassasiyeti içinde ve bahşedilen nimetler çerçevesinde ahlaken özel bir eğitim ve güzel bir terbiye ile samimiyet, doğruluk, istikamet, namus ve Allah'a itaat anlamında yaşadığı olgunluk ve süreci olarak görmemizi ister.

Üçüncü olarak Kur'an onun ilahi korunmuşluğunu, onu ruhbanlardan ve dış âlemden soyutlayarak sadece kendisi rızık vererek de destekler. Mesela Hz. Zekeriyya Hz. Meryem'in yanına mihraba her girdiğinde onun yanında bir başka rızık bulur.¹⁴

Kur'an-ı Kerim ve Meryem'in Ruhaniyetine Dair Katolik Öğretiler

a. Meryem'in Kutsallığı

Katolik teolojisine göre olağanüstü bir vasıf olarak "kutsallık", Tanrı ile aşkın bir birlikteliği ve Tanrı'nın iradesine boyun eğerek ona teslim olmayı ima eder.¹⁵ Bu suretle kişi, fazilete sahip olurken günahattan azade olur. Meryem de günahattan azade olmuş ve ilahi nimetlere, fazilet ve maddi hediyelere gark olmuştur. Mesela Cebrail, Hz. Meryem'in huzuruna girince bu ilahi nimetleri ikrar etmişti (Luka, 1/28).¹⁶ Kur'an, bu nimetleri açık bir dille şöyle ifade eder "...Zekeriyya ne zaman onun yanına mabede girse yanında bir rızık bulurdu. Ona şöyle derdi; Ey Meryem bu nereden? O da: "Rabbimin katından" diye cevap verirdi. Allah dilediğini "hesapsız rızıklandırır" (Al-i İmran, 3/37).

Modern dönemde Roma Katolik Kilisesi bu nimetleri maddi yönden çok teolojik olarak değerlendirmeye başlamıştır; mesela Papa IX. Pius, 8 Aralık 1854 tarihinde yayımladığı *Ineffabilis Deus* adlı fermanında Meryem, göze çarpan bir güzellik ve mükemmellik sahibi olarak mahlu-kattan hiçbir kimsenin gösteremediği tam bir masumiyet ve kutsallık izhar etmiştir. Böylece ona göre Meryem'e bahşedilen bu ilahi nimet ve lütuflar maddi değil, günahattan azade olmak, mutlak güzellik

13. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, heyet, c. I, Ankara 2007, 549- 550.

14. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, heyet, c. I, Ankara 2007, 550- 551.

15. Kyriaki Karidoyanes, FitzgGerald, "Mary The Theotokos and Call to Holiness", *Mary- Mother of God*, ed. Carl E. Braaten and Robert W. Jenson, Cambridge 2004; 100-122.

16. J. F. Murphy, "Mary, Blessed Virgin, II (In Theology)", 249- 250.

ve mükemmelliğe ulaşmak, tam bir masumiyet ve kutsallık sahibi olarak hiç kimseye nasip olmayan bir üstünlüğe sahip olmaktır.¹⁷ Burada hemen belirtelim ki Kur'an Hz. Meryem'e bahşedilen üstünlüğü "...Allah, seni seçti, seni temiz kıldı ve seni âlemlerin kadınlarına seçkin kıldı." şeklinde önceden açıkça vurgulamıştı (Al-i İmran, 3/42).

Sonuçta Kur'an-ı Kerim'in aksine modern Katolik öğretisine göre Meryem'in kutsallığı, ruhani nimetlere gark olarak Kutsal Üçleme ile doğaüstü, kutsanmış, içten bir yakınlık ve ilişki şeklinde olup¹⁸ tedricen gelişmiş bir meseledir. Mesela ilk önceleri onun hata yaptığını savunanlar bile olmuştur. Söz gelişi Aziz Ireneous, Cana'da onun isteğinde çok ısrar etmesini, Aziz Chrysostom ise Matta 12/46'dan hareketle onun aşırı gurura kapılmasını ayıp olarak görmüştür. Hatta Aziz Origen, Haça gerilme anında onun şüphesini öne çıkarmıştı. Ancak daha sonraki asırlarda onun her türlü günahahtan arınmış olduğu öğretisi güçlenmiş ve nihayet Efes Konsilinde (431) ilahi anneliği tam olarak tanımlanmıştır.¹⁹

b. Meryem'in Sonsuz Bilgisi

Katolik ilahiyatında Meryem'in gizemi, bir inanç gizemi olarak bu hayatta insan zihninin kavramasının ötesindedir.²⁰ Buna göre Meryem'in aşkın bilgisi de hiç kimse tarafından nüfuz edilemeyecek bir bilgidir. Göğhe yükselmesinden sonra Meryem, bazı insanlara görülebilen gizemli vizyonlara sahiptir. Dahası o, bilinebilen tüm şeyleri bilmez; çünkü böyle bir bilgi sadece Tanrı'da bulunan sonsuz aklı çağırıştırır. Meryem'in vizyondaki yoğunluk ve boyutlar gene de İsa Mesih'in beşer hakkındaki bilgisine kıyasla ikincil sıradadır. Meryem bu hâliyle diğer tüm insanlardan daha fazla takdis edilmiş vizyona sahiptir. Biraz daha somut olarak ifade edersek; Katoliklere göre Meryem, yeryüzünde yaşarken doğal aklın güçlerini kullanmıştır; söz gelişi o, cehalet duygusuna sahip değildi zira cehalet, asli günahın doğal bir neticesidir. Meryem ise bu kusurdan korunmuştur. Ancak Meryem, atomun yapısı veya hastalıkların doğası hakkında bir bilgiye sahip değildi zira bu gibi bilgiler doğrudan onun Tanrı Anesi veya mutlak aracı oluşuyla ilintili değildir.²¹

Sonuçta Katoliklere göre Meryem'in bilgisiyle ilgili muhtemel şu

17. Enchridion Symbolorum, 999.

18. Murphy, "Mary, Blessed Virgin, II (In Theology)", 251.

19. Enchridion Symbolorum, 251.

20. David S. Yeago, "Presence of Mary in the Msytery of the Church", *Mary-Mother of God*, ed. Carl E. Braaten and Robert W. Jenson, Cambridge 2004; 58- 79.

21. P. J. Mahoney, "Knowledge of Mary", *New Catholic Encyclopedia*, ed. Berard L. Marthaler, Detroit- New York 2003, C. IX, 253-254.

temel kanaatlere ulaşılabilir: İsa'ya doğuma müjdelendiği sırada elde ettiği İsa'nın tanrılığına dair bilgi ile teskin olması büyük olasılıktır. Zira Katoliklere göre Kutsal metinler, hamile kalma esnasında Meryem'in İsa Mesih'in uluhiyeti konusunda bizzat Tanrı tarafından bilgilendirildiğini ima ederler. Hatta Aziz Thomas (Summa theologiae, 3a, 30.1) ve Papa XII Pius, *Mystici corporis* adlı ansikliğinde ilan eder ki Hz. Meryem, tüm insanlığı temsil eden biri olarak Tanrı, oğlu ile insan doğası arasındaki manevi evliliğe rıza göstermiş ve oğlunun uluhiyeti hakkında bilgiye ihtiyaç duymuş ve bu bilgi Tanrı tarafından karşılanmıştır.²²

Kur'an-ı Kerim ise Hz. Meryem'in Allah tarafından bilgilendirilmesini kulluk ve beşeriyet bağlamında daha özgün hâle dönüştürür. Bu bağlamda iki boyut dikkat çeker;

Birinci boyutta Allah, Hz. Meryem'e oğlu İsa hakkında onun uluhiyeti değil beşeriyeti ve peygamberliği hakkındaki bilgilerle donatmıştır;

"O (melek) ise şöyle demişti; Ben sana tertemiz bir oğlan çocuğu başışlamak için Rabbinin bir elçisiyim, dedi." (Meryemi 19/19). *"(Zira) Rabbin buyurdu ki o bana kolaydır biz onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız....."* (Meryem, 19/21).

"Ey Meryem Allah seni kendisinden bir kelimeyle müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünyada da ahrette de itibarlı ve Allaha yakın kılınanlardandır." (Al-i İmran, 3/45). *"O hem beşikte hem de yetişkinlikte insanlarla konuşacak ve salih kişilerden olacak."* (Al-i İmran, 3/ 46). *"Dedi ki Rabbin bana bir erkek eli değmediği hâlde nasıl çocuğum olur?"* (Al-i İmran, 3/47). *"Ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek".....* (Al-i İmran, 3/48).

İkinci boyutta ise Hz. Meryem aynı zamanda kul olma konusunda da bilgilendirilmektedir;

"Ve Ey Meryem, Rabbine ibadet et; secdeye kapan, (O'nun huzurunda) eğilenlerle birlikte sen de rükû et." (Al-i İmran, 3/43)

Üçüncü boyutta ise Allah, Hz. Meryem'e Hz. İsa'yı olağanüstü bir yolla yaratma iradesine kuşku ile bakma sonucunu doğuran her türlü bilgi, iftira ve yorumun yanlışlığını kesin bir şekilde ortaya koyarak gelecekle ilgili bilgileri Hz. Meryem'e bahşetmiştir;²³

"İşte o zaman altından ona bir ses seslenmiş ve demişti ki "Üzülme Rabbin altındakini şerefli kıldı."(Meryem 19/24) *"Ye iç; gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini göreceksen de ki; Ben Rahman'a oruç*

22. P.J. Mahoney, "Knowledge of Mary", 254.

23. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, heyet, c. I, Ankara 2007, 576.

adadım. Bu yüzden bu gün hiçbir insanla konuşmayacağım” (Meryem, 19/ 26).

**c. “Tanrı Doğuran” (Theotokos/Dei Genitrix)) veya
“Tanrı’nın Annesi” (Mater Dei) Olarak Meryem**

Roma Katolik Kilisesi “ete kemiğe bürünen İlahi Kelam olarak İsa Mesih’in annesi” şeklinde sunduğu Meryem’le ilgili geleneksel öğretilerini güncelleyerek korumaktadır. Hatta II. Vatikan Konsili ve sonrasındaki Katolik teolojisi daha karmaşık bir Meryem öğretisi sunar. Mesela *Lumen Gentium* adlı konsil vesikasının 8. Bölümü bu konudaki en son anlayışları sunar; özellikle vesikanın “Mesih’in ve Kilise’nin Gizemindeki Kutsal Bakire Meryem: Tanrı Annesi” başlığı altında devrin kilise babaları, Meryem’i hem Oğlu ile (*Christocentric Mariology*) hem de İsa’nın mistik bedeniyle (*Ecclesiotypical Mariology*) çok yakın ilişki içinde anlamaya çabalarlar. Böylece Katolik Kilisesi Meryem’in kurtuluş planındaki rolüne vurgu yapar ve bu yönüyle Tanrı ile aynı kandan olan Meryem’in, Kilisenin arketipi olduğunu ve Kilise ile Meryem’in analojik açıdan birbirine özdeş olduğuna vurgu yapmaya başlar.²⁴

Bu Katolik öğretilere karşın Kur’an, Hz. Meryem’in Tanrı annesi oluşuna dolaylı olarak iki yönden yanıt verir;

Birincisi Kur’an, Allah’ın oğlu olamayacağını özellikle zikreder;

“Allah için çocuk edinmek olacak şey değildir. O bundan münezzehtir”...(Meryem, 19/35)

“ O, doğurmamıştır, doğrulmamıştır” (İhlas, 112/3)

İkincisi Kur’an’a göre Hz. İsa, kendisi gibi beşer olan Hz. Meryem’in oğlu olup Hz. Meryem de İsa Mesih’in anasıdır;

“Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip gitmişti. Anası da dosdoğru bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi....(Maide, 5/75).

**ç. Tüm İlahi Lütufların Aracısı (Mediatrix) Oluşu ve
Buna Bağlı Olarak Eş-Kurtarıcı (Coredemptrix) ve
Lütufların Dağıtıcısı Oluşu**

Katolik öğretilerine göre Meryem’in aracılık rolü, Oğlu İsa’nın kurtarıcı misyonuna sağladığı önemli katkılarla belirginleşir. Söz gelişi Katolik teolojisine göre aracılık unvanına Meryem şu üç sebeple haketmektedir;

Birincisi Meryem’in ontolojik aracılığıdır; yani onun theotokos

24. C. O. Voller- F. M. Jelly, “Mary and The Church”, *New Catholic Encyclopedia*, ed. Berard L. Marthaler, Detroit- New York 2003, c. IX, 257.

oluşu ve ilahi lütuflarla donatılması sebebiyle Yaratıcı ile yaratıklar arasındaki varlıklar hiyerarşisinde elde ettiği kaçınılmaz aracılıktır.

İkincisi *Meryem'in uzlaştırıcı aracılığı yani yeryüzündeki hayatı sırasında kurtarıcı İsa Mesih'i doğurup dünyaya getirmek suretiyle Tanrı ile insanlar arasında gerçekleşen uzlaşmaya sağladığı hayati katkısıdır.*

Üçüncü ve son olarak Meryem'in göğe yükseldikten sonra Tanrı'nın, tüm çocukları için bahsettiği lütuflara erişmeleri için sahip olduğu *üstün şefaathet yetisine dayalı aracılığıdır.* Ancak gene de Katolik teologlar, Meryem'in sahip olduğu aracılığın özü itibarıyla Hz. İsa'nın aracılığından farklı olduğunu düşünürler. Daha açık ifadeyle İsa'nın aracılığı, birincil, kendi kendine yeten, mutlak olarak insanların kurtuluşu için gerekli iken Meryem'in aracılığı ise ikincil, tamamen İsa'nınkine bağımlı ve sadece hipotetik açıdan gereklidir. Bununla beraber Meryem'in sahip olduğu aracılık rolü, diğer insanlarınkinden (mesela azizler, rahiplerinkinden) de üstün ve farklıdır. Çünkü azizlerin ve rahiplerin aracılığı özel ve fiili lütuflarda kısmen etkili iken Meryem'in sahip olduğu aracılık evrensel ve İsa'ya bağlı çalışmaktadır.²⁵

Buna ilave olarak Katolik teolojisine göre kutsal hanımefendinin eş kurtarıcı oluşu aracılığına bağlı gelişmiştir. Katolik teolojisinin bu anlayışı için ön çıkarttığı kelime "*eş kurtarıcı (co-redemptrix)*" unvanıdır. Bu unvan, XIV. Yüzyılın sonuna doğru Katolik literatürüne girmiştir. Sonraki dönemlerdeki papalık vesikalarında bu sıfat kullanılmış (söz gelişi Acta Sanctae Sedis 41 (1908) 409; Acta Apostolicae Sedis 5 (1913) 364; 6 (1914) 108) ve böylece meşruluğu sorgulanmamıştır. Bu sıfatın anlamı konusunda Katolik teolojisinde üç farklı grup mevcuttur;

1. Gruptakiler; bu gruptakiler iddia ederler ki Meryem, kurtarıcı İsa Mesih'in gelişini mümkün kılmayı isteyerek ve bilerek objektif açıdan kurtuluşa katkı sağlamıştır. Bu gruptaki teologlara göre Meryem, çile ve acılar çekerek kendi hayatı boyunca insanların kurtuluşu adına çok şeyler elde etti ama bu acılar ve çileler kurtuluşu getirmek için yeterli olmadı sadece onu insanlar için uygun hale dönüştürdü.

2. Gruptakiler: ikinci görüşe göre İsa Mesih, tek başına tüm insanlık için kurtarıcı oldu ama bununla beraber Hz. Meryem, biricik oğlunun haça gerilmesine rıza göstererek haç teolojisinin etkilerini yani meyveleri kabul etmekle kurtuluş planına büyük katkılar sağladı.

3. Gruptakiler: bu gruba göre Kutsal Hanımefendi, şeklen eş-kurtarıcıdır; zira o, doğrudan ve hemen kurtuluş sürecine katkı sağladı. Bu gö-

25. J. B. Carol, "Part 4: Mediatrix of All Graces", *New Catholic Encyclopedia*, ed. Berard L. Marthaler, Detroit- New York 2003, c. IX, 258- 259.

rüşe göre Mesih ve Hz. Meryem, tüm insanlık için insanların tamamını onarmakla tek ve biricik kurtuluş prensibi inşa ettiler.²⁶

Katolik teologları, Hz. Meryem'in özel olarak oğlu tarafından kurtuluşa eriştirildiğini bunun ise "koruyucu bir kurtuluş" olduğunu İsa Mesih diğer insanları ise "özgürlükçü bir kurtuluş" ile kurtardığını düşünürler. Buna bağlı olarak Katolik Kilisesi, Meryem'i de İsa Mesih'in kurtuluş ortağı ve kurtuluş konusunda insanın mutlak temsilci kabul eder.²⁷ Nitekim papalık öğretilerine göre de Meryem, insanlığı İsa Mesih ile birlikte kurtarmıştır (söz gelişi Papa XV. Benedict, Acta Apostolicae Sedis 10 (1918) 182²⁸

Meryem'in ahlaki aracılığına bağlı olarak onun ilahi lütufların fiili dağıtımını yaptığı yani İsa Mesih tarafından elde edilen doğaüstü tüm meziyetlerin bireylere ulaştırılmasında rol oynadığına inanılır. Bu bağlamda Papa XIV. Benedict, Gloriosae Dominae (Rabbin Görkemi)adlı 1748 tarihli bull vesikasında Meryem'i, kendisi yoluyla her aciz faniye ilahi lütuf ve nimetlerin akıtıldığı "göksel bir dereye" benzetir. Yine Papa XII. Pius, Superiore anno adlı 1940 tarihli ensikliğinde ilahi lütufların Meryem yoluyla kazanılmasının Tanrı'nın iradesi olduğunu ifade etmiştir.²⁹

d. Katolik Dünyasında Meryem Hakkındaki Ritüeller

Katolik inancına göre doğrudan Hz. Meryem'e yöneltilen tüm duaları Tanrı kabul edecektir.³⁰ Roma litürjisinde Hz. Meryem, birinci zikir dualarında (communicantes) önemli bir yere sahiptir. Tüm inananların manevi annesi olan Hz. Meryem'e yapılan tazim ve hürmet, onunla ilgili kültleri oluştururlar.

Bu bağlamda Hz. Meryem ile ilgili üç tür tazim bulunur:

1. Ona saygı duymak; yani Bakire Meryem'in Tanrı Anne olarak sahip olduğu vakara hürmet etmek.

2. Ona yakarma; Hz. Meryem'in annelik ve kraliçeliğe dayalı şefaatinde dolayı ondan yardım dilemek

3. Onu taklit; zahitlik, tesbihatlar gibi Kilise tarafından onaylanan uygulamalar yoluyla Hz. Meryem'e adamalarda bulunmak.³¹

26. J. B. Carol, "Part 4: Mediatrix of All Graces", 259.

27. J. B. Carol, "Part 4: Mediatrix of All Graces", 260.

28. J. B. Carol, "Part 4: Mediatrix of All Graces", 260.

29. J. B. Carol, "Part 4: Mediatrix of All Graces", 262.

30. Introduction a la Foi Catholique, tr. CH. Elinger, Paris 1968, 599.

31. E. R. Carrol, "Mary, Blessed Virgin, Devotion to", *New Catholic Encyclopedia*, C. IX, 266.

Katolik dindarların Meryem'e adamasını güçlendiren ilgili liturjik kültler açık bir şekilde V. asrın ortalarında ortaya çıkmış ve yavaş yavaş gelişerek VII. asrın sonlarında hız kazanmıştır. Bu bayramların temel hedefi, kesin bir imanla inanmak ki, Hz. Meryem, kendisi aracılığıyla Kutsal Kurtarıcı olan İsa'nın insanlığa bahşedildiği bir kadındır. Bu bağlamda Hz. Meryem'e yapılan adama daha önceleri Mısır'da III. asırda yapılıyordu. Hz. Meryem'in göklere yükseldiği (asumption) öğretisi nedeniyle hiçbir kilise ona ait bir türbeden bahsetmiyordu. Zira o dönemlerde azizlere saygı ve adama, kendi türbelerinde bizzat ortaya çıkmıştı. 1969 yılında yeniden gözden geçirilen Roma Katolik Kilisesi litürji takviminde Hz. Meryem ile ilgili 13 bayram bulunur. Tanrı'nın Annesi Meryem (1 Ocak), Lekesiz Hamile Kalma (8 Aralık), Göklere Yükselmesi (15 Ağustos), Hz. Meryem'in Doğumu (8 Eylül), Hz. Meryem'i Ziyaret (31 Mayıs), Hz. Meryem'in Kraliçeliği (22 Ağustos), Elemler Sahibi Leydimiz (15 Eylül), Rosario Sahibi Leydimiz (7 Ekim), Meryem'in Lekesiz Kalbi (Pentakost Bayramından sonraki cumartesi), Carmel Dağı'ndaki Meryem (16 Temmuz), Büyük Aziz Meryem'e Adama (Ağustos). Bunlara ilave olarak Roma Katolik takviminde her cumartesi gününü zorunlu olmadan Meryem'e adama günü olarak kutlanmasını tavsiye etmektedir. Son olarak Roma Ayin Kitabı (Missal), Meryem'e adanmış olan yedi adet ayin formülü tesis ederek kilisedeki kutlamalara katkı sağlamıştır.³²

Böylece açıkça görüldüğü gibi Meryem hakkında Katolik dünyasındaki ritüeller, Kur'an'ın genel mantığı içinde sıradan bir saygının da ötesinde bir adama ve bir ilah tapımına /kültüne dönüştürüldüğü izlenimi vermektedir.³³ Bu bağlamda Kur'an, Meryem'in ilahlaştırılmasına götürecektir adama, bayram, kült, litürji gibi her yolu tıkamaktadır;

"Hani Allah: Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara: Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin" dedin? Diyecek, İsa: "Seni tenzih ederim, hak olmayan sözü söylemek bana yaraşmaz.... Diyecektir. (Maide, 5/116).

"Meryem oğlu İsa sadece bir resuldür, - Ondan önce de resuller geçmiştir. Onun annesi de dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi." (Maide, 5/75).

32. Jaroslav Pelikan, "Most Generations Shall Call me Blessed: An Essay in Aid of A Grammer of Liturgy", *Mary- Mother of God*, ed. Carl E. Braaten and Robert W. Jensen, Cambridge 2004; 1-19; P. Rouillard- T. Krosnicki, " Marian Feasts", *New Catholic Encyclopedia*, C. IX, 157-159.

33. Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul 2010, 432- 434.

SONUÇ

Hız. Meryem, hayatı (özellikle doğumu) Kur'an-ı Kerim'de Yeni Ahit'ten daha ayrıntılı olarak anlatılan bir kadındır. Dahası ismi Kur'an'da açıkça zikredilen tek kadın olan Hız. Meryem için verilen sıfat ve meziyetler, ona Katolik tarihinde verilen ve külte dönüşmeye müsait unvanlarla rekabet edebilir dozda tevhid eksenli olarak şöyle sıralanır; “*mu-cize/ayet*” (Müminun, 23/50) , “*İffetini koruyan*”, “*Rabbinin Sözlerini tasdik eden*” ve “*itaat edenlerden*” (Tahrim, 66/12), “*rahmindeyken mabede adanan*” (Al-i İmran, 3/35), “*Allah tarafından hizmeti kabul edilen*” (Al-i İmran, 3/37), “*Mihrab'ta rızıklandırılan*” (Al-i İmran, 3/37), “*seçilmiş*” (Al-i İmran, 3/42), “*temizlenmiş olan*” (Al-i İmran, 3/42), “*doğru kadın*” (Maide, 5/75), “*bütün kadınlarının üzerinde yüceltilmiş*” (Al-i İmran, 3/42).

Buna ilave olarak Hristiyanların iddia ettiği gibi Kur'an-ı Kerim'de Hız. Meryem'in teslisin unsuru olarak sunulmadığı açıktır. Zira Kur'an kendi tevhid örgüsü içerisinde Hız. İsa'nın iyi anlaşılması için Hız. Meryem'in hayatının ve rolünün de ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir. Buna karşın Katolik Kilisesi Hız. Meryem'i Teslis'in unsuru olarak değil doğrudan Teslis'in bir unsuru olan İsa'nın Tanrı oluşuyla bağlantılı olarak değerlendirmekte; buna bağlı olarak Meryem'e atfedilebilecek herhangi bir günahın doğrudan Mesih'in eşsiz kutsallığına leke getireceği endişesini taşımaktadır.

Neticede Müslümanlara göre Hız. Meryem hakkında Katolik teolojisindeki öğretiler, bir ilah kültüne dönüşme izlenimi vermektedir. Zira Kur'an'ın genel bütünlüğü içinde ortaya konulan tevhid, her türlü şaibeden uzak, halis ve arındırılmış bir monoteizmdir. Kur'an, kendi tevhid anlayışında politeizm ile monoteizm arasında çok ince bir çizgi bulunduğunu ortaya çıkarır şöyle ki insanın soyut ve kişilik dışı heva ve hevesinin peşine düşmesi veya Hristiyan ruhbanların rab edinilmesi bile bu kapsamda tanrılaştırma sürecidir. Kur'an aslında Hız. Meryem'i teslis içinde göstermez. Bunun yerine Kur'an, Hristiyanlar tarafından Hız. Meryem gibi bir kadının tanrılaştırılmasını öne çıkarmaktadır. Hız. Meryem'in teslise dâhil edilmesi, başka bir şeydir onun ilahlaştırılmasına vurgu başka bir şeydir.

Dolayısıyla Katolik inancının Meryem'e verdiği tüm bu unvanlar, ona yapılan adamlar, bayramlar, kiliselerdeki resmi ritüeller, yönelimler, onun heykelinin önünde huşu ile eğilerek dua etmek, onun ruh ve bedeniyle diri, dünyada hazır ve icraat içinde olduğuna inanmak, Kur'an'ın öne çıkardığı tevhid öğretisine göre onun ilahlaştırılması için yeter sebeplerdendir.

ÂŞIK VEYSEL'İN ÂŞIKLIK GELENEĞİ İÇERİSİNDEKİ YERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK**

Öz: Temeli, İslâmiyet Öncesi dönemdeki ozanlık geleneğine kadar dayanan halk şairliği, 15. asrın sonlarından itibaren “âşık” terimi ile anılmaya başlamıştır. 16. asırdan günümüze kadar gelişerek ve değişerek devam eden âşıklık geleneği; Karacaoğlan, Ercişli Emrah, Âşık Ömer, Gevheri, Dadaloğlu, Şenlik, Ruhsâti, Murat Çobanoğlu vs. gibi birçok ismi edebiyatımıza kazandırmıştır. Bu önemli isimlerden biri de Âşık Veysel’dir.

Bu yazıda, şirlerinden birçoğu türkü ve şarkı olarak bestelenip söylenen Âşık Veysel’in, gelenekteki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bilindiği gibi âşıklar arasında, geçmişten günümüze süregelen bazı uygulamalar vardır. Bunlar, çoğunluk tarafından kabul gördüğü için gelenek hâline gelmiş ve zamanla bir “âşıklık geleneği” oluşmuştur. Âşıklık geleneği; saz çalma, mahlâs alma, bâde içme / rüya sonrası âşık olma, usta-çırak ilişkisi, âşık karşılaşmaları/atışma, leb-değmez söyleme, muamma sorma, tarih bildirme ve “dedim-dedi” tarzı şiir söyleme gibi icralardan oluşmaktadır. Âşık Veysel’in sanatçılık yanı, bu maddelere göre araştırıldığında; saz çalma, mahlâs alma, kısmen usta-çırak ilişkisi (kısmen) ve tarih bildirme konularında âşıklık geleneğine uymasına karşılık; onun rüyada pîr elinden bâde içmediği, lebdeğmez, muamma, atışma ve soru cevap şeklinde “dedim-dedi” tarzı şiir söyleme özelliklerine sahip olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Âşık Veysel, âşık, saz, âşıklık geleneği, halk şiiri.*

AN ASSESSMENT ON ASIK VEYSEL'S STATUS AMONG MINSTRELSY TRADITION

Abstract: Folk minstrelsy, which goes back to pre-Islamic age's poetry, has been named as "minstrel" since the end of 15th century. The folkway of minstrelsy, with the improvements and changes from 16th century to our day, has brought in a lot of names into our literature, such as Karacaoğlan, Ercisli, Emrah, Asık Omer, Gevheri, Dadaloğlu, Senlik, Ruhsati and Murat Cobanoğlu. One of these important names is also Asık Veysel.

In this article, we have tried to determine Asık Veysel's status whose most poems have been composed and sung in the form of turku and songs. As is known, there are some practices among the minstrels from the past to present. Having been accepted by the majority, these practices have created a minstrelsy tradition. This tradition includes minstrelsy, saz playing, being renamed(mahlas), wine drinking, falling in love after a dream, mentor system, minstrels encounters / duets, leb-degmez (which is a cultural and challenging way of performing a song with a needle between the lips that does not allow one to touch his lips while singing-In Turkish language, the letters are b,f,p,m,v that do not

Geliş tarihi : 23. 03. 2016

Kabul tarihi : 22. 04. 2016

*. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı /
ELAZIĞ e-mail: esmsimsek@gmail.com

allow the lips to touch one another.), asking for unknown, determining dates and " ı said - he said. " Asık Veysel's artistry, when looking into these aspects, one can see his observance of playing the saz, being renamed, mentor system (partly), determining dates, whereas he fails to comply with not drinking wine from the Father's hand, lebdemez, unknown , duets and " ı said- he said " style poem telling.

Key Words : *Asık Veysel, minstrel, saz, minstrelsy tradition, folk poem.*

GİRİŞ

İslâmiyet öncesi dönemin ozanları şaman, baksı/bahşı, oyun ve kam gibi adlarla da bilinirken, İslâmiyet'ten sonra bazı değişikliklere uğrayarak halk şairi/âşık adı altında sanatlarını devam ettirmişlerdir. Âşık, saz eşliğinde, hece vezniyle ve dörtlük esasına göre, irticalen/doğaçlama şiir söyleyen, bazıları bâdeli olup halk hikâyesi de anlatan sanatçılardır. Âşıkların, diğer şairlerden farkı, ait olduğu toplumun gözü, kulağı, yüreği kısacası sözcüsü olmaları; onların acılarını, dertlerini, sevinçlerini, umutlarını ve beklentilerini, sazlarıyla, sözleriyle dile getirmeleridir.

Her meslekte olduğu, âşıklık mesleğinde de, geçmişten günümüze uygulana gelen ve bu özelliği ile de gelenek hâline dönüşmüş bazı kıstaslar vardır. Bunlar:

1. Saz çalma,
2. Mahlâs alma,
3. Bade içme / Rüya sonrası âşık olma,
4. Usta – çırak ilişkisi,
5. Âşık karşılaşmaları/Atışma
6. Leb - değmez söyleme,
7. Muamma Sorma,
8. Dedim – dedi tarzı şiir söyleme,
9. Tarih bildirmedi (Yardımcı 2002: 175).

Biz, bu yazımızda; türküleri dilden dile dolaşan, şiirleriyle gönüllere sevgi aşıl原因an, insanları birlik ve beraberliğe çağırın ve hepsinden önemlisi bölücülüğü ve ayırmıcılığı en büyük düşman olarak kabul eden, son asrın unutulmayan ismi Âşık Veysel'i, bu gelenekteki yeri bakımından değerlendirmeye çalışacağız. Bilindiği gibi Âşık Veysel, anlaşılır, arı bir Türkçeyle, birbiri ardınca, öylesine güzel mısralar dizmiştir ki, bu bağlamda tüm insanların duygularına tercüman olmuştur. O, sadece duygularını, hissettiklerini dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda yetiştigi bölgeyi, Şarkışla'yı, doğup büyüdüğü, ekmeğini suyunu içtiği Sivrialan köyünü de mısralarına ilmek ilmek işlemiştir. Germeç, Tecer ve Nalbant Yaylalarını, Beserek ve Şeme Dağlarını, Karataş'ı, Güldede'yi, Mecit

köyünü, Veysel'in mısralarında bütün güzellikleriyle görmek mümkündür:

*Beserek'te lâle sümbül yürüdü
Güldede'yi çayır çimen bürüdü
Karataş'ta kar kalmadı eridi
Akar gözüm yaşı sel deyi yazmış.*

*Kokuyor burnuma Sivralan köyü
Serindir dağları, soğuktur suyu
Yâr mendil göndermiş yadigâr deyi
Gözünün yaşını sil deyi yazmış (Der: Oğuzcan 1995: 126)*

Beserek Dağı için yazdığı bir başka şiiri de şöyledir:

*Arzusun çektiğim Beserek Dağı
Elvan elvan çiçeklerin açtı mı
Çevre yanın güzellerin otağı
Bizim eller yaylasına göçtü mü*

.....
*Doğusu Beyyurdu, Şahinnkaya'sı
Batısı aşılık taşır boyası
Üçoluk'tan geçer Türkmen mayası
Sultan sulağından suyun içti mi*

*Yeşil atlas giymiş, dağlar süslenmiş
Mescit köyü eteğine yaslanmış
Şeme Dağı duman olmuş puslanmış
Sivralan'a nuru rahmet saçtı mı (Der: Oğuzcan 1995: 146)*

Veysel ayrıca, "Uyan bu gafletten, uyuma yurttaş" redifli şiirinde, ülkemiz insanlarını gelişen ilim ve teknolojiye duyarsız kalmamaları konusunda uyarırken; birlik ve beraberlik duygusunu:

*Çalışalım, kurtulalım buhrandan
Nedir senlik, benlik usandık candan
İrkımız, neslimiz aynı bir kandan
Yurdun yaraların saralım kardaş (Özen 1998: 88)*

mısralarıyla; vatan sevgisini ise:

*İstemem dünyanın saltanatını
Süslü giyimini, arap atını*

*Bilirsem Türklüğün var kıymetini
Vatanım, milletim bana kâfidir* (Özen 1998: 91)

şeklinde ifade etmiş, engin hayal dünyasında canlandırdığı beşeri ve ilahî aşkı, en güzel mısralarla dile getirmiştir:

*Saklarım gözümde güzelliğini
Her neye baksam sen varsın orda
Kalbimde gizlerim muhabbetimi
Koymam yabancıyı, sen varsın orda* (Özen 1998: 110)

Yine beşeri aşkı anlattığı ve insanın ancak sevgiyle değer kazandığını ifade ettiği aşığıdaki parça unutulmayan şiirleri arasındadır:

*Güzelliğin on par'etmez
Bu bendeki aşk olmasa
Eğlenecek yer bulaman
Gönlümdeki köşk olmasa
.....
Senden aldım bu feryadı
Bu imiş dünyanın tadı
Anılmazdı Veysel adı
O sana âşık olmasa* (Bakiler 2004:172)

Âşık Veysel, bir şiirinde de kendisi gibi saz çalıp türkü söyleyen diğer âşıkların olumsuz yönlerine şöyle değinir:

*Ağzına geleni hemen atarlar
Ben âşığım diye çalım satarlar
Haram demez, helâl demez yutarlar
Bibersiz, baharsız çemen âşıklar
.....
İyi demez, kötü demez metheder
Bakarın ki, bir tel kırmış çat eder
Sorsan baksan aşka binmiş at eder
Yorulup yollarda kalan âşıklar
.....
Asıl âşıklar arzu cemâldir,
Ârifler bilirlen ehl-i kemaldir
Âşıklık bizlere yüz yıllık yoldur
Koşsak da peşinden hemen âşıklar* (Alptekin 2004: 234)

Dikkat edilirse Veysel burada, çoğu âşığı beğenmeyip tenkit etmektedir. Âşıklığın öyle kolay olmadığını; “*Âşıklık bizlere yüz yıllık yoldur*” mısraı ile anlatır.

Peki, şiiirleriyle adını ölümsüzleştiren, türküleri Türkiye'nin her bir köşesinde terennüm edilen Veysel, nasıl bir âşıktır veya ‘âşıklık geleneği’ne hangi yönleri ile uymaktadır? Bu sorunun cevabını verebilmek için, Âşık Veysel'i, âşıklık geleneği içerisinde değerlendirmeye çalışalım:

1. Saz Çalma: Saz, âşıklık geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, saz ile âşık bütünleşmiştir, diğer bir ifadeyle; saz, âşığın sembolü hâline gelmiştir. Halk arasında söylenen; “*Sazsız âşık, kulpsuz testiye benzer*” sözü, bir âşık için sazın ne kadar önemli olduğunu açıkça anlatmaktadır. Saz, bâde içme geleneğinde de önemli bir yere sahiptir. Genellikle rüyasında bâde içen âşık, uzun süre baygın hâlde kaldıktan sonra bir sazın sesiyle ayılıp kendine gelir. Bu olayın ardından hem şiiir söyleme kabiliyeti kazanır hem de saz çalmayı öğrenir. “Mahmut ile Nigâr” hikâyesinde ise saz, “ölüyü diriltme” özelliğine sahiptir. Ölen üç kahraman, Karacaoğlan'ın çaldığı sazın etkisiyle yeniden dirilir.

Peki, ya Âşık Veysel? O, saz çalmasını biliyor muydu veya saz çalmaya ne zaman başlamıştır? Beklenir ki, bu sorunun cevabı, “*rüyada*”, “*çok küçük yaşlarda, kendi isteğiyle*”, “*Allah tarafından, doğuştan var olan bir kabiliyet*” veya “*babasından öğrenmiştir*” olsun. Ama sonuç hiç de öyle değil. Veysel'in saz çalmaya başlaması, âşıklık geleneğinde yer alan şekillerinden tamamen farklıdır. Bunu isterseniz, âşığımızın kendi ifadelerinden öğrenelim: “*Ben, henüz on – on bir yaşlarına değmişim... Babam, benim için düşünürdü: ‘Bu çocuk, biz öleden sonra ne olacak, kim bakar?’ diye. Babam bana, üç telli bir saz getirdi. Elime verdi. ‘Bu ne baba?’ dedim. Babam: ‘Oğlum, bu bir sazdır,’ dedi. Elime aldım, bir iki evirdim çevirdim. Sonra, ‘Baba, bu ne olacak?’ dedim. Babam da: ‘Oğlum, bu sana bir eğlence, çalıp öğreneceksin’ dedi.*”

.....
Köyümüzde Molla Hüseyin diye bir komşumuz var. Molla Hüseyin, güzel bağlama çalar. Babam, sazımı ona götürür, düzen ettirir getirir. Molla Hüseyin, beni çok sever. O güzel güzel Çamşılı havaları çalar, ben dinlerim...

Saz öğrenme merakım arttı amma, bir türlü öğrenemiyorum. Hüseyin Dayının yanından ayrılınca sazı bir tarafa atıyorum. Rahmetli babam saz öğrenmemde ısrar ediyor; hatta beni dövüyordu. ‘Oğlum, biz ölürsek sana kim bakar?... Mutlaka seni bir sanat sahibi etmek istiyoruz. Sen ise sazdan başka ne iş yapabilirsin? Çift süremen, tohum ekemen, ekin

biçemen... Bunu öğrenirsen, köy odalarında, toplantılarda, kahvelerde çalarak ekmek paranı çıkarırsın' dedi. Ondan sonra saza ısındım; çalmağa başladım. Teli kırılırsa, doğru Hüseyin dayıya koşardım. (Özen1998: 13).

Görüldüğü gibi, Âşık Veysel'in sazla tanışması, beklenen tahminlerden çok farklı olup, tamamen geçim sıkıntısı yüzünden, ekmek parası kazanma endişesiyle olmuştur ve ilk yıllarında hiç ümit yoktur. Saz çalmayı, biraz babasının zorlamasıyla da olsa on beş yaşında öğrenmiştir:

*Bağlandım köşede, kaldım bir zaman
Nice kimselere dedim el'aman
On on beş yaşıma girince hemen
Yavaş yavaş düzen ettim sazımı (Alptekin 2004: 201)*

Ama, başlama sebebi ne olursa olsun, sazın hakkını vermiştir Koca Veysel.... Sonra onun en sâdik dostlarından, dert arkadaşlarından biri olmuştur:

*Ben gidersem sazım sen kal dünyada
Gizli sırlarımı âşikâr etme
Lâl olsun dillerin söyleme yâda
Garip bülbül gibi ah ü zar etme*

.....
*Sen petek misali, Veysel de arı
İnleşir beraber yapardık balı
Ben bir insanoğlu sen bir dut dalı
Ben babamı, sen ustanı unutma (Alptekin 2004: 193)*

2. Mahlas Alma: Mahlas, âşık ve şairlerin şiirlerinde kullandıkları ikinci isim veya takma addır. Mahlaslar, çeşitli sebeplerle; pir, derviş, usta veya herhangi bir kişi tarafından verilir. Âşıklar, mahlas olarak çeşitli olaylara bağlı olarak değişik isimleri tercih ederken, bazen de ad, soyad veya hem ad hem de soyadlarını mahlas olarak kullanırlar. Şiirin son dörtlüğünde kullanılan mahlaslar, bir nev'i âşıkların imzaları gibidir. Şiirin kime ait olduğunu gösterir.

Âşık Veysel, mahlas olarak adını kullanmayı tercih etmiştir. Ama bazen adının başına “âşık” ve “sefil” gibi sıfatları getirmiş bazen de soyadını “Şatır” olarak kullanmıştır. Veysel, Sefil Veysel, Âşık Veysel ve Veysel Şatır, onun şiirlerinde kullandığı mahlaslarıdır.

3. Bâde İçme / Rüya Sonrası Âşık olma: Âşıklığa başlamanın çeşitli sebepleri vardır. Kimileri, ustalarından aldıkları feyz ile kimileri diğer âşıkları dinleyerek, kimileri herhangi bir dert veya sevda nedeniyle,

kimileri de rüyada, pir elinden, bir güzelin aşkına bâde içerek âşıklık kabiliyetini kazanırlar. Peki, ya Âşık Veysel...? Babasının zoruyla saz çalmayı öğrenen âşığımız, 40 yaşına kadar da hep usta malı şiiirler söylemiştir. Veysel, bâde içmediği gibi, birçok âşıkta doğuştan veya on-on beş yaşından itibaren görülmeye başlayan şiiir söyleme kabiliyetini 40 yaşında ve yine bir zorlama ile kazanmıştır. Bu durumu, âşığımız şöyle ifade eder: "... *Vallahi, önceleri pek heves etmedim. Hoşuma gidenleri yazdırır, okutur, ezberlerdim. O zamana kadar ben, hiç şiiir yazmadığım için usta malları satıyordum. Her şeye bir sebep lâzım. Ali Rıza Bey, Nahiye Müdürümüzdü. Köye geldiğinde bana; 'Cumhuriyetin onuncu yılı için güzel bir destan hazırla. Bayramda nahiyeye (Ağcakışla'ya) gel, okursun,' dedi. Ben de ilk defa bu destanı yazdım...*" (Özen1998: 16). İlk şiiiri "Atatürk Destanı"dır. Bu şiiirle birlikte Âşık Veysel'in yüreğindeki kilit çözülür. Ondan sonra bir birinden güzel şiiirler, Veysel'ce bir ifadeyle peş peşe sıralanıp gelir. Tâ ki ölümüne kadar...

İşte, 40 yaşından sonra kendine ait şiiirler söylemeye başlayan Veysel'i, bazı araştırmacılar "bâdeli âşıklar" arasında değerlendirirler de biz bu görüşe katılmıyoruz. O, bâde içmemiştir. Her ne kadar bir şiiirinde:

*Elinden bir dolu içtim
Türlü türlü derde düştüm
Cümle varlığımdan geçtim
Senin yolunda yolunda* (Alptekin 2004: 34)

dese de, onun bâde içtiğine dair herhangi bir bilgi yoktur.

4. Usta – Çıracak İlişkisi: Bir âşığın yetişmesinde usta âşığın önemi büyüktür. Çıracak veya âşıklığa yeni başlayan kişi, belli bir süre, üstad kabul edilen âşığın yanında kalıp, ondan edep, erkân ve âşıklık sanatıyla ilgili bilgileri öğrenir. Veysel'i bu yönden değerlendirdiğimizde, tam anlamıyla bir usta-çıracak ilişkisinin olmadığını görmekteyiz. Ancak O'na saz çalma ve deyiş söylemede iki isim etkili olmuştur. Bunlar, Molla Hüseyin ve Camşıhlı Ali Ağa'dır. Camşıhlı Ali Ağa, saz dersinin yanında, ona bildiği bazı parçaları da ezberletir (Özen 1998:13-14). Bunların dışında, Pir Sultan, Hüseyin, Kul Sabrî, Veyselî, Kemter Veli ve Sıtkî gibi şairler Veysel'i etkilemiş ve bunların şiiirlerini usta malı olarak söylemiştir (Alptekin 2004: 40). Ancak Veysel'in, yanında çıracak olarak yetiştirdiği herhangi bir âşık yoktur.

5. Âşık Karşılaşmaları/Atışma: Veysel de büyük bir ihtimalle sağlığında, karşılaştığı âşıklarla atışmalar yapmıştır. Ama bunlarla ilgili eli-

mizde fazla bir bilgi olmayınca, açıklamalarımız da sınırlı kalıyor. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Veysel'in, Kul Ahmet ile yaptığı üç atışması vardır. Ancak âşık Veysel'in doğaçlama şiir söyleme özelliği olmadığı için atışma konusunda zayıf kalmış olabilir. Bunun dışında, tamamı Âşık Veysel tarafından söylenen ve "çarık ile mes" in atışmasını konu alan bir şiir vardır ki, bu, atışmadan ziyade "deyişme" li şiirlere örnek olabilir. Benzeri birçok âşığımızın destan tarzı şiirleri arasında görülmektedir. Örneğin, Karacaoğlan'da kız ile gelinin, Âşık Tâlîbi'de yer ile göğün, Dadaloğlu'nda atların karşılıklı deyişmeleri vardır.

6. Lebdeğmez: "Dudakdeğmez" de denilen bu şiir şekli, âşıkların "b, p, m, v ve f" gibi dudak seslerini kullanmadan şiir söylemesidir. Zor bir tür olduğu için her âşık söyleyemez. Âşık Veysel'in şiirleri arasında de bu türün örneklerine rastlayamıyoruz.

7. Muamma Sorma Geleneği: Yine görebildiğimiz kadarıyla Âşık Veysel, muamma sorma ve çözmeye kendini ispatlamış bir âşık değildir. Ancak, Maraşlı Kul Ahmet ile yaptığı atışmada, Veysel'in sorduğu soruları, Kul Ahmet cevaplar:

Veysel:

*O nedir ki, canlı gezer doğurmaz
O nedir ki, gönülde var elde yok
O nedir ki, dili vardır çağırılmaz
O nedir ki, deryada var gölde yok.*

Kul Ahmet:

*O katırdır, canlı gezer doğurmaz
O sevdadır, gönülde var, elde yok
O ölüdür, dili vardır çağırılmaz
O incidir, deryada var, gölde yok. (Alptekin 2004: 37)*

8. Dedim -Dedi Tarzı Şiir Söyleme: "Dedim-dedi" li şiirler, genellikle tek bir kişi (âşık/şair) tarafından söylendiği hâlde, şiir okunduğunda âşık ile sevgilinin veya başka birinin karşılıklı konuşmasını konu alan diyalog izlenimini verir. Genellikle, bu tür şiirlerde âşık ile sevgili, şiir dilinde karşılıklı konuşurlar. Diğer bir ifadeyle seven ile sevilen arasındaki çekişme âşık/şair tarafından söze dökülür. "Dedim" âşığa, "dedi" sevgiliye/herhangi bir kişiye ait sözleri içerir. Âşık, sevgiliye yalvarır, mübalağalı bir şekilde onu över, güzelliklerini dile getirir, içten duygularla kavuşmayı arzu eder. Sevgili veya sevilen ise naz yapar, âşığa yüz vermez, onu küçümser, beğenmez, onun karşısında güzelliği ile övünür. Kısaca,

âşık niyâz, sevgili nâz makamında olur. Sevilenin büyülenerek övünmesi, sevenin sitemi ile karşılanır. Şiire hareketlilik, canlılık getiren bu gelenek, dinleyiciler tarafından da büyük ilgi görmüş, kimileri türkü olup dilden dile dolaşmıştır. En güzel örneğini Ercişli Emrah'ta gördüğümüz “dedim-dedi”li şiir söyleme, âşık edebiyatında da gelenek hâline gelmiştir. Ancak bu tür şiirlerin örneğine de Veysel’in eserleri arasında rastlanmaktadır.

9. Tarih Bildirme: Daha çok divan şairlerinin “ebced” hesabıyla, önemli olaylara tarih düşürmeleri, âşıkları da etkilemiştir. Ancak, onlar bazen şiirlerinde kendi devirlerinde cereyan önemli olaylara “ebced” hesabına bağlı kalmayıp, doğrudan tarihleri zikrederek lafzen tarih söylemişlerdir. Âşık Veysel de birçok şiirinde, çeşitli olayları, lafzen tarihleri ile vermiştir:

Kendi doğum tarihi:

*Üç yüz onda gelmiş idim cihana
Dünyaya bakmadan ben kana kana
Kader böyle imiş, çiçek bahana
Levh-i kalem kara yazmış yazımı* (Alptekin 2004: 201)

Sel felaketi:

*Sekizinci ayın yirmi ikisi
Emeklerim zay'eyledi sel benim
Sele gitti hasılatın hepsi
Emeklerim zay'eyledi sel benim* (Alptekin 2004: 222)

1946 yılında yaşanan Erzincan depremi de, Veysel'in şiirinde tarih olmuştur:

*Dokuz yüz kırk altıda uğradım gördüm
Veysel der, içimden ağladım durdum
Bu ulu Tanrı'dan isteyin yardım
Gayret kuşağını kuşan Erzincan* (Alptekin 2004: 105)

Yukarıdaki bilgileri değerlendirdiğimizde, Âşık Veysel; saz çalma, mahlâs alma, kısmen usta-çırak ilişkisi ve tarih bildirme konularında âşıklık geleneğine uymakla birlikte; onun rüyada pir elinden bade içmediğini, lebdeğmez, muamma ve “dedim - dedi” tarzı şiirler söylemediğini görmekteyiz. Ayrıca Âşık Veysel'in, başka âşıklarla atışması da yok denecek kadar azdır.

Sonuç olarak, saza ve şiire, başkalarının zorlamalarıyla başlayan Âşık Veysel, âşıklık geleneğini birçok yönüyle yaşatmasa da, kendine mahsus bir üslupla, engin hayal dünyasıyla, gönülleri coşturan mısralarıyla, adını ölümsüzler arasına yazdırmış usta âşıklardan biridir. Özellikle; “*Uzun ince bir yoldayım*”, “*Benim sadık yârim kara topraktır*”, “*Dostlar beni hatırlasın*”, “*Beni hor görme kardeşim*”, “*Güzelliğin on para etmez*”, “*Hepimiz bu yurdun evlatlarıyız*”, “*Mecnunum Leyla’yı gördüm*”, “*Senlik, benlik nedir bırak*”, “*Derdimi dökersem derin dereye*” vb. eserleri yediden yetmişe herkesin büyük bir zevkle dinlediği onun ölümsüz türküleri arasında yer alır.

Gözleri görmeyen, fakat gönül gözü açık olan, sazıyla, sözüyle gönüllere taht kuran değerli âşığımızı rahmetle anıyor, “*Dostlar beni hatırlasın*” mısrasına karşılık, “*Biz, seni hiç unutmadık, unutmayacağız*” diyoruz.

KAYNAKÇA

- Ali Berat Alptekin (2004); **Âşık Veysel / Türküz Türkü Çağırırız**, Ankara.
Kutlu Özen (1998); **Âşık Veysel / Selâm Olsun Kucak Kucak**, Sivas.
Mehmet Yardımcı (2002); **Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri / Anonim Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri**, Ankara.
Ümit Yaşar Oğuzcan, / Derleyen / (1995); **Dostlar Beni Hatırlasın**, İstanbul.
Yavuz Bülent Bâkiler (2004); **Âşık Veysel**, İstanbul.

OTLUKBELİ GÖLÜ'NÜN REKREASYON POTANSİYELİ

*Prof. Dr. Erdal AKPINAR**

Öz: Göller, çevrelerinin nispeten seyrek nüfuslanmış olmalarından kaynaklanan sakin ortamlarıyla ve sahip oldukları pek çok rekreasyon imkânıyla ekoturizmin ilgi odağı hâline gelmiştir. Nitekim son yıllarda dünyada ve Türkiye’de alternatif turizm arayışı çerçevesinde göl turizmine yönelik ilgi giderek artmaktadır. Yeryüzünde oluşum özellikleri bakımından birbirinden farklı onlarca çeşit göl vardır. Bunlardan biri de, Erzincan’ın Otlukbeli İlçesinde bulunan Otlukbeli Gölü’dür. Otlukbeli Gölü, esas itibarıyla maden sularının oluşturduğu bir traverten seti gölü olup, özgün ve otantik yapısıyla Türkiye'nin sayılı doğal varlıkları arasında yer alır. Bu çalışmanın amacı, Otlukbeli Gölü'nün rekreasyon potansiyelinin belirlenmesine katkıda bulunmaktır. Araştırma verileri literatürden ve saha gözlemlerinden derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Otlukbeli Gölü, Erzincan, traverten seti gölü, rekreasyon.*

THE RECREATION POTENTIAL OF OTLUKBELİ LAKE

Abstract: Lakes have been the focus of attention for ecotourism on account of their serenity due to the relatively sparse population in their environment, and the variety of recreation potentials they have. As a matter of fact, in search for alternative tourism possibilities, the interest in lake tourism has recently increased in Turkey and in all around the world. There is a broad array of lakes on the earth in terms of their formation features. One of them is the one in Otlukbeli, one of the districts of Erzincan. Otlukbeli Lake is a travertine barrier lake, essentially formed by mineral waters, and is one of the limited natural assets of Turkey with its unique and authentic nature. The aim of this study is to contribute to the assessment of recreation potential of Otlukbeli Lake. The data of the research is collected through the related literature and field observations.

Key Words: *Otlukbeli Lake, Erzincan, travertine barrier lake, recreation.*

1. Giriş

Göller, insanoğlunun en fazla ilgi duyduğu mekânlar arasındadır. İnsanoğlunda tekdüzelik hissi uyandıran denizlerin aksine, buldukları yerin doğal kimliğini yansıtmaları nedeniyle çok daha özgün, yerel ve seçicidirler. Yeryüzünde oluşum özellikleri, sularının yapısı ve kullanımları itibarıyla birbirinden farklı onlarca çeşit göl bulunmaktadır. Bunlardan bazıları başlı başına birer ekosistem oluşturacak kadar büyük ve önemli doğal ortamlardır. Bu durum, geniş bir inceleme ve araştırma alanının ortaya çıkmasına, başta coğrafya olmak üzere çok sayıda bilimin bu konuya eğilmesine, hatta adına "limnoloji" denilen yeni bir disiplinin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Geliş tarihi : 11. 03. 2016

Kabul tarihi : 07. 04. 2016

* Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı.

Son yıllarda alternatif ve sürdürülebilir turizm arayışları çerçevesinde çekim odağında göllerin bulunduğu göl turizmine yönelik ilgi artmaya başlamıştır (Cooper, 2005: 27-45). Çevrelerinin nispeten seyrek nüfuslanmış olmalarından kaynaklanan sessiz ve sakin ortamlarıyla, kırsal turizmin ve ekoturizmin ilgi odağı hâline gelmişlerdir. Bu durum gölleri turistik ve rekreatif etkinliklerin önemli uğrak alanlarından birine dönüştürmüştür. Göl turizmi, bireysel ya da gruplar hâlinde yapılabilmektedir. bazı göller, su ile birlikte flora ve fauna zenginliğine de sahip önemli sula alanlardır. Diğer yandan göller suya dayalı turistik etkinliklerden ziyade; piknik, kamping, avcılık, yürüyüş yapma, bisiklete binme, fotoğraf çekme ve manzara seyretme gibi çevresel aktivitelerin yoğunluk kazandığı ortamlar olarak görülmektedir (Doğaner, 2001).

Göller insana, edebiyata ve sanata dokunan yönleriyle kültürel yaşamın da bir parçası olmuş; üzerine şiirler, hikâyeler ve kitaplar yazılmış, türküler yakılmıştır. Lamartine'in Göl (Le Lac) şiiri bunların başında gelir. Lamartine bu romantik şiirini, gölde boğulmaktan kurtardığı ve âşık olduğu Napolili bir kadın için kaleme almıştır (Aydın ve Torusdağ, 2013: 105-114). Hiç kuşkusuz Lamartine'in Göl'ü, aşkın ölümsüz şiirlerinden biridir. Bu konuda Türk Edebiyatı'nın en önemli klasiği ise, Kemal Tahir'in Göl İnsanları'dır (Kemal Tahir, 2006). Ana temasını Terkos Gölü civarındaki yoksul köylülerin hüznünlü yaşam hikâyeleri oluşturur. Öyle ki, Nazım Hikmet Türk Edebiyatında köy hayatına ve köylülüğe içeriden bakışın ilk örneklerinden sayılabilecek bu eser için; "Göl İnsanları Türk Edebiyatının en güzel dört hikâyesi olarak kalacaktır" demektedir. Kendisi ise Şeyh Bedrettin Destanı şiirinde, gölü ve göl insanını şöyle tasvir eder (Nazım Hikmet, 1966):

*"Bu göl İznik gölüdür
Durgundur, karanlıktır, derindir
Bir kuyu suyu gibi içindedir dağların.
Bizim burada göller
Dumanlıdır, balıklarının eti yavan olur, sazlıklarından sıtma gelir
Ve göl insanı
Sakalına ak düşmeden ölür".*

Ülkemizde bir kısmı turistik potansiyele sahip irili ufaklı yüzlerce göl vardır. Bu göllerimizin toplam yüzölçümü 13.000 km² kadardır. Esasen ülkemizde göller, Türkiye yüzölçümünün çok küçük bir kısmını (% 1.6) kaplamaktadır. Ancak sayılarının çokluğu ve başta Göller Yöresi olmak üzere Anadolu'nun her yerine dağılmış olmaları dolayısıyla, rekreasyon potansiyelleri yüksektir. Bunda, oluşum özellikleri bakımından çok

çeşitli göllerin bulunmasının payı büyüktür. Nitekim dünyada görülen pek çok göl tipine Türkiye’de rastlanmaktadır (Doğanay ve Zaman, 2013: 326-403). Hatta öyle ki, bu göllerden bazıları orijinal özellikleri dolayısıyla doğal miras olarak değerlendirilmekte ve ilgili kurumlar tarafından koruma altına alınmaktadır.

İlk olarak Türkiye coğrafyasının duayenlerinden Prof. Dr. Erdoğan Akkan ve Prof. Dr. Metin Tuncel tarafından literatüre kazandırılan Otlukbeli Gölü de bunlardan biridir. Erzincan’ın nispeten ücra bir köşesinde tabiatın koynunda binlerce yıldır oluşumunu sürdüren bu şirin gölü bilim dünyasına tanıtmak, bu meslektaşlarımıza nasip olmuştur. Söz konusu araştırmacılar o zamana kadar bir adı bile olmayan göle, konumu dolayısıyla *Otlukbeli Gölü* adını vermişlerdir (Akkan ve Tuncel, 1990: 99-112). Bunların dışında TÜJEMAP’ın Dr. M. Fuat Uğuz ve Hünkar Demirbağ liderliğinde düzenlediği kısa süreli bilimsel bir geziye konu olmuştur (TÜJEMAP, 2009: 16-17). Gölün geniş kitlelere tanıtımı ve rekreasyon potansiyelini belirlemek amacıyla tarafımızdan yapılan bu çalışmada söz konusu literatürden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca çalışma sahasında 2015 yılı ekim ayında gözlem ve görüşmeler yapılmıştır.

2. Konum Özellikleri

Otlukbeli Gölü, farklı havzaları drene eden Kelkit Çayı, Çoruh ve Karasu (Fırat) ırmaklarının su toplama havzalarını ayıran Otlukbeli Dağları sahasında, Erzincan’ın Otlukbeli ilçesi sınırları içerisinde bulunur (*Şekil 1*). Küçük bir göldür. İlçe merkezinin 6 km kuzeybatısında, Sazlar

Şekil 1: Araştırma sahasının konum haritası

Deresi'ne batıdan karışan küçük bir derenin vadisinde yer alır. Uzunluğu 150-160 m, genişliği 30-50 m, yüzölçümü 6500 m² kadardır. Deniz yüzeyinden 1855 m yükseklikte olup, azami derinliği 15-18 m'dir (*Şekil 2*).

3. Doğal Ortam Özellikleri ve Rekreasyon Potansiyeli

Otlukbeli Gölü'nün yakın çevresinde ofiyolitler yaygın bir yayılım gösterir. Esasen bu seri, Esence Dağlarının da temel yapısını oluşturur. Gölün bulunduğu vadi, tamamen ofiyolitler içerisinde açılmış ve oldukça derine gömülmüştür. Gölün kuzeyinde bulunan yükseltelerin yapısını ise Jura-Kretase yaşlı metamorfik kalkerler oluşturur. Göl çevresinde aşınım yüzeyleri hâkim olup, yöre dalgalı bir plato görünümündedir. Arazi yapısı kolaylıkla aşınabilen ofiyolitlerden oluştuğu için, yoğun bir akarsu erozyonuna maruz kalmıştır. Vadiler derin kazılmıştır (Yazıcı, 1990). Otlukbeli Gölü, aşınım yüzeyine gömülmüş böylesi bir vadinin içerisinde yer almaktadır. Yöre genç tektonik hareketlerden fazlaca etkilenmiş olup, göl çevresinde pek çok kırığın izlerine rastlanmaktadır. Fay aktivitesinin en belirgin kanıtı, sahadaki maden suyu kaynakları ve bunların oluşturduğu travertenlerdir.

Şekil 2: Gölün bir görünümü

Otlukbeli Gölü'nün güney yamaçlarında geniş bir alan travertenlerle kaplanmıştır. Travertenlerdeki yapı, doku ve renk farklılığı, bunların farklı zamanlarda ve farklı ağızlardan çıkan kaynaklarla oluştuğunu göstermektedir. Bunlar esas itibariyle fay kaynaklarıdır. En eski travertenler Otlukbeli Gölü'nün güneyinde, Sazlar deresinin batı yamaçlarında gözlenmektedir. Gölün güney kıyılarında bu faylardan çıkan kaynaklar daha genç travertenleri oluşturmuştur. Nitekim burada her kaynak ağzının bulunduğu yerde değişik çap ve ebatta bir dizi traverten konisine rastlanmaktadır. Bu koniler, kaynak ağızlarından fişkirarak çıkan maden sularının oluşturduğu kubbemsi şekillerdir.

Göl sahasında traverten setinin oluşumu nispeten yenidir. Travertenler âdeta kabuklar hâlinde üst üste yığılarak set oluştururken, setin gerisinde sular birikmeye başlamıştır. Esasen akan bir suyun önünün travertenlerle tıkanması pek mantıklı görünmemektedir. Bu bakımdan setin nasıl oluştuğu tartışmalıdır. Oluşum süreci günümüzde de sürmektedir.

Kaynaktan çıkan maden suları, fay kırığı boyunca kapalı oluk içerisinde setin tam ortasından akmaktadır. Bir yandan batıya göle doğru, bir yandan da doğuya dere yatağına doğru yayılmakta ve yeni travertenlerin oluşumunu sağlamaktadır Setin yüzeyini örten genç traverten örtüsü ve setin tabanındaki mağaranın tavanından sarkan sarkıtlar bunun en güzel örnekleridir (*Şekil 3 ve Şekil 4*).

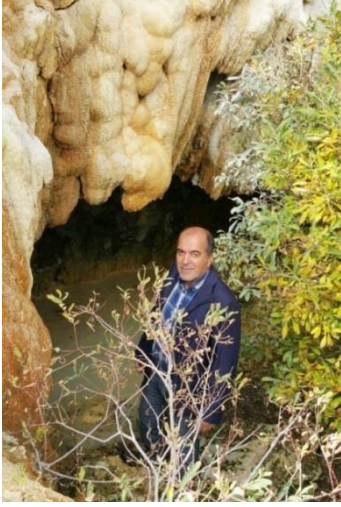
Göle maden suları karışmasına rağmen, dere tarafından beslendiği

Şekil 3. Göl sahasında yeni oluşmuş travertenler

ve drene edildiği için suları tatlıdır. Traverten seti sahasından çıkan kaynağın debisi 8-10 lt/sn kadardır. Kaynaktan alınan su örneği Akkan ve Tuncel tarafından incelenmiştir; kalsiyum, magnezyum ve demir katyonları, bikarbonat, sülfat ve klorür anyonları bakımından zengin olduğu saptanmıştır. Kaynak ağzında fazlaca kükürt kokusu alınması ve suyun aktığı kanallarda kırmızı renkli tortular bırakması bol kükürt ve demir içerdiğine işaretler. Maden suyu yaz aylarında atmosfer sıcaklığındadır. Yöre sakinlerinin tespitlerine göre kış aylarında su sıcaklığı fazla değişmemekte, ılık bir izlenim vermektedir. Bu durum maden sularının nispeten derinden geldiğini ve yüzey sularından fazlaca etkilenmediğini gösterir.

Temel jeolojik yapıyı kalker ve jipsin oluşturduğu sahalarda travertenlere ve traverten seti göllerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Pamukkale travertenleri bunun en güzel örneklerinden biridir. Otlukbeli Gölü'nü farklı kılan, travertenleri oluşturan su kaynaklarının özelliğidir. Kaynaklardan çıkan maden suları, travertenlerin fiziksel ve kimyasal özelliklerine yansımaktadır. Bu hâliyle arkasında suyun birikmesine ve

Şekil 4: Traverten setinin tabanında oluşumu sürmekte olan bir mağara

bir göl oluşturmasına yol açan traverten seti, dünyada eşine rastlanmayan bir özgünlüğe sahiptir. Bu özgünlüğünden dolayı Akkan ve Tuncel tarafından *doğal anıt* olarak nitelendirilmiştir.

Otlukbeli Gölü, özgünlüğü dolayısıyla 15. 04. 1994 gün ve 612 Sayılı Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararı ile doğal sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır (Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007: 220). Bu doğru bir uygulama olmakla birlikte, yetersizdir. Nitekim sahada yaptığımız gözlemlerde göl ve yakın çevresindeki karstik şekillerin korunması hususunda herhangi bir somut bulguya rastlanmamıştır. İnsanlar ve hayvanlar gerek göl sahasında, gerekse yeni oluşmakta olan yeni travertenler üzerinde hiçbir sınırlama ol-

maksızın rahatlıkla gezinebilmektedir. Setin bazı kesimlerinde fay hareketlerine bağlı oynamalardan kaynaklanan derin çatlaklar oluşmuştur. Bu durum doğal pey-zajın bozulmasına yol açtığı gibi, göçük tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Benzer bir ilgi sorunu gölün hemen yakınında Otlukbeli Savaşı anısına inşa edilen *Otlukbeli Savaşı Şehitler Anıtı* için de geçerlidir (Şekil 5). Nitekim Anıt alanındaki fidanlar bakımsızlık nedeniyle kurumaya başlamıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Tespitlerimize göre, Otlukbeli Gölü küçük guruplarla yapılacak kamplar, doğa gezileri, bilimsel geziler ve günübirlik rekreatif etkinlikler için potansiyel olarak uygundur. Yakınında Otlukbeli Savaşı Şehitler Anıtı'nın bulunması, sahayı turistik ve bilimsel bakımdan daha da önemli hale getirmektedir (Konukçu, 1998). Otlukbeli-Bayburt karayolu gölün oldukça yakınından geçmektedir. Ancak göl; gerek yeterli düzeyde tanınmaması, gerekse yörenin ana akslara ve Erzincan il merkezine nispeten uzak olması nedeniyle şimdiye kadar hak ettiği ilgiyi görmemiştir.

Otlukbeli Gölü'nün rekreasyon potansiyelini değerlendirmek için öncelikle göl çevresinde yürüyüş parkurları düzenlenmesi, gözlem ve fotoğraf çekimi için uygun mekânlar inşa edilmesi, sahanın ağaçlandırılması ve günübirlik ziyaretçilere hizmet verecek küçük çaplı bir tesisin

Şekil 5: Otlukbeli Savaşı Şehitler Anıtı

işletmeye açılması yararlı olacaktır. Bu plânlamaların ve düzenlemelerin Otlukbeli Savaşı Şehitler Anıtı ile birlikte ele alınması aktivasyon çeşitliliğini artıracaktır.

Hiç kuşkusuz doğal mirasın korunması kadar, tanıtılması ve turizme açılması da önemlidir (Şahin ve Koca, 1998: 349-376). Ne yazık ki gölün Akkan ve Tuncel tarafından literatüre kazandırılmasından sonra, bazı medya organlarında yayınlanan kısa tanıtım yazıları ve filmleri dışında, dikkate değer bir tanıtım çalışması yapılmamıştır. Yani gölün ciddi bir tanıtım sorunu vardır. Başta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü olmak üzere ilgili kurumların ve yerel dinamiklerin harekete geçerek, gölü Türkiye ve dünya kamuoyuna daha iyi tanıtmaları faydalı olacaktır. Diğer yandan göl sahasında yeni travertenlerin oluşmasından kaynaklanan hassasiyet nedeniyle, sahaya yönelik rekreasyon etkinliklerinin dikkatli bir şekilde plânlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

C. Cooper (2005); **4 The Changing Historical Dimensions of Lake Tourism at Savonlinna**: Savonlinna-The Pearl of 11 Lake Tourism in New Zealand: Sustainable Management www.multilingual-matters.com/multi/pdf/1845410408.pdf -

E. Akkan / M. Tuncel (1990); **Bilinmeyen Bir Doğal Anıt: Otlukbeli Gölü**, Coğrafya Araştırmaları, c.1, S. 2.

- E. Akpınar / G. Akbulut (2007); **Hafik Gölü ve Yakın Çevresinin Turizm Olanakları**, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 9, S. 1.
- E. Konukçu 1998; **Otlukbeli Meydan Savaşı**, Erzincan Belediyesi Yayınları, Ankara.
- Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007, **Erzincan Kültür ve Turizm Envanteri**, Erzincan.
- H. Doğanay/ S. Zaman (2013); **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Pegem Akademi Yay., Erzurum.
- H. Yazıcı (1991); **Tercan Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- İ. Aydın / G. Torusdağ (2013); **Lamartine'in Göl "Le Lac" Şiirine Metin Dilbilimsel Bir Yaklaşım**, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/10 Fall 2013, p. 105-114, Ankara, Turkey.
- İ. F. Şahin / H. Koca (1998); **Turistik Aktiviteye Katkıları Yönünden Kızkalesi Kasabası**, Türk Coğrafya Dergisi, S. 33.
- Kemal Tahir (2006); **Göl İnsanları**, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Nazım Hikmet, 1966; **Şeyh Bedrettin Destanı**, Dost Yayınları, İstanbul.
- S. Doğaner (2001); **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜJEMAP (Türkiye Jeolojik Mirası Koruma Projesi) Doğu Karadeniz Bölge Toplantısı, Jeoturizm Paneli ve Gezi Notları, Karadeniz Bölgesi'nin Jeoturizm Potansiyeli, 24 Temmuz 2009, Trabzon.

TÜRK EDEBİYATININ SÜRGÜNDEKİ YAZAR VE ŞAİRLERİ

*Yrd. Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU**
*Bayram ALKAN***

Öz: Sürgün, bir insanın isteği ve iradesi dışında istemediği bir coğrafyada yaşamaya sevk ve mecbur edilmesidir. İslam inancında Adem ile Havva'nın, Hıristiyan inancında Edim ile Eva'nın cennetten dünyaya sürgünü nasıl bütün insanlığın kaderini etkilediyse, sürgün cezaları da muhatap şair ve yazarların hayatlarını, kaderlerini, eserlerini ve hatta ailelerinin istikballerini bile etkilemiştir. Denilebilir ki sürgüne maruz kalan şair ve yazarların eserleri ile anıları, bir sürgün edebiyatı külliyyatı oluşturacak denli zengindir.

Bu yazı rastgele örneklem yoluyla seçilen yirmi iki isimden oluşan yazar ve şairin, dönemin siyasileri veya işgal güçleri eliyle açıkça ya da gizli sürgün denebilecek, devlet görevi vermek suretiyle merkezden taşraya veya değişik yerlere sürgün edilmelerini yahut ülkelerinde gözden düşükleri, siyasi ve idari baskı gördükleri için kendi istekleriyle bir çeşit gönüllü sürgüne gitmelerini, sürgün gerekçelerini, sürgün yıllarını nasıl değerlendirdiklerini konu almaktadır.

Kitap çalışmamızdan süzdüğümüz yazımızda hacim kaygısıyla, yazar ve şairlerin kısa bilgilerle geçirtilen sürgün gerekçeleri ve sürgünden etkilenme biçimleri ile sanat yahut edebiyat ve siyaset arasındaki zaruri ilişkinin de boyutları irdelenmeye çalışılmıştır. Devletlerin savaştığı ve işgal edildiği, olağanüstü koşulların egemen olduğu yıllarda, vatansever yazar ve şairlerin işgalci güçlerin varlığı ve baskısından nasıl etkilendikleri de yazının yanıt aradığı sorulardandır.

“Senin kalbinden sürgün oldum ilkin

Bütün sürgünlüklerim bir bakıma bu sürgünün bir süreği”

Anahtar Kelimeler: sürgün, şair, yazarlar, Türk edebiyatı

THE WRITERS AND POETS OF TURKISH LITERATURE ON EXILE

Exile is a situation which one is forced and dispatched to live in a geography out of his or her will. How the exile from heaven to earth of Adem and Havva in Islamic belief, and Adam and Eve in Christian belief influenced the destiny of all humanbeing, so influenced the works, destinies, lives and even their families' future of those acceptor poets and writers in the same way. One can easily state that the works and memories of the poets and writers, who were to face exile, are so rich to create collected works of its own.

This article is subject to twenty two names of poets and writers that randomly chosen as being samples of how they did in their exile years, the truth of the exile, their volunteer exile due to political and administrative pressure, being exiled to suburbs or various places from hometown for some so-called government work by politicians or occupying forces of that time, either obviously or secretly.

Geliş tarihi : 10. 04. 2016

Kabul tarihi : 28. 04.2016

* İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. sdurukoglu@gmail.com

** İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

In our measured article , with capacity concern; we have tried to scrutinize the dimensions of indispensable relationships between art-literature and policy together with the contagion ways of exile and its reality passed over with short knowledge of those writers and poets. It is also one of the questions that this article is seraching for an answer about how those patriotic writers and poets were influenced by occupation forces in those years, when states were at war and invaded over exceptional circumstances.

" I was first exiled from your heart.

All my exiles, in a way, are the exiles of this chronic."

Key Words : exile, poet, writers,Turkish Literature

GİRİŞ

Dünyada hep bir sürgün türküsü söylenir. İlahi dinlerde insanın cennetten kovulması, dünyada bir süre yaşamaya zorlanması "sürgün mi-ti"ni açığa çıkarırken; psikanalizimde sürgün, hep aynı ısı derecesinde (37,5 santigrat) kalan amniyo sıvısının içinde anne tarafından beslenen çocuğun, yine aynı annenin kasılmaları ve ıknmaları ile doğuma zorlanması, anne karnından dünyaya atılmasıdır. Aşırı ısınan ve soğuyan, iklimi sürekli değişen, savaş ve şiddetin kol gezdiği, kan ve barut kokan, bütün kötülüklerin yaşandığı bu dünyada sürekli mutsuz olan, her mutsuzluğunda, hatta uykusunda bile, dizlerini karnına çekip, ellerini bacaklarının arasına alarak cenin pozisyonuna dönenen, anne karnına dönmese de dönme arzusu ile kıvranan insanoğlu için bu dünya bir sürgün ve gurbet yeridir.

Sezai Karakoç'un "Sürgünler Ülkesinden Başkentler Başkentine Şiiri" bu türveden duygu ve inanışların şiir dilindeki en güzel ifadelerindendir. Keza;

*"Ben gurbette değilim
Gurbet benim içimde"*

diyen, Kemalettin Kami Kamu¹, insanın dünyadaki mutsuzluğunu, vatan-sızlığını, mekânsızlığını, her nerede olursa olsun, kendini evinde değil gurbette hissedişini çok güzel ve veciz bir biçimde anlatır. Denilebilir ki bu şiir, Yeni Türk şiirinin berceste dizelerindendir.

Sürgünün başka görüntü seviyeleri de vardır. Toplumdan kendini soyutlama, kabuğuna çekilme, içine sürgün olma diye niteleyebileceğimiz örneklerden biri de Servet-i Fünuncular Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit döneminin sosyal ve siyasi havasından bunalan, ikiyüzlü insanlardan, kirli ilişkilerden soğuyan, dünyadan bıkan Tefik Fikret, Mehmet Rauf, Ahmet Haşim gibi edebiyatçılar muhayyel bir âleme

1. İnci ENGİNÜN, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 40-115.

sıgırlar. Aileleriyle birlikte Manisa'ya yahut Yeni Zelanda'ya gitmeyi ve oralarda yaşamayı kurgularlar. Düşündükleri gibi olmaz. Sonunda Fikret, Boğaz sırtlarına çekilir, planını kendisinin çizdiği Aşçıyan'ında âdeta bir iç sürgün yaşar.

Yazımız, sürgün kavramının kazandığı bu ruhsal ve tinsel genişliği bir arka plan olarak kullanmakla birlikte sürgünün, dünyevi, siyasi ve ilk anlamına odaklanarak kaleme alınmıştır. İhsan Oktay Anar sürgünü ve sürgünlüğü tanımlarken, "Ait olduğunuz bir yerin gerçekten var olduğuna ve bizzat kendinizin de orada olmadığına inanıyorsanız, hepsinden öte, oraya erişmenize engel olan biri ya da bir şey varsa, kelimenin basit anlamıyla sürgündesiniz demektir." diyor. Türk Dil Kurumu sözlüğü, sürgünü "Ceza olarak, oturduğu çevreden çıkarılıp başka bir yere gönderilen kimse" içeriği ile açıklamaktadır. Sürgün kavramının açığa çıkardığı yahut iç içe geçtiği alt kavramlar ve başlıklar vardır. Sürgün, kurşun gibi ağır bir kelimedir. İçinde çelişkileri, zıtlıkları, uçarılığı, rahatı, rahatsızlığı, sevinç, hüznü, uzaklığı, bilinmezliği barındırır. Basit anlamıyla sürgün, ıslah-ı nefis edinceye kadar belirlenen bir yerde ikamete mecbur edilmektir.²

Edebiyat veya yazın; olay, düşünce, duygu ve hayalleri dil aracılığı ile estetik bir şekilde ifade etme sanatıdır. Edebiyat ile birlikte düşünceler ve duygular daha geniş kitlelere duyurulmaya çalışmış ve daha ölümsüzleştirilmiştir. Ama her duygu veya her düşünce yaylandıktan sonra her zaman olumlu değil bazen karşıt görüşteki insanların olumsuz tepkilerini de almıştır. İnsanlar, düşünceleri, şiirleri ve yazıları nedeniyle cezalara da maruz kalmışlardır. Bu cezaların en ağırı elbette ölümdür ama ölümün sonuçları çok aşırı olacağından genellikle uygulanmadan kaçınılmıştır. Ölümden sonraki en büyük ceza elbette ki yaşadığı yerden ve sevdiklerinden uzak kalmaktır. Bu cezanın adı sürgündür. Sürülmek bazen ölüm kadar zor gelmiştir sürgün olanlara. Sürgün ve edebiyat kavramı arasındaki ilişkinin biçimlendirdiği edebi metinler, sonsuz kere çoğalmaya müsait felsefi ve psikolojik derinlik taşır.

Kendisi de bir sürgüne maruz kalan "Memleket Hikâyeleri" yazarı Refik Halit Karay'ın tasviriyle sürgün insanın hayatındaki en önemli kesit ve iş şu cümlelerle anlatılır: "Bir sürgün için memleketindekilerle ve başka yerlerdeki memleketli dostlarıyla mektuplaşmak o kadar ehemmiyetli, lüzumlu bir iştir ki, bundan mahrum kalmaktan duyulan azap, âdeta, gittikçe havası azalan bir odada teneffüs zorluğuna benzer ve mektup yazılıp cevabını almak çok defa bir tedavi yerine geçer. Bu sebepten olacak, kendi iradeleri dışında gurbet illerinde yaşayanlar ekmek paralarından

2. Yağmur Dergisi.com.tr - Erişim Tarihi: 05.05.2016

keserler, açlığa katlanırlar, mektuplaşmayı tercih ederler. Mektup alış, hayat hakkına sahip oluşu gösterir, yarın için ümit verir, büsbütün lüzumsuz, rabitasız bulunmadığına alamettir. Ortada, 'Aranılıyorum, şu hâlde yaşıyorum.' gibi bir düstur mevcuttur. Onun içindir ki, sürgünlere en fazla postanede rastlarsınız yahut mektup yazarken ve ceplerinden zarflar çıkartırken..."³

Refik Halit Karay'ında belirttiği gibi sürgünde memlekettekilerle haberleşmek en büyük teselli kaynağıdır. Bu mektuplaşmalardan eser hâline getirilenler de vardır. Mesela Namık Kemal'in Malta Mektupları, Nazım Hikmet'in Piraye'ye Mektuplar adlı eserleri vardır.

Ayşe Durukbaşı ise Halide Edib'in hayatını anlattığı eserinde sürgünü şu şekilde tasvir etmiştir: "Sürgün, kişinin iradesi dışında, ülkesinden, doğduğu coğrafyadan, bağlı bulunduğu topluluktan uzaklaştırılmasıdır. Siyasi sürgün, çoğu zaman aynı zamanda bir davanın kaybedilmesi anlamına geldiğinden, sürgün yaşantısı, sürgün edilmiş, ülkesiz bireyi, bu kayıpla entelektüel baş etme yollarını aramaya yöneltir. Özellikle yazarlar için sürgün durumu, kendi kendini sürgün durumuna dönüşebilir; irade dışı sürgün, yaratıcı etkinlik ve entelektüel üretim için avantaj olarak değerlendirilebilir ve seçilmiş bir varoluş alanına dönüşür."⁴

Bu ön bilgiler eşliğinde sürgün ve edebiyat ilişkisini, sürgündeki edebiyatçılar başlığı altında işlemeye çalışacağız. Kitap olarak hazırladığımız bir çalışmamızdan süzdüğümüz bu yazımızda sadece devlet tarafından siyasi sürgüne gönderilen edebiyatçılardan değil zımnı / gizli sürgün diyebileceğimiz zorunlu görevlerle yaşadığı bölgelerden uzaklaştırılan edebiyatçılardan ve ülkeden gitmeye ya da kaçmaya mahkûm olan ya da mecbur kalan edebiyatçılardan rastgele örneklem yoluyla yaptığımız bir seçkiyi, edebiyatçıların nesil tasnifine dayalı olarak işlemeye çalıştık.

1. NİYAZİ-İ MISRİ (1618-1694)

Saray tarafından Edirne'ye çağrılan Mısri bazı sözlerinin beğenilmemesi üzerine Rodos'a sürgün edilmiştir. Rodos sürgünü 9 ay sürer. Sürgünden sonra Bursa'ya dönen şair, halk ve bilim adamları arasında te'vilinde zorluk çekilen bir takım fikirleri dolayısıyla Limni Adası'na sürgüne gönderilir.(1088/1677) Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla oldukça sıkıntılı geçen bu sürgün, yaklaşık 15 yıl sürmüştür.

1103/1691'e kadar devam eden bu çileli hayatın, Niyazi Mısri'nin ruhunda derin etkiler bırakmış olduğunu eserlerinden anlıyoruz.

3. Yağmur Dergisi.com.tr - Erişim Tarihi: 05.05.2016

4. Ayşe DURAKBAŞA, **Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2000, s.169-170

Örneğin:

*“İrişmedi dosta elüm
Rahmana varmadı yolum
Çıkmadı başa menzilüm
Ah gurbeta vah gurbeta”*

Bu dizelerden şairin gurbet hasretini anlayabiliyoruz. Sürgün sonunda tekrar Bursa'ya dönen Mısri, Sultan II. Ahmed'in Avusturya Seferi'ne müritleriyle birlikte katılmak ister. Bunun üzerine II. Ahmed tarafından bir fermanla durdurulmak istenen Niyazi Mısri fermanı kabul etmez. Bu olayın üzerine sürgünden dönüşünden 16 ay sonra şair 78 yaşında piri faniyken tekrardan Limni Adası'na sürgün edilir. Limni sürgünü Mısri'yi madden ve manen yıpratır ve şair bu adada 1105/1694'te vefat eder.⁵

2. KEÇECİZADE İZZET MOLLA (1785-1829)

İzzet Molla bacanağı Esad Efendi'nin gayr-i matbu tarihinde;

*“Halet'in canını hakk, malını aldı mirî
Kaldı ehl-i hasede hâyeleriyle kîri”*

beytini tanzim etmek, devrin sadrazamı Hamdullah Paşa aleyhinde söz söylemek ve devlete karşı olmak iddialarıyla 1832 yılında Keşan'a sürülür. Keçecizade sürgün edilmesini ve devlet karşıtı olarak gösterilmesini hak etmediğini; sürgünde kaleme aldığı “Mihnet-Keşan” adlı eserinde şöyle dile getirmiştir:

*“Değildi sözümüz devlete itiraz
Edenlerde varsa bula inkıraz
Dedim onlara ömrünüz çok ola
Hiyanet eden devlete yok ola”*

Şair ayrıca vatan özlemini ve gurbetlik acısını da “Mihnet-Keşan” da şöyle anlatmıştır:

*“Felek benden aldı diğer intikam
Kesildi vatandan selam-ı peyam
Çekip bam-ı gamdan nice hay u huy
Ederdim kabuterliği arzu”*

Bir güvercin olup kendini gamdan ve sürgünden azat edecek bir

5. Hasan KAVRUK, **Niyaz-i Mısri**, Malatya 2004, s. XVII.

güvercin olmayı arzu eden Keçecizade, Osmanlı-Rus savaşı öncesinde arkadaşlarıyla birlikte bu savaşa girecek gücün ve moralin yeterli olmadığını, Osmanlı'nın savaşa hazır olmadığını içeren düşüncelerini padişaha bildirmiş. Bununla rağmen savaşa girildiği takdirde, savaşın ağır kayıplar getireceğine yönelik bir "Layiha" hazırlayıp saraya sunmuşlardır. İzzet Molla bu Layiha'nın üzerine 16 Eylül 1828 yılında Sivas'a sürgün edilmiştir.⁶ Sonunda Keçecizade haklı çıkmıştır ama sürgündeki hayatın malesef kazası, telafisi yoktur.

3. ALİ SUAVİ (1838-1878)

Suavi 1867 yılında çıkan Muhbir gazetesinde yazmaya başlamıştır. Suavi bu yazılarında sosyal sıkıntıların yanı sıra hükümeti eleştiren yazılar yazar. Bu günlerde yazarın Osmanlı Hükümeti'ne muhalefet sesini açıktan yükseltmiş ve bunun sonucunda yurt dışına sürülmüş olan Mustafa Fazıl Paşa'ya yakınlığı görülür. Suavi hükümet aleyhinde yazılarını arttırmış; Muhbir Gazetesi'nin 31.sayısında Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a terk edilmesini çok sert bir dille eleştirmiş ve hükümetten hesap sormuştur. Bunun üzerine Muhbir hükümet tarafından kapatılır; Ali Suavi ise Kastamonu'ya sürgün edilir. Sürgün nedenini ısrarla sorgulayan Suavi "Hasbe'l-İcab" (Durum dolayısıyla) cevabını alır.⁷

Suavi 1867 yılı Mart'ının 3.haftasında Kastamonu'ya varmıştır. Orada kaldığı sürece kendisinin bildirdiğine göre üç tane kitap veya kitapçık yazmıştır. Suavi Mustafa Paşa'nın yardımıyla önce İstanbul'a geçmiş; oradan da 22 Mayıs 1867 yılında Avrupa'ya kaçmıştır. 30 Mayıs 1867'da Paris'e varmıştır. Bir vakit Paris'te bulunduktan sonra buradan 31 Ağustos 1867 tarihinde Londra'ya gitmiş ve burada Muhbir Gazetesi'nin ilk sayısını yayımlamıştır.⁸

4. NAMIK KEMAL (1840-1888)

Vatan şairi olarak anılan Namık Kemal ; "Vatan Yahut Silistre" oyununun 1 Nisan 1873 gecesi İstanbul'da Güllü Agop'un Gedik Paşa'daki tiyatrosunda sahnelenmesi halkı coşturup olaylar çıkmasına neden olmuştu. Bu konuda İbret Gazetesi'nde yayımlanan yazılardan sonra gazete bir daha çıkmamak üzere kapatıldı. Namık Kemal ve dört arkadaşı yargılanmadan sürgüne gönderilirdi. Namık Kemal Magosa'ya sürüldü.

6. Ramazan KORKMAZ, **Keçecizade İzzet Molla (Hayatı - Sanatı - Edebî Kişiliği)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2000, Cilt: 10 Sayı: 1., Sayfa: 93-118.

7. Hüseyin ÇELİK; **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.10-20.

8. age., **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.20-30.

Magosa sürgünü 38 ay süren Namık Kemal; burada Gülnihal, Akif Bey, Zavallı Çocuk, Kara Bela ve Celâlettin Harzemşah gibi oyunlarını yazdı. Ayrıca Namık Kemal Magosa'da İntibah, Tahribi Harabat, Takibi Harabat, İslam Tarihi gibi önemli eserlerini kaleme aldı. Bunların yanı sıra tercüme ve biyografik eserlerde kaleme aldı. Namık Kemal 30 Mayıs 1876 yılında çıkan genel af sonucunda yurda döndü.

Namık Kemal II. Abdülhamit'e gösterdiği tepkiden ve padişah aleyhinde yazdığı şiirler ile birlikte; yaptığı sert eleştiriler sonucunda tutuklandı. 5 ay hapiste kalan yazar Midilli'ye sürgün edildi. 19 Temmuz 1877 yılında Midilli'de sürgündeydi, burada da yazmaya devam etti. Vatan Mersiyesi, Vaveyla, Bir Muhacir Kızın İmtidadı adlı ünlü şiirlerini burada kâğıda geçirdi. 2 buçuk yıl sonra Namık Kemal affedildi ve Midilli'de kalmaya devam etti. Bu süre zarfında "Cezmi" adlı tarihi romanı yazdı.⁹

5. AHMET MİTHAT EFENDİ (1844-1912)

1873 yılında sahnelenen "Vatan Yahut Silistre" adlı Namık Kemal'in yazdığı oyunun sahnelenmesinin ardından çıkan olaylarla birlikte suçlu bulunup sürgüne gönderilecek beş gazeteciden biri olan Ahmet Mithat, Rodos'a sürgün edildi.

Otuz sekiz ay süren sürgün sırasında yazmaya devam eden Ahmet Mithat Efendi Rodos'ta çok sayıda eser yayınladı. Rodoslu çocuklara dersler verdi; "Medreseyi Süleymaniye" adlı bir ilkokul açtı. En üretken dönemlerinden birini yaşayan Ahmet Mithat "Hasan Mellah", "Hüseyin Fellah" ve "Dünyaya Yeniden Geliş" gibi önemli eserlerini burada yazdı. İstanbul'da çıkan "Kırk Ambar" dergisine yazılar gönderdi. Abdülaziz'in vefat etmesi üzerine V. Murat'ın tahta geçmesiyle çıkan genel af sonucu İstanbul'a geri dönmesine izin verildi.¹⁰

6. EBUZZİYA TEVFİK (1849-1913)

1873 yılında Vatan Yahut Silistre oyunun Gedik Paşa Tiyatrosu'nda sergilenmesinin ardından İbret ve Sirac gazeteleri kapandı; beş gazeteci yargılanmadan sürgün edildiler. EbuZZiya da sürgüne gönderilecekler arasındaydı. EbuZZiya Tefvik Rodos'a sürüldü. Rodos sürgünü sırasında mahpusların eğitimi ile meşgul oldu, onların ürettikleri el işlerinin gelişmesine, gelirlerinin artmasına katkıda bulundu.

9. Kenan AKYÜZ, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986, s.52-61.

10. Hüseyin TUNCER, **Tanzimat Edebiyatı**, Akademi, Kitapevi, İzmir 1996, s. 263-272.

“Zindanda Muharrir” adlı dergiyi çıkardı. Victor Hugo’nun “Angelo” adlı eserinde Türkçeye uyarladığı “Habibe veya Semahat-ı Aşk” adlı kitabını yazdı ve yayınladı. Ebuzziya Rodos yıllarında “Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye” adlı kitabını meydana getirdi. İstanbul’daki yardımcı Şemsettin Sami’ye gönderdiği yazılarla 1875’te İstanbul’da “muharrir” adlı bir dergi yayımlamaya başladı. Ebuzziya Tevfik; Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinden sonra affedildi ve 10 Haziran 1876’da İstanbul’a dönebildi.¹¹

7. İSMAİL SAFA (1867-1901)

İsmail SAFA, II. Abdülhamit baskısına cephe alan dönemin aydınlarından. Kendi görüşünde olan Ubeydullah Bey, Hüseyin Siret, Tevfik Fikret, Abdullah Cevdet gibi arkadaşlarıyla sık sık toplantılar yapıyordu. O günlerde yazdığı “Ey Halk Uyan” ve “Sultan Hamid’e” adlı şiirleri büyük ilgi, bir o kadar da tepki uyandırdı. Diğer arkadaşları gibi o da, devlet yönetimi tarafından devamlı gözaltında tutuldu. Sonunda 29 Nisan 1900 tarihinde Sivas’ta bir anlamda sürgün olarak bir göreve atandı.

Bu yaşamın getirdiği sıkıntıların üzerine şair, o yıllarda kızları Selma ve Ulya’yı kısa aralıklarla kaybeder. Acılarını ilk eşinden dünyaya gelen Selami, ikinci eşinden dünyaya gelen İlhami ve Peyami ile dindirmeye çalışır. Bu sıkıntılar üzerine hastalığı yeniden ortaya çıkar ve 24 Mart 1901 tarihinde Sivas’ta vefat eder. “Garipler Mezarlığına” gömülür. Ancak Ziya Başar’ın çabalarıyla cenazesi Garipler Mezarlığı’ndan alınarak, Paşa Camisi Mezarlığına aktarılır. Paşa Camisi’nin yıkımına karar verilmesiyle, bu defa Eflatun Cem Güney’in çabalarıyla mezarı ikinci kez değiştirilip Ali Ağa Camisine nakledilmiştir.¹²

8. RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI (1869-1949)

Milli mücadele aleyhtarı Ali Kemal’in linç edilmesi üzerine 8 Kasım 1922 de ülkeyi terk etti. Daha sonra TBMM’nin kararıyla “Yüz elli-klikler” listesinde yer aldı. Listede yer almasının sebebi Sevr antlaşmasını imzalayan heyette yer almasıdır.¹³

Rıza Tevfik 8 Kasım 1922 de ilk kez ülkeyi terk eder. İlk olarak Mısır’a gider. Oradan sonra Ürdün’e gider altı yıl Ürdün de kalır. Sonra

11. Şahap Nazmi COŞKUNLAR, **Ebuzziya Tevfik Hayatı Eserleri**, Türk Kütüphaneciliği Dergisi, Ankara 1957, Cilt 6, Sayı 4, s. 64-76.

12. Hüseyin TUNCER, **Servet-i Fünûn Edebiyatı**, Akademi, Kitapevi, İzmir 1995, s. 297-304; Alaattin KARACA, İsmail SAFA, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 7 vd.

13. Abdullah UÇMAN, **Rıza Tevfik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 9-s.10.

bir dönem Amerika'ya gider. Son olarak da Lübnan kıyılarındaki "Cün-ye" kasabasına gider ve oraya yerleşir. Rıza Tevfik 1943'e kadar burada yaşar. 1943'te yurda geri döner.¹⁴

Sürgün şair üzerinde bir nevi tükenmişlik hissi bırakır. Hayata bakış açısı kötümser bir hal alır. Dil ve ifade tarzı dağınık bir şekil alır. Bilhassa vatan hasreti ve gurbet duygusu bu dönemde kaleme aldığı bütün şiirlerinin ortak teması olmuştur. Örnek olarak;

*"Uçun kuşlar uçun burada vefa yok
Öyle akarsular, öyle hava yok
Feryadına karşı aks-i seda yok
Bu yangın yerinde soğuk kül vardır."*

dizelerinde Rıza Tevfik sıla özleminden dem vurmuştur.¹⁵

9. SÜLEYMAN NAZİF (1869-1927)

Nazif kaleme aldığı "Pierre Loti Günü"nde işgalciler hakkında sarf ettiği sözler sebebiyle İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilir. Yazar 23 Mart 1920 Salı gecesi bir harp gemisi olan Rezolişin adlı gemiyle Malta'ya sürgüne gönderilir. Sürgün yerinin Malta olmasını İngiliz Bahriye Nazırı olan Mr. Winston Churchill şöyle açıklar:

"Bizim için savaşın mukadderatı Akdeniz'de belli olacaktı. Bu sebeple; kendileriyle siyaset ve savaş alanında mücadele ettiğimiz insanlardan elimize geçenleri donanmamızın sürekli kontrolü altında olan bir yerde toplanması şarttı."¹⁶

Malta'da 20 ay devam eden esaret hayatı Nazif'teki vatan hasretini, parçalanmış ve işgal edilmiş yurdu karşısında hissettiği ıstıraplarını daha şiddetlendirmiş ve ona en güzel vatan ve iman şiirlerini yazdırtmıştır. Gurbet havası içinde terennüm ettiği "Malta Geceleri", "Daü's Sıla" ve "Son Nefesimle Hasbihal", Süleyman Nazif'in en güzel eserleri sayılmağa layık manzumeleridir.¹⁷

10. ABDULLAH CEVDET (1869-1932)

1895'te İstanbul'da İttihatçı hareketleri tehlikeli görüldüğünden

14. Abdullah UÇMAN, **Rıza Tevfik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 19.

15. Abdullah UÇMAN, **Rıza Tevfik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.52-s.53

16. Şuayb KABAKAŞ; **Süleyman Nazif**; Ankara 1988, s.133.

17. Kenan AKYÜZ, **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986, s. 387-391.

bozgunculukla suçlanarak tutuklandı ve başkentten uzaklaşması için Trablusgarp Merkez Hastanesi'nin göz hekimliğine getirildi. Fakat cemiyet adına çalışmalarına orada da devam etti. Bir buçuk yıl görev yaptıktan sonra hapsedildi. Dört ay sonra serbest bırakıldığında Fizan'a sürülmesinin kararlaştırıldığını öğrenince, önce Tunus'a kaçtı; oradan 1897 yılında Fransa'ya geçti.

Abdullah Cevdet Cenevre'ye geçerek orada Tunalı Hilmi ve Dr. Çerkez Mehmet Reşit gibi Jön Türklerle buluştu. İkiye bölünen Jön Türkler'den Ahmet Rıza Bey grubuna katıldı. Osmanlı Gazetesini Türkçe-Fransızca olarak çıkardı ve istibdat karşıtı yazılar yazdı. Batı eserlerinden çeviriler yaptı; çevirdiği yapıtlar arasında Schiller'in Gıyom Tell adlı yapıtı vardır. Bu esere yazdığı önsözü daha sonra "İki Emel" adıyla kitap olarak yayımladı. Ayrıca Vittoria Alfieri'nin, "Della Tirannide" (1789) adlı kitabını "İstibdat" adıyla çevirdi. Cenevre'de yayınladığı şiir kitaplarından birisi olan "Kahriyat" adlı eserinde, sanat kaygısından ziyade siyasi özelemlerle kaleme alınmış özgürlük, vatan sevgisi temalı ve hemen hemen hepsi II. Abdülhamit hakkında olan, onu hürriyet düşmanlığıyla suçlayan şiirlere yer vermiştir.

Yayımladığı yazılardan rahatsız olan padişah Abdülhamit, siyasi yazılar yazmaması ve İstanbul'a dönmemesi koşuluyla kendisini Viyana elçilik doktorluğuna atamayı önerince teklifi kabul etti ve Viyana'ya gitti. 1903'e kadar Viyana sefreti tabipliğini sürdürdü. Bu görevi sırasında belirli ölçüde muhalefete devam etse de daha çok şiirlerle meşgul oldu ve sembolist şiir çevrelerinde ilgiyle karşılanan kitaplar yayımladı.¹⁸

11. EŞREF SENCER KUŞCUBAŞI (1873-1946)

Kuşçubaşı, Harp Okulu'nun son sınıfındayken Jön Türklerle ilişkisi yüzünden Abdülhamit tarafından Hicaz'a sürgün gönderildi. Sürgünde bulunduğu zindandan kaçıp, II. Abdülhamid'in başyaverinin oğlunu uç tabur korumanın arasından kaçırmayı başardı. Arabistan'da II. Abdülhamid'e karşı giriştiği isyan hareketi sırasında tüm Arabistan'ı dolaştı, yerel şeyhlerle dostluk kurdu. Her an her yerde ortaya çıkabildiği için kendisine "şeyh-it tuyyur" yani uçan şeyh denildi.

II. Abdülhamid meşrutiyeti ilan etmek zorunda bırakılıp, aralarında Kuşçubaşı'nın da bulunduğu pek çok kişiye af çıkmasıyla birlikte isyanına son verdi. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlere karşı girişilen İkinci Kanal Harekâtı'nda öncü birliklere komutanlık etti. 1918 yılında

18. Dr. M. Şükrü HANIOĞLU, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s. 7 vd.

Hayber’ de Faysal’ın (daha sonra Irak Kralı olacaktır) 20 bin kişilik birliğine karşı 40 kişilik Teşkilat-ı Mahsusa birliği ile beş saatten fazla savaştıktan sonra yaralı olarak ele geçirildi. Bir savaş gemisi ve bir denizaltı eşliğinde Malta’ya sürgüne gönderildi. Sürgünlüğü sırasında Arabistan’ daki macerasını, yakalanışının ve sürgün hayatının ayrıntılarını anlatan bir eser yazdı.¹⁹

12. MEHMET AKİF ERSOY (1873-1936)

İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif; Milli Mücadele kazanıldıktan sonra Atatürk’e karşı sert ve şiddetli muhalif olanların arasında yer alan Ali Şükrü Bey gibi isimlerle yakın arkadaşlığı ve bu muhalif isimlerin bazılarının adının Atatürk’e suikast planlarına karışması nedeniyle doğal şüpheli durumuna düşmesinden sonra polis ve istihbarat takibine alınmıştı. Bu durum Akif’i üzüyor ve rahatsız ediyordu.

Bu koşulların hüküm sürdüğü yıllarda Akif’in kurucusu ve yazarı bulunduğu Sebilürreşad dergisi “Şeyh Said, Sebilürreşad okuyormuş, isyana senin dergin de sebep oldu.” denerek kapatıldı ve sahibi Eşref Edip, Fergana da yakalanarak istiklal mahkemeleri tarafından idamla yargılanmak üzere tutuklandı. Mehmet Akif artık sıkılmıştı, onun tabiriyle peşindeki “polis hafiyesi” ile gezmekten. 52 yaşındayken Mısır’a gitmeye karar verdi.²⁰

11 yıl Mısır’da Türk dili ve edebiyatı dersleri verdi. 63 yaşında çok hastayken, vefat etmesine yakın İstanbul’a dönmeye karar verdi. Vapur Çanakkale’den geçerken İstanbul’un camilerini görünce ağlamaya başlamıştır. Milli mücadelenin önderlerinden Mehmet Akif Ersoy, kendi vatanında şüpheli muamelesi görüyordu. Kendi vatanında böyle bir vefasızlığa maruz kalmanın burukluğuyla İstanbul’a geldikten 5 ay sonra vefat etti.²¹

13. HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (1875-1957)

30 Ocak 1919 yılında Tevfik Paşa kabinesi, hem İngilizlerin hem de Hürriyet ve İtilaf ileri gelenlerinin baskısıyla geride kalan nüfuzlu itihatçıları tutuklamaya başlamıştır. Bu arada diğerleri gibi Hüseyin Cahit de “asayiş bozmak” bahanesiyle suçlanmıştır. Sansaraysan Han’ına hapsedilmiştir.

2 Haziran 1919’da İngilizler, Cahit Yalçın’ın da içlerinde

19. Ahmet EFE, **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s. 7-341.

20. Hasan Basri ÇANTAY, **Akifnâme**, Erguvan Yayınları, İstanbul 2009, s. 505.

21. Hasan Basri ÇANTAY, **Akifnâme**, Erguvan Yayınları, İstanbul 2009, s. 508.

bulduğu İttihatçıların ilk grubunu Malta'ya götürmüşlerdir. Yaklaşık 23 ay süren Malta sürgününde Hüseyin Cahit, Batıda çeşitli bilim dallarında çıkmış olan temel eserleri Türkçeye aktarma ve gençlere kültürel bir zemin hazırlama çalışmasına girmiştir.

Cahit gerek Malta kütüphanelerinden gerek diğer ülkelerden kaynak edinerek çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çalışmasını daha sonra yurda döndüğünde “Oğlumun Kütüphanesi” başlığı altında yayınlamıştır. Malta sürgünü 29 Nisan 1921’de son bulur.²²

14. ZİYA GÖKALP (1876-1924)

Ziya Gökalp, Jön Türklerden etkilenip sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılmasından sonra “yasak yayınları” okumak ve muhalif derneklere üye olmak nedeniyle 1898’te tutuklandı. Bir yıl cezaevinde kaldıktan sonra serbest bırakılan Ziya Gökalp, 1900 yılında Diyarbakır’a sürgüne gönderildi. 1908’e kadar Diyarbakır’da küçük memuriyetlerde görev yaptı. Eşinin mal varlığıyla rahat bir yaşam sürdürürken el altından da hürriyet çalışmaları yürüttü. O dönemde bölgenin güvenliği için kurulan ve başında Kürt asıllı İbrahim Paşa’nın bulunduğu Hamidiye Alayları, hırsızlık ve soygun olaylarına karışınca halkı örgütleyerek eyleme yöneltti ve Hükümete telgraflar yolladı. Yazar İbrahim Paşa’nın oradaki halka yaptığı zulümleri “Şaki İbrahim Destanı” adlı yapıtında anlattı.

Ziya Gökalp 1919’da İngilizler tarafından tutuklandı. Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili işgal mahkemesi tarafından yargılandı. Yargılanma sonucu Ermeni soykırımı iddialarını kesin bir dille reddeden, “Katliam olmadı, mukatele oldu.” cümlesiyle özetlenebilecek bir savunma yapan Gökalp, Malta’ya sürgün edildi. Ziya Gökalp Malta sürgünü sırasında sürekli ailesine mektup gönderir. Daha sonra bu mektupları “Limni ve Malta Mektupları” adıyla kitaplaştırır. Söz konusu olan bu kitap o dönem-e Malta’ya sürgün edilenlerin orada geçirdikleri hayat şartlarıyla ilgili elimizdeki tek eserdir. Ziya Gökalp 2 yıllık sürgün döneminden sonra İstanbul’a dönmüştür.²³

15. HALİDE EDİB ADIVAR (1884-1964)

Halide Edib Adıvar’ın ülkeyi terk etmeye, ayrı bir değişle sürgüne kendi isteği ile gitmesinin en önemli nedeni, eşi Anđan Adıvar’ın siyasi fikirleri ve muhalefet partisindeki etkinliğidir. İngiliz Muhipleri

22. Hüseyin TUNCER, *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akademi, Kitapevi, İzmir 1995, s. 203-213.

23. Hüseyin TUNCER, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, Akademi, Kitapevi, İzmir 1994, s. 257-268

Cemiyeti'nin kurucusu olan Adnan Adıvar, eşi Halide Edip'i de etkiliyor, Osmanlı'nın tek kurtuluşunun, bağlı olduğu cemiyetin amacı olan İngiliz mandacılığını kabulden geçtiğini savunuyordu. Halide Edip Adıvar, Mustafa Kemal'e, İngiliz mandacılığını kabul yönünde bir mektup yazmış, bu mektup Sivas Kongresi'nde okunmuş, kongreden "Manda ve himaye kabul olunamaz." kararı çıkmıştır. Bu olanlara ilaveten, Adnan Adıvar'ın Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik İzmir Suikastına adının karıştırılmasıyla 1926'da ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

1924-1928 yılları arasında dört yıl İngiltere'de yaşayan Halide Edip, bu yıllarda 'Eski Ben'ini ya da 'Geçmişteki Ben'ini referans almıştır. Bu süre içinde yazar, anılarını iki cilt halinde İngilizce olarak yayınladı. Halide Edib'in anılarının birinci cildi içerik olarak çocukluk anıları üzerine yoğunlaşmıştır. (Adıvar, 1926) İngilizce, *The Turkish Ordeal* (Adıvar, 1928), Türkçe'de daha sonra "Türkün Ateşle İmtihanı" adıyla yayınlanan 2. cildin konusunu ise Milli Mücadele anıları oluşturmuştur.

Halide Edib'in anılarında sürgünde yaşadıkları hiçbir şekilde yer almamaktadır. Bu yıllara dair küçük bir değinme dahi yoktur. İngiltere ve İngilizlere dair anılarını ve izlenimlerini ancak Türkiye'ye döndükten sonra Akşam gazetesinde 1 Haziran- 24 Ağustos tarihleri arasında 1939 yılında yayımladı. Dizi halinde yayımlanan bu makalelerde İngiltere ile ilgili izlenimlerini anlatır; fakat İngiltere'deki özel hayatına dair bilgi vermemiştir.²⁴

16. AKA GÜNDÜZ (1885-1958)

Askerlik hayatı sona erdikten sonra Aka Gündüz güzel sanatlar ve hukuk tahsili yapmak üzerine Paris'e gider. İki buçuk yıl sonra yurda döner. Bu defa Hariciye Gümrüğü'ne tayin edilir. Memleket meseleleriyle yakından ilgilendiği için 1910 yılında Selanik'e sürülür. "31 Mart Olayı" üzerine Harekât Ordusuna katılarak İstanbul'a gelir.

Hayatının bundan sonraki kısmını yazmaya ayırır. Ancak o da pek çok vatansever gibi İstanbul sokaklarında yakalanıp Malta'ya sürgün edilir. Aka Gündüz Tophane Rihtımından bir harp motoruyla Malta'ya yollanılır. Bu olayı Gündüz "Mütarekede Malta'ya Nasıl Sürüldük" adlı kitabında ele almıştır.²⁵

17. REFİK HALİT KARAY (1888-1965)

Refik Halit, Sadrazam Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine Cemal

24. Ayşe DURAKBAŞA, *Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2000, s.169-170; Hüseyin TUNCER, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, Akademi Kitapevi, İzmir 1994, s. 403-411.

25. Abide DOĞAN, *Aka GÜNDÜZ*, TDK Yayınları, Ankara 2014, s. 7-140.

Paşa tarafından hazırlanan sürgünler listesine eklenilerek Sinop'a sürgüne gönderilir. Karay, Sinop'a sürgün edilmesinin nedenini "Minelbab İlelmihrab" adlı kitabında Talat Paşa'yı kastederek yazdığı "Hırkaya alışanlar birden bire frak giyerlerse gülünç olurlar." cümlesine bağlar.²⁶

Refik Halit Karay ilk olarak 1913 yılında Sinop'a sürgün edilir. Oradan sonra 1916 yılında bu kez Çorum'a sürülür, daha sonra Ankara'ya oradan da Bilecik'e gönderilir. Refik Halit sürgün olarak Anadolu'yu bucak bucak dolaşır. Refik Halit Karay affedilmesi üzerine 1918'te İstanbul'a geri döner. İstanbul'a döndükten sonra maruz kaldığı baskılara dayanamayıp 1922 yılında ülkeyi terk eder. Beyrut'a giden Halit Karay buradan da "Cünye"ye gider ve 1927 yılına kadar burada kaldıktan sonra bir süre Halep'te kalır. 1933 yılında affedilerek tekrardan ülkeye döner.²⁷

Yazar Anadolu'da geçirdiği süre boyunca yaşadıklarını ve gördüklerini birleştirerek "Memleket Hikâyeleri" adlı eserinde anlatır. Sürgün yıllarını ise "Minelbab İlelmihrab" adlı hatıra kitabında ele alır. Refik Halit sürgündeyken kaleme aldığı "Boz Eşek" adlı hikâye kitabıyla adını duyurur ve Ziya Gökalp'in isteği üzerine "Yeni Mecmua" dergisinde yazmaya başlamıştır.²⁸

18. YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU (1889-1974)

Yakup Kadri, Kadro dergisinin kurucularındandır. Derginin, devrin yöneticileri ile fikir ayrılığına düşüp Kemalizm'i değiştirmekle suçlanarak kapanmasından sonra diplomat olarak yurt dışında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Yazar alenen sürgüne gönderilmemiştir, fakat ona verilen elçilik görevlerinin de sürgünden bir farkı yoktur.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu ilk olarak 1934 yılında Tiran'a elçi olarak atandı. Sonrasında sırayla 1935'de Prag, 1939'da Lahey, 1942'de Bern, 1949'da Tahran ve 1951'de tekrardan Bern'de elçilik görevlerinde bulundu. Bern elçisi iken Yakup Kadri emeklilik kararı aldı. Yazarın bu yıllarda kaleme aldığı "Zoraki Diplomat" adlı eseri; elçilik yıllarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.²⁹

26. Şerif AKTAŞ, **Refik Halit Karay**, Ankara 1986, s.25.

27. age., **Refik Halit Karay**, Ankara 1986, s.27.

28. age., **Refik Halit Karay**, Ankara 1986, s.30; Hüseyin TUNCER, **Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı**, Akademi, Kitapevi, İzmir 1994, s. 587-594.

29. Şerif AKTAŞ, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 1-157; Hüseyin TUNCER, **Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı**, Akademi Kitapevi, İzmir 1994, s. 457-464.

Yakup Kadri'nin 1937'de yayınlanan "Bir Sürgün" romanı, otobi-yografik özellikler taşır. Romanın kahramanı Doktor Hikmet, Abdülha-mit devri aydınlarını ve aydınların fikirlerini temsil eden bir karakterdir. Yakup Kadri bir nevi kendi yaşamını ve izlenimlerini, Doktor Hikmet vasıtasıyla ortaya koymuştur.³⁰

19. CAVİT ŞAKİR KABAĞAÇLI (Halikarnas Balıkçısı)(1890-1973)

Cavit Şakir dört asker kaçağının kadersizliğiyle ilgili olarak "Hüse-yin Kenan" Takma adıyla kaleme aldığı 13 Nisan 1925 tarihli "Hapisha-nede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmağa Nasıl Giderler" başlıklı öyküsünden ötürü İstanbul İstiklal Mahkemesinde "Memlekette isyan bulunduğu bir dönemde askeri isyana teşvik edici yazı yazmak" suçundan yargılanıp suçlu bulundu.

Kabağaçalı mahkeme başkanı Ali Çetinkaya tarafından idama mahkûm edildi. Kılıç Ali Bey'in önerisiyle idam edilmesinden vazgeçile-rek Kalebentlikle Bodrum'a sürüldü. Cavit Şakir 1925 yılında Bodrum'a sürgün edilir. Sürgünlüğünün yarısını Bodrum'da diğer yarısını İstanbul'da tamamlar. İstanbul'daki sürgün cezasını tamamladıktan sonra Cavit Şakir tekrardan Bodrum'a döner ve 25 yıl boyunca orada kalır.³¹

Bodrum sürgününden sonra Bodrum'a hayran kalan yazar İstanbul sürgününün bitmesiyle Bodrum'a dönmüştür. Bodrum'a bir aşkla bağla-nan yazar üzerinde Bodrum etkili olmuştur; özellikle de Cavit Şakir Ka-bağaçalı Bodrum yıllarıyla birlikte akıllarda "Halikarnas Balıkçısı" olarak kalır. Yazar sürgün yıllarına hitaben "Mavi Sürgün" adlı eserini kaleme almıştır. Cavit Şakir Kabağaçalı Bodrum'un etkileyici güzelliğini şu di-zelerle anlatır:

*"Sanma ki sen geldiğin gibi gideceksin
Senden öncekiler de böyleydiler
Akıllarını hep bodrumda bırakıp gittiler."*³²

Aslında bu sürgün Cavit Şakir'in hayatını tamamıyla yeniden şe-killendirmiştir.

20. REFİ' CEVAD ULUNAY (1890-1968)

1909 yılından itibaren Alemdar gazetesini yayınlamaya başlayan

30. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, **Bir Sürgün**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 1-360.

31. Hüseyin TUNCER, **Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı II**, İzmir 1994, s. 745-750.

32. İsmet KABAĞAÇLI; **Anılar Akın Akın**, Bilgi Yayınevi 2009, s.294.

Ulunay, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra İttihat ve Terakki'ye karşı artan muhalefetinden dolayı 1914-1918 yılları arasında Sinop, Çorum ve Konya'da sürgün hayatı yaşamıştır.

I.Dünya Savaşı sonrasında yeniden yayınlamaya başladığı Alemdar gazetesinde İngiliz Muhipler Cemiyeti lehinde yazılar yazmış, İngiltere ile yakınlaşmayı savunmuş, bu arada Milli Mücadele'ye karşı çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla "Yüzellilikler" listesine dâhil edilmiş ve 1924'de yurtdışına sürgüne gönderilmiştir. 1938'de Yüzellilikler'in affedilmesi üzerine Türkiye'ye dönmüş ve Yeni Sabah ve Milliyet gazetelerinde yazılar yazmıştır. 1968'de ölmüş ve vasiyeti üzerine Konya'da Mevlana Türbesi'nin karşısındaki Üçler mezarlığına gömülmüştür.³³

21. NAZIM HİKMET RAN (1902-1963)

Nazım Hikmet Ran 1921'de gittiği Moskova'da, devrimin ilk yıllarına tanık oldu ve Komünizm ile tanıştı. 1924'te Moskova'da ilk şiir kitabı "28 Kanunisanı" yayınlandı. O yıl Türkiye'ye dönerek Aydınlık Dergisi'nde çalışmaya başladı, ancak dergide yayınlanan şiir ve yazılarından dolayı on beş yıl hapsi istenince tekrar Sovyetler Birliği'ne gitmek zorunda kaldı. 1928'de Af Kanunu'ndan yararlanarak Türkiye'ye döndü. Resimli Ay Dergisi'nde çalışmaya başladı.

1938 yılında yirmi sekiz yıl hapis cezasına çarptırıldı. 12 sene tutukluluktan sonra askere alınacağı ve öldürüleceği endişesiyle bir kez daha kaçmak zorunda kaldı. 1950 yılında Stalin yönetimindeki Sovyet Birliği'ne giden Nazım, 25 Temmuz 1951 tarihinde Bakanlar Kurulunca Türk vatandaşlığından çıkarılmasının ardından Polonya vatandaşlığına geçti.

Sovyetler Birliği'nde Moskova yakınlarındaki yazarlar köyünde ve daha sonra da eşi Vera Tulyakova (Hikmet) ile Moskova'da yaşadı. Memleket dışında geçirdiği yıllarda Bulgaristan, Macaristan, Fransa, Küba, Mısır gibi ülkeleri dolaştı ve konferanslar düzenledi. Ama Nazım Hikmet'deki memleket özlemi hiç dinmedi işte şu dizeler birer kanıttır:

*"Dörtnala gelip Uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
Bu memleket bizim."³⁴*

33. Hilmi YÜCEBAŞ, **Refi' Cevad Ulunay Hayatı Hatıraları Eserleri**, Arkın Yayıncılık, İstanbul 1969, s. 7 vd.

34. Orhan KARAVELİ, **Tandığım Nazım Hikmet**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 1-240.

22. **ELMAS YILDIRIM** (1907-1952)

Elmas Yıldırım'ı diğer işlediğimiz sürgün edebiyatçılardan ayıran iki önemli özelliği vardır: Bunlardan biri Sovyetler Birliği yönetimi altında yaşanan bir Azeri Türkü olması ve Sovyetler Birliği tarafından sürgüne zorlanmasıdır. Diğeri ise Türkiye'den ayrılıp zorunlu gitmesi değil Türkiye'ye zorunlu olarak gelmesidir.

Yıldırım; Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Edebiyat Bölümü'ne girer. Daha sonra Rusların belirlediği bir seçim ve tasnife bağlı olarak ailesi zengin kabul edildiği için, üniversiteden atılır ve Şüvelan'daki bağ ve bahçelerine, Çemberkend'deki evlerine, mal ve mülklerine el konur. Yıldırım'ın üniversiteden atılmasının diğeri bir sebebi de milli konularda şiirler yazması ve "dağlar" redifli bir şiirinin İstanbul'da çıkan Hayat dergisinde yayınlanmış olmasıdır.

Genellikle fikirleri Sovyet yönetiminin beklentileri ile uyuşmadığı ve Türkiye ile olan bağlantısı dolayısıyla kara listeye alınır. Dönemin Eğitim Bakanı ve Azerbaycan Yazıçılar Cumhuriyetinin Başkanı Mustafa Guliyev, Yıldırım'ı "*Türkçülerin aşığı olmak, milli edebiyatı devam ettirmek, Ahmet Cevat'ın, Hüseyin Cevat'ın fikirlerini devam ettirmek*"le suçlar. "Dağlar" redifli şiirinin Türkiye'de yayınlanması sebebiyle 1929'da Derbend'e sürgün edilir. 1930'da Bakü'de yayınlanan eseri yasaklanır ve şair Aşkabat'a sürülür.³⁵

Bu sürgün hayatından bunalan Elmas Yıldırım, İran üzerinden Türkiye kaçmaya karar verir. Şair ilk Van'a oradan da Elazığ'a geçer. Elazığ nüfusuna kaydedilir. Elazığ'daki Hazar gölü ona Hazar denizini hatırlatır ve şu dizeleri yazdırır:

*"Aç koynunu uzaktan gelmişim, çok yaşlıyım;
Eli yurdu çalınmış bir garip Kafkaslıyım"*

Yıldırım daha sonra günümüzde Malatya'ya bağlı Kale ilçesine gelir ve orada vefat eder, Yıldırım'ın Azerbaycan'da doğduğu bölgenin adı da Kale'dir. Bunun üzerine memleket özlemi çeken Yıldırım şu dizeleri kaleme almıştır:

*"Kaleden Kaleye şahin uçurdum
Ah ile vah ile ömür geçirdim."*³⁶

35. Ahmet BURAN; **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 425-426.

36. age., **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 427.

SONUÇ

Sürgün kelimesinin sözlüklerde kazandığı ilk anlam öncelikli olmak üzere sürgünün Türk edebiyatı üzerinde yadsınamayacak derecede büyük bir etkisi olmuştur. Her ne sebeple olursa olsun sürgün olan kişiler, yoğun duygular ve sıkıntılar içinde yaşamışlardır. Aynı şekilde bu yoğun duygular altında evlerinden, hayatlarından ayrı kalan edebiyatçılar, açılarını değişik türlerini kullanarak edebiyat aracılığı ile dile getirmişlerdir.. Kimi şairlik yeteneğiyle şiir yazmış, kimisi yazarlık yeteneğiyle roman, hikâye, anı vs. yazmıştır.

Bu özellikleriyle sürgün Rıza Tevfik'e "Uçun kuşlar uçun doğduğum yere" mısrasıyla; kendi gidemediği vatanına kuşları yollatmıştır. Refik Halit Karay sürgünde memleket memleket dolaşarak edindiği izlenimleri daha sonra birleştirerek en önemli eserlerinden biri olan "Memleket Hikâyeleri" adıyla yayınlamıştır. Cavit Şakir Kabağağaçlı'yı Halikarnas Balıkcısı yapan ve bu adıyla tanınmasına sebep elbette Bodrum'a sürgün edilmesidir.

*"Felek benden aldı diğer intikam
Kesildi vatandan selam u peyam"*

152

diyordu, Keşan'a sürgün edilen Keçecizade İzzet Molla; sürgünlüğünü feleğin kendisinden aldığı intikam olarak gösteriyordu.

Namık Kemal Magosa ve Midilli'de geçirdiği sürgün yıllarında kalemi ile baş başa kalmış ve kendini kalemine adamıştır. Yazar en önemli eserleri olarak görülen Cezmi, İntibah, Gülnihal, Vatan Mersiyesi ve başka birçok eserini ve şiirlerini sürgüneyken yazmıştır.

Nazım Hikmet yurtdışı yılları ve mahpusluk yıllarında boş durmamış ve önemli şiirlerini kaleme almıştır. Şair;

*"Karşı yaka memleket, sesleniyorum Varna'dan
"İşitiyor musun oğlum Memet! Memet!"*

dizelerinde memleket özlemi dolu haykırışlarını dillendirmiştir.³⁷

Adı sürgün olmasa da yurdundan ayrı kalan edebiyatçıları da yazımızda dile getirdik. Bu edebiyatçılar bir ceza olarak devlet tarafından gönderilmeyip, yurt dışına gitmek için baskı altında kalan edebiyatçılardır. İstiklal Marşı yazarımız Mehmet Akif, peşinde bir polis sürüsüyle gezmektense vatanından kilometrelerce uzakta yaşamayı seçmiştir.

Meh-met Akif gibi milli mücadeleye büyük destek veren vatansever bir kadın olan ama farklı fikirler taşıyan eşinin fazlaca etkisinde kalan, Milli Mücadele'nin Halide onbaşısı, Halide Edib de yurdundan ayrılp gitmek zorunda kalmıştır.

Kendi kendine sürgün olan isimlere Nazım Hikmet Ran'ı da dâhil etmek gerekir. Nazım, vatanında mahpus hayatı sürdürmeye ve öldürüleceği korkusuyla yaşamaya dayanamayıp ülkeden kaçmayı yeğlemiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise görev adı altında yurdundan ayrı düşürülmüştür. Baktığımızda ne kadar da elçi olarak vazife için gitmiş olsa da yazar için bu görev alenen olmasa da zımnın sürgün niteliği taşımaktadır.

Siyasi nedenlerden dolayı sürgün edilen edebiyatçılar ise dönemin yönetimi ile fikir uyuşmazlığı olduğu için sürgün edilmiştir. Bu sürgünlerin sebebi yazarların duygularını hiçbir zaman saklamadıkları içindir. Yüzellilikler arasında yer alan Rıza Tevfik Bölükbaşı, Refi' Cevad Ulu-nay ve Eşref Sencer Kuşçubaşı siyasi nedenlerden dolayı sürgün edilmiştir. Sürgün yerlerinden en büyük ve en tanınmış yer olan Malta'dır. Malta'ya sürgün olarak giden isimler daha çok İtilaf Devletleri tarafından gönderilmiştir. Aka Gündüz, Ziya Gökalp ve Hüseyin Cahit Yalçın burada ikamete mecbur edilenlerdendir.

“Vatan Yahut Silistre” oyununun ardından çıkan olayların sebebi ve suçlusu olarak gösterilen gazeteciler de sürgüne gönderilmiştir. Bu isimler başta oyunun yazarı Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Ebuz-ziya Tevfik'tir.

Sonuç olarak edebiyat ile sürgün arasında incelenmeye değer sancılı bir etkileşim ve ilişki vardır. Bu etkileşimi şöyle açıklayabiliriz; edebiyat duygu, düşünce ve hayalleri dışa yansıtmak olduğu için bazı durumlarda edebiyatçıların bu duyguları güçlü ve gürültülü tepkilere dönüşmüştür. Edebiyatçıların bu türden duyguları, düşünceleri ise zaman zaman sakıncalı bulunmuş ve sürgüne neden olmuştur. Edebiyat sürgünü, sürgün edebiyatı doğurmuş ve şekillendirmiştir.

Sürgün, bir insanın isteği ve iradesi dışında istemediği bir coğrafyada yaşamaya sevk ve mecbur edilmesidir. İslam inancında Âdem ile Havva'nın, Hıristiyan inancında Edim ile Eva'nın cennetten dünyaya sürgünü nasıl bütün insanlığın kaderini etkilediyse, sürgün cezaları da muhattap şair ve yazarların hayatlarını, kaderlerini, eserlerini ve hatta ailelerinin istikballerini bile etkilemiştir. Denilebilir ki sürgün şair ve yazarların eserleri ile anıları bir sürgün edebiyatı antolojisi oluşturacak denli zengindir.

Yazımızda hacim kaygısıyla, yazar ve şairlerin kısa bilgilerle ge-çştirilen sürgün gerekçeleri ve sürgünden etkilenme biçimleri bize sanat

yahut edebiyat ile siyaset arasındaki zaruri ilişkinin de boyutlarını gösterdi. Devletlerin savaştığı ve işgal edildiği, olağanüstü koşulların ege-men olduğu yıllarda, vatansever yazar ve şairlerin işgalci güçlerin baskısı ile yerli hükümetler ya da bizzat işgal güçleri eliyle sürgüne gönderilmeleri de sık rastlanan bir sosyolojik ve tarihi bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Abdullah UÇMAN; **Rıza Tevfik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Abide DOĞAN; **Aka GÜNDÜZ**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Ahmet BURAN; **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- Ahmet EFE; **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, Bengi Yayınları, İstanbul 2007.
- Alaattin KARACA; **İsmail SAFA**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Ayşe DURAKBAŞA; **Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Dr. M. Şükrü HANİOĞLU; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.
- Hasan Basri ÇANTAY; **Akifnâme**, Erguvan Yayınları, İstanbul 2009.
- Hasan KAVRUK; **Niyaz-i Mısri**, Malatya 2004.
- Hilmi YÜCEBAŞ; **Refi' Cevad Ulunay Hayatı Hatıraları Eserleri**, Arkin Yayıncılık, İstanbul 1969.
- Hüseyin ÇELİK; **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Hüseyin TUNCER; **Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı II**, İzmir 1994.
- _____ **Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı**, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- _____ **Servet-i Fünûn Edebiyatı**, Akademi, Kitapevi, İzmir 1995.
- _____ **Tanzimat Edebiyatı**, Akademi, Kitapevi, İzmir 1996.
- İnci ENGİNÜN; **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.
- İsmet KABAĞAÇLI; **Anılar Akın Akın**, Bilgi Yayınevi 2009.
- Kenan AKYÜZ; **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986.

Orhan KARAVELİ; **Tanıdığım Nazım Hikmet**, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

Ramazan KORKMAZ; **Keçecizade İzzet Molla (Hayatı - Sanatı - Edebî Kişiliği)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2000, Cilt: 10 Sayı: 1.

Şahap Nazmi COŞKUNLAR; **Ebuzziya Tevfik Hayatı Eserleri**, Türk Kütüphaneciliği Dergisi, Ankara 1957, Cilt 6, Sayı 4.

Şerif AKTAŞ; **Refik Halit Karay**, Ankara 1986.

_____ **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Şuayb KABAKAŞ; **Süleyman Nazif**, Ankara 1988.

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, **Bir Sürgün**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Yağmur Dergisi.com.tr

wikipedia.org

AHMED FEVZİ EFENDİ

*Kadir AŞCI**

Öz: Ahmed Fevzi Efendi, 1861 yılında Erzincan'da doğdu. Babası Mustafa Fehmi Efendi, annesi ise Gülsüm Hanım'dır. Nakşibendi postnişini olan babası Şeyh Mustafa Fehmi Efendi ve Aşçı İbrahim Dede'den Arapça ve ilahiyat konusunda dersler almıştır. Ahmed Fevzi Efendi, babası öldükten sonra Dergâh'a şeyh oldu. Bazı fikirlerinden dolayı Şam'a sürgün edildi (1893). 1907'de tekrar Erzincan'a döndü.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Erzincan'ı işgali sırasında pasif direniş gösterdiği için dokuz ay boyunca Tiflis'te hapsedildi (Şubat 1916).

Vatanına döndükten sonra 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ne, 4 Eylül 1919'da da Sivas Kongresi'ne katıldı.

1923 yılında ölen Ahmet Fevzi Efendi 1923 yılında öldü. Ölümünden sonra TBMM tarafından kendisine Kurtuluş Savaşı madalyası verildi.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Ahmed Fevzi Efendi, Terzi Baba, Şeyh Mustafa Fehmi Efendi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Heyeti Temsiliye, TBMM.

AHMED FEVZİ EFFENDİ

Abstract: Brief: Ahmed Fevzi Effendi, was born in Erzincan on 1861. His father's name is Mustafa Fehmi Effendi and his mother's name is Gülsüm. He took courses in Arabic and theology from Chef Ibrahim Gaffer and his Naqshbandi father Shaykh Mustafa Fehmi Effendi. Ahmed Fevzi Effendi was sheikh to Islamic Monastery after his father died. Due to some of his ideas he was exiled to Damascus (1893). In 1907 he returned again to Erzincan.

In First World War during Erzurum's occupation by the Russians he was jailed for nine months in Tbilisi because of showing passive resistance (February, 1916).

After returning to his homeland, he joined the Erzurum Congress on July 23, 1919, the Sivas Congress on September 4, 1919.

Ahmet Fevzi Effendi died in 1923. After his death, Medal of War of Independence is given to him by Grand National Assembly of Turkey.

Key Words: Sheikh Ahmed Fevzi Effendi, Terzi Baba, Sheikh Mustafa Fehmi Effendi, Erzurum Congress, Sivas Congress, Delegation of Representatives, Grand National Assembly of Turkey.

Geliş tarihi : 17. 03. 2016

Kabul tarihi : 13. 04. 2016

*. Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Kamu Yönetimi.

GİRİŞ

Zengin bir tarihi geçmişe sahip olan Erzincan'da çok sayıda nitelikli insan yetişmiştir. Denildiği gibi: “Şerefü'l mekân bil mekin” (Mekân, oturan ile şereflidir). Bu kıymetli zevat artık tarihe mal olmuştur. Ancak, Erzincan'da *Ahmed Fevzi Efendi* gibi önemli bir şahsiyetin yetişmesine rağmen, Erzincanlılar tarafından dahi ismi dışında hayatı yeterince bilinmemektedir. Ayrıca, kendisi gibi ilk dönem milletvekili *Müftü Osman Fevzi Efendi* ile bazen karıştırıldığı görülmektedir. Bu nedenle, mevcut kaynak ve araştırmalara dayanarak *Ahmed Fevzi Efendi*'yi etraflıca tanıtmak yerinde olacaktır.

Resim 1: Ahmed Fevzi Efendi

Ahmed Fevzi Efendi; *Terzi*

Baba'ya intisaben gelen Erzincan'ın son *Nakşî şeyhi* olup¹ 1861 yılında Erzincan'da doğmuştur. Babası, Terzi Baba'nın halifelerinden *Erzincanlı Hocazâde* kabilesinden Nakşî şeyhi *Mustafa Fehmi Efendi*, annesi ise *Gülsüm Hanım'dır*.² Babası Mustafa Fehmi Efendi, Terzi Baba'nın damadı ve halifesi olan *Abdussamed Efendi*'den müsaade alarak ismini *Ahmed Fevzi* koymuştur.³ Diğer kardeşleri ise ağabeyi *Mehmed Sıdkı*, bira-deri *İbrahim Halet* ve kız kardeşi *Hatice Hanım'dır*.

Terzi Baba

Ahmed Fevzi Efendi'nin büyük Şeyhi olan *Hazret-i Pîr Vehbi Hayyat* (Terzi Baba), Anadolu'nun büyük evliyalarından biri kabul

1. Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi II*, Erdav Yayınları, Erzincan 1987, s. 285; *Doğu Anadolu (Kuzey-Güney) Evliyalari*, Türkiye Gazetesi Yayınları I, s. 227; Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, s. 37, Emre Yayınları, İstanbul 2000; Yunus Nadi Akın, *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, Öz-Soy Ofset, Erzincan 2005, s. 7.

2. Fahrettin Kızıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara 1993, s. 254.

3. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları I*, (haz. Mustafa Koç/Eyyüp Tanrıverdi), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 398. Bu eserin giriş bölümünde s. XXX ve s. XXXIX'da Şeyh Ahmed Fevzi Efendi'nin adı yanlışlıkla Mehmed Fevzi olarak yazılmıştır.

edilmektedir. *Terzi Ağa*, *Uzun Terzi Ağa* ve *Terzi Baba* gibi lakaplarla tanınmıştır. Bazı kaynaklarda her ne kadar doğum yeri Erzurum olarak geçse de 1779 senesinde Erzincan'ın merkeze bağlı *Sarıgöl* köyünde doğmuştur.⁴ Mahlas olarak kullandığı isim doğum yerine izafeten *Erzincânî*'dir. Terzi Baba'nın Erzurumlu zannedilmesi, Erzincan'ın idarî olarak Erzurum'a bağlı oluşundan, ayrıca vaktiyle Erzincan'daki dükkânında çiraklık yapan Erzurumlu dervişten kaynaklanmaktadır.⁵

Terzi Baba, Erzincan'a gelen *Mevlânâ Halid*'in talebesi *Abdullah Mekkî Efendi*'den halifelik almış ve Nakşîbendi Tarikatı'nın Halidiyye kolunun Erzincan'daki ilk şeyhi olmuştur. Terzilik mesleğiyle iştiğal ettiğinden halk arasında *Terzi Baba* olarak şöhret bulmuştur. Okur-yazar olmadığı söylenmektedir. Dolayısıyla *Kenzül Futuh-Kenzul Miftah* adlı eserini halifelerinden *Hacı Hafız Mehmet Rüşdi*'ye yazdırmıştır.

Hâl ilmine vâkıf olduğundan birçok keramet gösterdiği rivayet edilmektedir. "*Hatta dükkânında dikiş diktiği sırada her iğne sokuşta isim-i Celâl ile tezyin-i lisân-ü cenân eylerdi.*"⁶ diye beyan olunmuş, zikirsiz bir dikiş dikmediği kaydedilmiştir.

Terzi Baba, başına, seyyidlere has olan yeşil sarık giydiği rivayet edilmektedir.1847 senesinde kolera hastalığından vefat etmiş ve Erzincan'daki dergâhının yerine defnolunmuştur. 1848 yılında kabrinin üstüne halifelerinden *Hacı Mustafa Fehmi Efendi* ve Erzincan *Defterdarı Mecid Efendi* tarafından türbe yaptırılmıştır.⁷ Şehir için taşıdığı önem nedeniyle, Terzi Baba hakkında pek çok belge, bilgi ve araştırma neşredilmiştir.⁸

4. T. E. Şahin, *age*, s. 279; Halil İbrahim Özdemir / Rıfki Kaymaz, **Erzincanlılar Ansiklopedisi**, Doğu Yayınları, Erzincan 2010, s. 490-491; Y. N. Akın, *age*, s. 43.

5. Tahir Erdoğan Şahin, *Tarihsel gerçekliğe erişme yöntemi ve "Yavuz Sultan Selim'in Alevi kıyımı" gerçeği*, **Doğu Gazetesi**, 01 Ağustos 2013; Şaban Er, **Erzincanlı Terzi Baba Hayatı Muhammed Vehbi, Hayatı, Eserleri, Menkıbeleri**, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2014, s. 40; **Aşçı Dede'nin Hatıraları I**, s. 456.

Erzurumlu olan bu yaşlı zattan, **Aşçı Dede** hatıratının 456 ilâ 457. sayfalarında da bahsetmektedir.

6. Osmanzade Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliya 2**, s. 312.

7. Ş. Er, *age*, s. 52; Rahmi Serin, (haz. Arif Pamuk), **İstanbul ve Anadolu Evliyalari**, s. 332, Pamuk Yayınları İstanbul 2007; **Aşçı Dede'nin Hatıraları I**, s. 343. Bu eserde Erzincan defterdarı olan *Mecid Efendi* sehven Erzurum defterdarı olarak tercüme edilmiştir.

8. Terzi Baba ile alakalı birçok araştırma yapılmıştır. Erzincanlı *Kurtuloğluzade Pîr-i Sâmi Hazretlerinin* talebesi, *Muhammed Tâhir Efendi*'nin yazdığı ve Erzurum İl Halk Kütüphanesi'nde 38874 numarada kayıtlı olan *Şevkistân* adlı el yazması eserde ve yine Aşçı İbrahim Dede'nin hatıratında Terzi Baba ile alakalı çok geniş malumat vardır.

Resim 2: Şeyh Mustafa Fehmi Efendi Tekkesi Mührü

Mustafa Fehmi Efendi

Şeyh Mustafa Fehmi Efendi; Ahmed Fevzi Efendi'nin oğlu, Ahmed Fevzi Efendi'nin babasıdır. 1813'te Erzincan'da doğmuştur. Hacı Ahmed Efendi 1815'te vefat edince Hacı Fehmi Efendi iki yaşında yetim kalmıştır. İlk tahsilini Vaskirt (Işıkpınar) köyü camii imamından almış ve ardından Tokat'a giderek Tokatlı *Bozzade Hoca*'nın öğrencisi olmuştur.¹⁰

Terzi Baba'nın Halidiyye Kolu postnişinliğinin ardından ona intisap edip Nakşibendilik yolunda yükselmiş ve Terzi Baba'nın vefatından sonra dergâh postnişini (tekke şeyhi) olmuş ve postnişinliği devlet tarafından da tanınmıştır.

Mahlâsı *Sultân-ı Ulemâbillâh* olan Hacı Mustafa Fehmi Efendi zamanının ünlü müşid-i kâmilidir. Ünü Erzincan'la sınırlı kalmamış; Kemah, Eğin kazalarıyla, Erzurum, Bayburt, Elaziz ve Malatya vilayetlerine kadar yayılmıştır.

Mustafa Fehmi Efendi'nin, Erzincan'nın *Vaskirt* köyündeki gayrimenkullerinin yanında Mecidiye köyünde de Nakşibendi Dergâhı'na ait zaviyenin (*Tur Ali Baba Zaviyesi*)¹¹ ve sair emlakın da sahibidir.

Günümüzde ise Orhan Aktepe'nin, *Terzi Baba* eseri ve Vehbi Yurt' tun *Terzi Baba ve Erzincan-iki Küre* adlı eseri bu saha yapılan ilk ciddi çalışmalardır.

Ancak 2014 yılında Şaban Er'in, *Erzincanlı Terzi Baba Hayyat Muhammed Vehbi Kuddise Sirruh Külliyyatı (Hayatı, Eserleri, Halifeleri ve Menkabeleri)* adlı eseri ayrı bir öneme sahiptir. Eserde fevkalâde detaylı bilgiler mevcut olup Tezi Baba hakkında pek doyurucu bilgiler verilmektedir. Şaban Er, eserinde Terzi Baba'nın *Kenzül Miftah- Miftâh'ul Kenz, Kenzül Fütuh* adlı eserin on üç yazma nüshasına ve dört matbu nüshasına yer vermiş ve her eser vezinleri ile beraber verilmiştir.

9. Ş. Er, *age*, s. 81.

Mustafa Fehmi Efendi Erzincan-merkeze bağlı *Vaskirt* köyünden olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira Aşçı Dede'nin hatıratında *Vaskirt*'te evlerinin ve yazlıklarının olduğu, *Vaskirt Camii* imamından tahsil gördüğü de zikredilmektedir.

10. **Aşçı Dede'nin Hatıraları I**, s. 578.

11. **Tur Ali Bey Zaviyesi**: Bu Zaviye Erzincan merkeze bağlı Mecidiye köyünde olup, Sultan Abdülmecîd Hân tarafından Nakşibendi Dergâhı'na bağışlanmıştır. Tahir Erdoğan Şahin, *Akkoyunluların Anadoludaki İlk Yurtlarından Erzincan- Rumsaray Köyü ve Tur Ali Bey, Akra/ Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 8, İstanbul 2015, s. 16-18.

Oldukça faal ve hareketli bir kişiliğe sahip olan *Fehmi Efendi*'yi, müridi Aşçı İbrahim Dede' de¹² hatıratının ekseriya yerinde “*Sultan-ı Ulemâbilah*” olarak anmıştır.

Terzi Baba'nın diğer halifeleri ise; *Battalzâde Hacı Hafız Mehmed Rüşdi*, *Leblebici Süleyman Baba* (nâm-ı diğer Şemsi Hâyâl), *Hacı Mehmed Bâkî Baba*, *İrşâdi Baba* (Bayburtlu) ve *Abdussamed Efendilerdir*.¹³

Terzi Baba'nın Erzincan ve Bayburt'taki halifelerinin yanı sıra çevre vilayetlerde de (Malatya ve Elâziz) halifelerinin bulunduğu bilinmektedir.¹⁴ *Arapkirli Ömer Baba** ve *Hüdayi* (Kövenkli Hacı Ömer) bunlar arasındadır.**

12. Ahmed Fevzi Efendi'nin Lalası Aşçı İbrâhim Dede Hazretleri, 1828 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Aslen Kastamonuludur. Askeriyede Rûznâme-ci-sivil memurluk vazifesinde iken, görev gereği Erzincan'a gelmiştir. Erzincan Ovasını görüp “*Bunlar adın cennetleridir, oraya ebediyyen kalıcı olarak girin.*” mealindeki Zümer Suresi'nin 73. ayetini okumuştur.”*Ben bilmez idim kuy-i cânân-ı Hakiki Erzincan imiş.*”diyerek Erzincan'ı çok sevmiş, âdetâ âşık olmuştur. Bu sevdada en mühim etken Şeyh Gazi Hacı Mustafa Fehmi Efendi'dir. Mevlevî Tarikatına mürit iken Erzincan'da tanıdığı Şeyh Hacı Mustafa Fehmi Efendi, İbrahim Dede Efendi'yi derinden etkilemiştir. Şeyh Hacı Fehmi Efendi'ye olan sevgi ve muhabbeti onu, Mevlevî tarikatına mensup iken aynı zamanda Nakşibendi Tarikatı'na da intisap etmesine neden olmuştur. Dede de kendisini Nakşî-Mevlevî olarak sıfatlandırmıştır. Şeyhinin evlatları Ahmed Fevzi ve Mehmed Sıdkı Efendilere lalalık/eğitmenlik yapmıştır. Ahmed Fevzi Efendi'yi Nakşî düsturunun yanından bir Mevlevî dervişi gibi de yetiştirmiştir. Dergâh- ı Şerifin (Terzi Baba Dergâhı) açılışında (1867) gösterdiği kusursuz organizasyon sebebiyle, Şeyhi Hacı Mustafa Fehmi Efendi'nin verdiği “*Aşçı Dede*”lik unvanını ölene kadar severek taşımıştır. 1906 senesinde Ruznâme-cilikten emekli olmuştur. Hac ziyareti sırasında vefat ettiği söylenmektedir.

13. *Aşçı Dede'nin Hatıraları I*, s. XXVII-XVIII; Rahmi Serin, (haz. Arif Pamuk), *age.*, s. 334.

14. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.15, s. 297.

*. *Arapkirli Ömer Baba*: Anadolu'nun manevî zenginliğine katkıda bulunan velilerdendir. Doğum ve vefat tarihleri bilinmemektedir. Terzi Baba'nın talebelerinden olduğu, Malatya-Arapkir'de insanlara irşat hizmetinde bulunması için Terzi Baba tarafından görevlendirildiği rivayet olunmaktadır. Kövenkli (Harpüt-Elazığ) Hacı Ömer Hüdayi Baba, onun en meşhur talebesi ve halifesidir.

** . *Kövenkli Hacı Ömer Hüdayi Baba*: Seyyid Hacı Ömer Hüdayi 19.yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyaların büyüklerindedir. 1821 yılında Elazığ'ın Mürü köyünde doğmuştur. Babası Kaymazzadelerden İbrahim Efendi'dir. Askerlik görevini 1842 yılında Erzincan'da Kırkserdarlar Askeri Teşkilatı'nda komutan olarak yapmıştır. Rivayet olunur ki, gördüğü bir rüyada kendisine “*Zahiri vazifen sona erdi, artık manevi vazifene başla.*” denildi. Rüyasını Erzincan'da bulunan Terzi Baba'ya anlattı. Terzi Baba onu, Arapgir'de bulunan halifesi Ömer Ruhani'ye gönderdi. Hacı Ömer Hüdayi, Arapgir'li Ömer Ruhani'nin ilim halkasına dâhil oldu. Halidiyye'nin bütün merhalelerini tamamlayıp müridinden halifet almakla şerefyağ olan Hacı Ömer Hüdayi, önce ev ve yanında mütevazı bir tekke

Hazreti Peygamber Soyundan Bir Aile

Merhum Aşçı İbrahim Dede'nin yazmış olduğu hatıratında Ahmed Fevzi Efendi'nin baba tarafı Hazreti Peygamber'imizin soyundan geldiğini ifade etmiştir.¹⁶ Mustafa Fehmi Efendi'nin de “*zahirî ve bâtinî ilimlerde yetkin ve Sünnet-i Seniyyeyi ihyâ eden*” gibi vasıflara sahip olduğu zikredilir. İbrahim Dede şu ifadelerle şeyhi Mustafa Fehmi Efendi'nin siyadetini bildirmiştir:¹⁷

“*Âric-i me'âric-i makâmât-ı kudsîyye, sâ'id-i mesâ'id-i kerâmât-ı ünsîyye, gavvâs-ı bihâr-ı Kur'ânîyye, hallâl-i rumûz-ı dekâyık-ı Furkâniyye, vâris-i mevâris-i hazret-i nebeviye, muhyî-i sünen-i Ce-nâb-ı Mustafa-viye, şems-i meşâriku'l-meâlî, tâc-ı mefâriku'l-e'âlî, mahzen-i esrâr-ı hakikat, matla-ı envâr-ı ma'rîfet, hayrû'l-halefi'l-izâm, fahrû's-selefil-kirâm, kutb-ı dâ'ire-i dîn, gavs-ı merâtib-i yakîn, a'ref-i urefâu'l-vâsûlîn, es-sultân Ulemâ-billâh Hazretü's-Seyyid Mustafa Fehmi el-Erzincanî...*”¹⁸

Ahmed Fevzi Efendi'nin Kardeşleri

Ahmed Fevzi Efendi'nin aile tarafı, Aşçı İbrahim Dede'nin ifadesine göre Seyyid'tir. Buna mukabil Erzincan'ın köklü ailelerinden birine mensup olup Erzincan'ın Vaskirt köyündendir. Nitekim, yukarıda da belirtildiği gibi, Gazi Mustafa Fehmi Efendi'nin Vaskirt köyü ile olan bağı bilinmektedir.¹⁹

Hocazâdeler, Erzincan'ı çok önceden mesken tutmuş, gerek merkezde ve gerekse Vaskirt ve Mecidiye köyündeki *Tur Ali Bey*

inşa etti. Dergâhına her gün yaklaşık iki yüz-üç yüz civarında ziyaretçi ve salıkan gelip sohbetlerinden istifade ederlerdi. Herkesin hâline göre kelam eder, katı kalpleri yumuşatır, Hakk'a (cc) yönlendirirdi. Hacı Ömer Hüdayi, Arapkirli Ömer Ruhani'den hilafeti aldıktan sonra da ziyaret ve hizmetlerine devam etmiştir. Bu durum Ömer Ruhani'nin irtihallerine kadar devam etmiştir.

16. Şaban Er, **Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri**, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2015, s.13.

17. Şaban Er, **Erzincanlı Terzi Baba Hayyat Muhammed Vehbi, Hayatı, Eserleri, Menkıbeleri**, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2014, s. 82.

18. Ş. Er, *age.*, s. 82; **Aşçı Dede'nin Hatıraları I**, s. 396.

19. **Aşçı Dede'nin Hatıraları I**, s.362-363-365-382.

Aşçı Dede Hazretleri: “...*Ve bazen dahi Şeyh Efendimiz Hazretlerinin ziyaretleri için cuma günleri hayvan tedarikiyle Vaskirt'te bahçe-i sa'âdetlerine gidip gece orada kaldım.*”, s. 457'de ise; “...*Müşarünileyh Gavs-ı Â'zam Efendimiz bahçe konak-ı âlileri olmasıyla ferdâsı günü hâk-i pâ-yi Cenâb-ı Ulemâ-billâh Efendimize yüz sürmek üzerek pederim ile Terzi Baba (Erzurumdan gelen kadiri zat) ve fakir ile Aziz Efendi atlara binip Vaskirt yolunu tuttuk.*”, s. 476'da “...*Ve oradan doğruca Cenâb-ı Ulemâ-billâh efendimiz Hazretlerinin hâk-i pâ-yi kudsîyyelerine yüzümü gözümü sürmek için Vaskirt'teki bahçe-i âlilerine gittim.*” diye hatıratında Vaskirt köyünden bahsetmektedir.

*Zaviyesi'*nde²⁰ sair emlakin maliki olmuş köklü bir ailedir.

Hacı Mustafa Fehmi Efendi ve Gülsüm Hanım'ın dört çocuğu olmuştur. Yaş sırasına göre Mehmed Sıdkı (1859-1911), Ahmet Fevzi Efendi, İbrahim Halet (ö.1289) ve kız kardeş Hadice Hanımefendi (ö.1287)'lerdir.

Ahmed Fevzi Efendi'nin Hafızlık Eğitimi

Ahmed Fevzi, ilk tahsilini babası Hacı Mustafa Fehmi Efendi' den almıştır. Ağabeyi *Şeyh Mehmet Sıdkı* ile beraber Terzi Baba Dergâhı'nda Kur'an-ı Kerim okumakla başlayan tahsil sonucu 9-10 yaşlarında Kur'an'ı hifzederek hafızlık şهادetnâmesi almış ve öğrenim hayatına devam etmiştir. (1870-1871)²¹

Hafızlık eğitiminin ardından *Arapça-Sarf-Nahîv* okumuş ve iyi derecede Arapça öğrenmiştir. Aynı şekilde Fars dili ve edebiyatı derslerini baba-sından ve Sıddık Efendi'den almıştır. Ramazan ayında Dergâh-ı Şerif'in camisinde ikindi namazının ardından icra olunan mukabele programında ağabeyi Mehmet Sıdkı ile beraber cami cemaatinin huzurunda birer cüz Kur'an okuyup hafızlık eğitimini iyice pekiştirmiştir. Aynı zamanda bir Mevlevî dervişi olan lalası Aşçı İbrahim Dede'den Mevlevî terbiyesi almış ve Mesnevi-i Şerîfi muntazaman kıraat eylemişlerdir.²²

20. Tahir Erdoğan Şahin, *Akkoyunluların Anadolu'daki ...*, s.12 vd., Hamza Keleş, *Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, S. 38, 2006.

Akkoyunlu ailesinin Anadolu'da bilinen ilk temsilcilerinden olan Tur Ali Bey, Bayburt'un Sinur köyünde doğmuş ve Erzincan'da ölmüştür. Kaynaklardaki bilgilere göre Tur Ali Bey hayatta iken Erzincan'da bir zaviye yaptırmış ve bu zaviyeye gelir kaynakları vakfetmiştir. İlgili dönemde Erzincan'ın Mecidiye köyü bu zaviyenin gelir kaynağı olarak görülüyor. Zaviyede bir postnişin ve bir de zaviyedar görevliydi. (A. Ş. Beygu, 1936: 249)

Mecidiye köyünde yaptığımız araştırmalar neticesinde zaviyenin köyün içindeki Danalık Eyreği mevkiinin hemen yakınındadır. Köylülerin ifadeleri neticesinde merdivenli büyük binanın mezkûr zaviye olduğu tespit edilmiştir. Zaviyenin yerini tespit etmemiz için gerekli bilgileri bize aktaran Mecidiye köyünden *Sinan Tanrıverdi'*ye teşekkürü bir borç bilirim. Sayelerinde Nakşibendi Zaviyesi'nin meskûn yerini tespit edebildik. Bu tarihi ve kutsal mekânın restorasyonu için gerekli çalışmalara başlanacaktır.

Mecidiye köyündeki Tur Ali Bey Zaviyesi de bu aileye aittir. Ahmed Fevzi Efendi'nin ağabeyi, Şeyh Mehmed Sıdkı Efendi'nin torunu Rahmetli Ömer Fehim Fırat Bey'in hâl tercümesinde, ilk mektebi Mecidiye köyünde okuduğu kayıtlıdır.

Köyün önceki ismi *Rumsaray* olmasına karşın köy, *Mecidiye Nişanı* ile ödüllendirilince köyün adı da Mecidiye olarak değiştirilmiştir. İsmi değiştirilmesi Şeyh Ahmed Fevzi Efendi'nin girişimleri sonucunda gerçekleşmiştir.

21. **Aşçı Dede'nin Hatıraları I**, s. 500.

22. **Sıddık Efendi**: Erzincan'ın tanınmış din adamlarındandır. Şeyh Mustafa Fehmi Efendi'nin talebelerindendir. Şeyh Mustafa Fehmi ile beraber 1877-1878 Osmanlı-Rus

Nakşibendi Dergâhı'na mensup olmasının yanında, Mevlevî Tarikatı'na da vâkıf olup Mevlevîliğe karşı ayrı bir muhabbet duymuştur. Bu muhabbetlerini de 1903 senesinde metruk hâldeki Erzincan Mevlevîhânesi'nin yeniden yapılışına dair lalası Aşçı İbrahim Dede'ye yazdıkları mektubundan anlamaktayız. Ahmed Fevzi Efendi mektubunda Selçuklulardan kalan Erzincan Mevlevihanesi'nin yüz sene kadar yıkık ve harap kalmasına rağmen, Mevlevî Şeyhi Kemahlı İbrahim Hakkı tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.²³ Erzincan Mevlevihanesi, Mevlevî Dergâhları içerisinde en önemlilerinden biridir. Ahmed Fevzi Efendi, lalası Aşçı Dede'yi ısrarla Erzincan'a davet etmiş, konuyla ilgili olarak mektubunun sonunda şunları yazmıştır: “.....Mevlâna Celâleddin-i Rûmî efendimizin zamân-ı tufûliyyetlerinden beri Erzincan'da cilvenümâ tecelliyât-ı seniyyeleri âsâr-ı bâhiresinden olarak mülûk-ı Selçukiyyeden Melik Fahreddin biraderi Melik Salih nam sâhbü'î-hayrın bina buyurdıkları âsitân-ı aliye-i Hazret-i Mevlânâ ki Mevlevî hankahlarının en birincisidir, yüz bu kadar seneden beri harap olduğu hâlde ulema ve eşrâf-ı belde tarafından bâarîza-i mahsûsa Çelebi Efendi Hazretlerine vaki olan istirham üzerine ihvandandan dersiam ulemadan Kemâhî Hoca Câmî İbrahim Dede Efendi'ye meşihat verilerek fermanını dahi ihtihsal eyledi. Şimdi hankahın keşfi mücib-i inşası cihetini takip ediyor. Karîben ona da muvaffak olacağı himmet-i pîrândan muntazardır. Bunu arzdan maksat, Erzincan'da muhabbetler tazeleniyor. Zat-ı âlîleri Der-i aliyyeye nakilden ise hizmet-i şeriflerini deruhte buyurursanız elbette erenler orada bir hizmet de gösterirler azizim, ruhum, efendim.

**Bâki ne diyeyim k'olmaya ma'lûm-ı şerîfin
Mir'ât-ı Sıkender gibidir tab'-ı lafîfin.**

*Esselâmu aleykum ve rahmetullâhi ve berekâtuhu. Fi 21 Haziran sene 319 (4 Temmuz 1903) Eddâi el-fakîr Erzincanî Şeyh Fehmizâde Ahmed Fevzi.*²⁴

Şefika Hanım'la Evliliği

Ahmed Fevzi Efendi, babası Fehmi Efendi'nin müritlerinden Erzincan'daki Dördüncü Ordu Müşiri Lofça eşrafından Derviş Paşa'nın ağabeyi İbrahim Bey'in kızı Şefika Hanımefendi (ölm.1334) ile 1879

Harbi'ne iştirak edip bizzat savaşmış, gazi olarak Erzincan'a geri dönmüştür. Erzurum Kongresi'ne Şeyh Ahmed Fevzi ile beraber Erzincan delegesi olarak katılan Erzincan Müftüsü ve 1. Dönem Milletvekili Osman Fevzi Topçu'nun da babasıdır.

23. **Aşçı Dede'nin Hatıraları I**, s. 496; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan'da Mevlevîlik Hareketleri*, **9. Millî Mevlâna Kongresi**, Selçuk Üniversitesi, Konya 1997, s. 117-123.

24. **Aşçı Dede'nin Hatıraları III**, s. 1286-1287.

senesinde Erzincan da evlenmiştir.²⁵ Bu evlilikten *Arife ve Fehime* adında iki kız, *İbrahim Nahif* adında da bir erkek evlatları olmuştur. Çocuklarından Fehime (Fırat) 1970 senesinde Erzincan'da vefat etmiş, Terzi Baba Mezarlığı'nda babası Ahmed Fevzi Efendi ve annesi Şefika Hanım'ın yanına defnedilmiştir. Genç yaşta vefat eden oğlu İbrahim Nahif'de aynı mezarlığa defnedilmiştir. Diğer kızı Arife Hanım ise 1950 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Merkezefendi Kabristanı'ndadır.

Ahmet Fevzi Efendi'nin Seyahatleri

Padişah'ın daveti üzerine Mustafa Fehmi Efendi; eşi Gülsüm Hanım, oğlu Ahmed Fevzi Efendi ve damadı Tahir Efendi²⁶ ile birlikte İstanbul'a giderler. Huzura kabulden sonra Mustafa Fehmi Efendi'nin müridi ve dünürü Müşir Derviş Paşa'yı²⁷ ziyaret için Selanik'e uğrarlar. Bir müddet Selanik'te kaldıktan sonra Hac ibadeti için Arabistan'a giderler. Bu ziyaret sırasında Ahmed Fevzi Efendi henüz 19 yaşındadır.

Hac sırasında Mustafa Fehmi Efendi hastalanmış 23 Aralık 1880 tarihinde vefat etmiştir. Cennetü-l Bâkî Kabristanı'na defnedilmiştir.²⁸

Ahmed Fevzi Efendi, babasının vefatından yirmi gün sonra Cidde'ye, oradan da hareket ederek Mart 1881 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Yazı İstanbul'da geçirdikten sonra aynı yılın Kasım ayında Erzincan'a gitmiştir.²⁹ Artık bundan böyle Şeyh Mustafa Fehmi Efendi'nin yerine genç Ahmed Fevzi postnişin adaydır.

Yeni Tekke Şeyhi: Şeyh Ahmet Fevzi Efendi

Aşçı İbrahim Dede'ye göre vefat eden Mustafa Fehmi Efendi'nin yerine Ahmed Fevzi geçecektir. Zira Hacı Mustafa Fehmi Efendi'nin ilim sırrının ağabeyi Mehmed Sıdkı'ya, Hilâfet sırrının ise Ahmed Fevzi'ye geçtiğini hatıratında şöyle zikreder: “*Müşârünileyh Hacı Fevzi Efendimiz Hazretleri, Sultân-ı Ulemâ-billâh kuddise sırruhu'l-azîz efendimizin zâhir ü bâtın halifeleri olup, sırr-ı hilâfet onlara (Hacı Fevzi'ye) ve sırr-ı*

25. Fahrettin Kırzioğlu, *age.*, s. 222; Yunus Nadi Akın, *age.*, s.77.

26. Şeyh Fevzi Efendi'nin kız kardeşi Hatice Hanım'ın kocası.

27. **Müşir Derviş Paşa:** (Lofça 1817-İstanbul 1896) Erzincan dördüncü Ordu Müşiri. Müşir iken Mustafa Fehmi Efendi'yle tanışıp ona intisap etmiş olan ve onun önde gelen müritlerindedir. Ahmed Fevzi Efendi'nin hanımı Şefika Hanım'ın da amcasıdır. Erzincan'daki vazifesinin ardından gittiği İstanbul ve Selanik'te de Hazreti Şeyh ile olan alaka ve bağı koparmamıştır. Bu yakın ilgide akrabalık bağının olmasının da payı vardır. Ahmed Fevzi Efendi'nin Şam'a gidişinde ona Şam'daki Bika'el-azîz çiftliğinin müdürlük görevini de ona vekâleten bırakmıştır.

28. Ş. Er, *age.*, s. 90.

29. **Aşçı Dede'nin Hatıraları II**, s. 806.

ilmiyyet diğ̃er mahdûm-ı âlî Mehmed Sıdkı Efendimiz Hazretlerine ita ve ihsan buyurulmuş idi."³⁰

Babası Şeyh Hacı Mustafa Fehmi Efendi'nin vefat haberi Erzincan'a ulaşınca Erzincan uleması bir araya toplanarak Terzi Baba Dergâhı'nın yeni postnişini belirlemek için müzakereye başlamışlar ve Ahmed Fevzi Efendi'yi dergâha postnişin olarak layık görmüşlerdir.

Ahmed Fevzi ve Mehmed Sıdkı'ya Mahrec Mevleviyyeti Verilmesi

1890 senesi Temmuz'u ve Ahmed Fevzi Efendi ve ağabeyi Mehmed Sıdkı Efendilere Mahrec Mevleviyyeti³¹ ilmi payesinin verilmesi istenmiştir. Neticede 1896 yılında en yüksek dereceden bu paye kendilerine verilmiştir. Hazreti Şeyh artık, tasavvufi kişiliğinin yanında ilmiye sınıfindan da bir zattır. Ahmed Fevzi Efendi hakkındaki TBMM'deki 155 no'lu özlük dosyasındaki belgede şu bilgiler yer almaktadır:

Dâru'l-Hadîs Ru'ûs-i Hümâyûnları'nın mahrec mevleviyyetine terfî'yle taltîfleri ve bu ilm-i pâye-i rütbesine sahibi olduğuna dair vesika aşağıdadır;

Bİ-HÎ

Evrâk Numarası: Ta'rîh: Fî 27 Şevvâl Sene 313

Ta'rîh-i Tebyîzı: Fî 27 Şevvâl Sene 313 ve Fî 30 Mârt Sene 1312

(1896)

Meşihat'e Tezkire-i Resmîyye Müsveddesi Sûreti:

Erzincanlı merhûm Şeyh Fehmî Efendizâde Muhammed Sıdkî ve Ahmed Fevzî Efendi'ler uhdelerine tasmîmen muhrec-i mevleviyyeti tevcihi şerefsudûr buyurulan İrâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Hilâfet-penâhî mantûk-ı münîfinden olmakla, ol bâbda..

Mukâbele olunmuşdur.

Kulları: Mahmûd

Kulları: Teyfik

*Abd-i memlûkları: Tahsîn*³²

İstanbul Yılları

1892 senesinde Ahmed Fevzi Efendi annesi ile beraber Erzincan'dan İstanbul'a gitmiş ve Ortaköy sahilinde, Yaveri Ekrem Müşir Derviş Paşa'ya ait olan, *Serasker Ali Saib Paşa Konağı'na* yerleşmişlerdir.³³

30. Aşçı Dede'nin Hatıraları II, s.801.

31. **Mahrec Mevleviyyeti:** Osmanlı Devleti'nde 3. kademedeki yüksek kadılıklara verilen ad.

32. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.PRK.BŞK.** Dosya: 45, Gömlek: 99 Belge:1.

33. **Aşçı Dede'nin Hatıraları II,** s.798.

Ahmed Fevzi Efendi, babası Fehmi Efendi'den aldığı hilâfet gereği gerek müritlerin gerekse fakir ve kimsesizlerin meseleleriyle uğraşmakla birlikte yoğun bir mesaiyle çalışmış, evine bile gitmeyip gece yarısına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Öyle ki, Aşçı Dede; Ahmed Fevzi Efendi'nin babası Mustafa Fehmi Efendi'yi bile bu hizmetleri ile geçip geride bıraktığını şöyle müşahede etmiştir;

“İşte kışın boyuna böylece ziyâret-i ihvân ve ziyâret-i sâdât-ı kirâm ve muhabbet-i Yezdân ile mahall-i mübârekelerde geşt ü güzâr ederek müddet-i me'zûniyet takarrup etmeye başladı.

Ve müşarünileyh şeyhzadem velinimetim efendim Hazret-i Hacı Ahmed Fevzi efendimizin nazar-ı kimyâ-yı kudsiyyelerinden ve huzûr-ı mür-şidânelerinden iftirâk-ı zâhir (ayrılık) kokusu gelmeye başladı. Ve buna ise gönül kat'â ve asla rıza göstermemeye yanaştı. Binaenaleyh fakirin taşra ordularında istihdamım kırk seneye karîb olup sad hezâr erbainler çıkarıp çilemiz resîde-i hitâm olup artık âhir-i ömrümüzde vatanımız olan Dersaadet'te iskân ve huzûr-ı hazret-i mürşidânelerinde karar kılmak üzere müşarüniley efendimize arz-ı merâm ve bu bapta zâhir ü bâtın him-met-i bi-gâyeleriyle lutf u kerem ü ihsanlarının bîdirîg buyurulmasını is-tirham ettim, çünkü müşârünileyh Hacı Fevzi Efendimiz Hazretleri, Sul-tân-ı Ulemâ-billâh kuddise sırruhu'l-azîz efendimizin zâhir ü bâtın hali-feleri olup, sırr-ı hilâfet onlara (Hacı Fevzi'ye) ve sırr-ı ilmiyyet diğer mahdûm-ı âlî Mehmed Sıdkı Efendimiz Hazretlerine ita ve ihsan buyurulmuş idi. Şu kadar var ki Sultân-ı Ulemâ-billâh efendimiz makâm-ı kutbiyyet ü gavsıyyeti ihraz ile Halife-i Sultân-ı Enbiyâ ve Resûl-i Hazret-i Kib-riyâ olup ve makâm-ı vâlâ ve bâlâ öyle tez elden ve acelelen elde edile-meyeceği emr-i bedîhî olup tederîc ile aheste ve beste lutf u ihsan ve atty-ye-i ilâhiyye-i ilâhiyye ile vusul müyesser olacağından şimdilik Sultân-ı Ulemâ-billâh Efendi'mizin ahvâl-i zâhire-i kudsiyyeleri olan mahlûk-ı Hudâ'nın ve üftâde olan fukara ve zu'afâ ve dervîşânın revîş-i mesâlih-i dünyeviyye ve uhreviyyeleriyle meşgul olmak veraseti tamamıyla ve fev-kalâde olarak müşarünileyh Hacı Fevzi Efendi Hazretlerine ihsan ve ita kılınmış olup artık leyl ü nehâr bununla meşgul oldukları ve hatta pek çok zamanlar vaktiyle saadethanelerine gelemeyip gece saat iki ve üçte teşrif buyurdıkları ve ekseriya dahi kendileri kemâl-i meşguliyyet ile taam etme-yi nesyen mensiyyen unutup vakt-i asra kadar öyle aç, bi-ilâç kalıp sonra derhâtır ederek bir miktar şey tenavül buyurdıkları aynen müşahede olunmuştur. Velhâsıl Sultân-ı Ulemâ-billâh Efendimizi bi-hasebi'z zâhir hizme-t-i mahlûk-ı Hudâ hakkında kat-ender-kat ileri geçmiş idiler. Cenâ-b-ı Hak ve Fevvâz-ı mutlak, sevgili Habîb-i Ekrem'i sallallâhu aleyhi ve sel-lem hürmetine bu hizmet-i âlîde daim ve

baki ömr ü âfiyet-i mürşidânelerini eżûn ve dâ'ire-i sıhhat üzere sâbit-kadem edip suverî ve manevî murâdât-ı reşâdetlerini ihsan ve karîbü 'z-zamân, makâm-ı ulyâyı verâset-i nebevîyyeyi atıyye-i ilâhiyyeden olmak üzere ihsân u inayet buyursun, âmin bi-câhi seyyidi 'l-murselîn sallallâhu ta'âlâ aleyhi vesellem."³⁴

Ahmed Fevzi Efendi'nin Şam'a Gidişi

Ahmed Fevzi Efendi'nin 1887 yılında Şam'a sürgün edildiği ve yedi senelik bir sürgünden sonra 1894'te Erzincan'a döndüğü kayıtlıdır.³⁵ Oysaki Lalası Aşçı Dede, hatıratında durumun öyle olmadığını söylemektedir. Aşçı Dede hatıratında, Ahmed Fevzi Efendi'nin 1892 de İstanbul'da olduğunu³⁶ ve 22 Eylül 1893'te Şam'a hicret ettiğini, orada hakikat güneşi gibi zuhur ettiğini bildirmiştir.³⁷ Ayrıca, 4 Temmuz 1903 tarihli mektubunda da İstanbul'da olduğu kayıtlıdır.³⁸

Bazı kaynaklarda Ahmed Fevzi Efendi'nin sürgün edildiğine dair kayıtlar olsa da Ahmed Fevzi Efendi'nin TBMM'deki 155 no'lu dosyasında Şam'a sürgün edildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Aşçı Dede, Ahmed Fevzi Efendi'nin Şam'a gidişini sürgün olarak değil, Yâveri Ekrem Müşir Derviş Paşa'nın Bikâ'el-azîz deki çiftliğini teftiş ve ona vekil olarak gittiğini hatıratında şöyle kaydetmiştir: "*Her ne ise, buraları bizim mebhas değildir. Bu tefeülden anlaşılın, fakirlerinin Hazret-i Şeyh-i A'zam (Hacı Fevzi) Efendimize olan merbûtiyyet ü vârisiyyet-i ma'neviyye muktezasınca ahâlî-i İstanbul'a bir hitâb-ı umûmî imiş. Fakirleri içlerinde bulunmadığım cihetle fakire cihet-i taalluku olmadığı gibi, sâhib-i tefeül dahi suale memur olup onlara dahi cihet-i âidâtı yoktur. Ancak müşarünileyh (Hacı Fevzi) Hazretleri ara yerde bir elçi ve resul gibi olup vesâtet-i fakîrî hasebiyle istizan olunup cevap alınmıştır. Bu sözü de böyle kalem ile ehl-i zâhire teşhimi adîmü 'l-îmkân kabilinden olup ancak ehl-i hakikat ve sâhib-i gönül bilir azizim.*"³⁹

34. Aşçı Dede'nin Hatıraları II, s.801.

35. Hüseyin Bulut, **Millî Mücadelede Erzincan**, Erzincan Belediyesi Yayını, Erzincan 1997, s.120-147; F. Kırzioğlu, **age.**, s. 222-223; Yunus Nadi Akın, **age.**, s. 78.

36. Aşçı Dede'nin Hatıraları II, s.797-839.

37. **age. II**, s.846.

38. **age. II**, s. 1286-1287.

39. **age. II**, s. 857.

Resim 3: Hacı Fevzi Efendi'nin İstanbul'da kaldığı Derviş Paşa Konağı.

Ahmed Fevzi Efendi'nin Şam'dan İstanbul'a Dönüşü

Şam'daki Bikâ'el-azîz çiftliğindeki vazifesi sona eren Ahmed Fevzi Efendi İstanbul'a dönmüş ve Haziran 1903 tarihinden itibaren Ortaköy Yüksekaldırım'daki Derviş Paşa'nın konağına yerleşerek ikâmet etmeye başlamıştır. Bu arada Edirne'de buluna Aşçı İbrahim Dede'ye de haber göndererek yanına gelmesini istemiştir.

Aşçı Dede, hatıratında bu konuyla ilgili olarak şunları kaydeder:

“Fî 19 Rabiülâhir sene 321 [15 Temmuz 1903] ve fî 1 Temmuz sene 319 Salı günü şubede oturur iken vakt-i zuhrda ezân-ı Muhammedî okunur iken gönül âlemine şöyle tulû etti ki hazret-i şeyh efendimiz [Hacı Fevzi Efendi] Hazretleri Dersaadet-i teşrif buyurmuşlar ve fakirleri için bir miiftâh-ı âlî olduğu ayne'l-yakîn müşahede ve tasdik olunmuştur ve şimdiye kadar görünen rüyalar dahî bunu musaddıktır, “destur erenler şahı efendimiz” deyip hemen hâk-i pâ-y-i hazret-i a'zam efendimize yüzler ve gözler sürüp zâhir ü bâtın derd ü gam ve elemelerimizi arz ile iksîr-i a'zam olan nazar ve teveccühât-ı mürşidânelerine mazhariyetle dünya ve ahiret iktisâb-ı feyz ile sermâye-i ezel ü ebed olan aşk u muhabbetlerimi şulelendirmek niyet-i hayriyesiyle Dersaadet'e Temmuzun onuncu Perşembe günü akşamı hareket olunmasına gönül âlemince karar verildiği gibi, mesnûn olan müşavere dahi bizim Asım Efendi oğlumuzla lede'l - icrâ onlar tarafından tensip olunmakla ber-muktezâ-yı me'zuniyet dera- kap Mushaf-ı şerîften tefeül olunupsûre-i Nahl de ve sayfanın iptidasında

zuhur eden âyet-i şerife bu idi: “Ve elkâ fi’i-ardi ravâsiye en temîde bikum ve enhâren ve subulen le’allekum tehtedûne â Ve alâmâtin ve bi’n-necmi hum yehtedûne.” Sizi sarsar diye arza ağır baskılar arttı, ırmaklar ve yollar yaptı ki doğru yolu bulasınız. ‘Yol bulmak için yararlanılacak’ işaretler de ‘yarattı’. Onlar yıldız(lar)la da yol bulurlar. (Nahl-15-16)⁴⁰

Ahmed Fevzi Efendi’nin daveti üzerine Aşçı İbrahim Dede Edirne’den 23 Temmuz’da tren ile yola çıkmış ve 24 Temmuz’da İstanbul’a varmıştır. Dede, İstanbul’a gelir gelmez ilk işi, doğruca Derviş Paşa’nın Yüksek Kaldırım’daki konağına gidip Şeyhzâdesi Hacı Ahmed Fevzi’yi görmek olmuştur. Şeyhzâdesini her gördüğünde babası Şeyh Mustafa Fehmi Efendi’ye gerek simasının ve gerekse konuşmasının çok benzediğini şöyle ifade etmektedir:

“Hele Şeyhzâdem faziletlü reşadetlü Hacı Fevzi Efendimiz Hazretlerinin cemâl-i bâ-kemâllerini (yüzlerini) gördükçe aşk u muhabbet ve ömrüm kat-ender-kat oluyor ki, cemâl-i ve hâl ü etvarı ve kelâmı tıpkı ve aynı peder-i vâlâ-şânları Sultân-ı Ulemâ-billâh (Mustafa Fehmi) kuddise sirruhu’l-azîz gibidir azizim.”⁴¹

Fevzi Efendi’nin Erzincan’a Gidişi

Ahmed Fevzi Efendi’nin, İstanbul’dan Erzincan’a ne zaman gittiğine dair elimizde bir bilgi bulunmamakla beraber 31 Mart Vakası’nın yaşandığı 1909 tarihinde Erzincan’da olduğu bilinmektedir.⁴²

Ahmed Fevzi Efendi ile olan ilişkileri hep not eden Aşçı İbrahim Dede’nin hatıratı 1906 senesine kadar olan zamanı ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bu konu ile ilgili bir bilginin not edilmemiş olması Ahmed Fevzi Efendi’nin 1906 yılından sonra Erzincan’a döndüğü anlaşılmaktadır.

31 Mart Vakası ve Ahmet Fevzi Efendi’nin Tarihî Rolü

İstanbul’da başlayan 31 Vakası olarak bilinen kalkışma hareketi ülkenin genelindeki askeri garnizonlarda da görülmeye başlandı. Bu olay Erzincan’a da sirayet etmiş, Erzincan tarihinde yaşanan ve önem arz eden tarihi olaylar arasında yerini almıştır.⁴³

40. Aşçı Dede’nin Hatıraları III, s. 1290-1291.

41. Aşçı Dede’nin Hatıraları III, s. 1319.

42. Ahmed Fevzi Efendi’nin 31 Mart Vakası’nda Erzincan’da olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. F. Kırzioğlu, *age.*, s. 222-223; Yücel Çil, **Erzurum Kongresine Katılan Delegeler**, Ankara, 2005, s. 170; Tahir Erdoğan Şahin, **Erzincan Tarihi II**, s.351; Y. N. Akın, *age.*, s.78.

43. Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, s. 58; Sıddık

Olay şu şekilde gelişmiştir: 23 Nisan 1909 günü Erzincan'daki olaylarda, kışlarından çıkan askerler ellerindeki sancakların uçlarına Kur'an-ı Kerim'i bağlayıp Erzincan sokaklarından geçerek koşu alanında toplanmışlardır. Askerin silahlı bir şekilde sokaklardan geçmesi, Erzincan halkı arasında büyük bir heyecan yaşanmasına sebep olmuştur. O tarihte Erzincan'daki IV. Ordu Müşiri *İbrahim Paşa* idi.⁴⁴

Yürüyüş kolundaki erat, Kurmay Yüzbaşı *Kemalettin Sami Bey*' in emriyle Cirit Meydanı'na doğru yönelirler. Kemalettin Sami Bey, isyancıardan görünüp İbrahim Paşa tarafında idi. Kolbaşı, Terzi Baba Dergâhı'na yaklaştığı sıra Ahmed Fevzi Efendi'yi at üstünde bekler buldu. Yüzbaşı Erzincanlıların çok sevdiği Ahmed Fevzi Efendi'ye yaklaşarak bu isyandan vazgeçmeleri ve kışlarına dönmeleri için askerlere nasihatte bulunmasını istemiş, Ahmed Fevzi Efendi ise gerekli nasihati yaptıktan sonra Yüzbaşı ile birlikte askerlerin isteklerini yazılı olarak IV. Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya iletilmesini kararlaştırdılar. Bunun üzerine Ahmed Fevzi Efendi, Müşir İbrahim Paşa'ya gidip durumu arz ederek Cirit Meydanı'nda toplanan askerlerin yanına gelmesini istemiştir.⁴⁵

Askerlerin koşu alanında toplandığı sırada sabahın erken saatlerinde Ahmed Fevzi Efendi ve beraberindeki IV. Ordu Kumandan Müşir İbrahim Paşa'da oraya gelmiş ve isyancı askerlerin karşısına geçerek konuşmaya başlamıştır. Bu sırada sokak başlarında halktan bazı kimseler bu durumu heyecanla izlemişlerdir.

Yıldız, **Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı**, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Master Tezi, Ankara 2006, s. 189.

44. E. Güresin, **age**, s. 58.

45. T. E. Şahin, **Erzincan Tarihi II**, s. 351; H. Bulut, **age**, s. 23.

Fahrettin Kırzioğlu'nun "*Bütünüyle Erzurum Kongresi*" adlı kitabının 223. sayfasında Ahmed Fevzi Efendi'nin kısa hal tercümesini yaptığı ve 31 Mart Vakası'nın anlatıldığı kısımda Ordu Müşiri *İbrahim Paşa* iken, yanlışlıkla *Nureddin Paşa* olarak yazmıştır. Gerçi bu malumatları Hacı Fevzi Efendi'nin torunu E. Piyade Albay *Vehbi Baysoy*'un Erzincan Valiliği'ne verdiğini ve oradan 22.06.1966 Gün ve 053/3099 sayı ile Erzurum Valiliği'ne gönderildiğini belirtmiştir. İbrahim Paşa'nın sehven *Nureddin Paşa* olarak yazılması, sonradan yazılan eserlerin de hatalı olarak çıkmasına sebep olmuştur.

Ayrıca Cumhuriyet gazetesinde Ecvet Güresin yazı dizisinde; "*Pendik'ten gelen bir başka mektupta imzasını okuyamadığım okuyucumuz* (E.Piyâde Albay Vehbi Baysoy olması kuvvetle muhtemeldir, çünkü Vehbi Bey Pendik'te ikamet etmekte idi), Erzincanlı Ahmed Fevzi Efendi'nin torunu olduğunu bildirmekte ve Erzincan'da isyan eden askerlerin Koşuyolu'nda değil, Canberk Köprüsü'nde toplandıklarını yazmaktadır. Bu arada okuyucumuz, Hacı Fevzi Efendinin İbrahim Paşa'dan daha önce askerlerle konuşup onları teskin ettiklerini de bildirmektedir." şeklinde belirtmesi Ordu Müşirinin İbrahim Paşa olduğunu doğrulamaktadır. (Cumhuriyet,01 Mayıs1968)

Ordu kumandanı, müsamahasız biri olmasına karşın erat tarafından sevilirdi. Müşir İbrahim Paşa konuşma yaptığı takdirde askerlerin kendi aleyhlerine döneceğini düşünen asilerden bir çavuş, Paşa'yı korkutmak, onu askerler karşısında küçük düşürmek ve duruma hâkim olmak için tüfeğini İbrahim Paşa ve Ahmed Fevzi Efendi'ye doğru çevirir. İsyanın en kritik noktası burası olmuştur. İbrahim Paşa ve Ahmed Fevzi Efendi, üzerlerine silah çeken asiye bir kenara iterek askerlerin isteklerini sorup, onlara nasihatle, bulduktan sonra Ermenilere de ilişilmemesi gerektiği tembihinde bulunmuştur. Komuta kademesi, maddeler üzerinde anlaşıp toplu hareket edebilmek için birliklere kumanda eden çavuş ve onbaşıları ertesi gün karargâhta toplantıya çağırılırlar. Müşir İbrahim Paşa isyancı askerlere; halkın önünde konuşmanın doğru olmadığını, cuma namazından sonra Cirit Meydanı'nda toplanmalarını ve kendisinin de oraya geleceğini söylemiştir. Cuma namazından sonra asi askerler ile konuşmuş ve ertesi gün Piyade Kışlası önünde toplamak üzere oradan ayrılırlar.⁴⁶

Ertesi gün yanında Ahmed Fevzi Efendi ve Erzincan Müftüsü olduğu hâlde Müşir İbrahim Paşa, meydanda toplanan halka hitaben; *“Askerler şeriat istiyorlar. Eğer şeriata muhalif bir iş yapıldığını söyleyen varsa ortaya çıkarılsın, vereceğiniz fetva ile cezasını verelim”* demiş. Bu soruya karşılık meydandan bir imam çıkarak; *“Bizim mahallede Kurmay Yüzbaşı Filibeli İsmail Bey vardır. Minarede ezan okuyan müezzine ne çağırıyorsun gibi sözler söyleyerek İslamiyet'e hakaret etmiştir. Herkesin ibret alması için bunun kafası kesilmelidir”* diyerek, Filibeli İsmail Bey'i suçlamıştır. Bu suçlama üzerine Filibeli İsmail Bey meydana çağırılmış ve kendisine yöneltilen suçlar hakkında cevap vermesi istenmiştir. İsmail Bey, bunun üzerine şu cevabı vermiştir: *“Ben böyle bir harekette bulunmadım. Ben İslam oğlu İslamım. Ben ezanın okunmasında güzel makamlar olduğunu, müezzinin ezanı hiçbir makama uymadan okuduğunu ve makam öğrenmesi lazım olduğunu söyledim”* şeklinde bir savunma yapmıştır. Bunun üzerine Müftü Efendi; İsmail Bey'den şahadet getirmesini ve tövbe etmesini istemiştir. İsmail Bey de bu istekleri yerine getirince Müşir İbrahim Paşa: *“İşte gördünüz. Müftü ve ulema hazretleri (Hacı Fevzi) karşısında subaylar tövbe ettiler. İmanlarını yenilediler, onları tekrar kumandanlığa kabul ediyorsunuz değil mi?”* sorusuna, askerler hep bir ağızdan: *“Ediyoruz”* cevabını verirler.

İbrahim Paşa, subaylara kıtalarının başına geçmesini emretmiş ve yapılan bir resmîgeçitle olay sona ermiştir. Bu arada Yüzbaşı Kemalettin Bey, isyancıların elebaşlarının bir listesini İbrahim Paşa'ya vermiş ve

46. E. Güresin, *age.*, s. 59-60.

isimleri tespit edilen elebaşılar tutuklanmıştır.⁴⁷

Erzincan'da çıkan başkadırı hareketini Müşir İbrahim Paşa, Ahmed Fevzi Efendi'yi yanına alıp, onun Erzincan halkı üzerindeki etkisi ve saygınlığından yararlanarak hiç kimsenin zarar görmeden olayların sonuçlanmasını sağlamıştır.

Ahmed Fevzi Efendi'nin Esaret Yılları ve Erzincan'a Dönüşü

1916 Şubat'ında işgal altındaki Erzincan'da halkını örgütleyen, istiklâlini kazanmasını telkin eden Terzi Baba Dergâhı'nın cesur Şeyh'i Ahmed Fevzi Efendi, Rus generallerinin bütün kin ve nefretlerini üzerine çekip, 1917'nin Kasım ayı sonunda bir gece tutuklanıp Erzurum'a, oradan da Tiflis götürülüp hapsedilmiştir. Bu hapisanede dokuz ay on beş gün tutuklu kalmıştır. Ancak hapisaneden kaçarak 1918 Ağustos ayı sonunda Erzincan'a dönebilmiştir.⁴⁸

Gazeteci-yazar Ünal Tuynun bu konuyu şöyle yorumluyor:

“Rus Kumandanın yanından ayrılan Ahmed Fevzi Efendi, Erzincan halkının mücadelecî ruhunu ayağa kaldırmak amacıyla büyük bir direniş başlandı. Rus kumandan Şeyh Efendi'yi öldürmek için hazırlık yaptı, ama halkın galeyana geleceğini anlayınca kararından vazgeçti. Bir gece baskısıyla tutuklatıldı ve yanına getirtti:

-Şeyh Efendi, siz benim uyarılarımı dikkate almıyorsunuz herhâlde!

-Benim babam (Şeyh Mustafa Fehmi) yıllarca sizinle şavaştı. Ben de sizlerle şavaşaçım.

-Hayır, şavaşamayacaksın! Sizi Rusya'ya gönderiyorum, artık esirimizsiniz.

O gece bir bölük Rus askeri nezaretinde Ahmed Fevzi Efendi Tiflis'e götürüldü. Tiflis hapisanesine kapatıldı. Hapisanede kendisi gibi Anadolu'dan getirilmiş birçok insan mevcuttu. Dokuz ay on beş gün bu hapisanede kalan Ahmed Fevzi Efendi, birçok arkadaşıyla birlikte hapisaneden kaçmayı başardı.⁴⁹

Ahmed Fevzi Efendi'nin Millî Mücadele Yılları

Padişah *Vahdeddin* tarafından geniş yetkilerle görevlendirilip Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a

47. Sıddık Yıldız, *agtez*, s.189-190.

48. F. Kırzioğlu, *age.*, s. 223; Yunus Nadi Akın, *age.*, s. 78; Hüseyin Bulut, *age.*, s. 120-147. Bu konuyla ilgili olarak, Ahmed Fevzi Efendi'nin TBMM'deki 155 no' luscil dosyasının açıklama bölümünde: ‘*Erzincan'ın işgalinde, Ruslar tarafından cebren tutuklanarak Tiflis Hapishanesi'ne gönderilmiş, bilahere geriye dönmüştür.*’ ibaresi kayıtlıdır.

49. Ünal Tuynun, *age.*, s. 111-112.

çıkıştır. Din adamlarının toplum üzerindeki etkisinin farkında olan Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığı andan itibaren her gittiği yerde öncelikle din adamlarıyla görüşmüştür. Erzincan'daki Ahmed Fevzi Efendi'yle de bu sebeple irtibat kurmuştur.⁵⁰ Tarihî kaynaklar Millî Mücadele yıllarında Ahmed Fevzi Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa ile Haziran 1919 başlarında yakın ilişki kurduğunu, Erzincan'a geldiğinde onu törenle karşılattığını kaydederler.⁵¹

Erzurum Kongresi

Erzincan'ın diğer delegeleri ile Erzurum yakınındaki Ilıca'ya giden Ahmed Fevzi Efendi, orada bir gece konakladıktan sonra kongre süresince kalacakları mekâna yerleşmişlerdir. Gümüşhane delegesi *Zeki Bey* hatıratında, “*Başka vilâyetlerden henüz kimse gelmemişti. Yalnız Erzincan murahhâsı Şeyh (Hacı) Fevzi ve Tokat murahhâsı Rifat Bey gelmişler, Sansaryan Ermeni Mektebi'nde bir odaya yerleştirilmişlerdi.*” ifadesiyle Ahmet Fevzi Efendi'nin herkesten önce Kongre'ye katılmak için gittiğini belirtmektedir.

Nihayetinde 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Vilayet Kongresi açılır. Açılış gününe dair *Cevat Dursunoğlu* şunları kaydeder: “*Azalar birer ikişer kongrenin yapılacağı salona giriyor, toplantıda oturacakları yerleri tasarlıyor ve dışarıdaki güzel havayı kaçırmamak için tekrar bahçeye çıkıyorlardı.*”⁵²“*Saat onbir'de hep birden salona girildi. Mustafa Kemal Paşa ön sıralardan birinde oturan Erzincan Azası Hacı Fevzi Efendi'nin yanına oturdu.*”⁵³ Kongre'nin açılışından itibaren Erzincan delegesi Ahmed Fevzi Efendi çok aktif vazifelere talip olmuştur. Evvelâ Kongre Divânı Meclis Reis Vekilliğine namzet olup iki oy almış, daha sonra da program encümenine aday olup 24 oy alarak ilk on beş kişi içine girmiş ve bu encümenliğe seçilmiştir.⁵⁴ Bir sonraki gün Nizâmname Encümeni seçimleri yapılmış ve Ahmed Fevzi Efendi, bu seçimlerde 35 kişilik encümen aza namzedi arasından 22 oy alarak ilk dokuz'a girmiş ve Nizâmname Encümenliği'ne de seçilmiştir.⁵⁵

50. Tahir Erdoğan Şahin, **Erzincan Tarihi II**, s. 427.

51. Fahrettin Kırzioğlu, **age.**, c. 3, s. 223; Y. N. Akın, **age.**, s. 78; H. Bulut, **age.**, s. 120-148; Yücel Çil, **age.**, s. 170; H.İ. Özdemir / R. Kaymaz, **age.**, s. 471.

52. Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara 1946, s.108.

53. C. Dursunoğlu **age.**, s.109; Dursunoğlu'nun verdiği bu bilgi Ahmed Fevzi Efendi'nin Erzurum Kongresi'ndeki yeri ve konumu hakkında da mühim bir kanaat oluşturmaktadır. Zira o, gittiği her yerde “*Çok Saygınlığından*” en ön saflardaki yerini almıştır. (Fahrettin Kırzioğlu, **age.**, **III**, s. 223.)

54. F. Kırzioğlu, **age.**, **II**, s. 31-32.

55. F. Kırzioğlu **III**, s. 96.

Ahmed Fevzi Efendi'nin Heyeti Temsiliye'ye Seçilmesi

Erzurum Kongresi devam ederken, Kongreye iştirak eden vilayet ve sancaklardan Heyeti Temsiliye azalıkları için adaylarını belirleyip kongre divânına sunmaları istenmiş, bunun üzerine Erzincan Delegeleri de 7 Ağustos günü Erzincan müstakil sancağı adaylarının Erzincan Müftüsü Osman Fevzi (Topçu) ve Ahmet Fevzi Efendilerin olduğunu bildirmişlerdir. Erzincan Delegelerinin Heyet-i Temsiliye adaylarının bildirdiği belge⁵⁶ ve adayların adları görülmektedir:

Erzincan Müstakil Sancağı Heyet-i Temsiliye Nâmzedleri

Bismillâh

Erzurum Kongresi Riyâseti Aliyyesi'ne,

Erzincan Müftüsü Osman Fevzî Efendi⁵⁷

Mümessil Şeyh Hâcî Ahmed Fevzî Efendi.

Erzincan Sancağı nâmuna, Hey'eti bâlâda isimleri muharrer zevâd, nâmzed gösterildiği arz olunur.

Fî 7 Ağustos Sene 335(1919)

İmzalar

Pülümür Mümessili Abbâs Âlî

Refâhiye Mümessili Tâhâ Kemâleddîn.

Kuruçay Mümessili Mehmed Şevkî.

Erzincan Mümessili Ahmed Fevzî.⁵⁸

Yapılan seçimlerde Osman Fevzi (Topçu) Efendi sadece bir oy almış, Hacı Fevzi Efendi 40 oy alarak Heyeti Temsiliye azası seçilmiştir.⁵⁹ Seçimin toplu sonuçları ise şu şekilde sonuçlanmıştır:

<i>Mustafa Kemâl Paşa, (Erzurum)</i>	46
<i>Rauf Bey, (Sivas)</i>	46
<i>Hacı Musa Bey, (Bitlis)</i>	45
<i>Sadullah Bey, (Bitlis)</i>	45
<i>Servet Bey, (Trabzon)</i>	42
<i>Hacı Fevzi Efendi, (Erzincan)</i>	40

56. F. Kırzioğlu III, s. 140.

57. F. Kırzioğlu eserinde Erzincan Delegesi Müftü *Osman Fevzi Efendi*'nin karşısına *Kelkit Mümessili* yazmıştır. Kırzioğlu, Kelkit Müftüsü Hafız *Osman Nuri Efendi* ile Erzincan Müftüsü Osman Fevzi Efendi'yi muhtemelen birbirine karıştırmış olmalıdır.

58. F. Kırzioğlu, *age.*, II, s. 233.

59. Rıza Nur, *Türk Tarihi, Milli Kıyam, Milli Mücadeleinin iç Yüzü*, Toker Yayınları, İstanbul 1994, c. 13, s. 33; Fahrettin Kırzioğlu, *age.*, III, s. 223.

<i>İzzet Bey</i> , (Tirabuzon)	38
<i>Raif Hoca</i> , (Erzurum)	36
<i>Bekir Sami Bey</i> , (Sivas)	34

Ölümü Göze Alarak Erzincan'dan Sivas'a Yolculuk

Mustafa Kemal ve rüfekaşı, Ahmed Fevzi Efendi'yi de yanlarına alarak Sivas'a gitmek üzere 31 Ağustos 1919 günü öğlenden önce Erzincan'dan hareket edip ayrılmışlardır.⁶⁰

İki otomobille yola çıkan heyet, Erzincan'dan hareketle *Çardaklı Boğazı*'na geldiklerinde burada Dersimli çetelerin, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin Sivas'a gitmelerini engellemek için yola pusu kurdukları ve tedbir alınmadan ilerlemenin tehlikeli olacağı Mustafa Kemal'e söylenince Mustafa Kemal, her ne olursa olsun zamanında Sivas'a gitmemiz gerekir. Eğer silahlı çatışma olursa ölenlere bakılmadan yola devam edileceği kararı alınır. Tedbir içinde de otomobilin önüne silahlı biri kişi yerleştirilmiştir.

Bu tehlike karşısında *Çardaklı Boğazı*'nı geçmek için Heyeti Temsiliye üyesi Ahmet Fevzi Efendi orada bulunanlara; *"Bu yolda eşkıyanın taarruzu ile ölmek şüphesiz yine şehit olmaktır. Biz bir gayret-i hak, bir*

Resim 4: Aralarında Erzincan delegesi Ahmet Fevzi Efendi ve Mustafa Kemal Paşa'nın da yer aldığı Heyeti Temsiliye üyeleri Sivas'ta toplu hâlde.

60. Ali Kuzu, *Atatürk'e Yapılan Suikastlar*, Kariyer Yayınları, İstanbul 2011, s. 68.

gaye-i vatan ve millet uğruna yola çıkmış bulunuyoruz.” demesi moralleri yükseltmiş ve yola devam edilerek Çardaklı Boğazı geçilmiştir.⁶¹

Heyet, 2 Eylül akşamı Sivas’a varmıştır. Sivas halkının büyük bir coşkuyla heyeti karşılamasını bir görgü tanığı;“...*sür’atle bize doğru yaklaşıyordu. Tam tepede durdu. Herkes koştu. Yanında Hoca Fevzi Efendi, Raif Efendi ve Rauf Bey’le otomobilden indiler.*”⁶² demektedir.

Ahmed Fevzi Efendi Sivas Kongresi’nde

Erzurum Kongresi sonrası Erzincan’a dönüp Sivas’a gelen Ahmed Fevzi Efendi ve diğer Heyet-i Temsiliye üyeleri Mekteb-i Sultani binasında misafir edilirler.⁶³

On dört kişilik Heyeti Temsiliye’nin üyelerinden biri de Ahmet Fevzi Efendi’dir. Kongre süresince oturlara katılanları ve katılmayanları Mustafa Kemal şöyle açıklar: “*Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim ki, (Heyet-i Temsiliye’deki) bu kimseler hiç bir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ile Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler Sivas Kongresi’ne katılmışlardır.*”⁶⁴

Kongre, 11 Eylül günü oturum’un ikinci celse’sinde, halkın maneviyatını galeyana getirmek amacıyla Sivas Ulu Camii’nde halka açık bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Din adamlarının halk üzerindeki etkisi düşünülerek bu toplantıda Erzincanlı Ahmed Fevzi Efendi ve Erzurumlu Hoca Raif Efendilerle, Bursa Delegeşi Ahmed Nuri Bey konuşmacı olarak seçilirler.⁶⁵

Ahmed Fevzi Efendi, Kongre’nin sonuna yaklaşıldığı 8-9 Eylül gecesi Mustafa Kemal’in odasında yapılan toplantıdan sonra 12 Eylül günü Sivas’tan ayrılarak memleketi Erzincan’a dönmüştür.⁶⁶ Ancak Heyeti Temsiliye üyeliği Birinci Meclis teşekkül edilinceye kadar sürmüştür.

61. *Nutuk*, s. 77; M. Müfit Kansı, *age.*, c.1, s. 199-202; Ali Kuzu, *age.*, s. 67 - 68; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi II*, s. 433.

62. Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücâhidler*, Sebil Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2010, s.180,

63. Ahmet Necip Günaydın, *Milli Mücadelede Sivas-108 Gün*, Sivas Valiliği Yayını, s. 44.

64. *Nutuk*, s. 65.

65. Recep Çelik, *age* C:1, s:311

66. *Nutuk*, s:65; A.N. Günaydın, *age.*, s.118; Yunus Nadi Akın, *age.*, s. 83.

67. Erzincan’ı temsil edecek olan bu beş Mebus’tan, Ahmed Fevzi Efendi, Tevfik Bey, Hüseyin Aksu Bey ve Emin Bey, 28 Nisan günü hep beraberce Meclis-i Mebusan’a katılırken, Erzincan Müftüsü *Osman Fevzi Eefendi* çok daha sonra 22 Ağustos’ta Meclis’e katılmıştır.(TBMM Arşivi)

Ahmed Fevzi Efendi Meclis'te

23 Nisan 1920 günü Ankara'da açılan Birinci Meclis'e Ahmed Fevzi Efendi Erzincan adına seçilmiş, 28 Nisan 1920 Çarşamba günü ise Meclis-i Vükelâ'ya iştirak etmiştir.⁶⁷ Meclis'in 3 Mayıs 1920 Pazartesi günü onuncu toplantının birinci oturumunda Erzincan Milletvekili olan beş zâtın Mebusluk Mazbataları onaylanmıştır.

Mazbatada şu ifadelere yer verilmiştir:

"2-Erzincan Mebusluğuna intihab edilmiş olan Osman Fevzi, Şeyh Fevzi, Teyfik ve Hüseyin efendilerle, Emin Bey'in intihap mazbataları'nın tasdikine dair Mazbataları Tetkik Encümeni mazbatası

Reis - Rûfekayı muhteremeden bâzı zevatın mazbatası encümence tasdik edilmiş ve tasdik Heyeti Aliyenize de teklif olunuyor efendim, okunacaktır.

Erzincan Mebusu olarak intihab olunan Müftüi Liva Osman Fevzi ve Şeyh Hacı Fevzi ve Teyfik Efendilerle Emin Bey ve Hüseyin Efendilerin keyfiyeti intihaplarını mübeyyin işbu mazbata encümenimizce bittetkik münderecatı usulüne muvafık görülmekle berayi tasdik Heyeti Umumiyye ye arzı karargir oldu. (19 Nisan 1920)

*Reis – Bu zevatın âzalıkları kabul ediliyor mu? (Kabul, kabul, sadaları.) Kabul edildi."*⁶⁸

Erzincan Mebusu Ahmed Fevzi Efendi siyasi görüş olarak bazı kaynakların belirttikleri gibi CHP'nin evveliyatı durumunda olan Birinci Grup Mebusu değil, bunun tam aksine bağımsız gruptandır.⁶⁹

Ahmed Fevzi Efendi, Şer'iyye, Evkaf, İrşâd ve Tapu-Kadastro Komisyonlarında görev almış olup, Meclis'te *Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi* olarak anılırdı.⁷⁰

Ahmed Fevzi Efendi, Birinci Mecliste yapılan ilk ankette,⁷¹ *"Kazanılacak olan Milli İstiklâl Mücâhedemiz'in (Savaşımızın) feyizdâr (Bilgi ışığı taşıyıcı) ve semeredâr (bolluk getirici) olması neye mütevakkıftır? (neye bağlıdır?)"* sorusuna 1 Mayıs 1922 günü yazılı olarak şu cevabı vermiştir:

'Bismillâhi Va'tesimû bi-hablillâhi cemî'an velâ teferrekû'' kanun-u ilâhisine ittibaen azim ve iman ve sabır ve sebat ve metanete mütevakkıftır."

68. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 3.5.1336, c. 1, s. 193.

69. **TBMM** 155 no'lu Dosya.

70. Hüseyin Bulut, *age.*, s. 121-148.

71. Bu anket, **Necmettin Sahir Silan**'ın 1921 ila 1923 yılları arasında **TBMM** üyeleriyle yaptığı anket.

Ankara, 1 Mayıs 1338 (1922)

*TBMM azâsından Erzincan mebusu Ahmed Fevzi.*⁷²

Ahmed Fevzi Efendi'nin Vefatı

Ahmed Fevzi Efendi, Ankara'daki BMM mebusluğu üç yıl sürmüştür. Kendisine verilen görevleri eksiksiz yerine getirmiştir. Çetin mücadeleler ile geçen ömrü ve yaşının ilerlemesi neticesinde 1923 ilkbaharında hastalanmış dostlarını yanına çağırarak; “Çok yorgunum, herhâlde aranızdan ayrılacağım.” buyurmuş ve dostları, birçok doktor getirselerde, doktorlara ilgi ve alaka göstermemiştir.”⁷³ Büyük Millet Meclisi'nden izin alarak 1923 senesi ilkbahar'ında Erzincan'a dönüş yapmış, bir müddet hasta yattıktan sonra 1923 yılı sonbaharında Rahmet-i Rahman'a kavuşmuştur. Rahmetullahi aleyh.

Çok kalabalık bir cenaze merasiminin sonunda, vasiyeti üzerine Erzincan'ın manevi ocağı ve aynı zamanda büyük şeyhi olan Terzi Baba Hazretlerinin türbesinin yakınında eşi Şefika Hanım'ın yanına defnedilmiştir.

Vefatından sonra Meclis tarafından adına izafeten yeşil şeritli İstiklâl Madalyası verilmiştir.

Metni İşbu Varaka Zahrında Muharrer Bulunan 66 Numaralı Kânûn Mûcebince Verilecek Olan İstiklâl Madalyası

Vesîkası Numara: 1637

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Dâ'ire-i İntihâbiyyesi A'zâsı'ndan olup da'vâ-yı muhikk u meşrû'umuzu ihzâr ve bunu müdâfe'a eylediğinden dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24 Tışrîn-i Evvel 339 Ta'rîhi'nde vukû'bulan Birinci İctimâ' Senesi, Kırk birinci İctimâ'i'nun Birinci Celsesi'nde BİRİNCİ DEVRE ERZİNCÂN MEB'ÛSU ŞEYH HÂCÎ FEVZÎ EFENDİ'ye Bir Kıt'a Yeşil Şeridli “İstiklâl Madalyası” verilmiştir.

Mühür:

Türkiye Cumhuriyeti Riyâseti 9/4/340

İmzâ:

Gazi Mustafa Kemal⁷⁴

72. “Topyekûn Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin”(Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 103), diyen Allah Kanununa uyarak, kararlılık ve iman ve sabır ve kararından vaz geçmeme ve sağlam durmaya bağlıdır. TBMM ilk Meclis Anketi, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, Nisan 2004, s.152.

73. Ünal Tuynun, *age.*, s. 113.

74. İstiklâl Madalyası ve Vesikası, Ahmed Fevzi Efendi'nin Torunları *Baysoy* ailesinden temin edilmiştir.

SONUÇ

*“Atina ve Isparta beldelerinde en büyük ceza sürgündü!
Bir müstebidin bir insana ölümden beter
diyerek yüklettiği işkence sürgündür!”*
Remzi Oğuz Arık

Vatansız yaşanılmaz. Vatan, üzerinde her türlü değerlerimizin yükseldiği kutsal topraklardır. Ruh derinliğimizde ürettiğimiz güzellikler somut bir şekilde vatan topraklarında yer aldığı gibi, ahirete intikal eden atalarımız, şehitlerimiz, hatıralarımız, kısacası milletimizin maddi ve manevi kökünü besleyen değerlerin tamamı sınırlarla çizili vatanımızda yer almaktadır. Bu yüzden vatan sevgisinin bizim geleneğimizde önemli bir yeri vardır ve vatan toprakları kutsaldır. Bunun için olacak ki vatanımızı korumak için canımızı vermekten asla çekinmeyiz.

Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı sırasında ne şan, ne şöhret için, sadece vatanını korumak için savaşarak canını vermiş adsız kahramanların sayısı yüz binleri bulmaktadır. Gazilerin sayısı ise net olarak bilinmemektedir.

Bizlere bu güzel vatani bırakmakla onurlu, hür ve huzurlu bir hayat güvencesi sağlamada katkıları olan aziz şehitlerimizi ve gazilerimizi hürmet ve rahmetle anıyoruz. Dolayısıyla kanları, canları pahasına bize emanet ettikleri bu güzel vatanımızı korumak ise hepimizin görevidir.

Bu yazımıza konu olan Ahmet Fevzi Efendi vatanımız için belirttiğimiz hizmetlerde bulunmuş saygın bir şahsiyettir. Erzincan'ının manevi mimarlarından olan Ahmed Fevzi Efendi, Kurtuluş Savaşı'mızdaki hizmetlerinin yanında Erzurum, Sivas Kongrelerinde yer almış ve Birinci Meclise Erzincan milletvekili olarak katılmıştır.

Merhum Ahmed Fevzi Efendi'nin vesilesiyle yeni nesillere tüm şehitlerimizi ve gazilerimizi tanıtmak ve onlara gereken değeri vermek insanlık görevimiz olduğu gibi onlara olan vefa borcumuzdur da.

KAYNAKLAR

Abdürrahim Şerif Beygu; **Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitabeleri**, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.

Ahmet Demirel; **İlk Meclis'in Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Ahmet Necip Günaydın; **Millî Mücadele de Sivas-108 Gün**, Sivas Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Sivas 2010.

Akkoyunluların Anadoludaki İlk Yurtlarından Erzincan- Rumsaray Köyü ve Tur Ali Bey, **Akra/ Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi**, S. 8, İstanbul 2015, s. 16-18.

- Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, İstanbul 2015, S. 8.
- Ali Kuzu; **Atatürk'e Yapılan Suikastlar**, Kariyer Yayınları, İstanbul 2011.
- Aşçı İbrahim Dede; **Aşçı Dede'nin Hatıraları**, (haz. MustafaKoç / Eyüp Tanrıverdi), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, Cilt:1-2-3-4.
- Atatürk; **Nutuk**, Ayyıldız Yayınları, Ankara 2011,
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. Y.PRK.BŞK. Dosya: 45, Gömlek: 99.**
- Cevat Dursunoğlu; **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara 1946.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 01 Mayıs 1968 tarihli nüsha.
- Doğu Anadolu (Kuzey-Güney) Evliyalari**, Türkiye Gazetesi Yayınları, c.1, İstanbul 2004.
- Ecvet Güresin; **31 Mart İsyanı**. Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.
- Erzincan'da Mevlevîlik Hareketleri*, **9. Millî Mevlâna Kongresi**, Selçuk Üniversitesi Konya 1997, s. 117-123.
- Fahrettin Kırzioğlu; **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, c. 1-2-3, Ankara 1993.
- Halil İbrahim Özdemir / Rıfki Kaymaz; **Erzincanlılar Ansiklopedisi**, Doğu Yayınları, Erzincan 2010.
- Hamza Keleş; *Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler*, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi** S. 38, 2006.
- Hüseyin Bulut; **Milli Mücadelede Erzincan**, Erzincan Belediyesi Yayınları, Ankara 1997.
- Kadir Mısıroğlu; **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, Sebil Yayınları, İstanbul 2010.
- Kadırbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları**, Sebil Yayınları, İstanbul 2011.
- Kâzım Karabekir; **Günlükler (1906-1948)**, (haz. Yücel Demirel), c.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Mazhar Müfit Kansu; **Erzurum'dan Ölümüne kadar Atatürk' le Beraber**, Türk Tarih kurumu Yayınları, Cilt:1-2, Ankara, 1997.
- Osmanzâde Hüseyin Vassaf; **Sefine-i Evliyâ**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Rahmi Serin; **İstanbul ve Anadolu Evliyalari**, (haz. Arif Pamuk), Pamuk Yayınları, İstanbul 2007.
- Recep Çelik; **Milli Mücadelede Din Adamlari**, c.1-2, Emre Yayınları, İstanbul 2000.
- Rıza Nur; **Türk Tarihi, Milli Kıyam, Milli Mücadelenin iç Yüzü**, Toker Yayınları, c. 13, İstanbul1994.
- Şaban Er **Melâmilik ve Osmanlı Devri Melâmileri**, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2015.
- Şaban Er; **Erzincanlı "Terzi Baba Hayyat Muhammed Vehbi, Hayati, Eser-leri, Menkabeleri"**, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2014.
- Tahir Erdoğan Şahin; **Erzincan Tarihi I- II**, Erdav Yayınları, Erzincan 1985/ 1987.

Tarihsel gerçekliğe erişme yĐntemi ve "Yavuz Sultan Selim'in Alevi Kıymı" gerçeği, **Doğu Gazaetesi**, 01 AĞustos 2013

TBMM- Zabıt Ceridesi, 3.5.1336, Cilt:1, 3.10.1337, Cilt:1.

TBMM- İlk Meclis Anketi, TBMM KĐltĐr Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara, Nisan 2004.

TĐrkiye Diyanet Vakfı, İslĐm Ansiklopedisi.

Đnal Tuygun; **Erzincan'ın Manevi Mimarları**, Kervan Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004.

Đnal Tuygun; **Piri SĐmi Hazretleri** (Hayatı ve Sohbetleri), Kervan Yayınları, İstanbul 2004.

Yunus Nadi Akın; **Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar**, Őz-Soy Ofset, Erzincan 2005.

Yurt, Vehbi; **Terzi Baba ve Erzincan (İki KĐre)**, Birun Yayınları, İstanbul 2011.

YĐcel il; **Erzurum Kongresine Katılan Delegeler**, Ankara 2005.

DOSYA: MALATYA

MALATYA ŞEHİR ADI VE ŞEHRİN TARİHİ SÜREÇLERİ

Dr. Göknur AKÇADAĞ

I. MALATYA ŞEHİR ADI VE KURULUŞ YERİNDEKİ DEĞİŞİMLER

Anadolu'nun tarihî coğrafyası hakkında bilgi veren ilk ve Orta Çağ kaynaklarında Malatya ve civarı çok geniş bir şekilde tasvir edilerek jeopolitik önemi vurgulanan bir şehir olmuştur.¹ Burada dikkati çeken bir diğer durum, Malatya isminin bir kaç küçük değişiklik ve imla farklılığı haricinde köklü bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelebilmiş olmasıdır.²

Ovadaki dağınık yerleşim yerlerinden sonra Arslantepe'deki ilk yerleşim yerini niteleyen "*Melita, Milid*" şehrinde sonra, Romalıların bölgeye gelip karargâhlarını Arslantepe'nin 4 km. kuzeyinde kurmalarıyla şehir yeni yerinde ortaya çıkmıştır ve şehrin ilk yer değiştirme hadisesi yaşanmıştır.³ Malatya şehri son olarak Osmanlı Dönemi'nde yer değiştirmiş Romalıların kurduğu şehrin bakiyeleri günümüzde (Battal Gazi) Eski Malatya ilçesini teşkil etmiştir. Buraya hâlen halk arasında "*Aşşa şehir*" denilmektedir. Şehir 1838 senesinde Hafız Paşa'nın karargâhını burada kurmasıyla,⁴ bugünkü yerine yani *Asbuzu'*ya taşınmıştır.

1. Pline, *Histoire Naturelle De Pline VI*, (nşr. M. E. Littre), Paris 1883, s. 239; Strabon, *Geographie VII*, (nşr. F. Lasserre), Paris 1975, s. 120; İbn Havkal, *Kitabü's-Suratü'l Arz I*, (nşr. J. H. Kramers), Leyden 1967, s. 208, 210; Ebu'l-Fida, *Takvimü'l-Buldan*, (nşr. M. Reinaud-M. G. De Slane), Beyrut 1840, s. 51, 234, 384; Kalkaşandı, *Subhü'l-Aşa*, IV, Kahire 1915, s. 79, İbn Hurdadbih, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (nşr. M. J. De Goeje), Beyrut, s. 97, 216; V. Minorsky, *Hudud al-Âlam*, London 1937, s. 21, 76, 149; Hamdullah Mustavvfî, *Nuzhatü'l-Kulûb-Mezopotamia and Persia Under The Mongols* (nşr. G. Le Strange), London 1903, s. 49-50.

2. T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 7, 12; E. Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarında Yerleşim Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", *Belleten X/3*, (Temmuz 1946), s. 381 vd.; A. Tanoğlu, "Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler", *Türk Coğrafya Dergisi II*, (Ankara 1943), s. 201 vd.; C. Yalvaç, "Malatya'nın İsmi", *Görüş Gazetesi*, (12. 12. 1962), s. 3-9; G. Akçadağ, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya 2002, s. 2 vd.; G. Akçadağ, "Malatya Adı ve Anlamı", *Malatya Kültür Dergisi S: 1*, (Ocak-Mart 1994), s. 3-14.

3. V. Chapolt, *La Prontière De l'Euphrate*, Paris 1907, s. 74-76; M. P. Charlesworth, *Trade-Routes and Commerce of the Roma Empire*, Cambridge 1924, s. 81; W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (M.Pektaş), İstanbul 1960, s.56, 305.

4. Tayyazâde Ata Mehmed, *Tarih-i Ata*, III, İstanbul 1291, s.124 vd.; H.V. Moltke, *Türkiye Mektupları*, (nşr. H. Örs), İstanbul 1969, s.210 vd.

Kayseri yakınlarında, Kültepe höyüğünde yapılan kazılarda bulunana bazı çivi yazılı metinlerde “*Melita*” şeklinde yer alan⁵ Malatya adı, diğer bir kısım vesikada da “*Malazia*” ve “*Malita*” şeklinde geçmektedir.⁶ Bu isim Boğazköy’de bulunan Hitit tabletlerinde ise ‘*Maldia*’, ‘*Mal-diya / Maldija*’ biçiminde zikredilir.⁷ Bu iki farklı ifadeye izah getirme-mekle birlikte her ikisinin de aynı yeri, yani Malatya’yı işaret eden formlar olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla aradaki farklılık okunmuş veya lehçe ayrılığından kaynaklanmış olmalıdır. Aslında Malatya şehri, bilhassa Geç-Hitit Dönemi’nde (MÖ,1200-700) Meliddu Devleti’nin merkezi olarak büyük bir değer kazanmıştır. Nitekim aynı döneme ait bir Kargamış kitabesinde Hitit hiyeroglifleri ile “*öküz başı ve ayağı*” ile ifade edilmektedir. Bu güçlü hayvanın Arslantepe’de bulunan kabartmalarda görüldüğüne dikkati çeken M. Sözen, bu kabartmalarda arabasına bir çift boğanın koşulduğu fırtına tanrısının tasvir edildiğini de ifade etmektedir.⁸ Asur İmparatorluk devri vesikalarında ise “*Milidia, Melidia, Meli-te-a, Milid, Meliddu*” ve “*Melide*”,¹⁰ şeklinde tespit edilen bu isim, Urartu vesikalarında, “*Melita*” formunda yer almıştır.¹¹

5. F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1987, s. 241; M. Tuncel, “Tarih Boyunca Türkiye’de Kent Kuruluşları”, Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan, İstanbul 1981, s. 321.

6. B. Darkot, “Malatya”, İA VII, s. 227; Ayrıca şehire Hititçe “*Melitaş*”, Asurca “*Miliddu*”, Yunanca “*Melitene*” denildiğini S. Gurstang’ın Index of Hitite Names adlı eserine dayanarak Abdulkadir İnan yazmıştır. Bkz. A. İnan, “Fuad Köprülü ve Yusuf Ziya Münakaşaları”, Türk Kültürü IV/41, (Eylül 1966), s. 971.

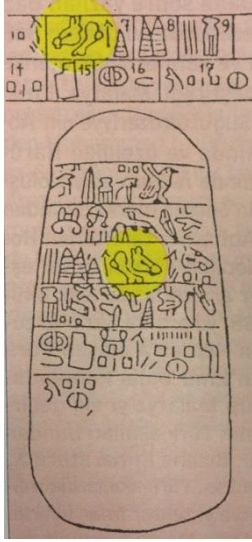
7. L. Delaporte, Arslantepe-La Porte des Lions, Paris 1940, s. 3; H. Bossert, Asia, İstanbul 1946, s. 18; S. Ağaldağ, Eskiçağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi, Konya 1988, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 14.

8. L. Delaporte, s. 56; F. Kınal, s. 240; Ş. Günaltay, s. 224, nr. 97; M. Sözen, Anadolu Kentleri, İstanbul 1971, s. 186; H. Bossert, “Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları”, III. TTK (15-20 Kasım 1943), Ankara 1943, s. 61.

9. A. Gabriel, Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale I, Paris 1940, s. 264; Milidia veya Melide’nin Sümerler tarafından kuşatıldıktan sonra terk edilerek Arslantepe’de ortaya çıkıtığına dair kaydında şehrin ismini bu şekilde zikretmektedir.

10. Ş. Günaltay, s. 105, 305; F. Kınal, s. 248; H. Bossert, “Zur Geschichte Malatyas”, Archiv Für Orient Forschung IX, (1934), s. 330 vd.; E. Honigmann, “Malatya”, EI² VI, s. 230.

11. İzoli veya Kömürhan kitabesinde bu isme rastlanıldığı gibi, Halep yakınında bulunan bir kitabede de “*m-l-z*” şeklinde adlandırılan yerin Malatya’yı işaret ettiği söylenmektedir. Bkz. E. Honigmann, “Malatya”, EI² VI, s. 230; M. Kalaç, “Kömürhan Urartu Kitabesi”, Belleten XX/79, (Temmuz 1956), s. 349; Malatya’nın veya Meliddu Devleti’nin Urartulara ve Kommagene Krallığına ait olduğu dönem hakkında bkz. H. Bossert, “Malatya Heykeltıraşlık Eserlerinin Kronolojisine Dair Felsefe Arşivi”, İÜ EFTD II/1, (1947), s. 85 vd.

Kargamış Kitabesinde yer alan Malatya adını gösteren hiyeroglif.

Eski Çağ coğrafyacılarından Strabon (M.Ö. 58-M.S. 21) Malatya'nın coğrafi yerini ilk defa belirleyerek, şehirle ilgili dikkat çekici bilgiler verirken adını da “*Melitene*” olarak kaydeder.¹² MS, ilk yüzyılda yaşamış olan Pline ise, Fırat'ın kıyısında verimli topraklar üzerinde, Semiramis¹³ tarafından Melita adıyla kurulmuş olan Malatya şehrinin, Armania¹⁴ Eyaleti'ne komşu olan “*Melitene*” bölgesinin merkezini teşkil ettiği yolunda kısa bir bilgi vermektedir.¹⁵ Roma ve Bizans İmparatorluğu zamanında da “*Melitene*” adını koruyan şehir, bu devletlerin doğu hudutlarında coğrafi konumu ve jeopolitik önemiyle önemli bir merkez olarak yükselmiş, Arap-Bizans mücadelesinin sürdüğü ve şehrin İslam hâkimiyetine geçtiği dönemlerde de aynı adla anılmaya devam edilmişti.¹⁶ Yer adlarının telaffuz farklılaşmasından bahseden P. Wittek, Türklerden evvel mevcut yer adları arasında “*Malatia*” yı da sayarak, bu gibi yer adlarının zamanla Türkçede vokallerin karşılıklı benzeşmesi ve telaffuz farklılaşması ile Türkçeye çevrildiğini söylemektedir.¹⁷ Araplar zamanında kadim şekline yakın bir imlayla ve ‘*Malatiyye*'

12. Strabon, s. 120; Strabon, Coğrafya, Anadolu XII, XIII, XIV, (nşr. A. Pekman) İstanbul 1972, s. 5 vd.

13. Procopius, Secret History (nşr. R. Atwater), Toronto 1986, s. 4; Procopius, Gizli Tarih, (nşr. O. Duru), İstanbul 1973, s.47, nr. 3.

14. D. D. Luckbenill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I, New York 1968, s. 39; D.D.Luckbenill, II, s. 3-4; B. B. Piotrousky, Archaeologia Mundi Urartu, (nşr. J. Hogarth), Geneva 1969, s. 13, 128, Strabon, s. 1, 9, 30 vd.

15. Pline, s. 239; C. Textier, age.; III, s. 112; W. M. Martin, Description Historique et Geographique De Asia Mineure I, Paris 1852, s. 436.

16. Abu'l-Farac I, s. 9, 184; E. Hongiman, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (nşr. F. Işıltan), İstanbul 1970, s. 17 vd. G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (nşr. F. Işıltan), Ankara 1986, s. 155; B. Umar E. Honigmann'a dayanarak, Melitene bölgesine Süryanilerce verilmiş olan ve onların dilinde “*sıcak*” manasına gelen “*Taut*” sözcüğünden türetilmiş “*Dautha*” adının, X. yüzyılda Bizanslılarca da kullanıldığını söylemektedir. Bkz. E. Honigmann, age., s. 86; B. Umar, Türkiye'de Tarihsel Adlar, İstanbul 1993, s. 207.

17. P. Wittek, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, (nşr. M. Eren), Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, (1969), s. 225.

biçiminde adlandırılmıştır.¹⁸ İbn Şihna ve İbnü'l-Adim'in verdiği bilgilere göre şehir, İskender tarafından inşa edilmiş olup, o dönemde "Meledni" şeklinde anılmıştır. Meledni zamanla Arapçada "Malatiyyeh" olmuş ve dile hoş gelmesinden dolayı da "Malatiyye" şeklini almıştır.¹⁹ El-Cezire'nin merkezi durumunda olan şehir daha sonra Abbasiler devrinde de El-Avâsım bölgesinin merkezi olmuştur.²⁰ Arap-Bizans mücadeleleri sırasında bölgeye gelmeye başlayan Türkler bu güzel ve önemli beldenin adını değiştirmeyerek Araplardan aldıkları Malatya şekliyle günümüze taşımışlardır. Selçuklular Devri'nde yapılan idarî taksimatlarda "Vilayet-i Malatya" olarak geçmektedir. Selçuklu Dönemi'nin kaynaklarından Hoca Necmeddin El-Hoyî'nin "Risale-i Fezleke"sinde Malatya, Vastaniyye (Orta memleketler) içinde yer alırken, Ebu'l-Fida'nın eserinde hem Şam hem de Rum toprakları içerisinde gösterir.²¹ Anadolu Selçukluları tarafından da bir "üstünlük ve asalet" ifadesi olarak "Dâru'r-Rifâ" denilerek müstesna yeri vurgulanmıştır.²²

Osmanlı kaynaklarının hemen hemen hepsinin Malatya olarak zikrettikleri şehrin adı hakkında Evliya Çelebi'de dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Acemlerin "Aspozan",²³ Türkmenlerin Malatiye", Arapların "Malatye", Yunanların "Rakabe" tarihçilerin ise "Dârü'r-Rakabe/Rakbe" dediği Malatya adını, Türk hükümdarı Efrasiyab / Alp Er Tunga'ya atfettiği bir rivayetle açıklamaya

18. Taberî III, s. 572; El-Belazurî, Fütuhü'l-Buldân, (nşr. M. Fayda), Ankara 1987, s. 264 vd.; Abdulkadir Sivasî'nin müstensihisi olduğu "Haza Kitab-ı Seyyid Battal Gazi" adlı eserde, Malatya şehri "Malata" (Malataya, Malatiyya, Malatya) şeklinde geçtiği ifade edilmektedir. Bkz. D. Kaya, "Battal Gazi Destanındaki Beldeler ve Tabiat Parçaları", II. BGMST, (19-21 Ekim 1987 Malatya), İstanbul 1988, s. 160 vd.

19. İbn Şihna, Ed-Dürrü'l-Müntehab fi Tarih-i Halep, Beyrut 1909, s. 195; İbnü'l-Adim, Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Halep I, Beyrut, s. 251-252.

20. İbnü'l-Esir, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi II, (nşr. M. B. Eryarsoy), İstanbul 1989, s. 486 vd.; Belazurî, s. 264 vd.; M. H. Yinanç, Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944, s. 26 vd.

21. Aziz b. E. Esterabâdî, Bezm u Rezm, (nşr. M. Öztürk), Ankara 1990, s. 316-324; Ebu'l-Fida, s. 51, 234; T. Baykara, s. 69-76.

22. İbn Bîbî, El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'Umuri'l-Alâiyye, (nşr. A. S. Erzi), Ankara 1956, s. 22, 90, 500; A. S. Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I", Belleten XIV/53, (Ocak 1950), s. 96-98; İ. C. Artuk, "Ortaçağda Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar", Türk Kültürü Araştırmaları, H. Z. Koşay'ın Hatırasına Armağan, XXIV/2, (Ankara 1986), s. 65.

23. H.V. Moltke, Türkiye Mektupları, (nşr. H. Örs), İstanbul 1969, s. 212; Bu isme "Aspuzar" adıyla Türkistan coğrafyasında da rastlanılmaktadır. Bkz. V. Minorsky, Hudud al-Alam, s. 63-64, 104, 119.

“çalışmaktadır.²⁴ Burada bahsi geçen ve çeşitli kaynaklarda “*Aspuzu, Aspozan, Aspuzan, Aspuzi, Asapuzu, İsposan*”, şekillerinde verilen bu isim, Malatya’nın günümüzdeki kuruluş yerinin eski adı olup, 1838’de Hafız Paşa maiyyetinde yer alan Mareşal H. V. Moltke’nin hatıralarında “*Aspuzu*” şeklinde görülmektedir.

Hitit kaynaklarında yer alan Melita kelimesinin yine Hitit dilinde “*bal*” anlamına gelen ve “*Melit /Melid /Milid*” kökünden türediği B. Hrozny tarafından ortaya konulmuştur.²⁵ Bilge Umur ise Malatya Luwi kültürü kenti olarak kabul etmiş olduğu şehrin adının “*bal*” anlamını belirten Luwi dilindeki “*Mallit*” sözcüğünün Melit’e yakın olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Hâlen balıyla ünlü olan Malatya ve yöresinin bu özelliğinin öncesi ve sonrasıyla Hitit Dönemi’nde de bilindiği anlaşılmaktadır. Malatya isminin bu anlamının başlangıçtaki şekliyle Abu’l-Farac ve Evliya Çelebi Dönemlerinde de bilindiğini bu yazarların kayıtları ortaya koymaktadır.²⁷ Yalnız söz konusu isim ilk şeklindeki formunu tabi olarak koruyamamış ve yukarıda gösterildiği şekilde değişik söyleniş biçimlerinden sonra esas kökünden pek de farklı olmayan bugünkü hâlini almıştır.

II- KALKOLİTİK-HİTİT DÖNEMİ ŞEHİRİ

Taş Devri kültürleri ile ilgili olarak ele geçen buluntular, Malatya yöresinde en Eski Çağlardan beri çeşitli insan topluluklarının yaşadığını göstermektedir. Elde edilen bilgiler Malatya yöresinin 8000 yıllık bir tarihi geçmişinin olduğunu ortaya çıkartmıştır. Neolitik Dönem’in önemli yerleşme yerlerinden Caferhöyük, Kalkolitik Çağ’ın “El-Ubeyd” kültürünün Anadolu’daki temsilcisi özelliğini taşıyan Değirmentepe ile Orduzu köyü yakınında bulunan Arslantepe, bunlar içinde en önemlileridir. Eski Malatya’nın kuzeydoğusunda geçmişte Fırat

24. Evliya Çelebi III-IV, s. 420; Seyyahın bu rivayetleri günümüz araştırmalarında da önemli görülerek tekrarlanmıştır. Bkz. F. M. Kırzioğlu, Her Bakımdan Türk Olan Kürtler, Ankara 1964, s. 27 vd., 114 vd. M. Cumbur, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Yer Adları”, Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (Ankara 11-13 Eylül 1984), Ankara 1984, s. 203-205.

25. B. Hrozny, Inscriptions Hittites Hieroglyphiques III, 1937, s. 381.

26. B. Hrozny, III, s. 381; F. Kınal, s. 210; Bkz. B. Umur, s. 561; Malatya ismi ve manası hakkında ileri sürülen farklı görüşler için ayrıca bkz. Niyazi Mısıri, Bazı Âsardan Toplanmış Muhtasar Malatya Tarihi, Malatya Halk Ktp. Nr. 251, s. 19 vd; E. Yalçınkaya, s. 56; E. Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara 1968, s. 68; E. Yalçınkaya, age., s. 3; M. Akturan, Cumhuriyetin 50. Yılında Malatya Müzesi, Malatya 1973, s. 9; S. San, Kalkınan Malatya, Malatya 1955, s. 7; H. Cevizoğlu, Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu, İstanbul 1991, s. 14, 162.

27. Abu’l-Farac II, s. 544; E. Çelebi III-IV, s. 424.

kenarında konumlanan, daha sonra Karakaya Baraj Gölü suyu altında kalan Değirmentepe, Halaf sonrası evrenin Mezopotamya etkisini

Anadolu'da bir başka yerde olmadığı denli yoğun yaşayan bir yerleşim olarak bilinmektedir ve El-Ubeyd (Obeyd) kültürüyle özdeşleşmektedir.²⁸

Bugünkü Eski Malatya, ovadaki dağınık yerleşim yerlerinden sonra ilk olarak Arslantepe'de şehir konumunda ortaya çıkmıştır ve MÖ, 3500'lerden itibaren Malatya bölgesi Arslantepe'nin kontrolünde olmuştur. Bürokrasinin geliştiği, aristokrasinin doğduğu, dinî, iktisadî ve siyasî kurumları bulunan merkezi devlet biçiminin ilk olarak görüldüğü yer olan Arslantepe Höyüğü'nde, MÖ,3300-3000 yıllarına ait kerpiç saray, 3600-3500'lere ait bir tapınak, binlerce mühür baskı, metal eserler bulunmuştur. Arslantepe, Fırat Nehri'ne yakın olmasından dolayı önemli bir coğrafi konumda yer alır. Burada olağanüstü bir yerleşim sürekliliğinin olması,

Arslantepe kazı alanı.

ovanın özellikle yerleşiminin bulunduğu yerde suyun bolluğundan kaynaklanan elverişli tarım yapılabilmesine bağlanabilir. Nitekim İtalyan kazı ekibinin yaptığı son araştırmalarda, suları kolayca tutulup kullanılabilen çok sayıda kaynak suyu ortaya çıkartılmıştır.²⁹

MÖ, 2300 yıllarında Anadolu'da mevcut 17 krallıktan birisine ait

olduğu bilinen Malatya, Anadolu ile Mezopotamya arasında Akadlı Sargon zamanından beri işleyen Hititler Devri'nde de kullanılacak olan Hatuşaş- Kültepe-Tegarama (Gürün)-Taranta (Darende)-Melit (Malatya)-Samusat (Samsat)- Urşu (Urfa) güzergâhında yer alan önemli bir

28. Özdoğan 1977, 39, Lev. 52. 67 ; U. Esin, "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazıları", (ed. O. Belli) Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (2000), 80-86 Resim 1-7; "Değirmentepe", Arkeo Atlas 1 (2002) 118; TAY 3, "Değirmentepe".

29. M. Frangipane, "-Çamurun Gücü- Dağlar ve Fırat Arasındaki Arslantepe Kazıları", Antik Türkiye, (Türkçe versiyon: N. Aksoy), Roma 1998, s.106-137; M. Frangipane, "Arslantepe-Melit-Malatya", Arslantepe Hierapolis Lasos Kyme, (nşr. E. Özbayoğlu), Ankara 1993, s. 54 vd.; E. Weidner, "Malatya", AFO X VI, (Berlin 1952), s. 151; M. Özdoğan, s. 18-71.

şehirdi.³⁰ Proto Hitit olarak kabul edilen Kuşarra Krallığı'nın bölgedeki hâkimiyetinden sonra, Malatya ve çevresi uzun süre Hititlerin yönetimi (MÖ, 1650-1300) altında kalmıştır. Geç-Hitit Dönemi'nde Meliddu Devleti'nin merkezi olarak önem kazanmıştır.³¹ Bu dönemde Asur krallarına da haraç veren Malatya şehri, MÖ,1090'dan sonra Kargamış Krallığı'nın hâkimiyeti altına girecektir. MÖ, 876'dan itibaren yörede hissedilmeye başlanan Asur baskısı, III. Salmanasar'ın yaptığı üç seferden sonra kesin hâkimiyete dönüşecektir.³² Urartu hâkimiyeti dönemi Asurlar karşısında yenilgiye uğramalarıyla sona erecek (MÖ,707) ve Malatya, Kommanu Krallığı'nın başşehri hâline gelecektir.³³

III- ROMA-BİZANS ŞEHİRİ VE İSLAM HÂKİMİYETİ DÖNEMİ

Persler Devri'nin başlamasıyla Malatya şehri Kapadokya Satraplığı'nın on valiliğinden birisi olmuştur ve sırasıyla Selefoslar, Pontus ve Kommanege Krallıklarına (MÖ, 69-MS, 72) bağlanmıştır.³⁴ Kapadokya'nın Roma hâkimiyetine geçmesiyle, İmparator Titus Devri'nde XII. Fulminata lejyonunun daimi karargâhının Arslantepe'nin 4 km. kuzeyine taşınmasıyla şehir burada gelişmeye başlamış ve Roma'nın doğu sınırlarını Fırat Nehri'ne doğru koruyan askeri yönü ağır basan bir şehir kimliğini kazanmıştır. Şehrin surlarını 532'de tamamlatan İmparator Jüstinianus, aynı zamanda burayı III. Armenia Eyaleti'ne de merkez olarak seçmiştir.³⁵ Roma'nın güneye doğru yaptıkları akınlarda siyasî-askerî üs niteliğini taşıyan Malatya, Bizans-Sasani savaşları ve Bizans-Arap mücadelesi sırasında mücadele sahası olmaktan kurtulamamıştır.

659 senesinde Habib b. Mesleme tarafından İslam hâkimiyetine geçmiş olmakla birlikte sürekli elde tutulamayacak ve iki taraf arasında sürekli el değiştirecektir. Kalm surları ve askeri gücü ile Araplar ve

30. G. Akçadağ, s.7.

31. Ş. Günaltay, age., s. 105; A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1970, s. 25; B. Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, İzmir 1982, s. 70; F. Kınal, s. 126, 227.

32. F. Kınal, s. 248-251; Ş. Günaltay, s. 305; A. T. Olmstead, "The Assyrians in Asia Minor", *Anatolian Studies*, Manchester 1923, s. 283 vd.; S. Lloyd, Türkiye'nin Tarihi-Bir Gezgin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları, (nşr. E. Varinlioğlu), Ankara 1997, s. 8 vd., 124; S. Ağaldağ, age., s. 187 vd.; G. Akçadağ, s. 8 vd.

33. L. Deleporte, *Les Hitites*, Paris 1936, s. 322; Ş. Günaltay, s. 306-307; A. Erzen, s. 30 vd.; B. B. Piotrovsky, s. 69, 82-83; S. Ağaldağ, s. 208 vd.; O. T. Olmstead, s. 287; B. Darkot, "Malatya", *IA VII*, s. 228.

34. V. Saint-Martin, I, s. 433; G. Akçadağ s. 9-10.

35. V. Chapolt, s. 164, 347 vd.; W. M. Ramsay, s. 347; F. K. Kienitz, *Büyük Sannacığın Gölgesinde*, (nşr. S. H. Kakinç), İstanbul, s. 76.

Bizanslılar için iki karşı dünyanın birleştiği bir noktada önemli bir sınır şehri olma özelliğini taşıyacaktır.³⁶ Bu dönem İslam mücadelesi içinde özellikle Seyyid Battal Gazî'nin ismi ve kahramanlık menkıbelerinin Malatya açısından ayrı bir yeri bulunmaktadır. Şehir, Abbasiler Devri'nde özellikle Harun Reşid zamanında (786-809) "El-Avasım" adıyla oluşturulan müstakil bir idari bölgenin merkezi ve aynı zamanda Araplar tarafından Horasan'dan nakledilen Türklerin yerleştirildiği yerlerden birisi olmuştur.³⁷

IV-DANIŞMENDLİLER, SELÇUKLULAR, MOĞOLLAR, MEMLUKLULAR VE DULKADİROĞLU BEYLİĞİ DÖNEMİ

1058 senesinde Kars- Erzurum üzerinden Kemah'a ulaşan Türk kuvvetlerinden Emir Dinar komutasındaki bir grup Malatya'ya gelmiş, o dönemin zengin ticaret şehirlerinden birisi olan Malatya'yı almış ve ganimetler elde etmiştir.³⁸ Bundan sonra Malatya'ya Türk akınları devam etmiş, Bizans İmparatoru Dukas, Türk akınlarıyla tahrip olan Malatya'yı tekrar imar ettirmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra yöredeki istikrarsızlıktan faydalanılarak Malatya'dan Maraş'a kadar uzanan sahaya Ermeniler yerleştirilmiş ve 1071-1076 arasında Filaretos Bizans valisi olarak burada yöneticilik yapmıştır.³⁹ 1072'de Alpaslan tarafından

36. Taberî III, s. 572; Yakubî, Tarihü'l-Yakubî II, Beyrut, s. 300, 325, 362; İbn Kesir, El-Bidaye Ven Nihaye XIV, Beyrut, s. 140-142; A. A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi I, (nşr. A. M. Mansel), İstanbul 1943, s. 254, 269 vd., 341; A. Gabriel, s. 264; E. Honigmann, s. 17-19, 46 vd. 75; L. Bréhier, Vie et mort de Byzance I, Paris 1947, s. 36; Ş. Baştav, s. 55.

37. El-Mansur'un El-Cezire halkından dörtbin savaşçıyı Malatya'ya yerleştirilmesi ve bunlara maaş bağlaması hakkında bkz. Mesudî, Mürücü'z-Zeheb VII, Beyrut 1965, s. 133; Abu'l-Ferec, Tarihü'z-Zaman, (nşr. İ. Armele), Beyrut 1986, s.8 vd.; İbnü'l-Esir V, s. 447, IX, s. 303; Ş. Uçar, Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi, İstanbul 1990, s. 105, 118, 123; E. Honigmann, s. 39-40; G. Ostrogorsky, s. 154; C. Cahen, Des Origines Au début de l'Empire Ottoman, Bordas 1970, s. 182.; A. A. Vasiliev, Byzance et les Arabes I, Bruxelles 1935, s. 251; Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi I, s. 348; Ş. Baştav, s. 57.

38. Süryani Mihail, Süryani Mihail Vekayinâmesi II (1042-1195), (trc. H. D. Anderasyan), DİA Ktp., Nr. 956, s. 16 vd.; Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekâyinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (nşr. H. D. Andreasyan), Ankara 1978, s. 59, 107 vd.; Abu'l-Farac I, s. 312 vd.; S. Vryonis, The Decline of Medieval Hellenizm'in Asia Minor, London 1971, s. 18 vd.; F. Chalandon, L'Empire Byzantin Alexis I Comnene (1081-1118), Paris 1912, s. 11; M. H. Yinanç, Selçuklu Devri I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944, s. 53 vd.; C. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul 1979, s. 44; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, s. 20; M. A. Köymen, "Anadolu'nun Fethi", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi II, (1961), s. 99.

39. Süryani Mihail, s. 30-33; Abu'l-Farac I, s. 333; F. Chalandon, s. 96; J. Laurant, s. 25;

Anadolu fetihlerine devam etmekle görevlendirilen Artuk Bey, Malatya'yı almışsa da Selçuklu taht mücadeleleri sebebiyle geri çekilince, şehir tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Artuk Bey'in yerine atanan Emir Danişmend zamanında Gümüştekin Ahmed Gazi'nin 1085'de Malatya'yı Filaretos'un komutanı Gabriel üzerine yapılan bir sefer sonucunda ele geçirdiği, ancak Filaretos'un Sultan Melikşah'a başvurarak Malatya yöresine tekrar hâkim olduğu anlaşılmaktadır. 1092'de I. Kılıçarslan'ın Malatya'yı alma girişimi olmuşsa da, muhasara sırasında başlayan I. Haçlı Seferi, Sultan'ın geri dönmesine yol açmıştır. 18 Eylül 1102 tarihinde Gümüştekin, Malatya'yı Gabriel'den almış, buradan Tokat'a kadar uzanan sahada bir beylik kurmuştur.⁴⁰

Danişmendliler ve Selçuklular arasında mücadele sahası olan Malatya, 2 Eylül 1105'te Kılıçarslan tarafından alınmıştır. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra oğlu Tuğrul Arslan onun yerini almışsa da, annesi onun yerine idarede bulunacak ve Harput hâkimi Belek Gazi ile evlenmesinden dolayı Artuklu idaresine geçecektir. Bu durum karşısında Danişmendliler tekrar harekete geçecek ve 1124'te Malatya Emir Gazi tarafından alınacaktır. Danişmendlilerin zayıflaması ile Bizans- Selçuklu -Haçlıların hedefi hâline gelen Malatya, II. Kılıçarslan tarafından 25 Ekim 1178'de tekrar ve kesin olarak Selçuklu hâkimiyetine sokulacaktır.⁴¹ Selçuklu şehzadelerinden Muizzeddin Kayserşah, Rükneddin Süleymanşah, İzzeddin Keykavus ve Alaaddin Keykubad kısa sürelerle Malatya'ya hâkim olmuşlar, bunlardan Alaaddin Keykubad 1277'de Eyyubi prensesi ile Malatya'da yapılan düğünle evlenmiştir. Keykubad, Moğol tehlikesinin gelişmesi üzerine tahkim ettirdiği Malatya'da, Halife'nin elçilerini de ağırlandırmıştır. Danişmendli ve Selçuklu Devri'nde Malatya önemli kültür ve ilim şehri özelliğini taşımış, çok sayıda İran ve Arap asıllı âlim Malatya'ya yerleşmiştir. Şehir özellikle Selçuklular Devri'nde pek çok yapıyla bezenmiştir.

Doğuda Moğol tehlikesinin gelişmesi üzerine Moğollardan kaçarak batıya doğru ilerleyen Türkmen kitleleri, Malatya'nın da içinde bulunduğu bölgeye yerleştirilmiştir.⁴² Baba İshak ayaklanmasının bölgeyi yıpratmasından faydalanan Moğollar Malatya'ya yönelik ilk girişimlerinden bir sonuç alamamışlarsa da, daha sonra 1244'te şehir Yasavur Noyan'ın eline

40. Süryani Mihail, s.42-43; Abu'l- Farac II, s.341; Urfalı Mateos, s.204-205.

41. Süryani Mihail, s.251, 263 vd.; Anonim Târih-i Âl-i Selçuk, (nşr. F. N. Uzluk) Ankara 1952, s. 24 vd.; S. Vryonis, age., s. 122, 126

42. F. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1972, s. 86; M. H. Yinanç, s. 166-169

geçmiş, 1258'de Baycu Noyan tarafından tahrip edilmiştir.⁴³ Elli yıl kadar İlhanlı valileri tarafından yönetilecek olan Malatya'da İlhanlı veziri Reşüddin tarafından hayratlar yaptırılmış, Fırat'tan ayrılacak kanallarla iskân olunacak yerlere yeni köyler kurulması düşünülmüştür.⁴⁴

XIII. yüzyıl sonlarına doğru Malatya'da İlhanlı idaresi devam ederken, Memluklu Devleti'nin Anadolu meseleleri ile ilgilenmeye başlamasının bir uzantısı olarak bazı Memluklu emirlerinin akınları Malatya'yı etkilemiştir.⁴⁵ Malatya, 1314'ten itibaren Anadolu'ya düzeni sağlamak için gönderilen Emir Çoban'a malikâne olarak verilmiş, Malatya ahalisinin Emir Çoban'ın naibinin yönetiminden memnun olmaması ve Moğol baskısından kurtulmak için Memlukluları davet etmeleri üzerine, 27 Nisan 1315'te Şam naibi Seyfeddin Tingiz kumandasındaki Memluklu ordusu Malatya'ya girmiş, fakat şehir yine tahrip ve yağmadan kurtulamamıştır. Emir Çoban'ın şehirde hâkimiyetini tekrar kurması sonrasında Timurtaş İsyanı patlak vermiştir. Onun Anadolu'dan ayrılması ile Malatya Eretnalılarının hükmüne girmiş, 1338'den itibaren de Memluklu hâkimiyetine geçmiştir. XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Malatya ve civarı Dulkadiroğulları ile Memluklular arasında mücadele sahası olacak, bazen Memluklu valiler bazen de Dulkadir beyleri tarafından idare edilecektir.⁴⁶ İmar edilmiş, iktisadi-ticari yönden önemli bir merkez olan Malatya, bu devletlerin yanısıra bu dönemde Kadı Burhaneddin Ahmed'in de ilgisini çekmiş, Memluklu valisi Mintaş tarafından şehir Kadı'ya verilmek istenmişse de daha sonra bundan vazgeçilmiştir.⁴⁷

Malatya ilk olarak 1399'da I. Bayezid tarafından Osmanlı hâkimiyeti altına alınmışsa da, bu uzun süreli olmamıştır. Yıldırım Bayezid, Mısır Sultanı Berkük'un ölümü üzerine Memlûkluların nüfuz sahasına inerek, Fırat Havzası boyunca Malatya, Elbistan, Behisni, Darend ve Divriği'yi

43. Hoca Reşidüddin Fazlullah Tabib, Müktebât-ı Reşidî, (nşr. Han Bahadır Muhammed Şafi), Lahor 1947, s. 263 (44. mektup); Abû'l-Farac II, s. 544 vd.; Abû'l-Ferec, Muhtasarüddüvel, s. 20-21; Abû'l-Ferec, Muhtasarüddüvel, s. 30; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 488 vd.

44. Reşidüddin, Mükatebat-ı Reşidi, s. 27, 277.

45. İbn Kesir, El-Bidaye Ve'n Nihaye XIV, Beyrut 1977-1982, s. 29; Aynî III, Mısır 1989, s. 134-135.

46. R. Yinanç, Dulkadir Beyliği, Ankara 1989; İbn Şeddâd, s. 171; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, Ankara 1989, s. 9; İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ankara 1984, s. 169; K. Y. Koprman, Mısır Memlukluları Tarihi, Ankara 1989, s. 162

47. İbnü'l-Furat, Tarihü'l-İbnü'l-Furat IX, (nşr. C. Zerîk), Beyrut, s. 20, 22, 25-26; İbn Tagribirdî XI, s. 251, 319; Esterabâdî, s. 316-325; Y. Ahmed Tevhid, "Kadı Burhaneddin Ahmed", TOEM V/29, s. 302-305; Yücel, II, s. 126 vd., 270; R. Yinanç, s. 22, 28-29; Ş. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bakış", Tarih Dergisi, S: 25, (1971), s. 21; Y. Yücel - A. Sevim, I, s. 332;

idaresine alıp, Osmanlı hududunu doğuda genişletmiştir. Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi vesilesiyle kaynakların hemen hepsinin ortak olarak kaydettiği durum, şehrin Türkmenlerden alındığının ifade edilmesidir.⁴⁸ Yıldırım Bayezid, Malatya'yı doğrudan ilhak etmeden Memlûkların yöreye ilgili politikalarına benzer bir şekilde buranın idaresini Dulkadiroğlu Nasreddin Mehmed'e bırakarak Bursa'ya dönmüştür. Malatya'nın alınmasından müteessir olan Memlûklu emirlerinin şikâyetleri ve Erzincan Emiri Mutahharten'in teşviki ile Osmanlı idaresi yörede daha tam manasıyla kurulamadan, 1400 yılında Anadolu'ya giren Timur, önce Sivas ve Elbistan'ı işgal etmiş, sonra Malatya'ya yönelmiştir. Malatya ve çevresi işgal edilip yağmalandıktan sonra, şehrin idaresini yanında bulunan Kara Yülük Osman'a veren Timur, oradan Suriye Seferi'ne çıkmıştır.⁴⁹ Timur'un Malatya'dan ayrılmasından sonra, Dulkadiroğulları bölgeye tekrar hâkim olmuş, bu dönemden itibaren Malatya Dulkadir topraklarının bir kısmını teşkil etmesi sebebiyle Osmanlı- Memlûklu arasında devletlerarası çıkar çatışmalarının odak noktası hâline gelmiştir. Bölge üzerindeki Osmanlı-Memlûklu rekabeti, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı bölgeye çekmiş, neticede o 1465'de, Harput'u alıp, Malatya ile Elbistan'ı kuşatmışsa da bu durum uzun süreli olmamıştır.⁵⁰ 1480'de Fatih Sultan Mehmed tarafından beyliğin başına getirilen Alaüddevle Bey, II. Bayezid'in de desteğini sağlamış ve bölgedeki Osmanlı- Memlûklu rekabeti devam etmiştir. Bu desteğe rağmen 1484'te Yakup Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Malatya derbendinde Memlûklu kuvvetleri tarafından pusuya düşürüldüğünde, pusudan haberdar olan Alaüddevle, Paşa'ya bunu bildirmeyip Osmanlı ordugâhını yağmalatmıştır.⁵¹

48. Oruç b.Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.32,57; Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 229; Solakzâde, *Solakzade Tarihi I*, s. 89; Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 74 vd.; Neşri'de, s. 341; Hadidî, s. 106.

49. Abubakri Tihrani, *Kitab-ı Diyarbakriyye*, (nşr.N.Lugal-F.Sümer), Ankara 1962, s.48; İbn Tagribirdi, s.218,265; Nizameddin Şami, *Zafernâme*, (nşr. N. Lugal), Ankara 1987, s.262

50. İbn Tagribirdî VII, s. 732; Abu Bakrî Tihranî I, s. 569; J. E. Woods, 300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular, (nşr. S. Özbudun - N. Sakaoğlu), İstanbul 1993, s. 172, 195; W. Hınz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, (nşr. T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 40 vd.; Ş. Tekindağ, "Memluk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", İÜ EFTD XXV, (Mart 1971), s. 29.

51. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 142 vd., 190; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tarihi V*, (nşr. Z. Danışman), İstanbul 1972, s. 21; R. Yinanç, s. 81. Solakzâde I, s. 401 vd.; Hoca Sadeddin III, s. 246 vd.; Aşıkpaşazâde, s. 214; Hadidî, s.318 vd.; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr II*, s. 385-386; S. Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1966, s. 96, 126 vd.; İ. H. Uzunçarşılı, II, s. 191; Ş. Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten XXXI/123*, (Temmuz 1967), s. 349 vd.

V- OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ

Sultan Selim'in Osmanlı tahtına geçtiği sırada Malatya yöresi, İran'da ortaya çıkan ve batıya doğru genişleyerek gittikçe büyüyen Safevî tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 1507'de Şah İsmail kuvvetlerinin Memluklu topraklarına saldırdığını, Alaüddeve'nin Turna Dağı'na sığınması üzerine Elbistan ve Maraş şehirlerini yakıp yıktıklarını ve bu saldırı esnasında Malatya'ya da gelerek zarar vermiş olduklarını İbn İyas'ın kayıtlarından öğrenmekteyiz. Şah İsmail'in Diyarbakir valisi Ustacalu Muhammed 1510'da Memlûklü hududunu ihlal ederek Malatya'ya kadar ilerlemiş, fakat Alaüddeve Ustacaluları püskürtmüştür.⁵² Sultan Selim'in tahta çıktığı tarihlerde Malatya'yı ilgilendiren bir mesele de, hükümdarlığını ilan etmiş olan Şehzade Ahmed'in firar ederek Malatya'ya ve oradan Darende'ye gitmesi hadisesidir. Şehzade ilk önce Memlûk Devleti'ne ait olan Darende hududuna gelip, oradan Memluklu Sultanı Kansu Gavri'ye yazdığı mektupla biraderi Selim'in, saltanatı zorla aldığını ve babasının vefatına da sebep olduğunu şikâyet etmişti. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim'in kuvvet göndermesi karşısında, Şehzade Ahmed Amasya tarafına çekilmiş. Oradan Malatya ve Darende'ye kaçmıştır.⁵³ Bu durum üzerine Anadolu'daki Osmanlı arazisinin hâkimiyeti Sultan Selim'e geçmiştir.

Memlûklü ve Dulkadirli hâkimiyetinde önemli bir sınır şehri olan Malatya, Osmanlı Devleti'ne Çaldıran Seferi sonrasında katılmıştır. Dulkadir Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katmayı amaçlayan Sultan Selim, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'yı otuz-kırk bin kişilik bir kuvvetle Elbistan'a yollamış ve Alaüddeve, Göksun civarında yapılan savaşta öldürülmüştür. Görünüşte İran'a, fakat gerçekte Mısır'a sefere karar verilmiş ve Sinan Paşa komutasındaki ordu, 28 Temmuz 1516'da Memlûklü hududu olan Malatya'ya ulaşmıştır. Ordu, Sultansuyu civarında konakladığında, Sinan Paşa şehrin Memluklu valisine haber gönderip askerlerin Fırat üzerine köprü kurarak geçmelerine izin verilmesini istemiştir. Fakat bu isteğin kabul edilmemesi üzerine Mısır Seferi'ne çıkılmadan, Malatya teslim alınmıştır.⁵⁴ 30 Temmuz 1516'da Sultan Selim, Tohma Çayırı'nda

52. İbn İyas I, s. 114; Hayrullah Efendi, s. 160; Rumlu Hasan I, s. 96; R. Yinanç, s. 93 vd.

53. Hadidi, s. 326; Hoca Sadeddin IV, s. 150; Solakzâde II, s. 3; Müneccimbaşı III, s. 448; Ş. Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", TD XVII/22, (1968), s. 52; İ. H. Uzunçarşılı, "Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla On Altıncı Yüzyılın Başlarında Memluklu Sultanı'na Kaçan Osmanlı Şehzadeleri", Belleten XVII/68, (1953), s. 521 vd.; İ. H. Danşmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II, İstanbul 1972, s. 2.

54. Haydar Çelebi Ruznâmesi, (Feridun Bey Münşeati I), s. 398; Müneccimbaşı II, s. 461 vd.; Hoca Sadeddin IV, s. 274 vd.; Solakzâde II, s. 46-47; Nişancı Feridun Ahmed I, s. 426; Binbaşı Hüsnü, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi 1516-1517 "77 Nolu Askeri Mecmua Layihası", İstanbul 1930, s. 69 vd.

iken seferin Mısır üzerine yapılacağını açıklamış, 5 Ağustosta da güneye yönelerek sefere başlamıştır. Osmanlı'nın doğu ve güney siyasetinin bir parçası olarak bu bölgenin alınması ile Malatya da Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Malatya Kalesi'nin yanı sıra Halep'e bağlı Divriği, Darende, Mişar, Kömi, Gerger, Behisni, Kahta, Rumkale ve Ayıntab Kaleleri de Osmanlı yönetimine girmiştir.

Malatya'nın, Osmanlı idaresi altına girdikten sonra sıradan bir iç bölge şehri hâline geldiği görülmektedir. Şehir; mevkii, ticari ve zirai imkânlarına rağmen, bir türlü eski parlak günlerine kavuşamamıştır. Bununla birlikte zaman zaman bazı siyasi ve sosyal hadiseler sahne olmaktadır da geri kalmayacaktır. XVI- XVIII. yüzyıl arasında Malatya ve civarında da eşkıyalık hadiseleri meydana gelmiştir.⁵⁵ Bilhassa Şah İsmail hesabına yapılan propaganda faaliyetlerinin neticeleri Malatya civarını da etkilemiştir. Bölgede en yıkıcı tesirleri görülen hareketler; 1577'de Şam Diyade adlı eşkıyanın Düzmece Şah İsmail sıfatıyla yöredeki aşiretleri ayaklandırması ve Malatya kadısının kuvvetleri tarafından bastırılması ve 1584-1591'de Malatya ve çevre illerde bin kadar bölük başı ile uzun süre eşkıyalık yapan Kiziroğlu Mustafa'nın faaliyetleridir.⁵⁶ 1592-1595 yıllarında Türkman-ı Halep beylerinden havass-ı hümayun mültezimi Ferruh Bey ve adamlarının reayaya yaptığı zulümler, 1592 sonrasında Rışvan, Bal Hasanlu, Selmanlu vs. aşiretlerin eşkıyalıkları, 1595-1600 arasında Malatya'da il erleri teşkilatı başına ağa tayin olunan Karayazıcı'nın faaliyetleri, 1608'de isyan etmiş olan Karakaş Ahmed Paşa'ya celaliliği bırakması karşılığında Malatya mutasarrıflığının verilmesi, XVIII. yüzyıl başlarında Malatya'da yeniçeri serdarı olan Mehmed'in mütegalibelik yapması gibi pek çok hadise, mühimme defterlerinde ve MŞS'de kayıtlıdır.⁵⁷

Malatya, genellikle XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin doğudaki bazı siyasî-askerî teşebbüslerinde konak yeri olmuştur. Meselâ Kanuni S. Süleyman'ın İrakeyn seferi (1533-1536) sırasında Musul, Hasankeyf, Amid, Ruha, Birecik, Malatya, Kahta ve Gerger yörelerinde kışlamak için Anadolu ve Rumeli Beylerbeyine icazet

55. Peçevî I, s. 56 vd.; ; Celalzâde Mustafa, Tabakât'ül-Memâlik ve Derecât'ül-Mesâlik, s. 161a - 161b; Peçevî I, s. 117 vd.; Solakzâde II, s. 151 vd.; Münecçimbaşı II, s. 525-526; Ç. Yetkin, Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, İstanbul 1984, s. 131.

56. BOA, MD 35, s. 188, nr. 473 (2 Recep 986); MD 35, s. 204, nr. 511 (2 Recep 986); BOA, MD 61, s. 64; BOA, MD 64, s. 122, 125; BOA, MD 64, s. 225, nr. 581.

57. BOA, MD 75, s. 66, nr. 177, s. 129, nr. 228, s. 130, nr. 231, s. 153, nr. 281; BOA, MD 78, s. 397, nr. 1019, s. 487, nr. 1254; M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ankara 1975, s. 379 vd., 500; M. Akdağ, "Kara-yazıcı" İA VI, s. 340-341

verilmiştir.⁵⁸ 1635 Kasım ayında Revan seferi dönüşünde IV. Murad 8.konak yeri olarak Diyarbakır'dan Malatya'ya gelmiş, Sultan Malatya'da iken meşhur zorbalardan Nuh Halife yakalanarak idam olunmuştur. 1639'da IV. Murad Bağdad Seferi dönüşünde Malatya'da kalmıştır. 1682 Ekim'inde Malatya Beyi Katırcızâde Ahmed 100 adet kapu halkıyla Nemçe Seferi'ne katılmıştır.

a-Malatya'nın Osmanlı İdarî Teşkilatı İçindeki Yeri

Malatya ve yöresinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, bu bölgenin de tahriri yapılmıştır. 1518'de yapılan bu tahrir ile Malatya, Osmanlı idarî yapısı içine dâhil edilmişse de Maraş, Malatya, Ayıntab, Kars-ı Zülkadriye ve Sümeysad beldelerini ihtiva eden Zulkadriye bölgesi 1521'e kadar Osmanlı hâkimiyetini tanımak şartı ile Şehsuvaroğlu Ali Bey'e bırakılmıştır.⁵⁹ Onun ölümünden sonra ayrı bir beylerbeylik teşkil olunarak merkeze bağlanmıştır.⁶⁰

1530 tarihli Malatya tahrir defterlerine göre Şehir, Kasaba, Kçük Hacılı, Arguvan, Keder Beyt, Cubas, Muşar, Kömi, Karahisar, Ağce Dağ nahiyelerinden meydana gelen Malatya kazası, Malatya, Gerger, Kahta, Besni, Divriği ve Darende kazaları ile birlikte Malatya sancağını oluşturmaktadır.⁶¹ Görüldüğü gibi 1518 tarihinden farklı olarak 1530'da sancağı Divriği ve Darende kazaları da eklenmiş durumdadır. 1547-1548 tarihli icmâl defterine (TD 257) ve 1560 tahririne göre (TK 142) Malatya sancağı Malatya, Gerger, Kâhta, Behisni kazalarından ve 1530 tahririnde görülen nahiyelerden meydana gelmekte ve bu tarihte Darende ile birlikte Divriği sancağı ve Arapgir sancakları müstakil hâlde görünmektedir.⁶²

1517 tarihli olduğu tahmin edilen bir sancak listesinde Malatya Yahya Paşa oğlu Mehmet Bey'in yönetiminde Arap vilayeti dâhilinde yer almaktadır.⁶³ 1521 tarihli bir yazmada aynı vilayet sınırları içinde görülen Malatya, 1522'den itibaren Rum-ı Hadis Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁶⁴ 1559 tarihinde Malatya ve Bozok Sancağı, sefer sebebiyle Zulkadriye

58. Nasuhî's-Silahî (Matrakçı), Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn, (nşr. H. G. Yurdaydın), Ankara 1976, s. 238.

59. Münecimbaşı II, s. 417

60. T. Baykara, s. 87 vd.; M. H. Yinanç, "Dulkadırlılar", IA III, s. 661; Ayn Ali Efendi, Kavânin-i Âl-i Osman, s. 20

61. BOA, TD 408, s. 1-283, 283-416, 416-566, 566-676, 676-796, 796-845.

62. BOA, TD 257, s. 1; R. Yinanç - M. Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983, s. XIII.

63. TSMA, nr.9772, vr.4a

64. Beyazıt Ktp. Veliyüddin Ef. Nr.1969, vr.116-117a; BA, TD, nr.387, s.341

Eyaleti' ne bağlanmışsa da tekrar Rum Eyaleti'ne iade edilmiştir.⁶⁵ 1568 yılından itibaren Zulkadriye'ye bağlanmış olan Malatya, doğuya yapılan seferlerden dolayı 1578- 1588 arasında bazı arşiv kayıtlarında hem Zulkadriye hem de Rum Eyaleti'ne bağlı gösterilmiş, bu tarihlerden XIX. yüzyıla kadar kısa bir dönem hariç Maraş Eyaleti içerisinde yer almıştır.⁶⁶ Malatya sancağında 1717-1718 yıllarında malikâne sistemine geçilmiş ve bu durumunu daha sonraki yıllarda da muhafaza etmiştir. XVIII. yüzyılda Malatya Sancağı'ndaki havas-ı hümayuna ait gelirler, kuruluş tarihi bir önceki yüzyıla dayanan voyvodalık kurumuyla toplanmaktaydı. Malatya Voyvodalığı'na bağlı mukataalar Malatya Sancağı dâhilindeki bütün kazaları içermemekteydi.⁶⁷ Malikâne uygulamasıyla birlikte, Malatya Sancağı'ndaki mukataaların kimi zaman "iltizamen" kimi zaman da "mâlikane vechile" yönetildiğini görmekteyiz. XVIII. yüzyılda, Malatya Sancağı'ndaki mukataaları malikâne olarak tasarruf edenler arasında, Rışvanvanzadelerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Söz konusu yüzyılda, zade ailesine mensup bir çok kişi, mukataaları ya tek başlarına ya da ortaklaşa malikâne olarak almışlardır. XVIII. yüzyılda "bedel-i sancak-i Malatya" şeklinde mukâta'aya bağlanan bu sancak uzun yıllar Rışvanvâdeler'in tasaarrufunda kalmıştır.⁶⁸

Malikâne olarak tasarruf edilen Malatya sancağı 1716'da Rışvanvâde Mehmed üzerinde iken, şekavet ile maruf olması sebebiyle üzerinden alınmış, 1718'de Hasan'a iltizamen verilmiştir. Sancağın 1735-1739'da Rışvanvâde Mehmed Paşa'ya,⁶⁹ 1763'te Ebubekir Paşa'nın malikânesi iken ölümü üzerine Rışvanvâde Süleyman'a, 1764'te onun ölümü ile kardeşi Seyyid Abdurrahman'a tevcih edildiği, 1782'de "voyvodalık-ı Malatya" mukataasının Rışvanvâde Seyyid Ömer Paşa'nın malikânesi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰ Malatya Sancağı uzun yıllar gerek mütesellim gerekse malikâne sahibi olarak Rışvanvâdelerin yönetiminde kalmış fakat zulüm ve haksızlık yapımlarından dolayı zaman zaman bu görevlerinden alınmışlardır. Malatya 1839-1845 arasında, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı kazalar arasında gösterilmiştir.⁷¹ 1874 tarihli Devlet Salnâmesi'nde de

65. BA, MD 3, s.373, nr.1000; MD 4, s.69,nr.696

66. BA, KK, nr.266, s.60

67. Erol Özvar, Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması, İstanbul, 2003, s. 127 ; Eftal Ş. Batmaz, "XVIII. Yüzyılda İltizam Sisteminin Malatya Sancağı'nda Uygulanışına Dair Bazı Gözlemler", Melita'dan Battalgazi'ye Tarih Arkeoloji Kültür Sanat Günleri II, Bildiriler Sunumlar, (16-25 Eylül 2006), Malatya 2009, s.149 vd.

68. MŞS, No: 2, s. 69-70; E. Ş. Batmaz, s.150

69. BA, A.NŞT, nr.1355, s.13; BA, A.RSK, nr.1572, s.8-9

70. BA, MAD, nr.10226,s.67-68

71. Cevdet Dahiliye, nr.7077

Akçadağ, Behisni, Hısn-ı Mansur ve Kahta kazalarından müteşekkil bir sancaktır. 1883 Mart'ında Malatya tekrar Mamûretü'l-aziz vilayetine bağlanmıştır. 1909 ve 1915 tarihlerinde müstakil vilayet olmak için girişimler olmuşsa da 1917-1918 tarihli son Devlet Salnâmesi'nde de aynı vilayete dâhil olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından itibaren müstakil il hâline gelmiş olan Malatya, bugünkü idarî yapılanmasına 1950'lerden itibaren kavuşmuştur. 1934'te Kemaliye, 1954'te Adıyaman, Kahta ve Besni ilçelerinin Malatya'dan ayrılmasıyla il sınırları bugünkü hâlini almıştır.⁷²

b- Osmanlı Döneminde Fizikî, Demografik ve İktisadî Yapı

XVI. yüzyıl ortalarında Malatya, sur dışına taşmış bir şehir görünümündeydi. Şehirde 1519-20'de 28 müslim, 4 gayrimüslim, 1560'da 29 müslim, 3 gayrimüslim mahalle mevcuttu. Tahrir defterlerinin verdiği bilgiler çerçevesinde, XVI. yüzyılda Malatya'nın mahalle sayısını 32 olarak tespit etmek mümkündür. 1519-1520'de 947'si müslim 185'i gayrimüslim olmak üzere toplam 1132 hane bulunmakta, muaf ve mücerredlerin ilavesi ile 6000-7000 civarı nüfusa tekabül etmektedir. 1560 tahririne göre, şehirde 1233'ü müslim hane olmak üzere toplam 1563 hane mevcuttu ve muaf ve mücerredlerin eklenmesi ile 8000-8500 civarında nüfus yaşıyordu.⁷³ En büyük mahalleleri Cami-i Kebir, Mescid-i Atabey, Mescid-i Hasan Bey, Mescid-i Küçük, Bab-ı Meşak olan Malatya, 1520-1560 arasında sancak merkezi olarak büyük şehir olmaya yaklaşan orta büyüklükteki bir şehir durumundadır.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda şehir nüfus ve fizikî açıdan önemli bir gelişme gösterememiştir. 1619-1625 tarihli bir defterde Malatya şehrinin avarızhâne sayısı 330 olarak verilmiştir. Bu durumda şehirde 16.500 miktarı nüfus bulunduğu ortaya çıkmaktadır.⁷⁴ 1657 tarihli MŞS'ne göre, şehirde 32 müslim, 1 müslim-gayrimüslim, 2 gayrimüslim mahallesi olmak üzere 35 mahalle, 293 avarızhâne bulunmakta ve bu da tahmini olarak 14.650 civarı nüfusa tekabül etmektedir. 1714-1720 tarihli MŞS'nin kayıtları şehirde 32-34 mahalle ve 368-372 buyut-ı reaya evinin mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Gerçek hane sayısına dönüştürülüp hesaplandığında, şehirde 18.400-19.000 civarı nüfus yaşadığı anlaşılmaktadır.⁷⁵

72. G. Akçadağ, "Malatya", DİA, Cilt 27, s.473.

73. BOA, TD 156, s. 62-63; BOA, TD 387, s. 886-891; TD 408, s. 1-13; TK 142, s. 7-16; R. Yinanç-M. Elibüyük, s. 9-16; G. Akçadağ, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası, s.73 vd., 94-95.

74. BA, MAD, nr.43, s.83,104

75. MŞS, nr. 1049, s. 169, s. 48, s. 58, s.197; MSS, nr. 1050, s. 55-56, 82, 112

XVII. yüzyılda şehrin ticari kapasitesi değerlendirildiğinde, bir yüzyıl önceki yapıların devamlılığını görmekteyiz. Şehir merkezinde yer alan çarşı dışında, at pazarı, iplik pazarı adıyla iki meşhur pazaryeri, boyahane, kırıhane, bezzazistan ve hanlar bulunmaktadır.⁷⁶

1871-1872 tarihli Diyarbekir Salnâmesi'ne göre şehir 44 mahalle ve 2967 hane, kaza ise 6130 haneden meydana geliyordu. 1883-1884 tarihli salnameye göre, Malatya kazasında 10.032 hane, 19.264'ü müslim, 3612'si gayrimüslim olmak üzere 22.876 miktarı nüfus bulunmaktadır.⁷⁷ Aynı tarihte sancağın genel varidatı 6.830.205 akçedir, bunun 3.065.466 akçesinin masraflara harcanmıştır. 1894-95'te Malatya merkez kazasının nüfusu, 52.323'ü müslim nüfus olmak üzere toplam 59.470'dir. Bunun şehir merkezinde olan kısmı 12.145'i kadın, 12.626'sı erkek olmak üzere 24.771'dir. Aynı tarihte Eski Malatya'da ise 4542 kişi yaşamaktaydı. 1907 tarihli Mamûretü'l-Aziz Salnâmesi'ne göre Malatya livasının yıllık geliri 2.637519, gideri ise 1.412919 kuruştur, 52.873'ü müslim, 7239'u gayrimüslim olmak üzere toplam 60.112 nüfusu vardır.⁷⁸

1838 yılında şehrin bugünkü yerine, Aspuzu bağlarına taşınmasına sebep olan hadise, Mısır mütegalibesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasında Anadolu'ya gönderdiği orduya karşı, umumi karargâhın 1838 yazında Elazığ (Mezraa)'dan Malatya'ya nakledilmesidir. O sırada Aspuzu'daki yazlık evlerinde oturan Malatyalılar, ordunun şehirden ayrılmasından sonra harap hâle gelmiş olan kışlık evlerine dönmemiş ve Aspuzu'da oturmaya devam etmişlerdir. Burası zamanla büyük bir şehir hâlini almıştır. Bu yer değiştirme hadisesi ve şehirdeki yapıların ve vakıf eserlerin hazin durumu, resmi olarak 15 Mayıs 1852 tarihli Harput Eyaleti valisinin yazısında da ifade edilmiş, şehrin eski mamur durumuna getirilmesi için sadareten emir beklendiği yazılmıştır. Yüzyılın sonunda ise 14'ü Aspuzu merkezinde olmak üzere, Çırmıktı ve Eski Malatya'dakilerle birlikte 67 mahallesi, 5000'e yakın evi, 50 kadar cami ve mescidi, 6 medresesi, 10 kilisesi, dükkânları, 9 hanı, 5 hamamı, 45 değirmeni, 1 ortaokul, çok sayıda sıbyan mektebi, inşası süren "Teze Camii" ile kısa sürede gelişmiş bir şehir hâlini almıştır. 1863-65 arasında Akçadağ yakınında askeri kışla yapılmış ve Malatyalılar kışla inşası için 25.000 kuruşluk yardım yapmıştır. 1889 ve 1890'da binlerce dükkânın yanmasına sebep olan iki büyük yangın geçirilmiştir. 3 Mart

76. Geniş bilgi için bkz. M. Karagöz, "Malatya'nın XVII. Asırdaki Ticari İmkânları", Melita'dan Battalgazi'ye Malatya Tarihi ve Arkeolojisi Sempozyumu (16-25 Eylül 2006), s. 123 vd.

77. H.1266, 1272, 1279, 1289, 1294, 1295 Tarihli Devlet Salnâmeleri

78. H.1301, H.1312 Tarihli Mamûretü'l-Aziz Salnâmeleri

1893'te vuku bulan "Büyük Zelzele" Malatya ve civarında hayli tahribat yapmış, 1300 kişi ölmüş, 1200 ev, 4 cami ve çok sayıda dükkân yıkılmış, ertesine yerlerine yenileri inşa olunmuştur. 1893'te vuku bulan kolera salgınında da 896 kişi ölmüştür. 1899 senesinde Dağıstan ve Karabağ tarafından gelen 100 hane kadar muhacir kendilerine Yazıhan civarında 9500 dönüm arazi tahsis edilmek suretiyle Malatya havalisine yerleştirilmiştir.⁷⁹

Ticari ve askeri yollar üzerinde yer alan Malatya şehri, şehirde ve şehir dışındaki hanları, bahçeleri, hatırı sayılır ziraî geliri ile önemli bir ticaret merkezidir. Roma Dönemi'nde kral yolunun, Selçuklu Devri'nden itibaren Basra'dan Bağdat yoluyla Malatya - Sivas - Tokat üzerinden Samsun'a (kuzey-güney yolu), Malatya - Sivas - Ankara üzerinden İstanbul'a ulaşan (doğu-batı yolu) çeşitli ticari kervan yollarının Malatya'dan geçmesi⁸⁰ şehrin her döneminde ticari hareketliliğini artıran özelliği olmuştur. Bu özelliği Osmanlı Devri'nde alınan vergilerinden ve şehirdeki ticari yapılardan da tespit edilebilmektedir.⁸¹ 1520'de şehirde geliri evkâf ve emlakla verilen 228 adet dükkân bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait diğer tahrirlerde kaydedildiği üzere, şehirde 1 han, 1 bedesten ve 200 civarı dükkân mevcuttu ve ihtisap, tamga, resm-i kapan, mahsul-i han, bâc-ı siyah, mahsul-i bezzazistan, yol bacaları gibi vergiler vergi gelirleri içinde önemli yer tutmaktaydı. Mesela tamga ile birlikte ihtisap geliri 1520'de 20.00, 1553'te 27.000, 1560'da 12.000, 1612'de 52.000 akçedir. 1520 ve 1530'da şehirden 13 kalem vergiden 184.400 akçe, 1560'a ise 23 kalem vergiden 511.093 akçe bedel alınacağı tespit edilmiştir. Şehirde gelişmiş bir dokuma sanayinin mevcudiyeti yüksek miktarda alınan boyahane vergisinden de anlaşılabilir, 1530'da 24.000, 1560'da 35.000 akçe geliri bulunmaktadır. Selçuklu devrinde yünlü, pamuklu, bez ve halı dokumacılığının belli başlı merkezlerinden birisi olan Malatya, Osmanlı Devri'nde de bu özelliğini sürdürmüştür. Kırmızı iplik hâlinde pamuk üretimi yapıldığı, beyaz çarşaflarının ünlü olduğu ve Halep'e giden kervanlar içinde Malatya'dan yüklenen pamuk ve kuruyemişin de bulunduğu şehirde, boyahane dışında kırıhane, güherçile

79. G. Akçadağ, "Malatya", DİA, Cilt 27, s. 463

80. S. Vryonis, s. 31 vd.; W. Ramsay, s. 56, 57, 300 vd.; M. K. Özergin, Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları, (Basılmamış Dr. Tezi), İstanbul 1959, s. 30 vd.; R. Bozkurt, Osmanlı İmparatorluğunda Kollar Ulak ve İaşe Menzilleri, Ankara 1966, s. 1, 15, 88; Y. Halaçoğlu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", Osmanlı Araştırmaları II, (İstanbul 1981), s. 123; H. R. Ünal, "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", Arkeoloji-Sanat Dergisi II, (1983), s. 113 vd.

81. Malatya'nın ticari, iktisadi yapısı ve vergileri için bkz. G. Akçadağ, s.98 vd.

imalathanesi gibi küçük sınaî birimleri de yer alıyordu.⁸² S. Faroqhi, 1550-1600 yılları arasında Anadolu şehirlerindeki iş merkezlerini gösteren tabloda Malatya'da 1 bedesten, 1 han, 137 vakıf dükkânı, 64 temel komplekslerin dışında dükkânlar olduğunu tespit etmiştir.⁸³

Malatya'nın fiziki, demografik, sosyal, ekonomik yapısına dair bilgiler X. yüzyıldan itibaren çok sayıda seyahatname, gezi notları ve kitaplarda geçmektedir.⁸⁴ İstahri X. yüzyılda Malatya'yı büyük bir şehir olarak tasvir eder. Etrafı dağlarla çevrili olan şehirde asma, badem, ceviz ağaçlarının bol olduğunu, toprağında hem sıcak hem de soğuk bölgelerde yetişen tahılların yetiştirildiğini söyler. Hamdullah Mustavvfi XIV. yüzyılda Malatya'yı kuvvetli bir kalesi olan, otlakları meşhur, mısır, pamuk ve çeşitli meyvelerin yetiştirildiği güzel bir şehir olarak anlatır. Zakeriya Kazvini'nin Asarü'd-Bilad'ında Rum ülkesinde bulunan bu meşhur şehirde bulunan bir dağdan beyaz bir su fişkırdığını ve Fırat Nehri'nin bu bölgedeki ziraatı zenginleştirdiğini anlatılır. İbnü'l-Adim ise, Müslümanların elinde bulunan Malatya'nın mamur, büyük ve bol suya sahip, kendini koruyabilen bir şehir olduğunu kaydetmektedir.

Seyahatnamesinde Malatya ve civarına dair en teferruatlı bilgiyi veren Evliya Çelebi, 1655 senesinde çıktığı seyahati sırasında Malatya'ya da gelmiştir. 300 akçe paye ile şerif ve eski bir kaza durumundaki Malatya'nın, sancak merkezi olarak 7'sinde Ermenilerin de ikamet ettiği 32 mahallesi, çevresinin uzunluğu 5100 adım olan kalesi, 12 camii, 20 mes-cidi, tekkeleri, sultanî çarşısı, 11 sarayı, silahtar hanı, 7 sebili, 7 hamamı, mektepleri, çevresindekilerle birlikte 7 kilisesi, pabuççu ve bezzazların kaldığı bekâr odaları, 7800 bağ, 600 bostanı bulunduğunu belirtir. Şehrin 5265 tek veya iki katlı kargir hanesinden 300'ünün kale içinde yer aldığını, kale dışındaki evlerin ise büyük bir varoşu süslediğini, mahallelerin gece kapatılan kapıları bulunduğunu ifade etmektedir. Yaz aylarında ahalinin göçtüğü Aspuzu'da da cami, medrese, çocuk mektepleri gibi binalar ve her türlü meyvenin yetiştiği 700-800 bağ, 300 kadar fiskiye ve havuzlu ayan ve kibar evleri mevcuttur. Şehirde dışarıdan gelmiş kimselerle tüccarlar, bazı gayrimüslim ahali ile 300 kadar bekçi kalmaktadır. 1619'da Sivas'tan Malatya'ya gelen Polonyalı Simeon, surlarla çevrili ve bol meyve mahsulü olan şehirde, ahali bağ bozumu için yazlık mahale gittiğinden dolayı bekçiden başka kimseyi görmediğinden bahseder. 100 Ermeni hane bulunduğunu söyleyen

82. G. Akçadağ, s. 105 vd, 122-125.

83. S. Faroqhi, *Towns and Townsman of Ottoman Anatolie (Trade, Crafts and Food Production an Urban setting (1550)*, Cambridge, 1984, s. 378 vd.

84. Kaynaklardan yazılmış geniş bilgi için bkz. Göknur Akçadağ, s. 70-73;

seyyah, 40 hıyar, 5-6 karpuz, 4 ekmek, birer dirheme, 1 okka et de 4 dirheme satılacak kadar ucuzluk ve bolluk içinde yaşandığına dikkati çekmektedir. Orduzu köyünde iki hafta kalan Simeon, buradaki Türklerin insan sever adamlar olduklarını, gayrimüslimlerle iyi geçinip onlara gavur değil İsevî- İsakulu dediklerini ifade eder. Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ' sında bayındır ve büyük bir şehir görünümünde olan Malatya'nın dağların eteğinde uzayıp giden bahçeleri ile bol suları methedilip, Dermesih suyu boyunca 15 köy sıralandığı anlatılmaktadır. Ayrıca müellif IV. Murad'ın silahtarı Mustafa Paşa'nın burada yaptırdığı handan, şehrin yakınında Kırkgöz denilen kantarmalı köprüden, 1646'da Melek Ahmet Paşa tarafından tamir ettirilmiş olan Battal Gazi'nin doğduğu evden de bahseder. 1835'te Anadolu'da yaptığı gezi sırasında Malatya'ya uğramış olan İngilizlerin Erzurum konsolosu J. Brant harap hâlde gördüğü Eski Malatya'nın yazlık kısım ile birlikte 2800'ü Türk, 1123'ü Ermeni olan 3923 hanesi bulunduğunu, aşiret eşkıyalıklarının, veba- kolera gibi hastalıkların nüfusun azalmasına sebep olduğunu, çoğu kısımları yıkılmış olan surları, basit kerpiçten yapılmış evleri, iki cami ve iki kervansaray bulunduğunu yazmıştır.

1838'de Hafız Paşa ile birlikte uzun süre Malatya'da kalan Alman Mareşal Moltke, Malatya'ya dair bilgi vermekte ve şehrin Nizip Harbi öncesi Osmanlı ordusunun kışlağı hâline gelmesini teferruatıyla anlatmaktadır. 5000 kadar kerpiçten yapılmış düz damlı evleri olan bu önemli şehrin ahalisi, yazları Aspuzu'ya göçmektedir. Köyde kiraz, elma, kayısı, ceviz, incir, dut ağaçlarından meydana gelen iki saatlik mesafedeki bir ormanın içine gömülmüş vaziyette 5000 ev bulunmaktadır. Aspuzu sayısız gümüş gibi su damarlarının akarak verimli bir hâle getirdiği bereketli bir bahçe alanıdır. Aynı yıl şehre gelen Ainsworth, Eski Malatya'nın bir o kadarı harabe olan 500 evden meydana geldiğini, şehrin perişan hâline Hafız Paşa'nın ordusunun karargâhı hâline gelmiş olmasının sebep olduğunu anlatır. 8000 Türk ile 3000 Ermeni'den müteşekkil 11.000 nüfusun bulunduğunu kaydeder. Poujoulat aynı yıllarda uçsuz bucaksız bahçelerin içerisinde gizlenmiş görünümde olan şehrin 15.000 Türk, 5000 Ermeni nüfusu barındırdığını ve geniş Malatya Ovası'nın dağınık Türkmen çadırları ile dolu olduğunu ifade eder. C. Texier, yaz aylarında Malatya'ya geldiğinde, halkın Aspuzu bağlarına çekildiği bir dönemde şehri boş ve ıssız bulmuş, birkaç nizamiye alayının ilavesiyle şehrin dağınık hâldeki nüfusunun 30.000'e ulaştığını, bunun üçte birinin Ermeni nüfus olduğunu yazmıştır. Eski Malatya'dan Aspuzu'ya doğru ilerlerken gözlemlediği Malatya'nın kırsal alanlarını, Avrupa'nın henüz tanımadığı doğu harikalarından birisi olarak tarif eder. XIX. yüzyıl başlarında V. Cuinet

FIG. 214.—MALAŦIYAH ESKİŞEHİR.

FIG. 215.—VALLEY OF THE TOKHMA SU.

FIG. 218.—THE GORGE AT DERENDEH.

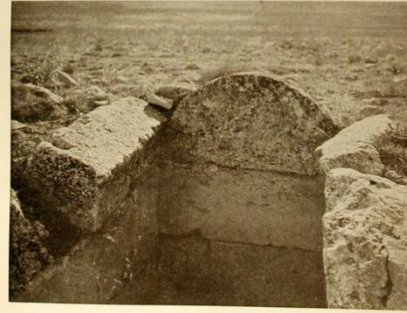

FIG. 219.—TOMB NEAR YAZI KEUL.

Resimler: G. Bell

yüzölçümünü 14.600 km. ve dönümünü de 15.933.800 olarak verdiği Malatya sancağının, 5 kaza (Behisni, Kahta, Hısnımansur, Ağcedağ, Merkez), 9 nahiye ve 1240 köye sahip olduğunu ifade eder. Sancağın baş şehri olan Malatya'nın 1 mutasarrıf, 5 kaymakam, 9 müdür ve 1300 kişilik adli ve güvenlik personeli, 105.680'i erkek, 110.600'ü kadın olmak üzere 216.280 nüfusu bulunmaktadır. 30.000 olan şehir nüfusunun 26.880'i Müslüman, 3000'i gayrimüslimdir. Malatya'nın Osmanlı topraklarına dâhil olmasıyla, mevkiinin ticarî açıdan bir ambar olma meziyetine ve güzel ekim alanlarına sahip olmasına rağmen, şehrin imar görmediğini, tekrar bir şehir mertebesine çıkamadığını ifade eden müellif, Eski Malatya'nın yılın yarından fazlasında terk edildiğini, zenginlerin sadece kışı geçirmek için buraya döndüklerini, sair zamanda terkedilmiş izlenimi veren eski şehirde, Aspuzu'da arsa alamayacak durumdaki 300 hane nüfusun yaşamakta olduğunu anlatır. G.L. Bell yüzyılın başlarında Halep'ten Konya'ya yaptığı seyahat esnasında Malatya ve civarını gezmiş, Aspuzu bahçelerinin güzelliğini anlatmış, Orduzu bahçelerinden geçerek ulaştığı Aslan-

Dr. GÖKNUR AKÇADAĞ

tepe'de Hitit kalıntılarını incelemiştir. Eski Malatya ve Aspuzu'nun sadece fiziki görünümü hakkında bilgi vermiş olan seyyah, terkedilmiş ve sokakları bomboş olan şehirdeki camilerin yıkıntı halinde olduğunu, hala ibadete açık durumdaki Ulu Camii'nin renkli yazıları bulunduğunu ifade etmiştir.

MALATYA DARENDELİ ÂŞİK BEYANÎ* (HACI İBRAHİM GÜLEÇ)

*Prof. Dr. Hasan KAVRUK** - Mehmet YILMAZ****

Beyanî, Malatya'nın, yirminci yüzyılda yetiştirdiği en önemli halk ozanlarından biridir. Beyanî'yi tanıtan bu yazıyı okurken sizler; Yesevî

ruhunun, Yunus felsefesinin, 20. yüzyılda Anadolu'nun bu ücra köşesinde nasıl yeniden yeşerdiğine, yaşadığına tanıklık edeceksiniz. Yüzyıllar öncesi, Yunus "Her dem yeniden doğarız, bizden kim usanası" diyordu. Beyanî'nin dilinde, örnek şiirlerinde güzel Türkçemizin bir dantel gibi nasıl işlendiğini göreceksiniz. Adı Malatya ile Darende ile özdeşleşmiş, duygu yüklü bir insanın dertlerini, sevgisini, inancını, hicvini, aşkını, gurbet ve ölüm karşısındaki tavrını nasıl dile getirdiğini okuyacak, yaşayacaksınız. Onunla Malatya'yı, Darende'yi, insanımızı, çevremizi, kısaca bizi daha iyi tanıyacaksınız.

1- Hayatı:

a) Doğumu, Doğduğu Yer ve Çocukluk Yılları

Beyanî, bir şiir yarışmasına göndermek üzere el yazısı ile yazdığı öz geçmişinde "1938 yılında Malatya'nın Darende ilçesi, Irmaklı köyünde dünyaya geldim" diyor.

*Bu yazı "Prof. Dr. Hasan KAVRUK - Mehmet YILMAZ, **Âşık Beyanî Hayatı Sanatı Bütün Şiirleri**, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2010" künyeli kitaptan yararlanılarak hazırlanmıştır.

** İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, hasankavruk09@gmail.com

*** İnönü Üniversitesi TÖMER Emekli Türk Dili Okutmanı, mimiyilmaz@ hotmail.com

Darende, Malatya'nın 110 km batısında Ankara - İstanbul yolu üzerinde bir ilçe; Irmaklı, Darende'nin 10 km doğusunda bir köydür. Eski ismi Mezgidan. Fırat'ın bir kolu olan Tohma Irmağı'nın üzerinde kurulmuş; geniş, verimli, sulu arazisiyle halk arasında "Darende'nin Çukurovası" olarak bilinir. Tarihî "Hantoros Kalesi" ve çevresi köyün kuruluşunun çok eskilere dayandığını gösterir. Darende'nin diğer köylerine göre imkânları çok daha iyi olmasına rağmen göç vermekten kurtulamamış, üç bini aşkın nüfusun yarısından fazlası başta İstanbul, Ankara, Adana, Malatya... olmak üzere değişik şehirlere göç etmiştir.

H. İbrahim köyde "Karasanlar" (Kara Hasanlar) lakabıyla anılan bir aileden Hacı Karasan Mustafa'nın (1331/1914 - 2007) ilk çocuğudur. "Hacı" ismi hacca gittiği için sonradan verilen bir unvandır. Boy ismiyle birlikte kalıplaşmış "Hacı Karasan Mustafa" diye anılır olmuştur. Baba Mustafa'nın babasının adı da Mustafa'dır.

Baba Mustafa'nın resmî bir tahsili yoktur. Köy imamından aldığı dinî eğitimle Kur'an okumayı öğrenmiş, katıldığı sohbetlerden dinî-tasavvufî bilgilere sahip olmuştur. Zamanla şiire de ilgi duymuş dinî-tasavvufî halk şiirlerini ezberlemiş, onlardan etkilenmiş, kendisi de o yönde irticalen şiir söyleyebilecek seviyeye ulaşmıştır. Kendisiyle yapılan bir söyleşide "badeli bir âşık" olduğunu söyler. Bir şiirinde şöyle demektedir.¹

.....
*Erenler elinden içtim şerbeti
Onlar ile ettim gece sohbeti
Mevlâm etmiş ol Muhammed ümmeti
Aşkın deryasına daldır Allah'ım*
.....
*Mustafa söyledi eyledi tamam
Acep nedir ola Cenâb-ı Mevlâm
Ebubekir, Ömer, Osman, Ali-yi imam
İman ile beni öldür Allah'ım.*

Beyanî'yi bu yönde yönlendiren ve etkileyen ilk kişi de baba Mustafa olmuştur. Bir söyleşide "Babamın da bu kabiliyetinin varlığı bana irsî olarak aksetmiş olması ki on üç on dört yaşlarına geldiğimde şiir yazmaya başladım" diyor.¹

Beyanî'nin annesi, I. Dünya Savaşı'na gidip geri dönmeyen "Polis

1. Musa Tektaş, Darende'nin Milli Kültür Elçisi Âşık Beyanî, Darende Haber Gazetesi, Sayı 25, Mayıs 2001.

Ali'nin kızı Ayşe Hanım (d. 01.07.1915)'dir. Okur-yazar değildir. Ancak akıllı, idareci ve çalışkandır. Birçok işte köy kadınlarına liderlik yaptığı için halk arasında adı "Eşo Çavuş"tur.

Hacı İbrahim, 1938 yılında bu ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelir. Hüseyin, Küçük İbrahim, Yusuf, Raziye'yle birlikte 5 kardeşirler.

1945'li yıllar, II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle yokluğun, yoksulluğun Anadolu'yu kasıp kavurduğu yıllardır. Savaş korkusu, devletin aldığı tedbirler bütün Anadolu köyleri gibi Irmaklı'yı da çok etkiler. Köyde ne teknik, teknoloji vardır, ne de yol, su, elektrik. Kol gücüyle, bir çift öküzle, karasabanla ilkel şartlarda yapılan bir tarımla hayat sürdürülür. Kimse de para-pul yoktur.

İşte bu yıllarda Irmaklı'da ilkokul açılır. H. İbrahim de bu okulun ilk öğrencilerinden olur. İslî çıranın ışığında, tezek yanan ocağın başında,

saman kâğıttan sarı defterlerde başlamış bir okul. Peş peşe doğmuş 4 kardeş okula devam ederken ailenin geçim yükünü de omuzlarında hisseden H. İbrahim koyun-kuzu çobanlığı yapar. Kendi 5-10 davarıyla birlikte konu-komşularinkini de sırayla yayar. Zor şartlar altında hayata tutunmaya çalışır. İlkokulu bitirir ama tahsiline devam edecek imkân bulamaz.

b) Gençlik Yılları

Beyanî 16-17 yaşlarına girer. Kardeşleri ilkokula başlar. Geçim daha da zorlaşır. Ana evde tek kadındır. Çocuklara mı baksın, ev işlerine mi, tarlaya mı?.. Çözüm köy usulü, töreye de uygun bulunur. H. İbrahim 17 yaşında halasının kızı Döndü Hanım'la evlendirilir. Aileye çalışan biri daha katılmıştır ama ihtiyaçlar da artmıştır. Okula başlayan kardeşlere üst baş, defter kitap gerekir. Şair bu yıllarda yaşananları "Fakirlik" şiirinde şöyle dile getirir:

*Şu fakirlik başköşeye oturmuş
Kesip yedirmeye kuzumuz mu var
Hayat oyununa kalem batırmış
Elde oynamaya kozumuz mu var*

*Zarurluk tacını giyen olmuyor
Göçüp giden neden geri gelmiyor
Aç mısın tok musun diyen olmuyor
Çorbaya katmaya tuzumuz mu var*

***Beyanî**'yim bundan bıkmışım artık
Gelen yok giden yok kapımız örtük
Halimiz perişan üstümüz yırtık
Dosta görünmeye yüzümüz mü var.*

H. İbrahim'in askerlik çağı gelir. Askere çağrılır. Ona göre vatan görevi kutsaldır. Mutlaka yapılmalıdır. Üstelik askerlik, insanı adam eden bir ocak, bir okuldur. 1958'de başlayan askerliğini Van-Erciş ve Hakkari'de jandarma çavuşu olarak bitirir. Askerlik birçok şiirine de ilham kaynağı olur. Hayatında ilk defa ailesinden, köyünden ayrılan H. İbrahim'in gün geçtikçe köye, ana babaya özlemi artar. Komutanına izin isteğini de şairce, şiirle anlatır:

*İzin ver albayım acı hâlime
Düşmanın başına vuram da gelem
Ana, baba, avrat bakar yoluma
Kırılan kalpleri saram da gelem*

*Ara doğru yolu durma bul diyor
Düşmanları öldür ya da öl diyor
Aldığım mektupta durma gel diyor
Şu garip ananı soram da gelem*

*Karışık göründü baktırdım falı
Âşık **Beyanî**'nin ne olur hali
Babam ihtiyardır iş tutmaz eli
Orak derip düven sürem de gelem*

İzin alınır, “garip ananın hali sorulur, orak derilip düven sürülür” ama vatan borcunu tamamlamak üzere geri dönülür. “Kışlada İstek” şiirinde şöyle diyor:

.....
*Yurdun öz hizmeti yüklü dalımda
Engel var mı ola doğru yolumda
Teçhizatım belde, tüfek dalımda
Düşmanın başına vurasım geldi*

Beyanî askerlik dönüşü köyde hayat şartlarının daha da zorlaştığını görür. Okumanın, düzenli bir eğitim görmenin ne demek olduğunu askerlikte daha iyi anlamıştır. Kendisi bu imkânı bulamamıştır. Artık iş isten geçmiştir. Ama kardeşlerini ve çocuklarını mutlaka okutmak ister. Hem maddî, hem manevî yönden iyi olacağını düşünerek gurbete gitmeye karar verir. “taşı toprağı altın İstanbul”un yolu tutulur.

1961’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde güvenlik görevlisi olarak göreve başlar. Bu görev; onun hayatında çok önemli bir dönüm noktasıdır. Maddî olarak rahatlar. Ailesine, kardeşlerine madden destek olurken, tasarruflarıyla da köyden tarla alır. Veysel gibi toprağa, ekip biçmeye, üretmeye ayrı bir düşkünlüğü vardır.

Edebiyat Fakültesi’ndeki bu görevi onu manen daha çok etkiler. O yıllarda İstanbul Üniversitesi’nde görev yapan, bütün Türkiye’nin tanıdığı ilim ve fikir adamlarıyla tanışır. Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. F.K. Timurtaş, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Prof. Dr. Muharrem Ergin, hemşehrisi Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu gibi hocalarla tanışır ve konuşur. Fırsat buldukça onların konferanslarına, derslerine, sohbetlerine katılır. Yazdığı şiirleri onlara okur, görüşlerini alır. Onların ilimlerinden, fikirlerinden, tahlil ve tenkitlerinden yararlanmayı çok iyi bilir. Edebiyat Fakültesi kitaplığından istifade eder. Halk edebiyatımızın en seçkin simalarından olan Köroğlu’nu, Karacoğlan’ı, Yunus’u, Emrah’ı tanır; Halk şiirini, tasavvuf şiirini okur.

Beyanî, bu yıllardan bahsederken göreve başlamasından birkaç ay sonra vefat eden, Prof. Dr. A. Hamdi Tanpınar’dan istifade edemediğini de üzüntüyle belirtmiştir.

Bütün ömrü boyunca büyük bir sevgi, hürmet ve takdirle söz ettiği, saygı duyduğu bu hocalar şairi, 1965’te Babiali’de Sabah Gazetesi’nin açtığı “Büyük Edebiyat Yarışması”na şiir dalında katılmaya teşvik ederler. **Beyanî**, hergün, her saat yaşadığı gurbeti, çaresizliğini dile getirdiği “Dağlar” şiiriyle yarışmaya katılır. Ayrılığın ve gurbetin sembolü dağlara seslenir.

*Eğer biraz merhametin var ise
Çok ağır hastayım bal verin dağlar
Bu korular arılara yâr ise
Naçar kullara da bal verin dağlar.*

.....
*Gariban **Beyanî** handa yatmaya
Bir ehlini bulup cevher satmaya
Geldim yanınıza Hakk’a gitmeye
N’olur bir kenardan yol verin dağlar.*

Beyanî'nin "Bir çocuğum da bu" dediği "Dağlar" şiiri şaire bal da verir, yol da verir. Şiir yarışmasında birinci olur. Bu onun hayatında ilk yarışma, ilk birincilik, ilk ödülüdür. Sabah gazetesi bu şiiri ve şairini manşetten verir. Artık Türkiye onu tanımaktadır.

Beyanî'nin İstanbul'da gurbet hayatı yedi yıl sürer. Kardeşler de ortaokul, lise, üniversite için dışarı gitmişlerdir. Baba yaşlanmış, çalışmamaktadır. Gurbet artık cana tak etmiştir. Hem kardeşlerinin hem çocuklarının okumaları için 1969'da köye döner.

Artık o tam bir çiftçidir. Toprakla uğraşmayı, çalışmayı, üretmeyi seven biridir. Boş durmayı sevmez. Bağ-bahçe yetiştirir. Eker biçer. Toprağa Âşık Veysel gözüyle bakar. "Kara Toprak" şiirinde toprağa şöyle seslenir :

*Kara toprak bize türlü nimetin
Kapısına varmayınca vermez ki
İmar edip hem çekerek zahmetin
Dükkan dükkan sermeyince vermez ki*

.....
*İnsan sarraf ise altındır vatan
Beyanî kuyumcu işliyor zaten
Çalışmak ibadet diyor Yaradan
Biz bu sırra ermeyince vermez ki*

Beyanî bir kuyumcu gibi toprağı işler. İşledikçe toprak kendisine, kendisi toprağa verir. Öküzle, karasabanla yapılan ilkel tarımdan traktöre geçilir. Köye yol, su, elektrik... gelir. Ekonomik durumu düzelir. Kardeşler üniversiteyi bitirmiş, dördü de öğretmen olmuşlardır. Artık sıra kendi çocuklarını okutmaya gelmiştir. Dört çocuğunu da okutur. Bu, onu çok mutlu eder. Ancak ilk çocuğu olan kızı Zeynep'in ilkokuldan sonra okumak istemeyişine hayıflanır.

1973'te köylüsü, komşusu olan ve o yıllarda Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü Türkçe Öğretmenliği bölümünde okuyan Mehmet Yılmaz'la sanki yeniden tanışılır. Bir ömür boyu sürecektir arkadaşlık ve dostluk başlar. Türk halk edebiyatının bütün dönemleri, özellikleri, şahsiyetleri üzerine konuşulur. Türkçe'nin, Türk dilinin incelikleri, güzellikleri, anlatım zenginliği, bu dilin şairlere ve şiiirlere yansımaları üzerine uzun sohbetler edilir. Yesevî'nin etkili hikmetleri, Yunus'un derunî ilahileri, Köroğlu'nun koçaklamaları, Karacaoğlan'ın güzellemleri, Seyrani'nin taşlamaları, Veysel'in sazı, sözü bu sohbetlerin doyumsuz konularıdır.

Mehmet Yılmaz'ın ısrarlı teşvikiyle Konya Âşıklar Bayramı'na katılır. İlk katıldığı yarışmada (1973) şiir dalında birinci olur. Bu birincilikle şairin kendine güveni iyice artar. **Beyanî** artık ülke çapında açılan bütün yarışmalara davet edilir. Katıldığı bütün yarışmalardan da dereceyle, ödülle döner.

Konya Âşıklar Bayramı'nda ünlü halk ozanları ile tanışır, bilişir ve dostluklar kurar. Âşıklar Bayramı'nın hazırlayıcısı ve yöneticisi Fevzi Halıcı'yla tanışır. F. Halıcı "Âşık mahlasın nedir?" deyince biraz mahcup bir şekilde, mahlas kullanmadığını söyler. Halıcı söz sohbet arasında "Mahlassız âşık, kulpsuz testiye benzer, kendine bir mahlas bul." der. Konya dönüşü kendisini kutlamaya gelen dostu ve meslektaş Güneşli Âşık Gülhanî'ye Konya'da olanları anlatır.

O da âşığa "Senin anlatımın çok güzel, her şeyi güzel beyan ediyorsun, istersen mahlasın da **Beyanî** olsun" der. Ondan sonra H. İbrahim şiirlerinde **Beyanî** mahlasını kullanır. Bu mahlası almadan önce yazdığı şiirlerinde kullandığı ismi "İbrahim"i de **Beyanî** olarak değiştirir.

Konya Âşıklar Bayramı'na katılan âşıkların eserlerini sazla sunmaları **Beyanî**'yi de etkiler. Saz öğrenmeye karar verir. Ailede şairlik gibi saza-söze yatkınlık da vardır. İki küçük kardeşi müzik öğretmenidir. Hüseyin Güleç Ankara TED Koleji'nde öğretmen, K. İbrahim Güleç ise Malatya İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği bölümünde öğretim görevlisidir. Onlardan saz dersleri almaya başlar. Ancak bu heves, hem kardeşi hem kurs hocası Hüseyin Güleç'in bir trafik kazası sonucu ani ölümüyle sonuçsuz kalır. Yıllar sonra tekrar dener. Ancak diğer kardeş Yusuf'un kanserden anî ölümü şairi çok etkiler ve bir daha da sazı eline almaz. **Beyanî**'de saz bitmiştir ama söz daha da güçlenerek devam eder.

Bir yandan köyde bağ bahçe işlerini yürütürken bir yandan da her konuda şiir yazmaya devam eder. Yarışmaları takip eder ve onlara katılır. Ödüller birbirini izler. Yakın yöredeki bütün bayram ve törenlere davet edilir, televizyon programlarına davet edilir.

c) Ölümü

Yıl 2005. 19 Ağustos. Yılın, ayın en sıcak günleri... Irmaklı'da işlerin en yoğun olduğu zaman. Ekinler biçiliyor, harmanlar hazırlanıyor, patoslar atılıyor. Bir yandan kayısılar toplanıyor, islim ediliyor. Bütün bağ-bahçede hasat zamanı. Hummalı bir çalışma.

Irmaklı'da her köylü gibi **Beyanî**'de de bir koşturmaca. Kaybedecek zaman yok. Bütün aile kendi yetiştirdiği bahçede kayısı hasadı yapıyor. Oğlu, kızı, gelini, torunları... **Beyanî** de çalışır, yorulur. Bir kayısı

gölgesine oturur. Cebinden çıkardığı bir kâğıda, ikisi de öğretmen olan oğlu Murat'a ve gelini Nazan'a bakarak bir şeyler yazar. Gelini Nazan bu durumu gözler ama ona ne yazdığını sormaz. Çalışmaya devam edilir.

Ertesi gün **Beyanî** traktöre bakım yaptırmak için Darende'ye gider. Bakım yaptırır. Eşi-dostu ziyaret eder. İlçeye yeni atanan Savcı Bey'e hoş geldin ziyaretine gider. Tanışılır, konuşulur, Ağustos sıcaklığında sıcak çaylar içilir, sıcak ve güzel bir sohbet olur. Âşık 1990'da yayımlanan "Beyan Ettiklerim" adlı kitabını "çam sakızı, çoban armağanı" diyerek Savcı Bey'e hediye eder. Tekrar görüşmek üzere vedalaşır, ayrılır.

İkinci sıcaklığında köye dönüş başlar. Traktörde yalnızdır, traktörü kendi sürer. Yolda ne olur, nasıl olur bilinmez. Köy yolunda Sallıburun'dan aşağı inerken direksiyon hâkimiyetini kaybeder. Yıllarca üzerinde gezdiği tarlada, bağda-bahçede en büyük yardımcısı olan traktör, **Beyanî**'yi üzerinden atar, onun üstünden geçer. Olan olmuştur. Yollar şiiirinde:

.....
*Beyanî hasretle saçını yoldu
Kaç âşık kavuşup muradın aldı
Kaç kervan yorulup yarıda kaldı
Kaç kişi menzile erişti yollar*

dediği gibi "Kervan yorulur yarıda kalır.", acı haber köye tez ulaşır. Kimse buna inanmaz, inan-

amaz. Daha 15-20 dakika önce sıcak şeyler içilerek; sesi, gönlü, dostluğu sıcak **Beyanî** ile tanışan Savcı Bey de inanamaz. Büyük bir şok içinde onun soğuk ölüm raporunu yazmak zorunda kalır. Cebinden çıkanlar, bir tutanakla oğlu Murat'a teslim edilir. Cebinden çıkanların içinde, daha bir gün önce oğluna bakarak yazdığı şu dizeler son bir nasihat, bir vasiyetname gibi dörtlükler bulunmuştur.

*Dört köşeden seçkin dostlar çağırıp
Sana düğün yaptım bil benim oğlum
Evlilik hamurun sağlam yoğurup
Eşinle mutlu ol, gül benim oğlum*

*Engin ol her zaman kullanma zoru
Helâlinden kazan her kesbi kârı
Aileden başlar toplum huzuru
Dinleyip sözüme gel benim oğlum*

*Elkızı deyip de hanımın yorma
Kul kusursuz olmaz hatayı görme
İkiyüzlü olup sorun çıkarma
Göründüğün gibi ol benim oğlum*

*İyilik ufukta, koş, ileride
Şefkat yarışında kalma geride
Sevinci de bölüş kederleri de
Sevgi ortadadır bul benim oğlum*

*Gelinimsin öz oğlumdan ayırmam
Herkes aynı Hakk'a kul, benim kızım
Eşine güven duy, budur buyurmam
Odur tutunacak dal benim kızım*

*Ölmezlere karış, çalış ölmeden
Her lafa inanma gözle görmeden
Tutumlu ol, fazla cimri olmadan
Erkek selse, kadın göl benim gelin*

*Beyin gurur duysun başta seninle
Varsa çocuğunda kötü huy önle
Mecliste bir söyle, ikisin dinle
Kıssalardan hisse al benim gelin*

*Ocakta közümsün bacada tütün
En başta anasın helaldir sütün
Sizden ibret alsın evliler bütün
Medeniyet orta yol benim gelin*

*Bir yastıkta uzun ömürler versin
Herkes mutlu olsun, muradın alsın
Beyanî'nin nasihatı bu olsun
Hakk'ın nimetleri bol evlatlarım*

Beyanî'nin oğluna, kızına ve gelinine son nasihatı bu şiirle birlikte cebinden çıkan bir şiir, daha doğrusu yazdığı son şiir “Vay Ömrüm”dür.

*Girdin hayatıma ayrılmam diye
Ömrümü özümü söktün vay ömrüm
Bunca cefaların bana hediye
Hayatımı nâra yaktın vay ömrüm*

.....
*Ceset kafesimde ruhtun bilirdim
Oksijenim idin seni solurdum
Belki bol harcadım bitmez sanırdım
Beyanî'yi dara soktun vay ömrüm*

Acı sonu **Beyanî** çok önceden görmüş gibidir:

*Murat diye beklediğim şu ölüm
Geldi ruh cesetten farımaktadır
Ve ansızın soldu hayat güllerim
Damarlarda kanım kurumaktadır.*

diyen Âşık, bir ömür boyu insanlığa seslenişini son yolculuğunda, musalla taşında da devam ettirir :

*Musalla taşında şu yatan kişi
İbret kürsüsünde vaaz edendir
Sonsuzluğa doğru bunun gidişi
Bizlere yol açıp bir iz edendir.*

20.08.2005 Cumartesi günü öğle namazını müteâkip, onu son yolculuğunda yalnız bırakmayan, yurdun dört bir köşesinden gelen dostlarına “İbret kürsüsünden son vaazını” eden **Beyanî** bu ölümün gerçek bir ayrılık olmadığı, sevenlerinin gönlünde sonsuza kadar yaşayacağı inancındadır.

***Beyanî** ağlayıp gülmezlerdenim
Bedenim göç eder gelmezlerdenim
Ölsem de yaşarım ölmezlerdenim
Hakk'ın var ettiği gün de varıdım*

Şairin mezarı doğup büyüdüğü bir iki kısa ayrılığın dışında ömrünü geçirdiği Irmaklı köyü mezarlığındadır.

2- Edebi Kişiliği

a) Şiire Başlaması

Beyanî 13-14 yaşlarında henüz çocukluk çağında şiire başlamıştır. Bu yönleşte “bâdeli bir âşık” olan babası Mustafa Güleç'in etkisi çok büyüktür. “Babamın da bu kabiliyetinin varlığı bana irsî olarak aksetmiş

olmalı ki on üç on dört yaşlarına geldiğimde şiir yazmaya başladım.” diyen **Beyanî**'ye “bâdeli” olup olmadığı sorusunu soranlara şöyle cevap verir: “15-16 yaşlarında bir güzele gönül verdim. Görmek, söylemek için yaylaya gittim. Pınar başında karşılaştık, göz göze geldik. Bir tas su istedim. Ellerim titredi, suyun yarısını içtim, yarısı döküldü. Ben bâdemi yâr elinden böyle içtim.” der.

Şairin gönlüne düşen bu aşk gittikçe büyür, dallanır, yakın çevreden uzaklara, bütün topluma, geçmişe, geleceğe uzanır. Maddeden manaya, dünyadan ahirete, Allah'a uzanan bir yol izler.

b) Şiir Anlayışı

Beyanî'ye göre şiir gerçeğe, bilgiye dayanmalı okuyucuya, özellikle gençlere bir mesajı olmalı, geleceğe ışık tutmalıdır. Fuzûlî'nin “İlimsiz şiir, esası yok duvar gibi olur ve esassız duvar gayet tabiidir ki itibarsız olur.”² anlayışı onda da vardır. Ona göre şair ancak böyle yaşar, şiir ancak böyle kalıcı olabilir. Bu nedenle katılacağı yarışma konuları hakkında bilgi sahibi olan kişileri arar, bulur. Kaynakları tarar, sorar, alır, okur. Zaman içerisinde küçük çaplı da olsa bir kütüphane oluşturur. **Beyanî** okuyan, soran, araştıran, iyi gözlem yapan, okuduklarını, duyduklarını sorgulayan, analiz sentez yapan biridir. Ele aldığı konuyu çeşitli yönleriyle irdeler. Şiirlerinde (Destanlarında) genel plan şöyledir: Geçmiş (tarihi gelişimi), bugünkü durumu (tespit), gelecek (umut, hayat). Geçmiş ve bugünkü durumu tespit, gelecekle ilgili vereceği mesajı sağlam temellere dayandırmak içindir. Onun bütün şiirlerinde sevgiye, barışa, hoşgörüye, dostluğa, bolluğa vurgu; kötülüklerden arınmış, bilgiye dayalı bir medeni toplum, herkesi kucaklayan bir dünya özlemi vardır. Evrensel değerlerin benimsenmesi ve yerleşmesi en büyük dileğidir. Bu nedenle onun şiirlerinde hep bu yönde bir telkin ve bir öğüt göze çarpar. “Öğüt” şiirinde okuyucuya şöyle seslenir:

.....
*Sahte öğütlere aman ha kanma
Hakikati öğren bundan usanma
Bazıları güzel saz çalar amma
Kitaba bir eser seremez oğul*

.....
*İnsan bir deryadır ilmi almaz mı
Arayanlar hakikati bulmaz mı*

2. Prof. Dr. Abdulkadir Karahan, Fuzûlî (Muhiti Hayatı ve Şahsiyeti) MEB Yay., İstanbul 1996, s. 282.

*Cahil eğitilse ehil olmaz mı
İlmi bir bilenden soramaz oğul*

*Hoş görülü ol ki örnek olasın
Doğandan ölenden ibret alasın
Halkın hizmetinde Hakk'ı bulasın
Çalışmak insanı yoramaz oğul*

Tevfik Fikret'te "Haluk", M. Akif'te "Asım" neyse **Beyanî**'de de "Oğul" odur.

"Oğul" kelimesi onun şiirlerinde büyük önem taşır ve çok yer tutar. Ankara Halk Ozanları Derneği'nin düzenlediği (1983) "Kardeşlik ve Barış" konulu yarışmaya da destan dalında ayrı bir "Oğul" şiiriyle katılır. "Oğul" onun "Gençliğe Hitabesi"dir. Gençlerin bir memleket sevdasıyla geçmişi bilerek, bugünü ve yarını görerek, geleceğin sorumluluğunu üstlenerek, aynı ülküler etrafında birleşmelerini, çalışmalarını, ilimde ve fen-de yarışmalarını, ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmalarını ister :

*Bayramda seyranda bu ana yurttta
İnsan birbirine sarılır oğul
Barışıp birleşir kederde dertte
Taş taşın üstüne örülür oğul*

.....
*Toprak ile uğraş toprakla yarış
Sahip çık kimseye verme bir karış
Fikir ile savaş fikirle yarış
Kılıç en sonunda vurulur oğul*

.....
***Beyanî** milletin yüzleri gülsün
İlkeleri malı oldu ulusun
Atatürk kabrinde müsterih olsun
Menzile varıldı varılır oğul*

Beyanî, İstiklal Savaşı'nın ne zor şartlar altında, nasıl kazanıldığını, ne sıkıntılar yaşandığını çok iyi bilir. Atatürk ve Atatürkçülüğü, yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş felsefesini ve değerlerini bilen, seven ve savunan biridir. Ona göre "Kuvay-ı Milliye" ruhu, vatan sevgisi, Türk diline ve kültürüne sahip çıkma, sevme ve yaşatma duygusu gençliğe mutlaka verilmelidir. Onun bütün şiirlerinde bu düşünceleri yeni nesle aktaran didaktik bir çaba görülür. "İstiklal Harbi Destanı, Mehmetçik,

O Günden Bu Güne, Çocuk, Atatürk, Öğretmen Destanı, Okul, Çocuğa Öğüt, Egemence Barış, Oğul ... vb.” şiirleri hep bu sevdanın ürünleridir. Yarışmalara da bu amaçla katılır. Onun için yarışmalar fikirlerini, düşüncelerini topluma, özellikle gençliğe aktarmak, yaymak için güzel bir fırsat, bir araçtır. Amacına da ulaşmıştır.

Ülkenin geleceğinin aydınlığı için dört kardeşini, iki çocuğunu öğretmen olarak yetiştiren **Beyanî**, kendisini de eğitim ordusunun bir neferi gibi görür. Bütün şiirlerinde bir öğretmen ruhu vardır. Okul, öğretmen, öğrenci, kitap sevgisi pek çok şiirinde ön planda görülen ve en çok işlenen temalardır.

O, okulla, öğretmen ve öğrencilerle günlük hayatında da hep iç içe yaşamıştır. Köyü Irmaklı’da, ilçesi Darende’de, Milli Eğitim Müdürlüğünün, Kaymakamlığın düzenlediği bütün kutlama ve etkinliklerinde, anma günlerinde bulunmuş, eserlerinden sunmuştur. Gençliğe hitap etmek, onların geleceğine ışık tutmak onun en büyük mutluluk kaynağıdır. Ankara Halk Ozanları Derneği’nin açtığı yarışmada (1987) mansiyon kazanan “Öğretmen Destanı”nda öğretmenlere seslenir:

*Bu kutsal mesleğin mimarisin sen
Bu hizmet aşkıyla yan öğretmenim
Elini öpeyim kabul edersen
Belki görüşmemiz son öğretmenim*

*Parayla güç yetmez biçilmez baha
Sendeki bu irfan sendeki deha
Saymakla bitmez ki sayayım daha
Bir değil beş değil bin öğretmenim.*

*Hakk’ın ilk kelamu “oku” der bize
Okutan sizsiniz ne mutlu size
Okuluna gelen talebenize
Verirsin dosdoğru yön öğretmenim*

***Beyanî** der böyle kalkınır ülke
Siz hizmet verdikçe Türklüğü Türk’e
Başöğretmen olan baş Atatürk’e
Bilgiler öğrettin sen öğretmenim*

Yine Ankara Halk Ozanları Derneği’nin 1984’te açtığı yarışmada Jüri Özel Ödülü alan “Gençlik Destanı”nında gençliğe hitap eder:

*Ey Türk'ün gençliği cumhuriyetle
İstiklali korursanız mutluyuz
Biz millet olarak aynı cihetle
İleriyi görürseniz mutluyuz*

.....
*Teknoloji ile yıldıza uçun
Her biriniz birer sanatlar seçin
Sanayi dalında gelişmek için
Fabrikalar kurarsanız mutluyuz*

.....
Beyanî burçtaki bayrağımızın
Rengi kimin kanı kardeşinizin
Bağrına can gömdük mülk hepimizin
Ekileni dererseniz mutluyuz

c) Şiirlerinde İşlenen Konular

Beyanî tam bir halk şairidir. Halkın içinde yaşamış, halkla bütünleşmiş, halkın sevincini, üzüntüsünü, kaygısını, derdini, zaman içerisinde halkın olaylar karşısında ortaya koyduğu tavrını, tepkisini ... beklentilerini şiirlerinde dile getirmiştir. O, halkın gören gözü ve söyleyen dili olmuştur. Bu nedenle şiirlerinde konu çeşitliliği de o kadar fazladır. Bütün şiirlerini tam olarak birbirinden ayırmak ve tasnif etmek zordur. Buna rağmen **Beyanî**'nin şiirlerini genel olarak aşağıdaki şekilde gruplandırarak incelemek mümkündür:

1. Kişisel Şiirleri:
 - a. Kendini konu alan şiirler
 - b. Yakın çevresini konu alan şiirler
 - c. Sanat erbabını konu alan şiirler
 - ç. İdarecileri konu alan şiirler
 - d. Tarihi şahsiyetleri konu alan şiirler
 - e. Diğer mahalli kişileri konu alan şiirler
2. Yöreyle ilgili şiirler
3. Türk dünyasıyla ilgili şiirler
4. Aşk şiirleri
5. Dinî-tasavvufî şiirler
6. Ölümü konu alan şiirler
7. Eleştiri, dert, şikâyet konulu şiirler
8. Taşlama şiirleri
9. Atışmalar
10. Nasihat konulu şiirler

11. Delik, İstek, Özlem konulu şiirler
12. Günlük olayları konu alan şiirler
13. Tabiatı konu alan şiirler
14. Kurumlarla ilgili şiirler
15. Tarihi konuları ele alan şiirler
16. Milli manevi değerleri konu alan şiirler
17. Eğitim, Bilim, Teknoloji, vb. konulu şiirler
18. Diğer şiirlerdir.

d) Şiirlerinde Biçim Özellikleri

Beyanî, genel halk şiirimizin biçim özelliklerine aynen uyar. Şiirlerinde ekseriyetle 8'li ve 11'li hece ölçüsünü kullanır. Nazım birimi dörtlüktür. Genellikle semai, koşma ve destan yazar. Ancak o, kimi şiirlerinde bir arayış içine girer. Halk şiirinde pek görülmeyen 14'lü hece ölçüsünü de kullanır. Nazım birimi olarak bazen beyit ya da beşli bentleri kullandığı da olur. Bu denemelerinde de çok başarılı eserler yazmıştır.

e) Dili

Beyanî, mahlası gibi söyleyeceklerini çok rahat, açık, arı-duru tam bir halk diliyle söyleyen şairlerimizdendir. Söyleyeceklerini zorlanmadan söyler. Lirizmi güçlü, su gibidir. Yunusça, Türkçe bir söyleşi üslubu vardır :

*Ben Mevlâ'nın öz uğrunda
Ne gelin ne kız uğrunda
Gönül dostun huzurunda
Ellerini bağlar durur*

*Menekşe boyun eğince
Tabiat urba giyince
Ehl-i kâmil Hak deyince
Akan sular dağlar durur*

*Bilirim namusu arı
Erisin dağların karı
Bu dünya bir nöbet yeri
Ölen gider sağlar durur*

Yabancı kökenli bazı kelime ve tamlamalar şiirlerinde görülse de bunlar halk diline yerleşmiş, artık herkesin anlayabileceği dinî, tasavvufî tamlama ve terimlerdir. O, yöresel halk dilini söyleyişte, atasözleri ve

deyimleri kullanışta da başarılıdır. Bu arada kendine has yöresel benzetmeleri de şiirlerine ayrı bir tat, bir çeşni katar.

3- Etkilendiği Şahıslar

Beyanî daha önce de değinildiği gibi okuyan, soran, araştıran, dinleyen, sorgulayan, sürekli kendini yetiştirmeye ve yenilemeye çalışan bir şairdir. O nedenle de kendinden önce yaşayanlardan Yunus, Mevlânâ, Ruhsati gibi şairlerin dinî, tasavvufî konularda kendisini çok etkilediğini belirtir. Beşerî konularda Karacaoğlan, Koroğlu, Emrah, Seyranî, Veysel ve Şenlik onun en çok sevdiği ve etkilendiği şairlerdir. Çağdaşlarından Şeref Taşlıova, Sefil Selimî, Birfanî, Cansever ve Halil Karabulut'u çok takdir eder, güçlü bulur ve sever. Onun birçok şiiri konu, biçim, mesaj, dil yönüyle incelendiğinde bu şairlerle etkileşim içinde olduğu görülür.

4- Katıldığı Yarışmalar ve Aldığı Ödüller

Beyanî ilk gençlik yıllarından itibaren duyduğu teşvik edildiği pek çok şiir yarışmasına katılmış bunların çoğundan da dereceye girerek, ödül alarak ayrılmıştır. Bu yarışmalardan tespit edilebilenler şunlardır:

a) Şair 1965 yılında İstanbul Bâbiâlî'de Sabah Gazetesi'nin açtığı "Büyük Edebiyat Yarışması"na şiir dalında "Dağlar" adlı şiiriyle katılır. Birincilik ödülü alır.

b) 1973'te ve sonraki yıllarda Konya Âşıklar Bayram'ına, birçok defa katılır. İki birincilik, üç ikincilik, beş üçüncülük, birkaç mansiyon ve jüri özel ödülleri alır.

c) 1983'te Ankara Halk Ozanları Derneği'nin düzenlediği "Kardeşlik ve Barış" konulu şiir yarışmasına destan dalında "Oğul" şiiriyle katılır. Birincilik ödülü alır.

d) 1983'te Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Atatürk'ün 100. Doğum Yılı etkinlikleri içerisinde açtığı "Türk İstiklal Savaşı Destanı" yarışmasında üçüncülük ödülü kazanır. "İstiklal Harbi Destanı" Bakanlıkça "Türk İstiklal Savaşı Destanları" adıyla yayımlanmıştır.

e) 1985'te yine Ankara Halk Ozanları Derneği'nin açmış olduğu yarışmada "Turizm Destanı" eseriyle destan dalında ödül alır.

f) 1987'de TBMM'nin açtığı yarışmada "Egemençe Barış" şiiri üçüncülük ödülüne layık görülür.

g) 1995'te yine TBMM'nin açtığı yarışmada birincilik ve ikincilik ödülü kimseye verilmezken **Beyanî**'nin eseri üçüncülük ödülünü alır.

h) 1998'de Türk Dil Kurumu'nun açtığı "Dede Korkut" konulu yarışmaya destan dalında katılır. İkincilik ödülü alır.

i) 1998’de aynı kurumun düzenlediği “Cumhuriyet” konulu diğer bir yarışmada “Cumhuriyet Demektir” eseri ikincilik ödülü kazanır.

i) 2000 yılında Malatya Belediyesi Esenlik Şirketi’nin düzenlediği “Sevgi ve Hoşgörü” konulu şiir yarışmasında jüri özel ödülüne layık görülür.

j) 24 Haziran 2000’de Darende’de düzenlenen “1. Somuncu Baba ve Hulusi Efendi, Kültür Etkinlikleri” programı çerçevesinde şiir yarışmasında birincilik ödülüne layık görülür. (Bu eser, Darende Şiirleri Antolojisi’nde yayımlanmıştır (İstanbul 2001).

k) 1997’de Malatya Belediyesi’nin “Malatya” konulu şiir yarışmasına katılan şiiri yayımlanmağa değer görülür. Şiiri, “Malatya Şiirleri Antolojisi”nde yayımlanır (Malatya Şiirleri Antolojisi, Malatya Belediyesi, İstanbul 1997).

l) 29.10.1996 tarihinde Kahramanmaraş Afşin Kaymakamlığı’nın düzenlediği “Ashabülkehf” yarışmasında şairin eseri mansiyona layık görülür.

m) 06.05.2005 tarihinde Karşı Âşık Murat Çobanoğlu anısına düzenlenen yarışmaya katılır. Burada ikincilik ödülüne layık görülür. Bu, onun katıldığı son yarışma ve kazandığı son ödüdür.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, gerek yaşadığı dönemde, gerekse daha sonraki zamanlarda, çevresinde, sanat erbabı, şairler, yazarlar arasında, kayda değer bir yeri olan Beyanî, klasik halk şiirimizin, hem biçim, hem muhteva yönünden, önemli temsilcilerindendir. Şiirlerinin sayı, biçim ve içerik olarak ihtiva ettiği değer, göz ardı edilemeyecek keyfiyettedir. Beyanî, ozanlık geleneğimizin yirminci yüzyılda bütün canlılığı ile devam ettiğini ispatlayan önemli temsilcilerindendir.

KAYNAKÇA

Âşık Beyanî (H. İbrahim Güleç); **Beyan Ettiklerim**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Hasan KAVRUK (Prof. Dr); - Mehmet YILMAZ, **Âşık Beyanî Hayatı Sanatı Bütün Şiirleri**, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2010

Musa Tektaş; **Darende’nin Milli Kültür Elçisi Âşık Beyanî**, Darende Haber Gazetesi, Sayı 25, Mayıs 2001.

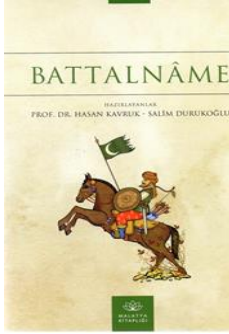
Musa Tektaş; **Irmaklı Köyünde Âşık Mustafa Güleç**, -Darende Haber Gazetesi, Sayı 22, 2001.

İYİ VE DEĞERLİ BİR ŞEHİR KİTAPLIĞI ÖRNEĞİ OLARAK MALATYA KİTAPLIĞI PROJESİNDE YAYINLANAN KİTAPLARIN TANITIMI

Yrd. Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU

1. BATTALNÂME

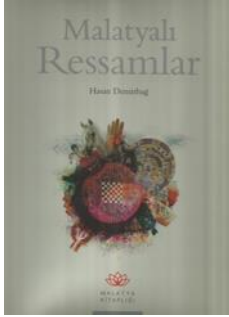
Önce sözlü kültürde doğup, devamında yazılı kültüre geçerek günümüze gelen, en önemli edebi ürünlerimizden biri de Seyit Battalgazi'nin hikâyesini destan üslubuyla anlatan Battalname'dir. Battalname, hayatın anlamını İlä-yı Kelimetullah'ta, Allah adını yüceltmek için gaza ve cihatta bulan, şîr-i Hakk, Battal-ı kattal, tam bir alperen, Seyit Battal Gazi'nin hayatını, savaşlarını konu alan, oldukça hacimli bir destandır. İlk kez 8. yüzyılda kullara fısıldanmaya başlayan bu destan, kartopu gibi yuvarlanarak tarihin sayfalarında ve Müslüman Türk yurtlarında dolaşmış, bir çığ ve çığlık hâline gelerek, kulaklardan gönüllere, gönüllerden sonsuzluğa akmıştır.

Bu kitap; Oğuz Türkçesi ile yazılan, Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk Türkçe eserleri arasında yer alan, zengin destan ve hikâye geleneğimize yaslanan, Türkiye dışındaki akademik çevrelerin dahi dikkatini çeken ve yurt içinde, yurt dışında defalarca çeviri yazısı yapılan Battalname'nin, destanın doğduğu yer, merkez mekânı, mecazen başkenti Malatya olduğu için, Malatya'da ve Malatya için yapılmış bir yayını olması yönüyle de önemlidir. (Kavruk - Durukoğlu, 2014:1-)

2. MALATYALI RESSAMLAR

216 sayfalık bu kitapta; sanat camiası ve akademisyenlerden görüş alınarak seçilen, öz geçmişlerine ve resimlerine yer verilen Malatya kökenli ressamlar şunlardır: Aka Gündüz Temur, Ali Erol, Belgin Onur Durmaz, Bengisu Yıldırım, Beyhan Kırçuvaloğlu, Birsen Gültekin Giderer, Cengiz Gögebakan, Cezmi Orhan, Cihan Öksüz, Doğan Örs, Ekrem Tunay Bazman, Ekrem Yiğit, Emin Güler, Emine Yıldız Doyran, Emrah Günay, Ergin İnan, Ertuğrul Oğuz Fırat, Fehmi Kolçak, Gülnaz Zengin

Varol, Güngör Dağıstanlı, Hasan Demirbağ, Hasan Kıran, Hülya Çalık, İbrahim Demirel, İsmet Özbay, Levent İskenderoğlu, Mehmet Güler, Mehmet Güreli, Mehmet Karaaslan, Mehmet Kıyat, Mesut Yaşar, Muhammet Bakır, Musa Balan, Mustafa Düzleme, Resul Aytemür, Rezan Berktaş, Sadık Kınıkoğlu, Saime Hakan Dönmeze, Sedat Özer, Sema Öcal, Sevil Alpaydın, Sevil Cankurtaran, Sühendan Fıra, Süleyman Sırrı Aksoy, Süleyman Turan, Şahin İmer, Şükrü Karakuş, Vahap Demirbağ, Vahap Taşkınsay, Vahdettin Özbek, Veli Doğan, Vural Yıldırım, Yıldız Özfırat, Yusuf Erkişi, Yüksel Göğebakan. (Demirbağ, 2012:1-216)

3. MEDENİYETİN BEŞİĞİ MALATYA

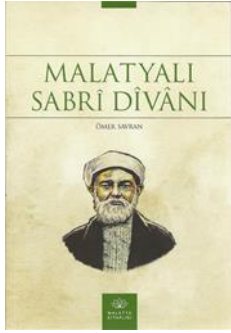
Kayıtı başkenti olarak bilinen Malatya'nın bu lezzetli, yararlı ve bereketli meyvenin dışında, bağrında sayısız doğal ve kültürel değer barındırdığını, binlerce yıllık tarihi birikimini hatırlatan, fotoğraflarla süslenen ve desteklenen 496 sayfalık bu kitap; tarihin ilk yerleşimlerinin doğumuna tanıklık eden, insanoglunun yaklaşık 12.000 yıl önce ilk defa tarıma başladığı, hayvanları evcilleştirdiği, devletler kurduğu, medeniyet beşiği Malatya şehrini, geçmişten bugüne getiren bir içeriğe sahip.

Malatya'nın konumu ve coğrafi yapısından, iklim ve bitki örtüsünden, antik kentleri ve arkeolojik alanlarından, tarihi ve inanç yapılarından, han – hamam ve kervansaraylarından, köprüler – kale ve surlarından, yazıt – türbe- şehitlik ve antik mezarlarından, kütüphane ve medreselerinden, müzeler, anıtlar ve mimari eserlerinden, doğal zenginlikler, vadiler, kanyonlar, mağaralarından, kültür ve sanatından, turistik değerlerinden, mutfağın kültüründen, değişen çehresi ile modern Malatya'dan, idari yapı, ulaşım, eğitim, sağlık, spor, sosyal hayat, eğlence, tarım, sanayi, ticaret başlıklarına değin geniş bir yelpazede bilgilerden bahseden bu kitap, bütüncül bir Malatya portresini ilmek ilmek işlemektedir. (Demirbağ-Fırat, 2013:1-496)

4. MALATYALI SABRÎ DİVÂNİ

Malatya Yeşilyurtlu olan, Kadiriyye tarikatına bağlılığı ve Ehl-i Beyt sevgisi göze çarpan Hüseyin Sabrî'nin Klasik Türk edebiyatı geleneği içinde yazdığı Divan'ını inceleyen ve tanıtan 191 sayfalık bu kitap

dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, şairin divanından hareketle yaşadığı dönem ve sanatı hakkında bilgi verilerek bazı değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci bölümde, divanda kullanılan vezinler ve bunların kullanım sıklıkları hakkında bilgi verilerek şairin tercih ettiği nazım türlerinin şekil özellikleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, yazma eser tanıtılarak metnin kuruluşunda izlenen yöntem hakkında bilgi verilmiş; dördüncü bölümde, divanın transkripsiyonlu (çeviri yazı) metni sunulmuştur. Metin kısmından sonra ise Kaynakça ve Metnin Genel İndeksi'nden oluşan bir bölüm yer almıştır. Son dönem şairlerinden biri olan Sabri'nin divanında, şekil ve içerik yönüyle klasik divan şiirlerine benzer pek çok örneğin yanında, dini ve tasavvufi konuları ele alan şiirler de bulunmaktadır. Divandaki 14 şiir ise hece vezniyle yazılmıştır. (Savran, 2014:1-191)

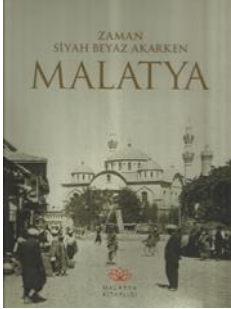
5. ZAMAN SİYAH BEYAZ AKARKEN MALATYA

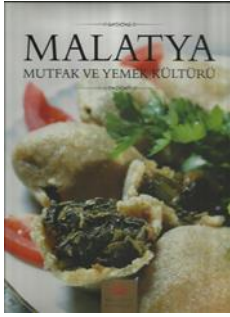
Fotoğraf albümü mahiyetindeki 496 sayfalık bu kitap; zamanın tarihe siyah beyaz notlar düştüğü 1890 – 1990 yılları arasında Malatya'nın kent kimliğini, tarihi mirasını, folklorik özelliklerini, siyasi ve idari yapısını, temel kurumlarını, yaşadığı sosyal ve kültürel değişim sürecini, insanlar arasındaki ilişkileri, belli başlıklar altında sınıflandırarak, görsel şölen akışında, okuruna sunmaktadır.

İnceleyenleri geçmişin sisli ve puslu sayfaları arasında özlemleri bir yolculuğa çıkaracak ve silik hatıraları canlandıracak olan bu eser, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır. Kitabın hazırlanma sürecinde, Malatya konulu fotoğrafların yer aldığı kaynaklar titizlikle taranmış, devlet ve şahıs arşivleri de çalışmaya dâhil edilmiştir. Fotoğraflar hakkında yazılanlar, notlar ve tarihler ile kişisel tanıklıklar da değerlendirilerek kronolojiye ve açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. (Demirbağ, 2013:7-496)

6. MALATYA MUTFAK VE YEMEK KÜLTÜRÜ

Malatya mutfağının lezzet yelpazesini, benzersiz damak zevkini, kendine özgü yemeklerini tanıtmak amacıyla hazırlanan ve fotoğraflarla bezenen 448 sayfalık bu kitap; Yemek ve Kültür başlıklı girişten sonra

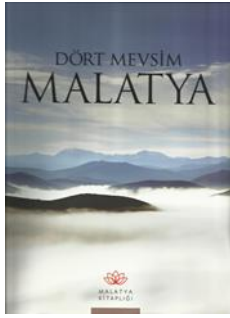

vd., 2013:1-448)

Malatya'nın ilçelerinin mutfak ve yemek kültürünü tanıtan bölümle başlamaktadır. Sonrasında çorbalar, et yemekleri, fırın yemekleri, et – bulgur ve meyvelerin bulunduğu yemekler, sarma – dolma ve köfteler, sebze yemekleri, pilavlar, salatalar, hamur işleri, tatlılar, içecekler, reçel ve marmelatlar, yöresel malzemeler, yöresel araç gereçler şeklindeki bölümlerle devam etmektedir. Bu kitap, Malatya mutfak ve yemek kültürü hakkında hazırlanmış son ve en kapsamlı kaynak olma özelliğini de taşımaktadır. (Kılıç

7. DÖRT MEVSİM MALATYA

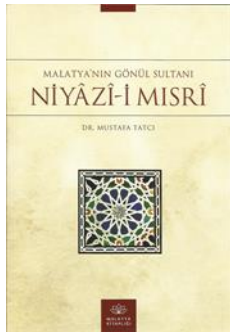
Tüm ilçeleriyle beraber Malatya'nın sahip olduğu benzersiz özellikler ve eşsiz güzelliklerin, fotoğrafın evrensel diliyle anlatılmaya çalışıldığı albüm mahiyetindeki 248 sayfalık bu kitapta; şehrin iklim özelliklerini, saklı kalmış mekânlarını öne çıkaran görsellerin seçimine ve bu yolla şehri tanımak isteyenlere rehberlik edecek bir içeriğe önem ve öncelik verilmiştir. Kitabın belli bölümlerinde hangi mevsimde, nereye, nasıl gidilir bilgilerine yer verilmiş, Malatya'nın etrafındaki dağlar ve yaylalar hakkındaki izlenimler aktarılmış, fazlaca bilinmeyen yollar ve güzergâhlar da mümkün olduğunca anlatılmaya çalışılmıştır. Kitapta yer alacak fotoğrafların tasnifinde, Malatya ilinin coğrafyasını oluşturan unsurlar ilk sıraya oturtulmuş, ardından bu coğrafyanın meydana getirdiği yaşam tarzı, tarihi yapılar ve doğal güzelliklere de mümkün olduğunca yer verilme-ye çalışılmıştır. (Demirbağ, 2013:1-248)

8. MALATYA'NIN GÖNÜL SULTANI NİYÂZİ-İ MISRÎ

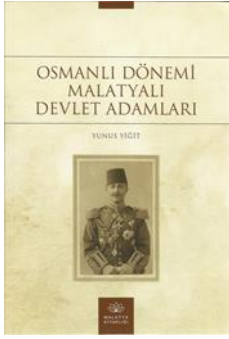
Kaf Dağı'nda izini kaybettiren zümrüd ü ankalardan, Muhyiddin Arabi, Hallac-ı Mansur, Mevlana Celalettin Rumi, Yunus Emre vb. soyundan olan Niyazi-i Mısri; yaşadığı döneme damga vuran, ilahi aşk yolunda tutuşturduğu meşale ile halen gönülleri aydınlatmaya devam eden velilerdendir.

“Derman aradım derdime, derdim bana derman imiş.” diyen, Niyazi-i Mısri el-Halvetî, 1618'de

Malatya’da doğmuş, Diyarbakır, Mardin, Kerbela, Mısır, İstanbul, Elmalı, Uşak, Kütahya ve Bursa’da yaşamış ve nihayet sürgüne gönderildiği Limni’de 1694 senesinde ölmüştür. Mısır’da öğrenim gördüğü için, Mısır’ı diye tanınmıştır. Kitap Niyazi-i Mısri’yi bütün cepheleriyle tanıtmakta, hayatı, edebi kişiliği, şiirleri, hakkında yazılanlar, söylenenleri, her türlü bilgi ve belgeyi bir araya getirmektedir. (Tatcı, 2013:1-298)

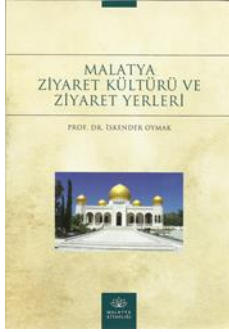
9. OSMANLI DÖNEMİ MALATYALI DEVLET ADAMLARI

Kapak fotoğrafı, Orgeneral İsmail Cevat Çobanlı’ya ait olan kitapta, 623 yıl süren Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet adamlığı yapmış, Malatyalı 137 devlet adamının, Osmanlı arşivlerinde yer alan, başta Sicill-i Ahval Defterleri olmak üzere, pek çok belgenin özenli ve özverili bir şekilde taranması ve okunması ile ortaya çıkan bilgi ve belgeler ışığında, esaslı ve etraflıca tanıtıldığını görüyoruz. Kitap, kısa bir değerlendirme ve yararlanmayı kolaylaştıran bir dizin ile son bulmaktadır. (Yiğit, 2013:1-232)

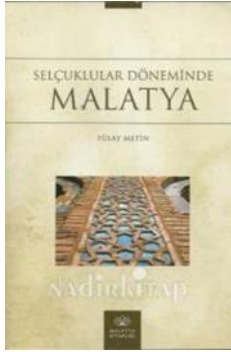
10. MALATYA ZİYARET KÜLTÜRÜ VE ZİYARET YERLERİ

Diriler kadar ölülere de değer veren vefalı insanların inşa ettiği bir kültürün yeşerttiği ziyaret kültürü, insanların sonsuzluk uykusuna yattığı, ebedi dinlenme yerlerini, mezarlarını, düzenli ya da sıkça ziyaret etme ve sahiplenme duygusundan beslenir. Beş bölüm ile sonuç, ekler ve dizinden oluşan kitap; Malatya şehrindeki ziyaret yerlerini, ilçeler ve köyler şeklinde coğrafi dağılım üzerinden tespit ettikten sonra, ziyaret kültürünü ortaya çıkaran ya da ziyaret kültürünün ortaya çıkardığı inanışları incelemektedir. Ziyaret kültüründe ölüler ya da ermişler, insanlar ile Tanrı arasında bir aracı olarak görülmekte, medet bu aracılar üzerinden Allah’tan umulmaktadır. Kitap değerli bir halkbilimi incelemesi niteliği de taşımaktadır. (Oymak, 2013:1-261)

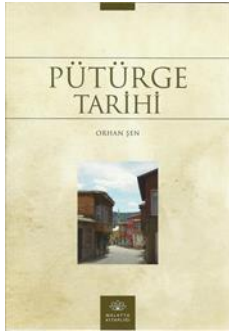
11. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MALATYA

Anadolu’nun yurt yapılmasında ve mimari anlamda inşasında Selçukluların büyük katkısı vardır. Eski dünyayı birleştiren yolların buluştuğu Malatya’da, tarih dile geldiğinde en çok Selçuklu’dan konuşur zira

bu cazibe merkezi şehirde, bu Türk devletinden çok eser vardır. Kitap, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Selçuklulara kadar, şehrin tarihi gelişimi değerlendirilmiş; birinci bölümde, Selçukluların siyasi ve idari yapısı; ikinci bölümde Selçuklular Dönemi'nde Malatya'da iskân ve imar konusu; üçüncü bölümde sosyal ve ekonomik hayat; son bölüm olan dördüncü bölümde din ve ilim konuları ele alınmıştır. Kendinden önceki çalışmalardan da yararlanan kitap, ele aldığı konuda başvuru kaynağı olacak niteliktedir. (Metin, 2013:1-243)

12. PÜTÜRGE TARİHİ

(Şen, 2014:1-240)

Malatya'nın coğrafyası sarp, iklimi sert, toprağı cömert, şirin bir ilçesi olan Pütürge'yi tanıtan kitap on iki bölümden oluşmaktadır. Kısa tarihçe, Osmanlı kaynaklarında Pütürge, Pütürge ilçesinin teşekkülü, ilçenin idari yapısı, ilçenin nüfus yapısı, aşiret boy ve oymaklar, ticari ve ekonomik yapı, siyasi ve sosyal olaylar, eğitim ve öğretim hayatı, sağlık kuruluşları, sosyal ve kültürel hayat, tarihi ve turistik yerler, Pütürge'yi etkileyen depremler, ekler, sözlük ve kaynakça bölüm ve başlıklarından oluşan kitap, ilçe tarihçiliğinin güzel örneklerinden biri olmaya namzettir.

13. HİZMETE ADANMIŞ BİR ÖMÜR GALİP DEMİREL

(Ayhan, 2013:1-312)

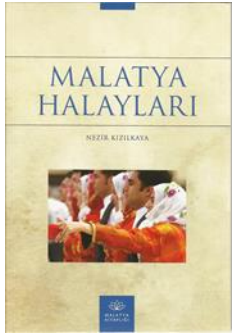
Yakın dönem Türkiye'sinde kaymakamlık, mülkiye müfettişliği, valilik ve müsteşarlık görevlerini başarıyla yapan, sanat ve edebiyata, özellikle de şiire olan ilgisiyle, gönül insanı ve devlet adamı sıfatlarını şahsında buluşturan, 1932 Malatya doğumlu Galip Demirel'in hayatını, anı türünün olanakları ile anlatan kitap; on beş bölüm ve bir fotoğraf albümünden oluşmaktadır. Kitap Galip Demirel'in şahsında, bir dönemine Özal'lı yıllar da dediğimiz yakın dönem Türk tarihine de tanıklıklarıyla ışık tutmaktadır.

14. MALATYA MAHALLE KÜLTÜRÜ VE KOMŞULUK İLİŞKİLERİ

Rüzgâr estiğinde gıcırdayan kâgir yahut yağmur yağdığına suratını asan kerpiç evlerin sıralandığı, çocukların koşuşturduğu, yaşlıların duvar diplerinde geçmişi andığı, riya katılmamış sevgilerin konu komşuya ikram edildiği, ekme kokularına, çiçek kokuları ve yaprak hışırtılarının karıştığı mahallelere, Malatya şehrinde bakan kitap; iki bölüm, sonuç ve dizinden oluşmaktadır. Birinci bölümde mahalleler, ikinci bölümde insanlar özne tutularak mahallelerin ve insanların anlattığı hikâyeler bir araya getirilmiş. Hikâyeleri mahalleler mi anlatıyor, insanlar mı birbirine karışıyor. Dün, bir bardak çay gibi sıcacık duruyor, kitabın satırlarında. Bir şehrin, bahusus Malatya'nın ruhunu arayanlar, yazarının şiire ve edebiyata yatkınlığı ile güzelleşen bu kitabı mutlaka okumalı. (Korkmaz, 2013:1-219)

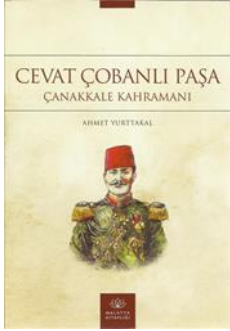
15. MALATYA HALAYLARI

Seyrine doyulmayan muhteşem bir görsel şölene eşlik eden aynı ihtişamdaki ses ve ezgi bütünlüğünün ortaya çıkardığı halaylarda, insanın insanla kucaklaşması, insanın tabiatla bütünleşmesi, bir milletin birlik ve beraberliği ile insanların kardeşliği iç içedir. Duygu ve düşüncelerin hareketlerle ifadeye dönüştüğü sahne sanatı olarak da tanımlanabilecek halayları, Malatya özelinde işleyen kitap üç bölüm, kaynaklar, kaynak kişiler, dizin, Türk halk oyunları kronolojisi ve fotoğraf albümünden oluşmaktadır. Malatya ve halk oyunları hakkında verilen genel bilgiler, halayın tarihçesi, kullanılan çalgılar, sanatın emektarları, giyim kuşam, Malatya'da oynanan halay türleri kitabın ele aldığı alt başlıklardan bazıları. Rengârenk giysileri, takı ve aksesuarları, milli müziği ve karakteristik hareketleri ile izleyenlere ve izleyenlerden daha çok oynayanlara sevinç, gurur, mutluluk ve zevk veren halaylar hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için de kitap, bir kaynak eser niteliği taşımaktadır. (Kızılkaya, 2013:1-226)

16. ÇANAKKALE KAHRAMANI CEVAT ÇOBANLI PAŞA

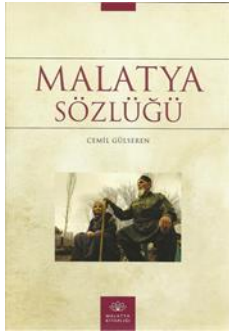
Bir hilal uğruna batan iki yüz elli üç bin güneşin hikâyesidir

Çanakkale. Milletçe borçlu olduğumuz Çanakkale kahramanlarından birisi de Malatya, Arapgir doğumlu, Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa'dır. Cevat Paşa, Nusret Mayın Gemisi'ne, 26 mayını kıyıya paralel olarak döşeme emrini vererek, düşman donanmasının bozguna uğratılmasında emsalsiz bir adım attığı için, zafer sonrasında 18 Mart Kahramanı olarak anılmıştır. Kitap ön söz ve girişi takip eden altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cevat Paşa'nın hayatı ve askeri yaşamı, ikinci bölümde katıldığı savaşlar, üçüncü bölümde milli mücadele yılları, dördüncü bölümde Malta sürgünü, beşinci bölüm gazetelerde Cevat Paşa, altıncı bölüm Cevat Paşa hakkında ne dediler ana ve alt başlıklarından oluşmaktadır. Kitap ekler, fotoğraflar ve kaynakça ile son bulmaktadır. Kitap, Paşa hakkında bütün bilinenleri bir araya getirme başarısını gösterecek bir titizlikle yazılmıştır. (Yurttakal, 2014:1-161)

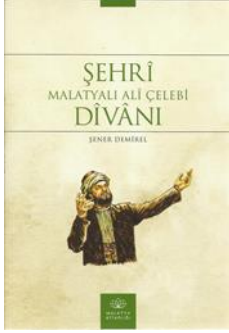
17. MALATYA SÖZLÜĞÜ

Sosyal yapıyı düzenleyen dil, bir ülkenin işleyişini sağlayan, milleti bir arada tutan en güçlü bağıdır. Her dil, bünyesinde genişlediği coğrafya nispetinde ana yapıdan lehçe, şive, ağız gibi kavramlarla ifade olunan farklılaşmalar barındırır. Bu farklılaşmaların Malatya özelinde ortaya çıktığı kelimeleri toplayan ve inceleyen bu kitap, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Malatya'nın dil özellikleri, ikinci bölümde Malatya'nın etnik yapısı ve diyalektolojik durumu, üçüncü bölümde fonetik (ses bilgisi), dördüncü bölümde morfoloji (şekil bilgisi) üzerinde durulmaktadır. Beşinci bölüm sözlükten oluşmaktadır. Kitap sonuç ve kaynakça başlıkları ile bitmektedir. Kitap Türk dili çalışmalarını ile ilgilenenler için akademik, Malatya'nın söz varlığını merak edenler için de özel bir değer taşımaktadır. (Gülseren, 2014:1-230)

18. ŞEHRÎ MALATYALI ALİ ÇELEBİ DİVANI

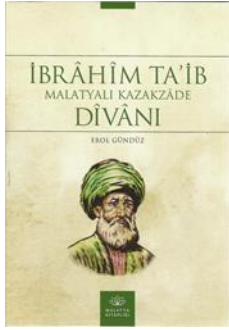
İnsanoğlunun en samimi, en tabii, en derin sesidir şiir. On yedinci yüzyılın önemli simalarından olan Şehrî de bu derin sesi ve hoş sadayı arayanlardan, hocası Nefî'nin izinde, Sebki Hindî üslubunda şiirler kaleme alan, divan sahibi şairlerden biridir. Bu Malatyalı şairi tanıtmak için yazılan kitap, ön söz ve girişten sonra, beş bölüm, sonuç, kaynakça ve

dizinden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde Şehrî'nin hayatı, sanatı ve eseri hakkında bilgiler verilmiş; ikinci bölümünde özellikle Sebki Hindî'nin anlam ve söz ile ilgili özelliklerinden hareketle Şehrî'nin dil ve üslubu hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuş; üçüncü bölümünde Şehrî'nin şiirlerindeki vezin, kafiye ve redif gibi ahenk unsurları üzerinde durulmuş; dördüncü bölümünde divanın nüsha tavsifleri ve metin tenkidinde uyulan kurallardan bahsedilmiş, beşinci bölümünde ise divan metni verilmiştir. (Demirel, 2014:1-201)

19. İBRAHİM TA'İB MALATYALI KAZAKZÂDE DİVANI

Aşkı ruhunda can bilenlerin yani şairlerin diliyle yazan, Malatya'nın yetiştirdiği değerlerden olan İbrahim Ta'ib, 18. yüzyılın sonunda doğmuş, eserlerini 19. yüzyılın birinci yarısında II. Mahmut'un padişahlığı zamanında yazmıştır. Bu şairi ve şiirlerini tanıtan kitap; giriş, üç ana bölüm ve dizinden oluşmaktadır. Girişte, şairin yaşadığı dönem, dönemin edebi özellikleri ve şairin yaşadığı dönemde Malatya'nın durumu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde, şairin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde, divanın incelemesi yapılmıştır. Divandaki şiirlerin nazım şekilleri, içeriği, dil ve üslup özellikleri, şiirlerde yer alan insan, toplum ve tabiatla unsurlar bu bölümü oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde ise divanın nüsha tanıtımı, metnin oluşumunda tutulan yolla ilgili bilgiler ve eserin transkripsiyonlu metni yer almaktadır. (Gündüz, 2014:1-338)

20. OSMAN NURİ ERGİN KÜLTÜR VE EĞİTİM HAYATINA KATKILARI

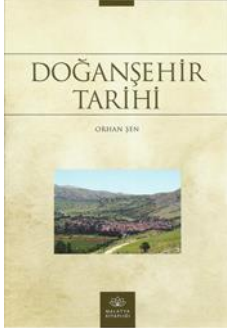
Türkiye'de şehir tarihçiliği ve eğitim tarihi alanlarının asıl mimarlarından olan Osman Nuri Ergin, aynı zamanda Osmanlı -Türk şehircilik ve belediyeçilik hayatını da bilimsel olarak ilk defa inceleyen kişidir. Osman Nuri Ergin'in belediye uygulamaları ve belediyeçilik tarihi ile ilgili Mecelle-i Umûr-ı Belediye adlı eseri, İstanbul şehir tarihçiliğinin en önemli kaynaklarından birisi

durumundadır. Bu eserin ortaya koyduğu temel esaslar, diğer belediyeler tarafından uygulanmaktadır. Eğitimci yönüyle Osman Nuri Ergin, kültür değişimlerini incelemiş, geleneksel kültürün korunması yönünde eserler vermiştir.

Osman Nuri Ergin, 1910 yılında başladığı yazın hayatında, ilk eseri olan Kolay Elifba'nın ardından, aralarında Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Türk Maarif Tarihi gibi dev eserlerin de bulunduğu; toplumsal, iktisadi, tarihi, felsefi, edebi ve bibliyografik nitelikteki elliye yakın değişik kitap, yüzlerce makale ve birçok konferanstan oluşan, 15000 sayfayı aşkın çalışmaları ile Türk kültür ve düşünce hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. Bu önemli şahsiyeti tanıtmak için kaleme alınan kitabın ilk bölümünde, Osman Nuri Ergin'in hayatı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Diğer bölümlerde ise özellikle belediyeçilik ve eğitimle ilgili kaleme aldığı eserler tanıtılmaya çalışılmıştır. (Kavruk vd., 2014:1-168)

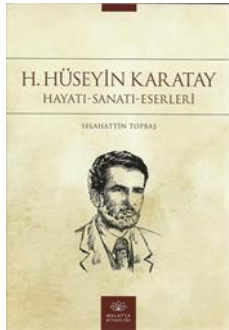
21. DOĞANŞEHİR TARİHİ

Malatya'nın Çukurova'ya ve Akdeniz'e açılan kapısı olan, resmi kuruluş tarihi 1946'ya işaretlenen Doğanşehir, bereketli toprakları ile de göz dolduran bir ilçedir. Bu ilçe hakkında şerhiye sicilleri, tahrirler, arşiv belgeleri gibi tarihi kaynaklar incelenerek hazırlanan bu kitap; ön söz, giriş, on bölüm, ekler, sözlük ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Bölümlerde ilçenin tarihi kaynaklarda izleri sürülmüş, kuruluşu, idari yapısı, nüfus yapısı ve sayısı, aşiret, boy ve oymaklar, siyasi ve sosyal olaylar, eğitim ve öğretim hayatı, sağlık kuruluşları, sosyal ve kültürel hayat, çalışma hayatı ve göç, tarihi ve turistik yerler, ilçeyi etkileyen depremler gibi ana ve alt başlıklarla kitap işlenmiş ve geliştirilmiştir. (Şen, 2014:1-322)

Malatya'da doğması ve hep Malatya'da yaşaması ile sanat merkezleri sayılan büyük şehirlerden uzakta kalmasına, gülistandan ayrı bir gül, gülden mahrum bir bülbül olarak anılmasına rağmen eserleri bu değerlendirmeden azade olan, öğretmen kökenli yazar Hüseyin Karatay; toplam sekiz roman, üç deneme, iki hikâye ve bir de fabl kitabı yazmıştır. Yazarın, hayatını, edebi kişiliğini, eserlerini

22. H. HÜSEYİN KARATAY HAYATI SANATI ESERLERİ

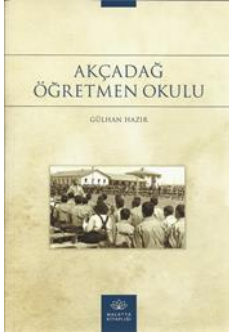

Malatya'da doğması ve hep Malatya'da yaşaması ile sanat merkezleri sayılan büyük şehirlerden uzakta kalmasına, gülistandan ayrı bir gül, gülden mahrum bir bülbül olarak anılmasına rağmen eserleri bu değerlendirmeden azade olan, öğretmen kökenli yazar Hüseyin Karatay; toplam sekiz roman, üç deneme, iki hikâye ve bir de fabl kitabı yazmıştır. Yazarın, hayatını, edebi kişiliğini, eserlerini

inceleyen bu kitap, bütüncül bir insan eser çalışması örneğidir. Dört bölümden oluşan kitapta, birinci bölümde yazarın hayatı, sanatçı kişiliği ve eserleri, ikinci bölümde roman ve hikâyelerinin incelenmesi, üçüncü bölümde dil üslup özellikleri, dördüncü bölümde kitaplarda yer almayan yazıları öne çıkarılmıştır. (Topbaş, 2014:1-282)

23. AKÇADAĞ ÖĞRETMEN OKULU

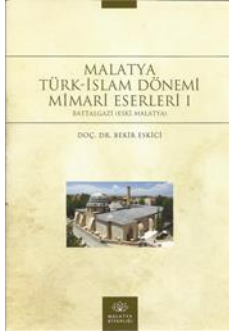
Eğitim bir toplumu istedik yönde hareketlendiren biricik güçtür. Bu gücü harekete geçirenler ise ancak ve ancak öğretmenlerdir. Yakın tarihimiz içerisinde öğretmen yetiştirme konusunda en önemli kurum öğretmen okullarıdır. Köy enstitüleri ve onun devamı olan öğretmen okulları, Cumhuriyet döneminin öğretmen yetiştiren, en önemli eğitim kurumlarıdır. Yönetim ve işleyişleri ile günümüz eğitim kurumlarından farklılık arz eden öğretmen okulları, dönemin öğretmen ihtiyacını önemli ölçüde karşılamıştır. Türkiye genelinde sayısı 21 olan bu okullardan biri Malatya'da kurulmuştur. Ön söz, giriş, altı bölüm, sonuç ve değerlendirme, son söz, bibliyografya, dizin, belge ve fotoğraflardan oluşan bu kitap bu okulu özne tutmaktadır.

Birinci bölüm, Türkiye'de öğretmen yetiştirme tarihine kısa bir bakış; ikinci bölüm, Malatya'da eğitim ve öğretimin tarihçesine; üçüncü bölüm Akçadağ ilçesinin tanıtımına; dördüncü bölüm Akçadağ Köy Enstitüsü'ne; beşinci bölüm, Akçadağ İlköğretmen Okulu'na; altıncı bölüm, Akçadağ Anadolu Öğretmen Lisesi'ne ayrılmıştır. Bu araştırmayla, Malatya eğitim tarihi kadar, Türk eğitim tarihine de ışık tutulmaya çalışılmış, Akçadağ Öğretmen Okulları, tarihi süreç içerisinde incelenmiştir. Akçadağ Köy Enstitüsü'nün ve Akçadağ İlköğretmen Okulu'nun yapısı, işleyişi, yönetim organları, eğitim ve öğretimi, mezunları ve çevresine yaptığı sosyal, ekonomik ve kültürel etkiler bütün yönleriyle araştırılmıştır. Akçadağ Anadolu Öğretmen Lisesi'ne de yer verilerek, okulun günümüzdeki durumu anlatılmıştır. Akçadağ Öğretmen Okulları'nın enstitü kısmı ile ilgili yayınlanmış eserler mevcuttur ancak ilköğretmen okulu ile ilgili, daha önce yayınlanmış bir eserin olmaması, çalışmanın önemini artırmaktadır. (Hazır, 2013:1-202)

24. MALATYA TÜRK-İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİ -I BATTALGAZİ (ESKİ MALATYA)

Eski Malatya, günümüzdeki ismiyle Battalgazi, tarıma elverişli alanları ve stratejik önemi nedeniyle çağlar boyunca kesintisiz iskân

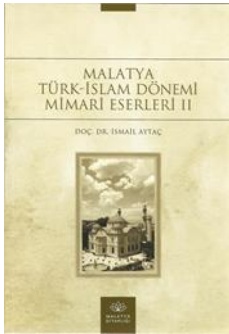

sahası olmuş, tarihi kentlerimizden birisidir. Özellikle Anadolu Selçuklu dönemi ve sonrasında hayli imar görmüş; kale, saray, cami, medrese, şifahane, han, hamam gibi kurum ve anıtlarıyla, önemli bir Türk kenti haline gelmiştir. 1830’lu yıllarda halkın şehri terk edip, yeni kurdukları bugünkü Malatya iline taşınmaları, bu şehirdeki tarihi binaların zamanla tahribatına, hatta birçoğunun yok olmasına neden olmuştur.

Geride kalan tarihi anıtların topluca incelenmesi ve korunması gereğini ortaya koyan bu kitap, ön söz, giriş, dört bölüm, sonuç, bibliyografya, şekil listesi, fotoğraf listesi, dizin, belge ve fotoğraflar ve kısaltmalardan oluşmaktadır. Birinci bölümde tarih içinde eski Malatya şehrinin gelişimi; ikinci bölümde mevcut yapılar; üçüncü bölümde mevcut olmayıp kaynaklarda belirtilen yapılar; dördüncü bölümde, değerlendirme plan ve mimari özellikler, ana başlıkları konunun gerektirdiği alt başlıklarla geliştirilerek ele alınmıştır. Ele alınan konular şekiller, fotoğraflar ve belgelerle de desteklenmiştir. Çalışma ile Eski Malatya, tarihi ve Türk dönemi anıtları açısından incelenmiş, birkaçı dışında bilinmeyen veya az bilinen tarihi yapı ve yapı kalıntıları ayrıntılı olarak incelenmiştir. (Eskici, 2013:1-247)

25. MALATYA TÜRK-İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİ -II

Geçiş yollarının kesiştiği, geçen her kültürün kendinden bir parçayı bıraktığı, bir açık hava müzesine dönüşen Malatya kenti, araştırmacılar ve akademisyenler için paha biçilemez değerleri sine-

sinde barındırmaktadır. Bu değerleri tanıtmayı amaçlayan bu kitap; ön söz, giriş, Malatya tarihine genel bir bakış, yedi bölüm, sonuç, bibliyografya, şekiller listesi, fotoğraf listesi ve dizinden oluşmaktadır. Birinci bölümde Malatya kervan yolları ve kervansarayları; ikinci bölümde Arapgir ilçesi eserleri; üçüncü bölümde Hekimhan ilçesi eserleri; dördüncü bölümde Malatya il merkezi eserleri; beşinci bölümde Pötürge ilçesi eserleri; altıncı bölümde Yazlıhan ilçesi eserleri; yedinci bölümde, genel değer-

lendirme, tarihlendirme, plan ve mimari özellikler ana başlıklarından ve çeşitli alt başlıklardan bahsedilmektedir. Ele alınan konular şekiller, fotoğraflar ve belgelerle de desteklenmiştir. (Aytac, 2013:1-326)

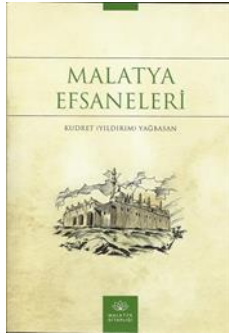
26. MALATYA TÜRK-İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİ- III

Malatya ili Darende ilçesini tanıtmayı amaçlayan ve serinin hem üçüncüsü hem sonuncusu olan bu kitap; ön söz, giriş, Darende'nin coğrafi durumu ve tarihçesi, dört bölüm, sonuç, bibliyografya, şekiller listesi, fotoğraf listesi ve dizinden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilçe merkezindeki mevcut yapılar; ikinci bölümde Darende'nin köylerinde bulunan eserler; üçüncü bölümde ismi kaynaklarda geçen eserler; dördüncü bölümde plan ve mimari yapı ana başlıklarından ve çeşitli alt başlıklardan bahsedilmektedir. Ele alınan konular şekiller, fotoğraflar ve belgelerle de desteklenmiştir. Tarih içerisinde Triyandafil (otuz yapraklı gül) adıyla da tanınan, doğal güzellikleriyle öne çıkan Darende ilçesi, Somuncu Baba diye bilinen velinin de mekânıdır. Bu nedenlerle, ilçede her mevsim nüfus hareketliliği göze çarpmaktadır. (Şancı, 2013:1-238)

27. MALATYA EFSANELERİ

İnsanlığın tarihsel serüveni, efsaneler ve gerçekler (mitos-logos) çağı olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazının bilinmediği karanlık çağlarda, insanlar varoluşu efsaneler aracılığı ile açıklıyor ve yaşatıyorlardı. Bu çağlardan günümüze zengin bir kaynak olarak gelen efsanelerden Malatya'nın payına düşenleri inceleyen bu kitap; ön söz, giriş, efsane türüne genel bir bakış, üç ana bölüm, bibliyografya, kaynaklar ve dizinden oluşmaktadır. Birinci bölümde Malatya efsanelerinin tahlili; ikinci bölümde kaynak kişilerin dilinden Malatya efsaneleri; üçüncü bölümde yazılı kaynaklarda Malatya efsaneleri işlenmektedir. (Yağbasan, 2013: 1-250)

28. MALATYA GÜZELLEMESİ

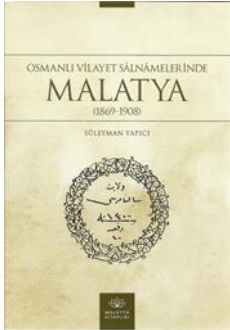
İnsanın ruhu ile birlikte hikâyesi de kullandığı eşyaya ve yaşadığı mekâna siner. Malatya şehri de diğer şehirler ve ülkeler gibi, üzerinden gelip geçmiş, milyonlarca insanın ruhunu ve hikâyelerini saklar koynunda. Konuşur koca şehir, yalnızca duymasını ve duyurmasını bilenlere anlatır bu sessiz ve eşsiz hikâyelerini. Kentin dilini bilen yazar, yürekli ve yerli kalemi ile yer yer fotoğrafların eşlik ettiği, bazısı tüyden, bazısı demirden kelimelerle, şehrin duyulmamış hikâyelerini kitaplaştırmış.

Malatya kitaplığı serisinin, en edebisi ve renklisi çıkmış ortaya. Tanpınar'ın "Beş Şehir"inden sonra, Malatya'yı altıncı şehir olmaya aday bir anlatımla sahneye çıkaran bir çalışma. Malatya'yı seven, Malatya'yı sevdiren bir yazarın, şehri eşsiz bir güzel kadın imgesine büründüren, oldukça özgün bir denemesi. Kırk yedi değişik konuda kırk yedi deneme. Kırk dört'te kalsa imiş, daha anlamlı olurmuş diye düşündüğünüzde, hangi üç yazıyı dışarıda bırakacağınızı kestiremediğiniz güzellikte ve çeşitlilikte denemeler... (Sinan, 2013:1-119)

29. OSMANLI VİLAYET SÂLNÂMELERİNDE MALATYA (1869-1908)

Devlet olmanın en önemli koşullarından ve önceliklerinden biri de kayıt tutmaktır. Hafızasını koruyabilen yapıya devlet denir. Bu anlamda devlette hiçbir bilgi unutulmaz, hiçbir bilgi, belgeye dönüşmeden kalmaz.

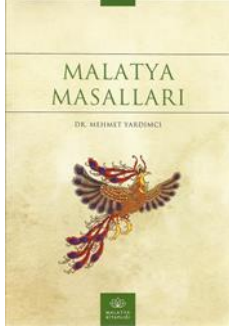
Osmanlı'da bu işi yapmak için kullanılan defterlere Sâlnâme denir. Sâlnâmeler, Osmanlı Devleti tarafından yayınlanmış resmi yıllıklardır. Devletin belge karşılığındaki bu belgelerde, iller ve bağlı ilçelerin idari bölümleri, memur listeleri, mahalli tarihleri; nüfus, ticari ve ekonomik faaliyetler, okullar, kütüphaneler gibi çeşitli konularda, ayrıntı içermeyen yıllık istatistiki veriler yer almaktadır. Sâlnâme, bir sene zarfında meydana gelen olayları, gelişmeleri tespit etmek için hazırlanan eserlere verilen addır.

Sâlnâme kelimesi Farsça yıl anlamındaki sâl kelimesi ile mektup, kitap anlamına gelen nâme kelimelerinden yapılmış olup Türkçe karşılığı yılıktır.

Osmanlı'nın Malatya ili özelinde tuttuğu, yaklaşık son elli yıllık kayıtlarını bir araya getirip inceleyen bu kitap; ön söz, beş bölüm, son söz, kaynaklar, sözlük ve sâlnâmeler ana başlıklarından ve bu başlıkları açan alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci bölümde, Malatya adının kaynağı, tarihi, coğrafi konumu, idari yapı ve tarihi eserleri; ikinci bölümde nüfus ve çeşitli mülkler; üçüncü bölümde resmi, dini, sosyal ve eğitim müesseseleri; dördüncü bölümde, ziraat, ticaret, üretim, gelir ve giderler; beşinci bölümde Malatya sancağı mülki ve askeri teşkilatı incelenmektedir. (Yapıcı, 2014:1-304)

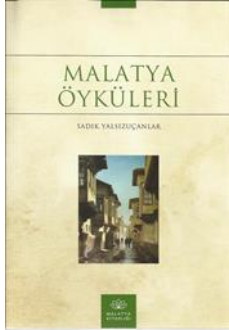
30. MALATYA MASALLARI

“Ne olur gerçek olsa masallar, ya da biz masal olsak.” diyen insanlar için masal türü güzelliğini ve önemini hep koruyacaktır. Halk kültürünün önemli bir mirası olan masal kültürünün birikimlerini Malatya özelinde değerlendirme çabasının karşılığı olarak ortaya çıkan kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, masal türüne genel bir bakış; ikinci bölümde Malatya masallarının incelenmesi, üçüncü bölümde masal metinleri yer almaktadır. Bu kitap Malatya masalları üzerine yapılan ilk önemli çalışma özelliğini taşımaktadır. Önemli bir bölümü hala anlatılmakta olan, Malatya ve çevresinden derlenmiş 64 masaldan oluşan Malatya masal külliyyatı, bu kitapta yerini alarak, birbirinden ilginç içeriği ve kurgusu ile her yaş okurunun gönlünü fethetmeye hazırdır. (Yardımcı, 2012:1-315)

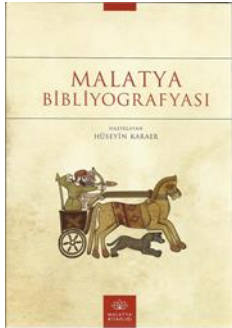
31. MALATYA ÖYKÜLERİ

Malatya öyküleri, çocukluğu Malatya’da geçen, “Aslında insan, büyük oranda çocukludur.” diye düşünen, toprak kokan evleri, salamura peynir tadı ile bile çocukluğunun biricik şehri hatırlayan bir yazarın; farklı zamanlarda, farklı mekânlarda kaleme alınmış, hicranlı ve neşeli hikâyelerden yaptığı bir demet. Yazarın belleğindeki seslere, yer yer, albümündeki fotoğrafları da eşlik ediyor. Bazen bir kelime bin resim, bazen bir resim bin kelimeye bedel bir coşkuyla anlatıyor. Kitapta yer alan 31 öykünün ortak yanı, mekân unsurunun sentezleyici ve belirleyici olması. Mekân elbette Malatya... (Yalsızuçanlar, 2012:1-175)

32. MALATYA BİBLİYOGRAFYASI

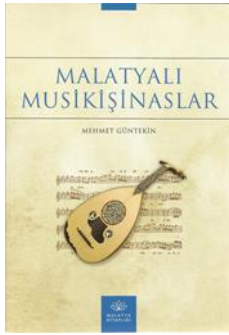
Malatya Bibliyografyası, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphane çalışanlarının Türkiye Şehir Bibliyografyaları projesi adıyla başlattıkları bibliyografya serisinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Malatya hakkında yapılmış tüm çalışmaları bir araya getirebilmeyi amaç edinmiş bu çalışma, bundan sonra Malatya ile ilgili yapılacak gerek akademik gerekse güncel çalışmalara ışık

tutacaktır. Toplam 3054 künyenin bulunduğu çalışma, araştırmacılara kolaylık sağlamak için, konu başlıkları altında alfabetik sıralamaya tabi tutulmuştur. Toplamda 650 kitap-broşür, 648 tez ve 1756 makalenin yer aldığı bu çalışma, Malatya Kitaplığı Projesi'nin en teknik ama en önemli çalışmalarından birisidir. (Karaer, 2012:1-355)

33. MALATYALI MUSİKİŞİNASLAR

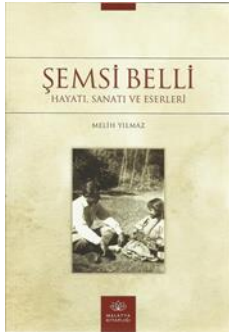
Müzik öyle bir denizdir ki ben paçaları sıvadım ama hala içine giremedim, diyen Dede Efendi; müziğin emsalsiz derinliğini, devasa sınırlarını ve duygu dünyamıza açtığı gün batımsız ufukları bir cümleye sığdırır. Müziğin ve müzisyenlerin sonsuz dünyasına Malatya merkezli girmeye çalışan Malatyalı Musikişinaslar adlı bu kitap, kadim kültür başkentlerimizden Malatya'nın, hem yetiştirdiği musikişinaslar aracılığıyla, Türk musiki dünyasına katkılarını ortaya koymakta hem de kendi alanlarında sürükleyici özellikler sergileyen Malatyalı musikicilerin yaşam öykülerini, özgeçmişlerini bir araya getirmektedir.

İçlerinde Ahmet Kaya, Belkıs Akkale, Fahri Kayahan, Niyazi-i Mısrî, Sami Kasap, Zehra Bilir gibi nispeten daha şöhretli isimlerin de olduğu 28 musikişinas, kitaba girmiştir. Çeşitli nedenlerle kitaba girmeyenler de bulunmaktadır. Kitap, Türk müziğinde parça, bütün ilişkisini kurması, Malatya'nın yeri ve önemini ortaya koyması açısından da önemlidir. (Güntekin, 2013:1-150)

34. ŞEMSİ BELLİ HAYATI SANATI ESERLERİ

“Bir gönül penceresinden ansızın gelip geçtin / Bir yangının külünü, yeniden yakıp geçtin.” şiiri gibi pek çok güzel şiirin sahibi Malatyalı şair Şemsi Belli'yi tanıtan bu kitap; ön söz, beş ana bölüm, Şemsi Belli'nin zaman dizimsel yaşam öyküsü, bibliyografya, dizin, fotoğraflar ve belgeler başlıklarından oluşmaktadır. Birinci bölümde, Şemsi Belli'nin hayatı; ikinci bölümde, Şemsi Belli'nin Sanatı; üçüncü bölümde, Şemsi Belli'nin eserleri; dördüncü bölümde Şemsi Belli'nin eserlerinden seçmeler; beşinci bölümde, Şemsi Belli ile yazışmalar ele alınmaktadır.

Denilebilir ki Şemsi Belli'nin şöhreti eserlerinin arkasından gitmiştir. Kuşkusuz bu, tersi bir durumdan yeğdir ki günümüzün sanat - ticaret

ilişkisinin tersyüz ettiği değerler sisteminde, sanatçının şöhreti eserlerinin önüne geçmekte, eser -şöhret ilişkisi sağlıklı kurulamamaktadır. (Yılmaz, 2013:1-202)

35. MALATYA ÇOCUK OYUNLARI

Malatya kültürel zenginliğini, çocuk oyunlarında da göstermektedir. Bu alanda yapılmış çalışmaların yetersizliğini de telafi eden bu çalışma, değişen yaşam koşullarına ve teknolojik alışkanlıklara bağlı olarak oynanmayan, unutulmaya yüz tutan oyunları da kayıt altına almış, gelecek nesillere aktarma işlevini üstlenmiştir. Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Oyunlara Genel Bir Bakış” başlığı altında; oyunun tanımı, tarihi, sınıflandırılması ve çocuğun gelişimine etkisi konuları; ikinci bölümde, “Malatya’da Çocuk Oyunları” başlığı altında, tespit edilen 281 çocuk oyununun alfabetik sıralaması; üçüncü bölümde “Malatya Çocuk Oyunlarında Kullanılan Tekerlemeler ve Sıyışmacalar” yer almıştır.

Kitap okunup bitirildiğinde zihninizde yankılanıp duran, içinizdeki çocuğun hiç büyümediği gerçeği olmaktadır zira dünyanın bütün çocuklarını birleştiren oyunlar, yetişkinleri de bir masa etrafında birleştirmektedir, bir farkla... O fark da değişen oyun araçları ve adlarıdır. (Doğan, 2013:1-248)

SONUÇ

Eski Dünya’nın merkezi konumundaki Anadolu yarımadası gerek medeniyetlere beşik olması, gerekse üç kıtanın bağlantı yolları üzerinde bulunması nedeniyle, adeta bir açık hava müzesi durumundadır. Binlerce senenin ninnisini fısıldayan bir beşik, tüm acıları koynunda yumuşatan bir ana kucağı olan Anadolu’nun bu özel ve aynı zamanda önemli konumu, Malatya için de söz konusudur. Yarımadanın kuzey güney ve doğu batı eksenindeki geçiş yollarının kesiştiği noktada yer alan Malatya, tarihin ilk çağlarından itibaren gözde bir yerleşim yeri olmuştur. Bu coğrafyada yaşayan, sefer ya da ticaret amacıyla bu güzergâhtan geçen her millet, kendi kültüründen bir parçayı Malatya’nın bereketli toprağında bırakmıştır. Anadolu’nun Müslüman Türk yurdu haline gelmesinden sonra ise Malatya bu sentezin seçkin eserleri ve izleri ile bezenmiştir.

Beydağınca heybetli, Battalgazi gibi yürekli, Somuncu Baba gibi hikmetli, kayısı gibi şifalı Malatya’nın hareketli ve bereketli kültürünü

tüm cepheleriyle inceleme ve kitaplaştırma düşüncesinin hayata geçirilmesi anlamına gelen Malatya Kitaplığı projesi, her biri ele aldığı konunun uzmanı onlarca ismin yıllarca süren titiz çalışmalarının sonucu olarak, bu şehre ruh üfleyen, kimlik kazandıran her ayrıntıyı, kayıt altına alma başarısı gösterecek bir içeriğe ve zenginliğe kavuşmuştur. Bu projenin takip ve taklit edilmesi, hem şehirlerimiz ve ülkemiz, hem de dünyamız için mutlak surette eşsiz bir kazanımın adı ve karşılığı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah DOĞAN (2013); **Malatya Çocuk Oyunları**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Nisan)
- Ahmet Turan AYHAN (2013); **Hizmete Adanmış Bir Ömür Galip Demirel**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Eylül)
- Ahmet YURTTAKAL (2014); **Çanakkale Kahramanı Cevat Çobanlı Paşa**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Ağustos)
- Bekir ESKİCİ (2013); **Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri I Battalgazi (Eski Malatya)**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Şubat)
- Cemil GÜLSEREN (2014); **Malatya Sözlüğü**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Doç. Dr. İsmail AYTAÇ (2013); **Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri II**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Erol GÜNDÜZ (2014); **İbrahim Ta'ib Malatyalı Kazakzâde Divanı**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Faruk KORKMAZ (2013); **Malatya Mahalle Kültürü ve Komşuluk İlişkileri**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Eylül)
- Fuat ŞANCI (2013); **Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri III**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Gülhan HAZIR (2013); **Akçadağ Öğretmen Okulu**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Mart)
- Hasan DEMİRBAĞ (2012); **Malatyalı Ressamlar**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Ağustos)
- Hasan DEMİRBAĞ (2013); **Dört Mevsim Malatya**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Ağustos)
- Hasan DEMİRBAĞ (2013); **Zaman Siyah Beyaz Akarken Malatya**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Mayıs)
- Hasan DEMİRBAĞ / Fahreddin FIRAT (2013); **Medeniyetin Beşiği Malatya**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Şubat)
- Hasan KAVRUK / Hülya SÖNMEZ / İlhan ERDEM (2014); **Osman Nuri Ergin Kültür ve Eğitim Hayatına Katkıları**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Ağustos)

- Hasan KAVRUK / Salim DURUKOĞLU (2014); **Battalnâme**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul.
- Hüseyin KARAER (2012); **Malatya Bibliyografyası**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- İbrahim Halil KILIÇ / Işın POLAT/ Bedriye BAŞARANLAR / Şeref ÇAKAR (2013); **Malatya Mutfak ve Yemek Kültürü**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Mayıs)
- İskender OYMAK (2013); **Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Kudret YAĞBASAN (YILDIRIM); (2013); **Malatya Efsaneleri**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Mehmet GÜNTEKİN (2013); **Malatyalı Musikişinaslar**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Eylül)
- Mehmet YARDIMCI (2012); **Malatya Masalları**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Ağustos)
- Melih YILMAZ (2013); **Şemsi Belli Hayatı Sanatı Eserleri**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Nisan)
- Meryem Aybike SİNAN (2013); **Malatya Güzellemesi**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Ekim)
- Mustafa TATCI (2013); **Malatya'nın Gönül Sultanı Niyâzi-i Mısırî**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Şubat)
- Nezir KIZILKAYA (2013); **Malatya Halayları**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Eylül)
- Orhan ŞEN (2014); **Doğanşehir Tarihi**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Orhan ŞEN (2014); **Pütürge Tarihi**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Ömer SAVRAN (2014); **Malatyalı Sabrî Dîvânı**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Sadık YALSIZUÇANLAR (2012); **Malatya Öyküleri**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Selahattin TOPBAŞ (2014); **H. Hüseyin Karatay Hayatı Sanatı Eserleri**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Süleyman YAPICI (2014); **Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1869-1908)**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Şener DEMİREL (2014); **Şehrî Malatyalı Ali Çelebi Divanı**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Temmuz)
- Tülay METİN (2013); **Selçuklular Döneminde Malatya**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Ekim)
- Yunus YİĞİT (2013); **Osmanlı Dönemi Malatyalı Devlet Adamları**, Malatya Kitaplığı, Promat Basım Yayın İstanbul. (Nisan)

**AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ**

1. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat dergisi, hakemli bir dergi olup dört ayda bir yayımlanır.

2. Dergimizde yayımlanan yazıların her türlü (düşünsel, ilmî, hukukî vb.) sorumlulukları yazarlarına aittir.

3. Dergimizde tarihî, felsefî, dinî, edebî ve her türlü sosyal içerikli yazılar yayımlanır.

4. Dergimizdeki yazılar iki bölüm hâlinde yayımlanır:

a. Hakemsiz yazılar (1. Bölüm)

b. Hakemli yazılar (2. Bölüm)

Ayrıca ikinci bölümden sonra gerekli durumlarda il veya ilçe dosyası eklenir.

Yazı kurulundan geçen hakemsiz yazılar, kitap tanıtımları, il ve ilçe dosyaları hakemlere gönderilmez. Bu tür hakemsiz yazıları yayın kurulu değerlendirebilir.

5. Gönderilen yazılarda yazı sahibinin görev yaptığı kurumu, akademik unvanı, adı-soyadı, açık adresi, telefon numarası ve elektronik posta adresleri bulunmalıdır.

6. Hakemli yazılarda Türkçe, İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Hakemsiz yazılarda, kitap tanıtım yazılarında, il ve ilçe dosyalarında bu şart aranmaz.

7. Sübjektif yönü ağır basan ve toplumumuzun mukaddes değerlerini aşağılayıcı yazılar dergimizde yayımlanmaz.

8. Gönderilen yazılarda yazım birliğin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır, ayrıca jargon ve gereksiz teknik dilden kaçınılmalıdır.

9. Yazılarda görülen yazım hatalarına yazı kurulu tarafından kısmen müdahale edilir. Ancak, belirgin hataların düzeltilmesi durumunda yazarına gerekli bilgi verilir.

10. Yayın kurulunca uygun görülen yazılar iki hakeme gönderilir. İki hakemden olumlu rapor alan yazılar yayım listesine alınır. Raporların biri olumlu, biri olumsuz olması durumunda yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin vereceği rapora göre hareket edilir.

11. Hakemlere gönderilen yazılar hakemler tarafında bir ayın içinde değerlendirilip yayın kuruluna göndeririler.

12. Düzeltme raporu alan yazılar, raporla birlikte yazarına gönderilir. Rapor doğrultusunda hareket edilmemesi durumunda yazılar değerlendirmeye alınmaz.

13. Hakemli yazılara telif ücreti ödenmez.

14. Resimler sıra ile numaralandırılmalıdır. Gerekli görüldüğü takdirde resimlerin altına gerekli açıklamalar yapılmalıdır.

Gönderilen yazılarda uyulması gereken kurallar:

1. Gönderilen yazılar 11 punto ve *Times New Roman* karakterinde, sağa ve sola yaslanmış olarak düzenlenmelidir.

2. Dip notlar *Times New Roman* karakterli ve 9 punto olup ya sayfa altında veya yazının sonunda sıra numarasına göre düzenlenmelidir.

3. Yazarın adı yazı başlığının altında olmalı ve akademik unvanı (*) yıldız karakterli dip not olarak verilmelidir.

4. Hangi kaynaklardan yararlandıysa “KAYNAKÇA” başlığı adı altında ve yazar adı başa gelecek şekilde yazının sonunda verilmelidir.

5. Kaynaklar yazı içinde gösteriliyorsa yazarın adı ve yayının yılı sayfa sayılarıyla birlikte parantez içinde ‘Tanpınar’ın (2006: 202-228) da belirttiği gibi’ şeklinde gösterilmelidir.

6. Başka eserlerden alınan alıntılar tırnak içine alınmalı ve alındığı sayfa veya sayfalar bibliyografik künyede belirtilmelidir. Bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınların yılları (2014a), (2014b) şeklinde gösterilmelidir.

7. Dip notlarda kullanılacak kaynakçalarda künyeler şu şekilde olmalıdır:

a. Telif kitaplarda, yazar adı ve soyadı, kitap adı, basıldığı kurum, basım yeri, basım yılı ve sayfa numarası şeklinde bir sıra izlenerek verilmelidir.

ör: Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 49.

b. Çeviri kitaplarda yazar adı ve soyadı, kitap adı, çevirenin adı, basıldığı kurum, basım yeri, basım yılı ve sayfa numarası şeklinde bir sıra izlenerek verilmelidir.

ör: Şebüsteri, *Gülşeni Raz*, (çev. Abdülbaki Gölpinarlı), Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1985, s. 13.

c. Kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu (2012) esas alınmalıdır.

ör:

Adı geçen eser:	age.
Adı geçen makale:	agm.
Bakınız:	bk.
Baskı veya basım:	bs.
Cilt:	c.
Çeviren veya çevirenler:	çev.
Hazırlayan veya hazırlayanlar:	haz.
İsa’dan Önce:	İÖ
İsa’dan Sonra:	İS
Milattan Önce:	MÖ
Milattan Sonra:	MS
Sayfa:	s.
Sayı:	S
Türkçe;	T.
Türkiye Cumhuriyeti:	T.C.